

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ЛУГАНСЬКИЙ ПРИРОДНИЙ ЗАПОВІДНИК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ПТАХИ ЛУГАНСЬКОГО ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА

Монографія

¹²⁵⁶
1996
LIHA-PRES

¹²³³ | Львів – Торунь
Liha-Pres
2025

Автори:

В. А. Мороз, Г. В. Гузь, Л. П. Боровик, Т. А. Атемасова (укладач)

Рецензенти та наукові консультанти:

професор кафедри біології, здоров'я людини та фізичної реабілітації факультету природничих наук та менеджменту Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, доктор біологічних наук, професор *Л. П. Харченко;*

завідувач кафедри зоології та екології тварин біологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор біологічних наук, професор *Д. А. Шабанов*

Фото обкладинки:

Лунь польовий, самка – *Г. Гузь;*

Пташеня пугача – *В. Мороз*

*Рекомендовано до друку Вченою радою біологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 14 від 24.09.2025 р.)*

Птахи Луганського природного заповідника : монографія / В. А. Мороз,
П87 Г. В. Гузь, Л. П. Боровик, Т. А. Атемасова ; Луганський природний заповідник Національної академії наук України ; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. – 436 с.

ISBN 978-966-397-572-6

DOI 10.36059/978-966-397-572-6

У монографії наведено відомості про птахів (*Aves, Vertebrata, Animalia*), зареєстрованих протягом понад 50-річних досліджень на території Луганського природного заповідника НАН України (Луганська область, Україна). Подано короткий нарис історії орнітологічних досліджень у заповіднику, а також характеристику місцепомешкань птахів із аналізом ступеня трансформації біотопів. Використано матеріали, опубліковані в науковій літературі, «Літописі природи» та звітах з наукової роботи Луганського природного заповідника, а також неопубліковані матеріали авторів.

Анотований перелік птахів Луганського природного заповідника містить 262 види із 55 родин і 20 рядів. Для кожного відділення заповідника охарактеризовано фауногенетичну структуру населення птахів; наведено переліки та видові нариси окремих видів і груп. Проаналізовано розподіл видів із різним охоронним статусом, розглянуто негативні впливи та оцінено ефективність природоохоронних заходів. Окремий розділ присвячено опису програмного комплексу «Фауна хребетних Луганського природного заповідника».

Монографія слугуватиме основою для подальшої інвентаризації та моніторингу біорізноманіття, а також для оцінки впливу воєнних дій на стан біорізноманіття заповідника.

УДК 598.2:502.211(1-751.3)(477.61)

© В. А. Мороз, Г. В. Гузь, Л. П. Боровик, Т. А. Атемасова, 2025

© Луганський природний заповідник Національної академії наук України, 2025

ISBN 978-966-397-572-6

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2025

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
LUHANSK NATURE RESERVE

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
KHARKIV V. N. KARAZIN NATIONAL UNIVERSITY

**BIRDS
OF THE LUHANSK
NATURE RESERVE**

Monograph

¹²⁵⁶
1996
LIHA-PRES

¹²³³
| Lviv – Torun
Liha-Pres
2025

UDC 598.2:502.211(1-751.3)(477.61)
B61

Authors:

V. A. Moroz, G. V. Gouz, L. P. Borovyk, T. A. Atemasova (editor)

Reviewers and scientific advisors:

Professor of Department of Biology, Human Health and Physical Rehabilitation Faculty of Natural sciences and management of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, doctor of science (biology), professor *L. P. Kharchenko*;

Head of Department of Zoology and Animal ecology School of Biology V. N. Karazin Kharkiv National University, Doctor of science (biology), professor *D. A. Schabanov*

Photo of the cover:

Female Hen Harrier (*Circus cyaneus*) – *G. V. Gouz*;

Eurasian Eagle-Owl chick (*Bubo bubo*) – *V. A. Moroz*

*Recommended for publication
by the Academic Council of the biological faculty
Kharkiv V. N. Karazin National University
(protocol No. 14 dated 24.09.2025)*

Birds of the Luhansk Nature Reserve : Monograph / V. A. Moroz, G. V. Gouz,
B61 L. P. Borovyk, T. A. Atemasova (ed.) ; Luhansk Nature Reserve National
academy of sciences of Ukraine ; Kharkiv V. N. Karazin National University.
Lviv – Torun : Liha-Pres, 2025. – 436 p.

ISBN 978-966-397-572-6

DOI 10.36059/978-966-397-572-6

The monograph provides information about birds (*Aves*, *Vertebrata*, *Animalia*) recorded during more than 50 years of research in the Luhansk Nature Reserve of the National Academy of Sciences of Ukraine (Luhansk region, Ukraine). A brief overview of the history of ornithological research in the Reserve is presented, as well as a description of bird habitats with an analysis of the degree of biotope transformation. The materials used include those published in scientific literature, the “Chronicle of Nature”, and reports on the scientific work of the Luhansk Nature Reserve, as well as unpublished materials by the authors.

The annotated list of birds of the Luhansk Nature Reserve includes 262 species from 55 families and 20 orders. The faunogenetic structure of the bird population is characterized for each section of the Reserve; lists and species descriptions of individual species and groups are provided. The distribution of species with different conservation statuses is analyzed, negative impacts are considered, and the effectiveness of nature conservation measures is assessed. A separate section is devoted to the description of the software complex “Fauna of Vertebrates of the Luhansk Nature Reserve”.

The monograph will serve as a basis for further inventory and monitoring of biodiversity as well as for assessing the impact of military operations on the state of biodiversity in the Reserve.

UDC 598.2:502.211(1-751.3)(477.61)

© V. A. Moroz, G. V. Gouz, L. P. Borovyk, T. A. Atemasova, 2025

© Luhansk Nature Reserve National academy of sciences of Ukraine, 2025

ISBN 978-966-397-572-6

© Kharkiv V. N. Karazin National University, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
БІОТОПІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРИТОРІЇ.....	12
Станично-Луганське відділення.....	12
Відділення Стрільцівський степ.....	17
Відділення Провальський степ.....	21
Відділення Трьохізбенський степ.....	27
ІСТОРИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ БІОГЕОЦЕНОЗІВ ЗАПОВІДНИКА.....	32
Відділення Стрільцівський степ.....	32
Відділення Трьохізбенський степ.....	34
Станично-Луганське відділення.....	36
ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ПТАХІВ ЗАПОВІДНИКА.....	41
АНОТОВАНИЙ СПИСОК ПТАХІВ ЗАПОВІДНИКА.....	58
Ряд GALLIFORMES (3).....	58
Ряд ANSERIFORMES (25).....	58
Ряд GAVIIFORMES (2).....	68
Ряд PODICIPEDIFORMES (4).....	68
Ряд COLUMBIFORMES (5).....	70
Ряд PTEROCLIFORMES (2).....	71
Ряд CAPRIMULGIFORMES (1).....	71
Ряд APODIFORMES (1).....	71
Ряд OTIDIFORMES (2).....	72
Ряд CUCULIFORMES (1).....	72
Ряд GRUIFORMES (8).....	73
Ряд CICONIIFORMES (2).....	75
Ряд PELECANIFORMES (8).....	77
Ряд CHARADRIIFORMES (43).....	78
Ряд ACCIPITRIFORMES (22).....	88
Ряд STRIGIFORMES (8).....	95
Ряд BUCEROTIFORMES (1).....	97

Ряд CORACIFORMES (3).....	97
Ряд PICIFORMES (9).....	98
Ряд FALCONIFORMES (7).....	100
Ряд PASSERIFORMES (106).....	102
ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНА СТРУКТУРА	
ОРНІТОКОМПЛЕКСІВ У ГНІЗДОВИЙ ПЕРІОД.....	129
ХАРАКТЕРИСТИКА ОРНІТОФАУНИ ВІДДІЛЕНЬ	
ЗАПОВІДНИКА.....	151
Відділення Провальський степ.....	151
Станично-Луганське відділення.....	225
Відділення Стрільцівський степ.....	283
Відділення Трьохізбенський степ.....	344
РАРИТЕТНІ ВИДИ ПТАХІВ	
ЛУГАНСЬКОГО ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА.....	372
ОЦІНКА ЗБЕРЕЖЕННЯ І ОПТИМІЗАЦІЯ УМОВ	
ПРОЖИВАННЯ ПТАХІВ ОРНІТОКОМПЛЕКСІВ	
ЗАПОВІДНИКА.....	384
ПРОГРАМНИЙ КОМПЛЕКС «ФАУНА ХРЕБЕТНИХ ЛПЗ».....	396
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	412
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ.....	417
ПІСЛЯМОВА.....	418

CONTENTS

INTRODUCTION.....	9
HABITAT CHARACTERISTICS OF THE TERRITORY.....	12
Stanychno-Luhanske Department.....	12
Striltsivskyi Steppe Department.....	17
Provalskyi Steppe Department.....	21
Triokhizbenskyi Steppe Department.....	27
HISTORICAL TRANSFORMATION OF BIOGEOCENOSSES OF THE RESERVE.....	32
Striltsivskyi Steppe Department.....	32
Triokhizbenskyi Steppe Department.....	34
Stanychno-Luhanske Department.....	36
HISTORY OF BIRD RESEARCH IN THE RESERVE.....	41
ANNOTATED LIST OF RESERVE BIRDS.....	58
Order GALLIFORMES (3).....	58
Order ANSERIFORMES (25).....	58
Order GAVIIFORMES (2).....	68
Order PODICIPEDIFORMES (4).....	68
Order COLUMBIFORMES (5).....	70
Order PTEROCLIFORMES (2).....	71
Order CAPRIMULGIFORMES (1).....	71
Order APODIFORMES (1).....	71
Order OTIDIFORMES (2).....	72
Order CUCULIFORMES (1).....	72
Order GRUIFORMES (8).....	73
Order CICONIIFORMES (2).....	75
Order PELECANIFORMES (8).....	77
Order CHARADRIIFORMES (43).....	78
Order ACCIPITRIFORMES (22).....	88
Order STRIGIFORMES (8).....	95

Order BUCEROTIFORMES (1).....	97
Order CORACIIFORMES (3).....	97
Order PICIFORMES (9).....	98
Order FALCONIFORMES (7).....	100
Order PASSERIFORMES (106).....	102
ECOLOGICAL AND GEOGRAPHICAL STRUCTURE OF ORNITHOLOGICAL COMPLEXES DURING THE NESTING PERIOD.....	
	129
CHARACTERISTICS OF THE ORNITHOFAUNA OF THE RESERVE'S DEPARTMENTS.....	
	151
Provalskyi Steppe Department.....	151
Stanychno-Luhanske Department.....	225
Striltsivskyi Steppe Department.....	283
Triokhizbenskyi Steppe Department.....	344
RARE BIRD SPECIES OF THE LUHANSK NATURE RESERVE.....	
	372
ASSESSMENT OF CONSERVATION AND OPTIMIZATION OF HABITAT CONDITIONS FOR BIRDS IN THE RESERVE'S ORNITHOLOGICAL COMPLEXES.....	
	384
SOFTWARE PACKAGE 'VERTEBRATE FAUNA OF LPZ'....	396
LIST OF REFERENCES.....	412
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....	417
SUMMARY.....	418

ВСТУП

Луганський природний заповідник (до 1992 р. – Луганський державний заповідник) створено згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР № 586 від 12 листопада 1968 р. «Про організацію нових державних заповідників в Українській РСР» та постановою Президії Академії наук УРСР № 409 від 23 грудня 1968 р. «Про виконання Постанови Ради Міністрів УРСР «Про організацію нових державних заповідників в Українській РСР»».

Стрільцівський степ було засновано Постановою Ради Міністрів УРСР № 444 від 27 березня 1948 р. під назвою Державний степовий бабаковий заповідник «Стрільцький степ». У 1968 р. Стрільцівський степ увійшов до складу Луганського заповідника. Постановою Ради Міністрів УРСР № 1003-р від 22 грудня 1975 р. було створено та включено до складу Луганського заповідника відділення Провальський степ у Свердловському районі Луганської області. Указом Президента України № 466/2004 від 21 квітня 2004 р. «Про розширення території Луганського природного заповідника» відділення Стрільцівський степ було розширено на 501,7 га. Відділення Трьохізбенський степ було створено на землях запасу Трьохізбенської сільської ради Слов'янoserбського району та Гречишкінської сільської ради Новоайдарського району у 2008 р.

Після всіх змін заповідник складається з чотирьох відділень загальною площею 5403,0179 га. Відділення розташовані в межах Луганської області у Щастинському (відділення Станично-Луганське і Трьохізбенський степ), Старобільському (відділення Стрільцівський степ) та Довжанському районах (відділення Провальський степ) (рис. 1).

Станично-Луганське відділення розташоване на лівому березі Сіверського Дінця, за 7 км на північний захід від селища Станиця Луганська (Станично-Луганська селищна рада). Площа відділення становить 498 га. Відділення Стрільцівський степ розташоване на південь від с. Криничне (Міловська селищна рада); площа відділення – 1036,5164 га. Відділення Провальський степ розташоване поблизу с. Провалля (Довжанська міська рада),

за 15 км на південний захід від міста Довжанськ, і має загальну площу 587,5 кв. км. Відділення Трьохізбенський степ площею 3281 га розташоване між селами Трьохізбенка, Калаус (Кряковка), Гречишкіно, Райгородка, Бахмутівка, Путиліне, Дубове (Щастинська міська рада).

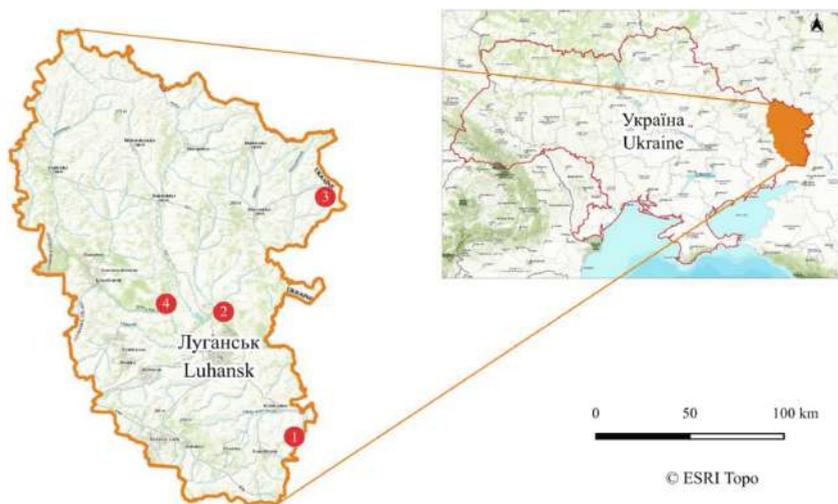

Рис. 1. Карта розташування відділень Заповідника:

1 – відділення Провальський степ; 2 – Станично-Луганське відділення;
3 – відділення Стрільцівський степ; 4 – відділення Трьохізбенський степ
(Боровик, Глозов, Геряк та ін., 2024)

Відомо близько 200 спеціальних наукових публікацій, що стосуються фауни хребетних тварин Луганського природного заповідника. Близько 150 робіт присвячено орнітофауні заповідника та прилеглих територій (стаціонарів).

Сучасна гніздова орнітофауна заповідника та прилеглих територій (стаціонарів) налічує 128 видів птахів, що гніздяться або ймовірно гніздяться на цій території. На заповідних ділянках і в охоронних зонах зареєстровано 109 гніздових видів. Загалом анотований перелік птахів заповідника включає 262 види.

Метою цієї монографії є узагальнення накопиченої протягом багатьох років інформації про птахів Луганського природного заповідника та прилеглих територій (стаціонарів). Значна частина

відомостей про птахів відділень заповідника міститься у різних публікаціях і службових документах (Літописи природи, звіти про науково-дослідну роботу) та є недоступною для науковців.

Монографія об'єднує й систематизує інформацію щодо орнітофауни відділень Луганського природного заповідника, узагальнює відомості про види з різним природоохоронним статусом і містить аналіз збереженості біогеоценозів як місцеперебувань птахів.

У роботі охоплено період досліджень до початку бойових дій у Луганській області, тобто наведено інформацію про вихідний стан різноманіття птахів. Цей період не є однаковим для всіх відділень заповідника. У відділенні Провальський степ спостереження припинено у 2014 році, тому наведені дані станом на 2013 рік. Безпосередньо на території відділення Станично-Луганське дослідження також припинено у 2014 році, проте в околицях заповідника, ближче до населених пунктів, вони тривали до 2022 року.

У відділенні Стрільцівський степ роботи проводилися до 2022 року в повному обсязі. На території відділення Трьохізбенський степ спостереження також були значно згорнуті у 2014 році, однак на частині території, ближче до населених пунктів, здійснювалися до 2022 р. Дані про вплив антропогенних факторів на різноманіття птахів аналізуються за період до початку бойових дій; вплив війни на стан різноманіття не аналізується, наведено лише окремі факти, зафіксовані під час досліджень (зокрема, про деякі масштабні пожежі).

Монографія містить такі розділи: вступ; біотопічна характеристика території; історія трансформації природних комплексів заповідника; історія вивчення птахів заповідника; анотований перелік птахів; загальна характеристика еколого-географічної структури гніздової орнітофауни; характеристика орнітофауни відділень заповідника (включаючи еколого-географічну структуру орнітофауни у гніздовий та позагніздовий періоди, біотопічний розподіл і видові нариси; оцінку схожості авіфауністичних комплексів кожного відділення); характеристика раритетних птахів заповідника; оцінка збереження та оптимізація умов проживання птахів заповідника; структура і можливості програмного комплексу «Фауна хребетних тварин Луганського природного заповідника».

Латинські назви видів птахів та їх систематичну приналежність наведено за *Переліком птахів фауни світу*: IOC World Bird List (v 15.1). Doi 10.14344/IOC.ML.15.1. <http://www.worldbirdnames.org/>

БІОТОПІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРИТОРІЇ

Станично-Луганське відділення

За фізико-географічним районуванням України, відділення розташоване у Степовій зоні, Північностепової підзони, Задонецько-Донського краю, Старобільської схилово-височинної області (Екологічна енциклопедія, 2006). Згідно з геоботанічним районуванням України (Національний атлас ..., 2008), територія належить до Євразійської степової області, Степової підобласті, Понтичної провінції, Середньодонської підпровінції, Сіверсько-донецького округу різнотравно-злакових степів, байрачних лісів та рослинності крейдяних відслонень.

Для зазначеного району характерне поєднання заплавно-терасових поверхонь річкових долин і великих балок, сформованих на гідроморфних ґрунтах різного ступеня зволоженості та засоленості. Ці місцевості зайняті заплавними лісами, чагарниковими угрупованнями, а також трав'янистою лучно-степовою і лучною рослинністю. Значне поширення мають також терасові слабогорбисті піщані рівнини з дерново-підзолистими ґрунтами, вкриті сосновими та дубово-сосновими лісами і піщаними степами.

В районі розташування заповідника поширений Кременський вид ландшафту, індивідуальний тип – Тепловський, що охоплює лівобережні акумулятивно-ерозійні і терасові рівнини Сіверського Дінця. Це ландшафт терасових розчленованих і слабогорбистих піщаних рівнин на слабо дислокованих крейдяних породах з чорноземами малопотужними і дерновими ґрунтами під заплавними луками, дубово-сосновими, сосновими і дубовими лісами і рослинністю пісків. Значні площі в районі займають пасовища, сінокоси, орні землі та селітебно-промислові комплекси.

Річкова мережа території представлена річкою Сіверський Донець та пов'язаними з нею озерами-старицями. Русло Сіверського Дінця в межах стаціонару має звивистий характер; лівий берег переважно низький і вкритий лісовою рослинністю,

тоді як правий – високий, місцями крутий. У заплаві річки поширені озера-стариці, серед яких найбільшими є озера Став, Піщане, Грузьке, Рубіжне та Кіндрашівське.

Заповідна територія охоплює два заплавні урочища – Ріг і Піщане, що являють собою цілісні сегменти із заплавними лісами, луками, болотами та озерами, а також прилеглу до заплави ділянку першої надзаплатної (борової) тераси, де представлені насадження сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) і фрагменти псамофітного степу.

Західна межа відділення проходить уздовж берегової лінії Сіверського Дінця без включення русла річки (рис. 2). З півночі заповідна територія межує з селом (хутором) Піщаним та ділянкою вільхового лісу, відомою під місцевою назвою «Фокіна роща». Із східного боку заповідник обмежений хвойними насадженнями Кіндрашівського лісництва, які відокремлені від заповідної території протипожежним розривом завширшки 30 м.

Південна межа проходить на відстані близько 500 м північніше берегового обриву, відомого під назвою Жовта круча; з півдня до заповідника прилягають ділянки Кіндрашівського лісництва.

У межах урочищ Піщане і Ріг виокремлюється низка дрібніших урочищ. Зокрема, на території урочища Піщане виділяють урочища Широке, Таловате та Волокітине. Урочище Широке розташоване в центральній частині заплави й представлене відносно рівною ділянкою, вкритою порослевими дібровами. Ближче до прируслової частини знаходиться урочище Таловате, розташоване на зниженій ділянці заплави з системою тимчасових озер і стариць. Урочище Волокітине є вузьким пониженням у притерасній частині заплави, зайнятим лучною та болотною рослинністю. На території урочища Піщане розташовані озера Красеньке, Мосякіне (Мосякіна ямка) та Піщане.

Урочище Ріг включає також менше урочище Грузьке – заболочене продовження озера Став, вкрите вільховими лісом та болотною рослинністю, а також ділянку притерасної заплави із заплавною дібровою. У межах урочища Ріг розташовані озера Став, Грузьке та Солдатське.

На території Станично-Луганського відділення представлені сім типів природних середовищ. Найбільшу площу займають ліси (хвойні та широколистяні), частка яких становить близько 79,1%. Другою за площею групою є рівнинні луки – заплавні та суходільні.

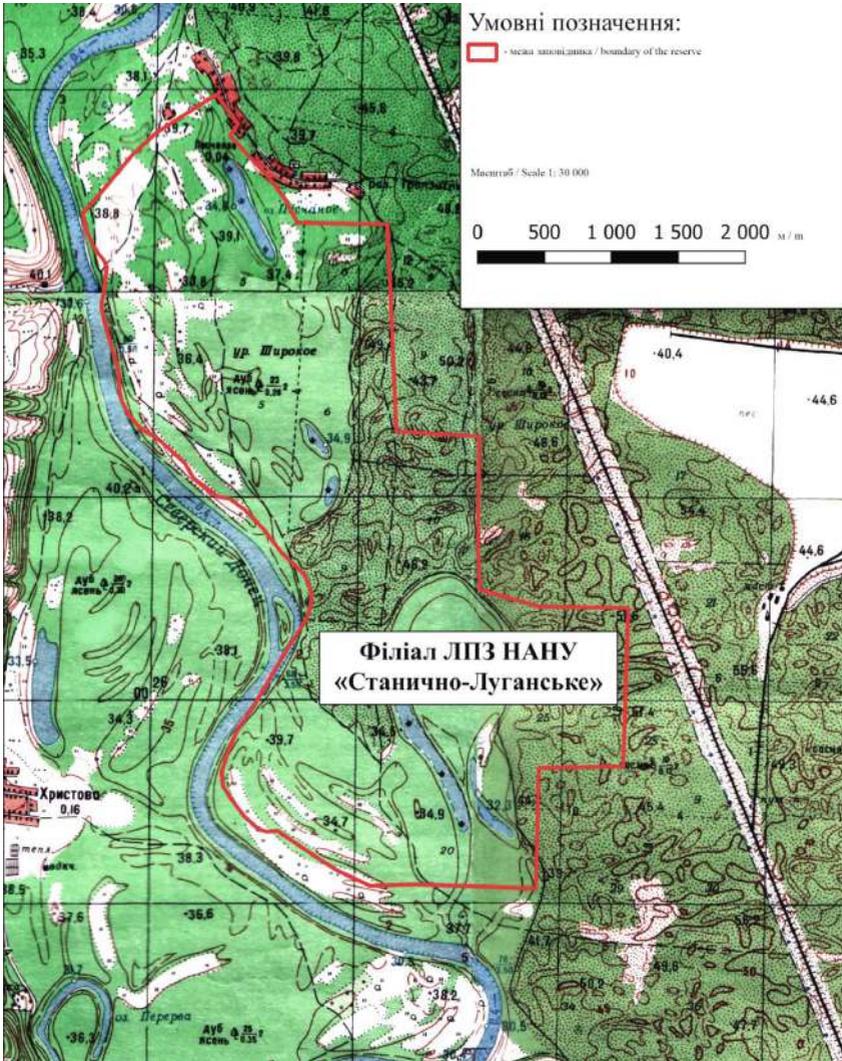

Рис. 2. Територія Станично-Луганського відділення

Певні площі також займають болота, внутрішні водні об'єкти та піски суходолу. Серед рідкісних природних середовищ (за Бернської конвенцією) на території відділення поширені внутрішньоматерикові водойми з еугідрофітними угрупованнями, піщані степи, прибережні формації верб, а також заплавні чорновільхові ліси.

У структурі заплавних лісів Станично-Луганського відділення найбільші площі займають біловербові та білотополеві ліси, звичайнодубові й гладков'язові ліси, а також їхні змішані типи зі значною участю клена польового (*Acer campestre*) та ясеню звичайного (*Fraxinus excelsior*). Менші площі представлені чорнотополевими та осиковими лісами. У межах заплави також наявні незначні площі культур тополі бальзамічної (*Populus trichocarpa*) і робінії звичайної (*Robinia pseudoacacia*). Чорновільхові ліси приурочені до знижених ділянок, де заплавна тераса межує з боровою. На боровій терасі поширені культури сосни звичайної, які чергуються з псамофітно-степовими рослинними угрупованнями (Онищенко, Андрієнко, 2012, Яроцька, 2013).

Заплавні листяні ліси займають не менше 50% території відділення. Деревний ярус утворений переважно дубом звичайним (*Quercus robur*), ясенем високим, в'язом гладким (*Ulmus laevis*) і кленом польовим. В підліску зростають клен татарський (*Acer tataricum*), яблуня лісова (*Malus sylvestris*), груша звичайна (*Pyrus communis*) і жостір проносний (*Rhamnus cathartica*), бруслина бородавчаста (*Euonymus verrucosa*) і свидина криваво-червона (*Swida sanguinea*). На території відділення ліси природного походження (заплавні) займають 260 га, або 66,2% лісовкритої площі. З них дубові ліси – близько 140 га.

Тополеві та вербові угруповання приурочені переважно до прируслової частини заплави Сіверського Дінця; вони також займають зниження поблизу заплавних озер-стариць і береги озер у центральній та притерасній частинах заплави. Місцями ці угруповання утворюють досить компактні масиви, що простягаються вздовж берегового валу русла Сіверського Дінця на кілька сотень метрів за ширини до 30–150 м (у кварталах 5, 7, 10 відділення). Деревний ярус сформований вербами ламкою та білою (*Salix fragilis*, *S. alba*), тополями чорною (осокір) і білою (*Populus nigra*, *P. alba*) та в'язом гладким.

Чагарникова рослинність представлена заростями терену (*Prunus stepposa*), жостеру проносного, крушини ламкої (*Frangula*

alnus), верби гостролистої (шелюги) (*Salix acutifolia*), верби розмаринолистої (*Salix rosmarinifolia*), верби тритичинкової (*Salix triandra*) і попелястої (*Salix cinerea*).

Угруповання псамофітно-степової рослинності займають незначні площі у вигляді невеликих плям і окремих масивів на підвищених ділянках алювіальних наносів у заплавної частині заповідника, а на піщаній терасі – ділянки, не зайняті насадженнями сосни звичайної. У травостої домінують костриця валіська (*Festuca valesiaca*) і борозниста (*Festuca rupicola*), костриця Беккера (*Festuca beckeri*) та житняк донський (*Agropyron tanaiticum*). Найбільші ділянки піщаного степу розташовані в охоронній зоні Станично-Луганського відділення та на прилеглих територіях поблизу хутору Піщаного (дві ділянки площею близько 200–250 га кожна), а також південніше заповідника – на землях Кіндрашівського лісництва (350–400 га).

Луки займають невелику площу, поширені формації китнику лучного (*Alopecurus pratensis*), костриці лучної (*Festuca pratensis*), стоколосу безостого (*Bromopsis inermis*), пірію повзучого (*Elytrigia repens*) та осоки чорноколосої (*Carex melanostachya*). Уздовж річки і заплавної озера наявні ділянки з трав'яною прибережною рослинністю.

Болота відділення є низинними трав'яними та представлені формаціями осок (*Carex riparia*, *C. acuta*), очерету звичайного (*Phragmites australis*) і комишу озерного (*Scirpus lacustris*).

Штучні листяні насадження представлені невеликими масивами (площею до кількох десятків гектарів), розташованими переважно на місці зведених заплавної лісів. Більшість таких масивів була створена у 1970-х роках. Деревний ярус у лісопосадках сформований переважно дубом звичайним, ясенем звичайним, кленом татарським і кленом ясенелистим (*Acer negundo*), місцями – березою (*Betula*), робінією та грушею звичайною (*Pyrus communis*).

Штучні насадження сосни звичайної займають надзаплавну терасу та окремі ділянки прируслової заплави. Подекуди в монодомінантних культурах сосни наявні чагарники (*Elaeagnus*, *Amorpha*, *Saragana*), а також невеликі тополеві і березові кілки. Вік соснових культур становить близько 60 років, висота деревостану – до 25 м. На території відділення соснові насадження займають 126,8 га. Вони досить часто зазнавали ушкоджень внаслідок пожеж; зокрема, майже 60% площ вигоріло у 2017 році (Milakovsky et al., 2025).

У загальному вигляді біотопи відділення можна згрупувати таким чином: деревно-чагарникові, відкриті, водні та навколводні, яри, берегові урвища й глинисті обриви, а також антропогенні. Деревно-чагарникову рослинність у топологічному аспекті доцільно поділяти на п'ять основних груп: заплавні діброви, заплавні тополево-вербові ліси, штучні листяні насадження, соснові насадження та заплавні чагарники.

Відділення Стрільцівський степ

Район розташування відділення належить до Старобільського геоботанічного округу Середньодонської підпровінції Причорноморської (Понтичної) степової провінції смуги різнотравно-типчакково-ковилових степів Європейсько-Азіатської степової області (Дідух, Шеляг-Сосонко, 2003). За фізико-географічним районуванням район досліджень знаходиться в межах Старобільської схилово-височинної області Задонецько-Донської провінції північно-степової підзони степової зони (Толстоухов, 2006).

Для району характерні природні комплекси лесових сильно розчленованих підвищених рівнин на платформовій основі з чорноземами звичайними, розораними, з фрагментарною рослинністю різнотравно-типчакково-ковилових степів і крейдяних відслонень. Характерні урочища міжбалкових сільськогосподарських угідь, лісосмуг, балок, яруг, дубових байрачних лісів. Поверхня району глибоко розчленована чисельними ярами і балками (Руденко, 2008).

Заповідна ділянка охоплює балку Крейдяний яр, вододіл поміж нею і балкою Глиняний яр, привододільний схил до р. Черепахи та частково схил балки Глиняний яр (рис. 3). Ділянка має більш-менш прямокутну форму, витягнуту з північного заходу на південний схід уздовж річки Черепаха. Північно-східна межа звивиста, проходить вздовж заплави річки, місцями наближається до руслу. Північно-західна межа проходить вздовж лісосмуги, вздовж південно-східної та південно-західної межі наявна межова борозна (тільки по зовнішній межі старої території). Мінімальна абсолютна висота поверхні 111,8 м над р. м., максимальна абсолютна висота – 183,4 м над р. м.

Гідрологічна мережа представлена р. Черепахою, яка є потокою р. Мілової (басейн Деркула), джерелами в ярах та балках

і штучними ставками площею до 20 га (Фермерський ставок на території заповідника і 21-й ставок в охоронній зоні). Найбільший в околицях заповідника ставок створений у витоках р. Черепаха, має площу дзеркала біля 4,5–10 га в різні роки.

Територія заповідника складається із заповідного ядра (або «старої території») та «нової території» – ділянок, що були включені до складу заповідника після розширення у 2004 р. Стара територія містить плакорну ділянку і прилеглі схили, нові території займають Крейдяний яр і схили до річки. Стара територія заповідника розділена на квартали з 1 по 59, площа одного кварталу біля 9 га. Більше половини площі нової території (270 га) займають перелоги, вони також наявні на території старої садиби заповідника в кварталі 16. Перелоги нової території були розорані на початку 1970-х рр. і покинуті у 1990–1992 рр.

У заповіднику представлені біотопи відкритих ділянок зі степовою рослинністю, деревно-чагарникові біотопи, трав'яні біотопи перезволожених ділянок, біотопи крутих схилів з відслоненнями і антропогенні біотопи (лісосмуги).

Найбільш поширеною категорією біотопів у Стрільцівському степу є степові. За останніми даними, за площею переважають лучні степи з домінуванням кореневищних злаків (лучні степи на чорноземах). Домінуючі види – стоколос безостий (*Bromopsis inermis*), пирій середній і волосовидний (*Elytrigia intermedia*, *E. trichophora*). Внаслідок резерватогенних процесів суттєво знизилася площа справжніх різнотравно-типчачово-ковилових степів. Плакорні і схилі ділянки зі справжніми чорноземами зайняті плямистим поєднанням угруповань з домінуванням кореневищних і дернинних злаків. В угрупованнях справжніх степів домінують ковила вузьколиста (*Stipa tirsia*), к. Залеського (*Stipa zalesskii*), стоколос береговий (*Bromopsis riparia*). Серед степових угруповань значну долю складають вторинні степи на перелогах, домінують – костриця валіська (*Festuca valesiaca*), ковила Лессінга і Залеського (*Stipa lessingiana*, *S. zalesskii*). Значно представлені у відділенні петрофітні степи на крейді з домінуванням ковили найкрасивішої (*Stipa pulcherrima*). Локально, на невеликих площах поширені псамофітні степи з домінуванням ковили дніпровської і пухнастолистої (*Stipa borysthena*, *S. dasypphylla*), костриці Беккера (*Festuca beckeri*) і засолені степи з домінуванням костриці валіської і грудниці мохнатої (*Galatella villosa*) (Боровик, 2023).

Умовні позначення:

500 0 500 1000 1500 2000

Рис. 3. Територія відділення Стрільцівський степ

Характерною особливістю степових ландшафтів Стрільцівського степу є наявність жилих та закинутих бабаковин, як правило, з рудеральними угрупованнями.

Група деревно-чагарникових біотопів включає лісові і чагарникові біотопи заплави і чагарникові ксеро-мезофітні і мезофітні біотопи балок, схилів і вододільних ділянок.

На схилах і на плакорній ділянці поширені біотопи степових чагарників з домінуванням мигдалю низького (*Amygdalus nana*), карагани чагарникової (*Caragana frutex*), зіноваті руської (*Chamaecytisus rutenicus*), подекуди – таволги (*Spiraea litwinowii*). Найбільш характерними є полідомінантні зарості з мигдалю, карагани і зіноваті із фрагментарним домінуванням одного з них. Висота чагарників може сягати 150–170 см. В таких заростях трапляються невисокі деревно-чагарникові групи з терну і жостеру і дерев: частіше – в'язу низького (*Ulmus pumila*), рідше – яблуні (*Malus praecox*), груші (*Pyrus communis*), аличі (*Prunus divaricata*).

Біотопи ксеромезофільних чагарників представлені заростями з терну (*Prunus steposa*) і жостеру (*Rhamnus cathartica*). Найбільш поширеними є зарості терну або змішані угруповання. Екологічний діапазон цих угруповань – від плакорної ділянки і різноманітних схилів, до підвищених ділянок заплави.

Біотопи високих чагарників (нітрофільні остепнені біотопи високих чагарників) поширені на нижніх частинах схилів у верхів'ях Крейдяного яру. Домінує клен татарський (*Acer tataricum*), з невеликою домішкою дерев (*Ulmus minor*, *Malus praecox*), трапляються ювенільні особини дубу (*Quercus robur*), в'язу шорсткого (*Ulmus glabra*). В нижньому чагарниковому ярусі зростають бузина чорна (*Sambucus nigra*), бруслина бородавчата і європейська (*Euonymus verrucosa*, *E. europaea*).

Стрічкові заплавні ліси (заплавні вербові і тополеві ліси) поширені в заплаві річки і у гирлі Крейдяного яру. Вони сформовані вербою білою (*Salix alba*) і подекуди (в охоронній зоні заповідника) – осикою (*Populus tremula*). Станом на 2021 р. в цих біотопах вже сформувався щільно зімкнений другий деревний ярус з інвазійних видів – клену ясенелистого (*Acer negundo*) і ясеню пенсильванського (*Fraxinus pennsylvanica*). Значні площі в заплаві займають біотопи чагарникових верб з верби попелястої, тритичинкової і Віноградова (*Salix cinerea*, *S. triandra* і *S. vinogradovii*). У всіх біотопах заплави спостерігається стрімка експансія *Acer negundo* і *Fraxinus pennsylvanica*, невисокі особини яких фіксувалися по всій заплавній ділянці.

Біотопи антропогенних широколистяних лісів представлені лісосмугами і насадженнями на території старої садиби заповідника. Лісові смуги 6–8-рядної конструкції, довжина їх біля 4,5 км, вік деревостану – біля 50 років. Деревний ярус утворений

переважно ясенем пенсильванським, подекуди – робінією (*Robinia pseudoacacia*), вишнею магалебською (*Cerasus mahaleb*), дубом звичайним (*Quercus robur*) і кленом татарським (*Acer tataricum*). На території заповідної ділянки лісосмуги розташовані на межі старої та нової території, вздовж схилу Крейдяного яру.

Трав'янисті біотопи перезволожених та заболочених ділянок дуже різноманітні унаслідок різноманіття екологічних умов, але загалом займають невеликі площі. В заплаві, в гирлі Крейдяного яру та в урочищі Солонці наявні біотопи високотравних гелофітів, сформовані очеретом південним (*Pragmites australis*), рогозами (*Typha angustifolia*, *T. latifolia*, *T. laxmanii*) і осокові угруповання (з *Carex melanostachya*, *C. riparia*, *C. acutiformis*). По берегах штучних водойм наявні угруповання з бульбокомишу приморського (*Bolboschoenus maritimus*). Для регіону характерні виходи мінералізованих ґрунтових вод на схилах, у місцях близького залягання водостійких глинистих ґрунтів. Перезволожені ділянки наявні на схилах у верхів'ях балок (Крейдяний яр, урочище Хомутець), де формуються висячі угруповання із домінуванням очерету. На перезволожених засолених ділянках в заплаві і в урочищі Солонці наявні угруповання з домінуванням ситнику Жерара (*Juncus gerardii*) і кульбаби бессарабської (*Taraxacum bessarabicum*).

Луки займають незначну площу, поширені вузькими смугами по днищах глибоких балок, по периферії заростей чагарників і в заплаві. Луки є остепненими, сформовані китником лучним (*Alopecurus pratensis*), кострицею лучною (*Festuca pratensis*), тимофіївкою лучною (*Phleum pratense*), тонконогом лучним (*Poa pratensis*) та куничником наземним (*Calamagrostis epigeios*).

Агроценози наявні виключно в охоронній зоні відділення. На території відділення поблизу річки проходить високовольтна ЛЕП. Селітебні угруповання присутні у селищі, що знаходиться в охоронній зоні.

Відділення Провальський степ

Відділення Провальський степ у відповідності із фізико-географічним районуванням розташоване у межах Лозно-Кам'янського фізико-географічного району Донецької підвищеної степової області. Згідно геоботанічного районування територія належить

до Євразійської степової області, Степової підобласті, Понтичної степової провінції, Чорноморсько-Азовської степової підпровінції, Донецького лісостепового округу дубових лісів, лучних та різнотравно-злакових і петрофітних степів (Національний атлас України, 2008).

В районі розташування заповідника поширений Північно-донецький вид ландшафту, індивідуальний тип – Провальський, що охоплює північні схили Донецького кряжа в басейні рік Велика Кам'янка і середньої течії Лугані. Це ландшафт структурно-денудаційних сильно розчленованих грядово-горбистих і гривисто-улоговинних похилих рівнин на герцинській, переважно дрібноскладчастій основі з чорноземами звичайними щербенистими і дерновими ґрунтами під петрофітними різнотравно-типчакрово-ковиловими степами і байрачними лісами та рослинністю кам'янистих відслонень.

Територія відділення складається з двох ділянок: Калинівської площею 299,61 га та Грушевської площею 287,89 га. Калинівська ділянка знаходиться в 1 км на південь від с. Провалля, при злитті балок Калинова та Провалля і займає вододіл між балками. Грушевська ділянка знаходиться в 4 км на північний схід від Калинівської ділянки, розташована на вододілі поміж річкою Велике Провалля і балкою Грушевською (рис. 4а, 4б).

Територія розташована в басейні річки Верхнє Провалля, яка належить до системи правої притоки Сіверського Дінця – Великої Кам'янки. Річкова мережа відділення складається з невеликих річок і струмків в глибоких балках (Верхнє Провалля, Грушева, Деревечка, Козинка). У деяких місцях на річках є невеликі ставки, в балці Провалля на території Калинівської ділянки є невеликий ставок. В охоронній зоні заповідника в балці Грушевській існує великий ставок Катарал. Площа водного дзеркала 42 га, довжина 1150 м, ширина 530 м.

Для ландшафту Провальського степу характерні скелясті ділянки, які займають різні за розміром площі на вершинах степових гряд і схилів південної експозиції в глибоких балках. В околицях заповідника уздовж південних схилів балок місцями утворюються потужні скелясті стінки висотою до 80 м («Королівські скелі», скелі в балці Деревечка, скелі в балці Верхнє Провалля і у с. Корольовка). Через грядово-улоговинний рельєф та особливості кліматичних умов майже уся територія заповідника зазнає водної ерозії (88,6%), або сумісної руйнівної дії води і вітру (32,7%).

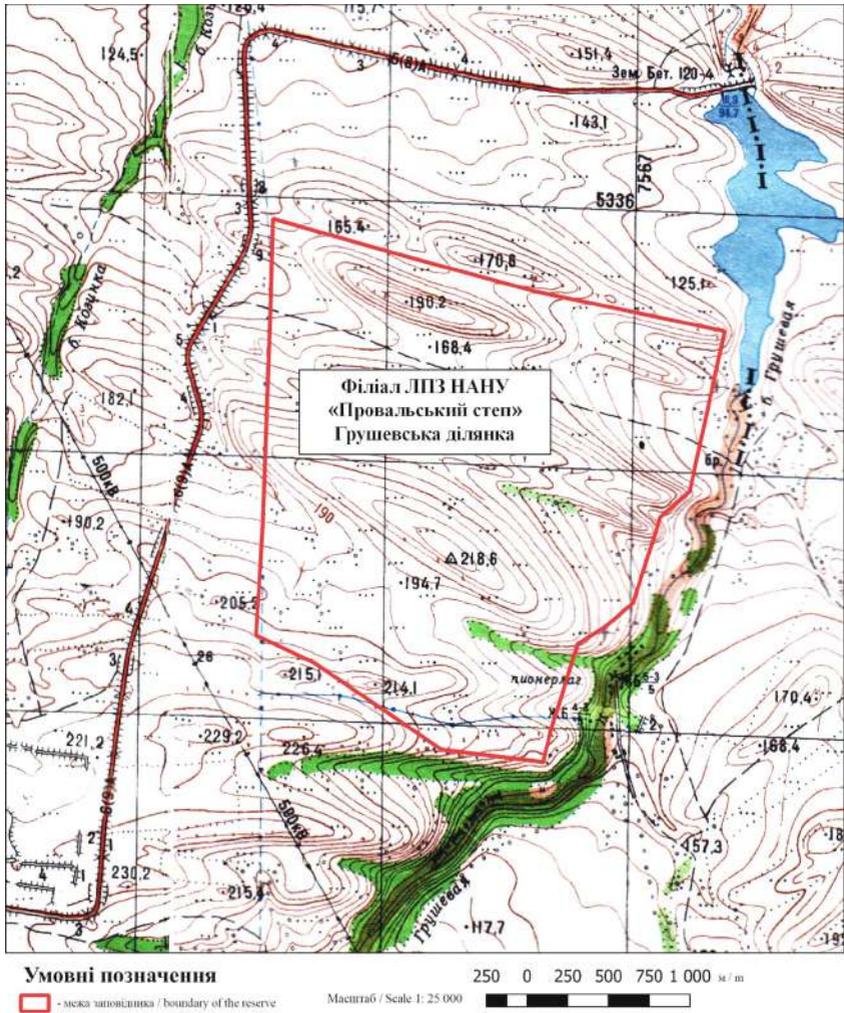

Рис. 4а. Територія відділення Провальський степ,
Грушевська ділянка

Завдяки гривистому, значно розчленованому рельєфу територія відділення характеризується значною різноманітністю біотопів.

Відповідно до загального розподілу рослинності, кам'янисті (сірі) степи приурочені до схилів грив і гряд. Для міжгрядових понижень характерне поєднання справжніх степів і лучно-степових угруповань. Однак, в результаті резерватогенних сукцесій площі дернинно-злакових угруповань останніми десятиліттями значно скоротилися, значного поширення набули зарості чагарників і лучно-степові ценози (Літопис природи, 1995, Дідух та ін., 2024).

Дернинно-злакові угруповання найкраще збереглися на Грушевській ділянці; на вододілі Калинівської ділянки переважають лучно-степові угруповання та зарості чагарників. Загалом площі справжніх дернинно-злакових степів на чорноземах у відділенні невеликі, тому в контексті середовищ існування птахів розглядаємо як основні найбільш поширені біотопи – різнотравно-злакові степи і кам'янисті степи.

Біотопи різнотравно-злакових степів приурочені до днів та пологих схилів міжгрядових понижень із чорноземами звичайними. Домінують ковила вузьколиста (*Stipa tirsia*), стоколос безостий (*Bromopsis inermis*), пирій середній (*Elytrigia intermedia*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), осока рання (*Carex praecox*), суниця зелена (*Fragaria viridis*), горошок тонколистий (*Vicia tenuifolia*). По міжгрядових зниженнях зі степовими солонцями невеликі площі займають галофітні степи з домінуванням костриці валіської (*Festuca valesiaca*) і грудниці мохнатої (*Galatella villosa*).

Біотопи кам'янистих степів (петрофітні степи на чорноземах щебнистих і дернових ґрунтах) представлені угрупованнями з домінуванням ковили найкрасивішої (*Stipa pulcherrima*), к. шершавої (*S. asperella*), к. української (*S. ucrainica*), к. пухнастолістої (*S. dasyphylla*) та бородачу звичайного (*Bothriochloa ischaemum*). Зазвичай в них більш-менш рясні степові чагарники – карагана чагарникова (*Caragana frutex*), мигдаль низький (*Amygdalus nana*), таволга звіробоелиста (*Spiraea hypericifolia*), подекуди – кизильник чорноплідний (*Cotoneaster melanocarpus*), калофака волзька (*Calophaca wolgarica*). На грядках уздовж схилів південної експозиції невеликі площі займають псамофітні степові угруповання з домінуванням ковили дніпровської (*Stipa borysthena*) і пухнастолістої.

Біотопи кам'янистих відслонень представлені угрупованнями з домінуванням чебрецю вапнякового (*Thymus calcareus*), бедринцю вапнолюбного (*Pimpinella titanophila*), полину Маршалла (*Artemisia marschalliana*), житняка гребінчастого (*Agropyron pectinatum*) за значної участі видів ковили (волосистої, української, шершавої).

Чагарники представлені біотопами степових і ксеро-мезофільних чагарників.

Степові чагарники поширені на схилах різної експозиції, переважно наявні щільні зарості карагани чагарникової, мигдалю низького, подекуди – таволги звіробоелистої. Висота заростей до 100–120 см.

Біотопи ксеро-мезофільних чагарників представлені терняками (*Prunus stepposa*), угрупованнями з домінуванням вишні степової (*Cerasus fruticosa*), видів шипшини (*Rosa corymbifera*, *R. × subpotifera*) та видів глоду (*Crataegus curvisepala* та ін.). Наявні полідомінантні зарості з терну, жостеру проносного (*Rhamnus cathartica*), видів глоду, з домішкою або домінуванням в'язу низького (*Ulmus minor*), жимолості татарської (*Lonicera tatarica*) за участю інших видів – яблуні (*Malus sylvestris*), бузини червоної (*Sambucus racemosa*) та бузини чорної (*Sambucus nigra*) тощо. Зарості чагарників з терену степового, вишні степової, глоду, жостеру приурочені до схилів та верхів'я балок і ярів і часто оточують щільним кільцем байрачні масиви. Місцями терняки окремими ділянками розташовані в степових улоговинах.

Байрачні ліси займають біля 20 % території заповідника, поширені на схилах балок та по берегу річки Провалля. Найбільш повні та старі байрачні ліси збереглися в балці Верхнє Провалля на території Калинівської ділянки заповідника, де вони тягнуться широкою смугою довжиною близько 2 км, а також в балці Грушевій, на південному кордоні Грушевської ділянки. Байрачні ліси дубово-ясеневі (мезоксерофітні термофільні дубові ліси байраків), деревний ярус утворюють дуб (*Quercus robur*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), клен польовий (*Acer campestre*) та в'яз малий (*Ulmus minor*). Переважають варіанти з розрідженим ярусом дубу і домінуванням ясеню, клену польового, в'язу малого. В якості домішку присутні в'яз шореткий (*Ulmus glabra*), груша (*Pyrus communis*) і яблуня (*Malus sylvestris*). В підліску звичайні клен татарський (*Acer tataricum*), жостір проносний (*Rhamnus*

cathartica), бузина чорна (*Sambucus nigra*), глід кривочашечковий (*Crataegus fallacina*), бирючина звичайна (*Ligustrum vulgare*), бруслини – бородавчата (*Euonymus verrucosa*) і Черняєва (*E. czernjaevii*), свидина криваво-червона (*Swida sanguinea*). Окремі старі дерева дубу досягають 100 років і більше. Висота деревостану до 25 м. У вузьких невеликих балках, сухих і з тимчасовими водотоками, байрачні ліси не такі високі та часто не повні за складом деревних порід. Невеликі балки зайняті угрупованнями з клену польового і татарського, терну, з домішкою видів роду *Rosa* тощо.

Лісонасадження розташовані на Калинівській ділянці, сім лісосмуг були створені у 1972 р. Основною породою в лісосмугах початково була робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia*), з невеликою домішкою абрикосу (*Armeniaca vulgaris*). За останніми спостереженнями, на місці лісосмуг і поруч з ними утворилися суцільні площі чагарників спонтанного походження переважно з жимолості татарської, вишні магалебської (*Cerasus mahaleb*), жостеру і терну, *Robinia pseudoacacia* присутня як домішок.

Луки і заболочені ділянки фрагментарно поширені по берегу р. Велике Провалля. Переважають остепнені луки з домінуванням пирію повзучого (*Elytrigia repens*), пирію середнього (*E. intermedia*), тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*), стоколосу безостого (*Bromopsis inermis*). Справжні луки сформовані мітлицею (*Agrostis gigantea*), куничником наземним (*Calamagrostis epigeios*). На заболочених ділянках представлені угруповання з домінуванням осоки побережної (*Carex riparia*), очерету південного (*Phragmites australis*), рогозу широколистого (*Typha latifolia*). Береги великих ставків оперезані трав'яною прибережною рослинністю та очеретяно-рогозовими заростями.

На Калинівській ділянці наявні старі перелоги, які займають близько 2 га. Ці ділянки були розорані в 1972–1973 рр. і в різний час (переважно на початку 1980-х рр.) покинуті. Агроценози присутні на території охоронної зони.

Відділення Трьохізбенський степ

Відділення Трьохізбенський степ розташоване в долині Сіверського Дінця, на лівому березі річки, у міжріччі Сіверського Дінця та його лівої притоки Айдару, північніше села Трьохізбенка.

Район заповідника належить до Старобільського геоботанічного округу смуги різнотравно-типчакowo-ковилиових степів Середньодонської підпровінції Причорноморської (Понтичної) степової провінції Європейсько-Азіатської степової області. У відповідності із фізико-географічним районуванням Луганської області, заповідник розташований у межах Сіверсько-Донецького фізико-географічного району.

Для цього району характерні такі місцевості, як терасові слабогорбисті піщані рівнини з дерновими піщаними ґрунтами і рухомими пісками, під піщаними степами і дубово-ільмовими лісами. В районі розташування заповідника поширений Кременський вид ландшафта, індивідуальний тип – Задонцовський ландшафт терасових розчленованих і слабогорбистих піщаних рівнин на слабо дислокованих крейдяних породах з чорноземами маломіцними і дерновими ґрунтами.

Відділення створено у 2008 році на території колишнього військового полігону. Внаслідок багаторічної дії антропогенного фактору мезорельєф, ґрунтовий та рослинний покрив на значних площах суттєво порушені, особливо у південній частині відділення.

Територія заповідника розташована на другій надзаплавній піщаній терасі (боровій). Борова тераса складена товщею (8–10 м) давньоалювіальних піщаних і глинисто-піщаних відкладів. Для рельєфу характерне поєднання відносно вирівняних піднесених ділянок зі зниженнями, місцями з досить близьким заляганням ґрунтових вод. Пониження мають форму як безстічних западин, так і широких видовжених ділянок (єриків), що впадають в заплаву Сіверського Дінця.

Надзаплавна тераса вираженим уступом в 10–15 м відокремлюється від заплави. Поверхня ділянки хвиляста із середньо- та низькобугригим рельєфом, піщаними дюнами і котловинами видування. Вона розчленована балочними долинами з тимчасовими водотоками (балки Нижній Баєв яр, Чехачів Єрик). У східній частині на територію заповідника заходять відвершки балки Татаринцев яр (Глинище), яка витягнута з півночі на південь до заплави Сіверського Дінця (рис. 5).

На території заповідника та поряд з ним відсутні постійні водойми, за виключенням двох штучних ставків, вода в яких тримається цілорічно. По днищах балок Нижній Баєв яр та іншим утворюються тимчасові водотоки. У весняний період подекуди тримається вода та утворюються невеличкі водойми, які пересихають до середини літа.

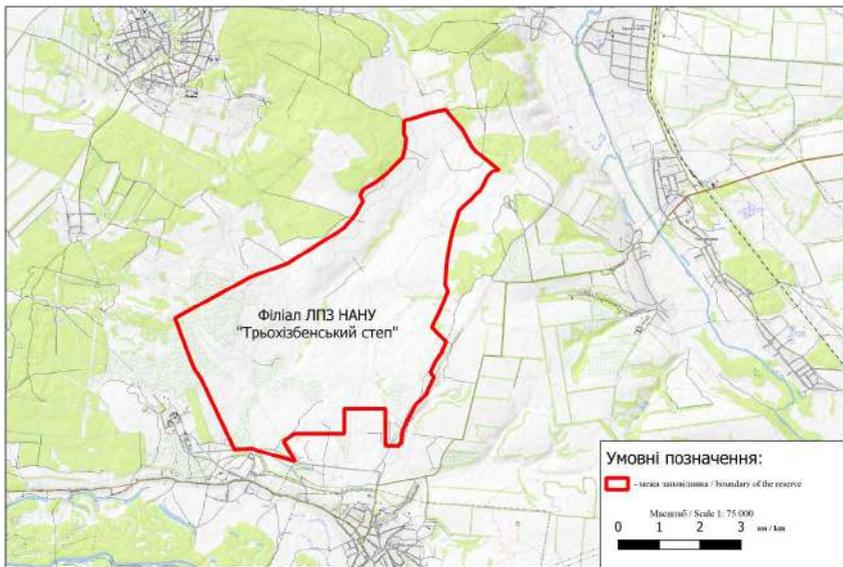

Рис. 5. Територія відділення Трьохізбенський степ

Рослинний покрив відділення представлений псамофітним степом, агломеративною рослинністю на незадернованих піщаних субстратах, невеликими лісовими масивами (кілками), чагарниковими угрупованнями (шелюжниками), галофітними луками та болотами.

Значну площу займають вільхово-березово-осикові кілки. Місцями також утворюються досить значні за площею рідколісся з цих видів. Особливо цінним є урочище Мілованове, яке є комплексом з декількох старих вологих вільхово-березово-осикових кілків загальною площею близько 150–200 га і розташоване в північній частині стаціонару.

Вільхово-березово-осикові кілки сформовані переважно берегами повислою (*Betula pendula*) і пухнастою (*B. pubescens*), вільхою чорною (*Alnus glutinosa*), осикою (*Populus tremula*). Майже в кожному кілку є тимчасові джерела води.

Природні сухі тополеві кілки є одним з домінуючих типів деревних біотопів Трьохізбенського степу. Деревний ярус тополевих заростей складається переважно з тополі чорної (ософора) (*Populus nigra*). Тополеві кілки приурочені переважно до днівщ

та схилів сухих стариць, неглибоких ярів та балок. Більша частина таких угруповань розташована в меридіональному напрямі. Ширина тополевих заростей – 10–50 м, довжина – до кількох сотень метрів. Осокорові кілки переважно сухі, в деяких є тимчасові джерела. Подекуди в них трапляються інші види тополі, береза, верба гостролиста (*Salix acutifolia*), а також деякі інвазійні види – вишня-магалебка (*Cerasus mahaleb*), лох вузьколистий (*Elaeagnus angustifolia*) та ін. Невеликі групи та поодинокі дерева тополі чорної досить поширені серед піщаного степу.

Штучні насадження з сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) займають надзаплавну терасу переважно вздовж північного та північно-східного кордону відділення (приблизно 20% території стаціонару). На території заповідної ділянки молоді соснові посадки (віком до 15–20 років) розташовані в північній та північно-східній частині. Поодинокі соснові дерева та невеличкі групи дерев трапляються майже по всій території. Соснові насадження переважно монодомінантні, місцями трапляються інші види – лох вузьколистий, аморфа кушова (*Amorpha fruticosa*), абрикос (*Armeniaca vulgaris*), дереза (*Caragana frutex*) тощо, а також є залишки тополевих і березових кілків. Вік посадок – 20–60 років. Висота деревостану – 5–20 м.

Штучні листяні насадження представлені полезахисними лісо-смугами різної ширини. Більша частина лісосмуг розташована в південній частині стаціонару, вздовж доріг, біля селищ та агроценозів. На території заповідної ділянки невеличкі ділянки лісосмуг наявні в її південній частині. Штучні листяні лісові смуги в основному 6–8-рядної конструкції. Деревний ярус в лісосмугах утворений переважно робінією (*Robinia pseudoacacia*), з домішкою клену ясенелистого (*Acer negundo*), ясену пенсильванського (*Fraxinus pennsylvanica*), клену татарського (*Acer tataricum*), дубу звичайного (*Quercus robur*), бересту (*Ulmus minor*), абрикосу (*Armeniaca vulgaris*) тощо.

Зарості чагарників з терену степового (*Prunus stepposa*), вишні степової (*Cerasus fruticosa*), шипшини (*Rosa*), глоду (*Crataegus*), жостеру (*Rhamnus cathartica*), клену татарського (*Acer tataricum*), таволги звіробоелистої (*Spiraea litvinowii*) приурочені до схилів, верхів'їв балок і ярів, байрачних лісів, узлісь та галявин байрачних і заплавних лісів, кілкових лісів, штучних насаджень, берегів заплавних озер і стариць. Місцями терняки окремими ділянками розташовані в степових улоговинах та створюють досить густі

та високі зарості (1,5–2 м заввишки). Біля водотоків та ставків чагарникові зарості сформовані видами верби – попелястої (*Salix cinerea*) та тритичинкової (*S. triandra*).

Значне поширення на території стаціонару Трьохізбенський степ мають угруповання чагарникових верб, що зростають виключно на піщаних субстратах – верби гостролистої (шелюги) (*Salix acutifolia*) і розмаринолистої (*S. rosmarinifolia*).

Трав'янисті ксерофітні біотопи на піщаних ґрунтах за сукцесійним статусом і характером задернованості пісків можна розділити на наступні категорії: сформовані псамофітні степи, ділянки з агломеративними угрупованнями, слабо і добре зарослі піски з сукцесійними угрупованнями.

Основу рослинності піщаних степів складають ковила дніпровська (*Stipa borysthena*), келерія піскова (*Koeleria sabuletorum*), костриця Беккера (*Festuca beckeri*), осока колхідська (*Carex ligerica*), житняки (*Agropyron tanaiticum*, *A. lavrenkoanum*), куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*) і полин Маршалла (*Artemisia marschalliana*).

На схилах і вершинах дюн і піщаних пагорбів представлені агломеративні угруповання з куничнику наземного з домішкою однорічних трав – пальчатки звичайної (*Digitaria ischaemum*), гусятника малого (*Eragrostis minor*) і верблюдки блискучої (*Corispermum nitidum*).

На слабо зарослих ділянках (проективне покриття 20–50%) поширені сукцесійні угруповання з переважанням гусятника малого, цміну піскового (*Helichrysum arenarium*), келерії піскової, (*Festuca rupicola*), нечуйвітру синякоподібного (*Pilosella echioides*), тонконогу бульбистого (*Poa bulbosa*). Рослинність добре зарослих пісків (проективне покриття – вище 50%) представлена, головним чином, різними варіантами угруповань з домінуванням куничнику наземного і полину Маршалла.

На знижених ділянках формуються засолені луки з домінуванням ситнику купчастого і членистого (*Juncus conglomeratus*, *J. articulatus*).

Великі ділянки пісків вкриті суцільним покривом з лишайників і зелених мохів. Найвищу цінність мають псамофітні степові ділянки, адже на піщаній терасі Сіверського Дінця в межах України це останній більш-менш великий масив, не засаджений сосною.

ІСТОРИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ БІОГЕОЦЕНОЗІВ ЗАПОВІДНИКА

У цьому розділі розглядаються основні напрями антропогенної трансформації ландшафтів районів розташування відділень заповідника в минулому та на початку XXI століття – станом до початку збройної агресії Російської Федерації, тобто до 2014 року.

Відділення Стрільцівський степ

На початок XX століття площа Старобільських цілинних ділянок становила 24 140 га. Ці території належали чотирьом кінним заводам – Стрілецькому, Ново-Олександрівському, Лимарівському та Деркульському. Площа Стрільцівської цілини перевищувала 6 тис. га. За даними Є. М. Лавренка та Г. І. Дохман (1933), територія Стрільцівської цілини, як і інших ділянок Старобільських степів, у період до початку 1930-х років переважно використовувалася для сінокосіння; випас здійснювався головним чином на ділянках поблизу населених пунктів.

Масове розорювання земель Старобільських цілин відбулося у 1930-х роках. Очевидно, що інтенсивність випасу значно зросла у 1940–1950-х роках після розорювання більшості територій, унаслідок чого площа пасовищ стала недостатньою для утримання наявного поголів'я худоби (Боровик, 2018).

На момент організації Державного степового бабакового заповідника «Стрілецький степ» у 1948 році його територія зберігалася в умовах помірного впливу випасу та сінокосіння. Стан рослинного покриву оцінювався як задовільний, про що свідчать результати обстежень, проведених у 1952–1954 роках (Доброчасва, 1956). Після заснування заповідника територія ще певний час використовувалася як пасовище та сіножать. Випас було повністю припинено у 1953 році. Того ж року запроваджено систему періодичного сінокосіння, за якою кожна ділянка скошувалася один раз на три роки.

У 1956 році в плакорній частині заповідника було виокремлено ділянку абсолютно заповідного степу, на якій передбачався режим

повної відсутності господарського впливу. У 1971–1972 роках на території заповідника створено квартальну мережу. Після її запровадження площу та конфігурацію абсолютно заповідної ділянки було дещо змінено; її площа становила 27 га. У 1976 році було виділено другу абсолютно заповідну ділянку площею 54 га, яка охопила відгалуження Крейдяного яру – балки Великі та Малі Терни. У результаті загальна площа абсолютно заповідного степу становила 81 га.

У 1970-х та на початку 1980-х років сінокосіння на території відділення проводилося регулярно на значних площах: у середньому щорічно викошувалося 147 га (120–180 га). У 1990-х роках, у зв'язку з переходом виконання робіт до фермерських приватних господарств і низькою рентабельністю таких робіт, сінокосіння набуло безсистемного характеру, а його площі суттєво скоротилися. У цей період у середньому щорічно викошувалося близько 55 га. У 2000-х роках і на початку 2010-х років обсяги сінокосіння були вкрай нерівномірними та в середньому становили 45 га на рік (0–120 га). Після 2013 року сінокосіння на території заповідника не здійснювалося (Боровик, 2018).

У 2004 році відповідно до Указу Президента України № 466/2004 від 21 квітня 2004 року територію відділення «Стрільцівський степ» було розширено майже вдвічі – на 514,4464 га – за рахунок земель охоронної зони. До складу заповідника було включено 267 га перелогів та близько 247 га цілинних земель.

На відміну від заповідної території, на ділянках охоронної зони протягом усього періоду 1950–1990-х років здійснювалася інтенсивна господарська діяльність. Це стосується і тих ділянок, які у 2004 році увійшли до складу заповідника.

На початку 1970-х років площа орних земель в районі була суттєво збільшена за рахунок розорювання так званих покращених пасовищ, які почали використовуватися як звичайні орні поля. У 1972 році місцевими господарствами в охоронній зоні було розорано всі придатні для цього ділянки, зокрема дев'ять степових масивів загальною площею 267 га, що згодом були включені до складу заповідника.

Станом на 1982 рік рослинний покрив пасовищ охоронної зони заповідника перебував на стадії збоїв; характерними були активні ерозійні процеси (Ткаченко та ін., 1987). Лише наприкінці 1990-х років пасовищні навантаження були суттєво зменшені, а на окремих ділянках – повністю зняті.

У 1950–1960-х роках у районі було створено систему проти-ерозійних і полезахисних лісосмуг. Лісосмуги були закладені по периметру території заповідника – уздовж Крейдяного яру та на схилі до річки Черепаха. У 2004 році ці дві лісосмуги загальною протяжністю 4,6 км увійшли до складу заповідника.

Район розташування відділення станом до 2014 року мав виразно аграрний характер; промисловість була розвинена слабо, функціонувала лише незначна переробна галузь. В регіоні відсутні крупні населені пункти, щільність населення була невисокою, порівняно з промисловими регіонами Луганщини.

Найсуттєвим чинником антропогенної трансформації ландшафтів регіону залишався високий рівень розораності території. У Міловському районі станом на початок 2000-х років частка розораних земель становила 62,1 %. Складний рельєф району зумовив значний рівень еродованості ґрунтів: переважну частину орних земель становили схили, а частка еродованих ґрунтів перевищувала 70 % (Боровик, 2021).

Ерозійні процеси спричинили, окрім збіднення ґрунтів, ще й істотні зміни у функціонуванні річкових і заплавних комплексів. Замулення водотоків призвело до трансформації водного режиму, евтрофікації водойм, суттєвих змін заплавної та водної рослинності, а також до зміни видового складу водної фауни. В той же час, складний рельєф обумовлює наявність значних площ збережених природних угруповань на непридатних для розорювання ділянках.

Відділення Трьохізбенський степ

Територія розташування відділення протягом тривалого часу зазнавала інтенсивного антропогенного впливу. Масове заселення цього краю припадає на 50–60-ті роки XVIII століття. Датою заснування села Трьохізбенка (Трьохізбенська слобода) вважається 1649 рік. У межах території майбутнього заповідника в XIX–XX століттях здійснювалося вирощування шелюги та сосни, а також городніх і баштанних культур; окрім того, ці землі використовувалися як пасовища для великої та дрібної рогатої худоби.

Після революційних подій 1917 року вирощуванням шелюги займалося лісництво, а згодом – кооператив «Спартак» у селі

Трьохізбенка, організований після Другої світової війни. Ділянки з молодими насадженнями шелюги починали використовувати для випасу худоби після досягнення ними п'ятирічного віку. Шелюга широко використовувалася місцевим населенням як паливо, а також як сировина для плетіння тари та меблів. Територію поділяли на ділянки площею не менше 500 га, які використовували почергово. До 1936 року шелюгу для паливних потреб вирубували суцільними масивами. З 1932 року розпочалося створення соснових насаджень. У подах із близьким заляганням ґрунтових вод вирощували городні культури.

У 1949 році на цій території було організовано військовий полігон першої категорії, підпорядкований Київському військовому округу. Поблизу села Трьохізбенка проводилися танкові стрільби, а в урочищі Бондареве – артилерійські та стрілецькі навчання. На території полігону було збудовано значну кількість спеціалізованих інженерних споруд для забезпечення його функціонування (траншеї, окопи, насипи, комунікаційні системи, воронки тощо).

Антропогенна перебудова ландшафтів унаслідок діяльності полігону суттєво змінила мезо- та мікрорельєф, морфологію ґрунтового покриву, рослинний і тваринний світ, мікроклімат і водний режим території. Основними чинниками трансформації ландшафтів були механічне руйнування ґрунтових горизонтів або всього ґрунтового профілю, його ущільнення, дегуміфікація, а також забруднення паливно-мастильними матеріалами та іншими хімічними сполуками.

Поруч із полігоном функціонувало військове містечко. Між містечком і полігоном було сформовано лісопаркову зону, переважно з насадженнями робінії. До створення полігону в районі молодих соснових насаджень у напрямку села Райгородки функціонував польовий аеродром.

Після організації військового полігону вирощування городніх культур, створення нових насаджень і офіційну вирубку шелюги було припинено. Баштанні культури висаджували за сосновими насадженнями до танкодрому; окремі ділянки баштанів закладали й безпосередньо на території полігону. Найбільшої трансформації зазнали ландшафти південної частини заповідника, тоді як у східній його частині збереглися перелоги.

Випасання худоби на території Трьохізбенського степу тривало і після організації військового полігону. В районі урочища

Малинове (Мілованове) випасали до 1 000 голів овець. На інших ділянках утримували дві череди радгоспної великої рогатої худоби чисельністю 2 і 3 тис. голів, а також окрему череду чисельністю до 500 голів.

Після набуття Україною незалежності військовий полігон було ліквідовано, а його землі передано у державну власність. Після припинення діяльності полігону більшість мешканців залишила військове містечко, яке поступово занепало. Згодом на його території було організовано обласний протитуберкульозний диспансер.

Станично-Луганське відділення

Основним чинником антропогенної трансформації екосистем району розташування відділення є порушення гідрологічного режиму заплави річки Сіверський Донець унаслідок масштабного й тривалого забору поверхневих і ґрунтових вод.

Цей процес розпочався на початку 1960-х років. До цього часу заплавні ліси урочища Кіндрашівське належали до найбільш продуктивних у лісгоспі. На площі близько 1500 га заплави існувало 10 озер, що не пересихали і являли собою ланцюг стариць, які чергувалися із заболоченими ділянками, улоговинами та системою джерел. В улоговинах формувалися вільшаники, які чергувалися з дібровами та вербняками I–II класів бонітету.

Опис природних комплексів цього урочища у 1940–1950-х роках наводить науковий співробітник заповідника В. Г. Сулік зі слів очевидців: «...численні, стабільні озера, стариці, постійна весняна повінь Дінця робили заплаву дуже вологою з чисельними угрупованнями вербняків, вільшаників, осокорників. Діброви, переважно спілі і перестійні, захаращені вітровалом. Узлісся і рідколісся поросли мезофільною лучною рослинністю. Незчисленні зграї качиних, багаточисельний пролітний вальдшнеп, норки, видри, борсуки і єнотовидні собаки, що мешкали у заплаві, величезна кількість риби – все це було характерне для заплави ще в 1940–50 рр. Навіть хохуля, цей стенобіонтний ссавець, водилась тут і була звичайною».

Висока продуктивність деревостанів забезпечувалася багатими ґрунтами піщано-глинистого алювію, добре зволоженого ґрунтовими водами, які залягали на глибині 1,5–2,5 м.

У 1961 році було введено в експлуатацію Кіндрашівський водозабір, що складався з 24 бурових свердловин із проектною потужністю 62 тис. м³ води на добу. Унаслідок інтенсивного водовідбору рівень ґрунтових вод почав стрімко знижуватися, що призвело до висушування верхніх ґрунтових горизонтів і всихання лісових насаджень на значних площах. Порушення гідрологічного режиму, пов'язане із забором вод із Сіверського Дінця та прилеглих ґрунтових вод, стало одним із наймасштабніших чинників антропогенного впливу.

За період існування заповідника у видовому складі фауни відбулися суттєві зміни. Головним чинником зниження видового різноманіття стала деградація заплавної водойми – пересихання озер і стариць унаслідок зменшення стоку та забору ґрунтових вод безпосередньо в околицях заповідника (Кіндрашівський водозабір). Водночас, озера заповідника залишаються єдиними водоймами, що збереглися на Кіндрашівській ділянці заплави річки Сіверський Донець.

Періодичне пересихання озер негативно позначилось на стані популяції водоплавних птахів. Так, у 1970–1980-х роках на території заповідника існувала велика змішана колонія чапель (сірої та квака), яка нині зникла. Від деградації водойми потерпають пірникози, хижі птахи (шуліка чорний, лунь очеретяний, орлан-білохвіст), крижень, чирянка велика, кулики (передусім чайка та пісочник малий), лиска та інші види.

Суттєвого антропогенного впливу зазнало природне середовище і внаслідок лісогосподарських заходів. Створення штучних монокультур сосни звичайної призвело до знищення природних ландшафтів піщаної тераси, зокрема піщаного степу, який нині зберігся лише у вигляді невеликих фрагментів серед хвойних насаджень і має вкрай обмежену площу.

На ділянках, що згодом увійшли до складу заповідника, хвойні культури створювалися у 1942–1977 роках. Саме в межах соснових монокультур періодично виникають пожежі, які призводять до турбування та знищення тварин. За результатами спостережень, на ділянках, що вигоріли у 2002 і 2008 роках, поступово відбуваються сукцесійні процеси відновлення псамофітних лісостепових угруповань, проте відновлення тваринного населення суттєво відстає від відновлення рослинності.

Лісовпорядкування території, яка згодом увійшла до складу заповідника, було проведене у 1961–1962 роках. Станом на

1976 рік тут уже відбулися значні зміни, зумовлені зниженням рівня води в річці Сіверській Донець і ґрунтових вод. Частина заболочених і зволжених ділянок трансформувалася у пустирі з остепненою лучною та степовою рослинністю. Ділянки стиглих листяних лісів були вирубані й представлені лісосіками або прогалинами, частково відновленими природним шляхом; частину лісо-сік було розкорчовано та засаджено новими лісовими культурами. За даними Є. М. Кондратюка, Р. І. Бурди та ін. (1988), на момент створення заповідника природна рослинність майже на половині його території була знищена й замінена лісовими культурами.

Масштабні неконтрольовані рубки у заплавних лісах Сіверського Дінця спричинили погіршення стану деревостанів і зниження їх продуктивності. Передані заповіднику заплавні діброви характеризувалися низькорослими, низькобонітетними порослевими деревостанами, які на момент створення заповідника мали 3–5 генерацій (за даними «Літопису природи» за 1969 рік). Поліпшення їхніх таксаційних показників в умовах заповідного режиму відбувалося вкрай повільно.

До території заповідника прилягають землі Кіндрашівського лісництва ДП «Станично-Луганське ЛМГ», загальна площа якого становить близько 37 тис. га, з яких приблизно 60% займають штучні насадження. До складу лісгоспу, крім Кіндрашівського, входять Щастинське, Малинівське, Станично-Луганське, Піщанське та Чугінське лісництва.

У зв'язку з тим, що в долинах річок традиційно розташовані населені пункти, заплавні ліси району значною мірою знищені. Краще збереглися байрачні ліси, однак упродовж тривалого часу вони зазнавали інтенсивної експлуатації; нині всі байрачні ліси району мають порослеве походження.

У межах яружно-балкової мережі, де збереглися фрагменти природних комплексів, здійснювалися протиерозійні заходи. Окрім створення лісових насаджень, проводилося будівництво валів та інших інженерних споруд. Для зарегулювання стоку було споруджено значну кількість гребель.

Антропогенна трансформація природного середовища також відбулася внаслідок будівництва залізниці на піщаній терасі. Залізниця разом із комплексом обслуговуючих споруд проходить уздовж східної межі охоронної зони, формуючи техногенний ландшафт.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття важливим чинником трансформації та часткового відновлення природних ландшафтів піщаної тераси стали пожежі, частота яких зросла в умовах кліматичних змін, зокрема підвищення температури повітря. Усі пожежі мають антропогенне походження та спричинені необережним поводженням з вогнем або навмисними підпалами.

До чинників антропогенної трансформації належало також забруднення атмосферного повітря викидами Луганської ТЕС, а також надходження забруднених вод Сіверського Дінця на територію заповідника під час повеней.

У 1970–2000-х роках територія відділення зазнавала значного рекреаційного й господарського навантаження, що було зумовлено високою щільністю населення, близькістю населених пунктів, наявністю об'єктів відпочинку та досить розвиненою мережею шляхів сполучення.

У радіусі 5 км від заповідника були розташовані вісім населених пунктів різного розміру і значення, дві туристичні бази та одне дачне селище. В охоронній зоні заповідника знаходиться село Піщане (Нижньотеплівська сільська рада). Прилеглі до нього ділянки охоронної зони значною мірою трансформовані: вони використовуються під городи, а лісові насадження зазнають вирубування. До 2014 року цей населений пункт був постійним джерелом порушень заповідного режиму (проїзд і прохід сторонніх осіб, вигул собак, незаконна риболовля, встановлення петель, браконьєрство тощо).

На лівому березі Сіверського Дінця в межах Станично-Луганського району на відстані 2,5–7 км на північ від заповідника розташовані села Нижньотепле та Артема (Нижньотеплівська сільська рада), а на відстані близько 3,5 км на схід – село Малинове. На протилежному, правому березі річки за 0,5 км від заповідника розташоване село Христове та прилегле до нього дачне селище, добре помітне з території заповідника. Більш віддаленим є село Обозне. Нижче за течією річки, на відстані 3,5 км від заповідника, знаходиться село Паньківка. Селище міського типу Станиця Луганська розташоване за 7 км на південь від заповідника; попри відносну віддаленість, воно мало суттєвий негативний вплив на заповідник через значну чисельність населення (до 14,5 тис. осіб) і наявність транспортних шляхів сполучення.

Велика кількість населених пунктів зумовлює формування розвиненої мережі шляхів у районі заповідника. Грейдерна дорога

проходить паралельно залізниці та веде від станції Кіндрашівська-Нова до глибинної свердловини № 21, розташованої на березі Сіверського Дінця поблизу південної межі заповідника. Далі ґрунтова дорога пролягає через територію заповідника до села Піщане. До 2014 року цією дорогою користувалися переважно мешканці міста Луганська, які мали дачні ділянки в селі Піщане, а також працівники Кіндрашівського лісництва Станично-Луганського ЛМГ. Крім того, існує ще одна ґрунтова дорога вздовж залізниці, яка на окремих ділянках є важкопрохідною через наявність сипучих пісків.

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ПТАХІВ ЗАПОВІДНИКА

Історію вивчення фауни хребетних Луганського природного заповідника можна розділити на два етапи: дослідження регіону сучасного заповідника до створення заповідної території та дослідження після створення заповідника.

Найбільш ранні роботи з вивчення фауни хребетних сходу України, зокрема на території майбутніх відділень заповідника, з'явилися у другій половині XIX – на початку XX століття: праці О. Черная (1852, 1853), О. О. Силантьєва (1896), В. Г. Аверіна (1910, 1918, 1923, 1927) та ін.

У 1897 р. вийшла фундаментальна праця М. М. Сомова, у якій наведено дуже детальні й ґрунтовні дані щодо фауни птахів Харківської губернії, до складу якої тоді входила Луганська область. Значна частина відомостей про птахів Луганщини наводиться з колишнього Старобільського повіту, зокрема на території державних кінних заводів (Стрілецького та ін.).

Перші згадки в науковій літературі про тваринний світ Провальського степу наведено в працях В. Троїцького (1909, 1909а), який досліджував цю територію у 1908 р. та опублікував попередній звіт щодо своєї поїздки. С. І. Огньовим було опубліковано список птахів, здобутих В. Троїцьким у Провальському степу (Огньов, 1909).

Наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст. землі Стрільцівського і Провальського кінних заводів неодноразово досліджувала комплексна експедиція колективу кафедри зоології хребетних Харківського державного університету під керівництвом професора І. Б. Волчанецького. Було зібрано матеріал щодо гніздової орнітофауни Провальського степу, загальної чисельності птахів, їх біотопічного розподілу, екології окремих видів (Волчанецький, 1950; Волчанецький та ін., 1954).

Живлення чорного та рогатого жайворонків у Стрільцівському степу, на той час – самостійному заповіднику, вивчав Л. О. Смогоржевський (1953).

Оригінальні дані щодо чисельності та гніздової екології деяких рідкісних видів птахів Стрільцівського та Провальського степів (луня лучного (*Circus pygargus* (Linnaeus, 1758)), хохітви (*Tetrax*

tetrax (Linnaeus, 1758))) наведено у відповідних томах «Фауни України» (Кістяківський, 1957; Зубаровський, 1977).

Інвентаризація хребетних тварин, у т. ч. і фауни птахів, проводиться постійно з моменту створення заповідника. Перші дані отримано К. О. Сологор, В. Г. Суліком, пізніше – О. П. Скоковим. Наприкінці 90-х – на початку 2000-х рр. працювали В. О. Шевцов, О. В. Кондратенко, згодом – М. Ю. Русін, С. В. Галущенко, В. А. Мороз.

У 1960–1980-ті рр. дослідженням орнітофауни Луганської області займався С. Г. Панченко. У його публікаціях (1969–2000) і зведеної монографії «Птахи Луганської області» (2007, 2016) наведено відомості щодо поширення, чисельності, екології птахів області, зокрема на територіях сучасного Луганського заповідника. У цей період виходять також його публікації щодо чисельності, гніздової екології деяких фонових на той час видів птахів Провальського степу: малого жайворонка (*Calandrella cinerea* (Gmelin, 1789)) та кам'янки попелястої (*Oenanthe isabellina* (Temminck, 1829)) (Панченко, 1976, 1977). У 1978 р. вийшло зведення щодо стану орнітофауни Провальського степу на момент створення тут відділення Луганського природного заповідника (Панченко, 1978).

Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. у Луганському природному заповіднику працював В. Г. Сулик. У цей період вийшла низка його спеціальних публікацій, що стосуються питань міграції птахів заповідника, господарського значення воронових птахів, змін орнітофауни в регіоні заповідника, стану гусеподібних і лелекоподібних, хижих птахів і сов заповідника (Сулик, 1977, 1978, 1981, 1998, 2000; Сулик, Борозенець, 2000; Сулик, Денщик, 2000; Бураков, Сулик, 2000).

Матеріали щодо гніздової екології болотяної і вухатої сов відділення «Стрільцівський степ» наведено в роботі В. І. Севастьянова (1977).

Відомості про склад фауни хребетних тварин Луганського природного заповідника, у тому числі птахів, наведено в загальному зведенні «Хребетні тварини Луганського заповідника», складеному зоологами заповідника – В. Л. Кочегурою, О. П. Скоковим, В. А. Тимошенковим у 1992 р. (Скоков та ін., 1992).

Співробітниками установ Академії наук України на базі заповідника було виконано прикладні дослідження «Розробка наукових засад режимів заповідання природних екосистем Луганського

державного заповідника АН УРСР» (1986–1990 рр.). Керівник теми: член-кор. АН УРСР Є. М. Кондратюк; канд. біол. наук Р. І. Бурда; виконавці: директор заповідника В. І. Бондар, науковий співробітник ДБС Т. Т. Чуприна, молодший науковий співробітник заповідника О. П. Скоков. Під час виконання досліджень проводилися також фауністичні спостереження: досліджувалися видовий склад, чисельність, екологічні особливості і поведінка хребетних тварин. Особлива увага приділялася орнітофауні, зокрема сезонним змінам видового складу, чисельності та структури населення птахів заповідника.

У 1999–2004 рр. фауну хребетних тварин Луганського природного заповідника вивчав науковий співробітник установи О. В. Кондратенко, який опублікував низку робіт щодо живлення хижих птахів і сов, а також зібрав дані щодо стану деяких рідкісних видів (Кондратенко, 1998; Кондратенко, Мороз, 2003; Кондратенко, Товпинець, 2001; Кондратенко та ін., 2001; Кузнєцов, Кондратенко, 1999). О. В. Кондратенком зі співавторами складено загальне зведення з орнітофауни відділень «Провальський степ» та «Станично-Луганське» (Кондратенко, Мороз, 2002; Кондратенко, 2005; Кондратенко, Литвиненко, 2005).

На початку 2000-х років співробітниками заповідника виконано дослідження «Наукові основи розширення території Луганського природного заповідника» (2001–2005 рр.). Науковий керівник – канд. біол. наук В. О. Борозенець; відповідальні виконавці – Т. В. Сова; В. П. Форошук. Оцінювався також сучасний стан орніто- та теріофауни заповідника (О. В. Кондратенко). На основі отриманих даних було обґрунтовано необхідність розширення територій Станично-Луганського відділення заповідника та Стрільцівського степу.

Протягом першого десятиріччя XXI ст. співробітниками наукового відділу заповідника було виконано низку дослідницьких тем:

- «Сучасний стан компонентів екосистем та розробка заходів щодо збереження та відновлення біорізноманітності Луганського природного заповідника» (2006–2010 рр.; науковий керівник – канд. біол. наук Т. В. Сова; відповідальні виконавці: Л. П. Боровик, В. А. Мороз, М. Ю. Русін, Є. М. Боровик, С. В. Глотов). Проведено комплексні біоекологічні і фауністичні дослідження воронових птахів (поширення, чисельність, особливості гніздової біології) та їх ролі в екосистемах заповідника.

- «Оцінка структури та сучасного стану популяцій хижих птахів як біомаркерів їх збереження в Луганському природному заповіднику» (2007–2011 рр.; науковий керівник – канд. біол. наук Т. В. Сова; відповідальні виконавці: В. А. Мороз, М. Ю. Русін, С. В. Галущенко). Проаналізовано комплекс біоекологічних показників, що характеризують основні аспекти життєдіяльності хижих птахів і сов: видове різноманіття, чисельність і щільність населення, гніздування, живлення, міграції. Визначено основні загрозові чинники, які впливають на стан популяцій хижих птахів, оцінено стан популяцій окремих видів та тенденції їх динаміки в умовах антропогенно зміненого середовища.

- «Збір та опрацювання матеріалів до Проєкту організації території та охорони природних комплексів Луганського природного заповідника» (2010–2013 рр.; науковий керівник – канд. біол. наук Т. В. Сова; відповідальні виконавці: Т. В. Сова, Л. П. Боровик, В. А. Мороз, В. А. Тімошенко, В. В. Тімошенкова). Узагальнено дані щодо стану тваринного світу в заповіднику (зокрема птахів). Особлива увага приділялася розробці заходів і рекомендацій щодо збереження раритетних видів.

На сучасному етапі з'явилося багато публікацій співробітників заповідника та запрошених фахівців, які стосуються вивчення різних аспектів життєдіяльності птахів у заповіднику та на прилеглих територіях. Відомості про стан орнітофауни заповідних ділянок наведено в низці публікацій, зокрема щодо хижих птахів і сов та деяких рідкісних видів (роботи В. В. Ветрова, С. П. Литвиненка, В. А. Мороза (2003–2025 рр.) із залученням даних кінця минулого століття (С. Г. Панченка, В. Г. Сулика, В. М. Зубаровського та ін.)).

Основні теми сучасних орнітологічних досліджень у заповіднику стосуються чисельності, поширення та екології окремих фонових і рідкісних видів птахів заповідних відділень (Загороднюк, Резнік, 2007; Мороз, 2005–2011, 2018, 2022, 2023, 2024а, 2025; Мороз, Русін, 2011), зокрема денних хижих птахів та сов (Атамась, Товпинець, 2006; Ветров, Кондратенко, 2002; Загороднюк та ін., 2012; Мороз, 2019; Мороз та ін., 2008а, 2008б, 2012; Резнік, 2006; Русін та ін., 2008), особливості міграцій птахів у заповіднику (Галущенко, 2009, 2010; Галущенко, Галущенко, 2011; Галущенко, Мороз, 2008), загальні проблеми охорони та збереження рідкісних видів хребетних тварин степової зони (Боровик

та ін., 2017; Загороднюк, 1999, 2009; Загороднюк та ін., 2011; Загороднюк, Коробченко, 2014; Мороз, 2023 та ін.).

Дані щодо стану раритетних видів хребетних тварин у Луганському природному заповіднику наведено також в окремих повидових статтях відповідних томів «Червоної книги України» (1994, 2009).

У 2019 р. співробітниками заповідника розроблений програмний комплекс «Фауна хребетних Луганського природного заповідника» (відповідальний виконавець: Г. В. Гузь; керівник теми – в. о. директора В. А. Мороз). За допомогою програмного комплексу була узагальнена інформація щодо раритетної фауни наземних хребетних тварин, у тому числі рідкісних видів птахів. За даними сформованої бази даних вийшла низка публікацій щодо раритетної авіфауни заповідника (Мороз, 2022, 2024б, 2024в).

Важливим кроком у роботі заповідника став початок співпраці з GBIF (глобальною інформаційною системою з біорізноманіття). З 2020 року Луганський природний заповідник приєднався до мережі Глобальної інформаційної системи з біорізноманіття GBIF як видавець даних, було опубліковано низку наборів даних з біорізноманіття заповідника (Moroz et al., 2024 тощо).

Загалом на цей час відомо близько 90 спеціальних та загальних наукових публікацій, що стосуються орнітофауни Луганського природного заповідника. Авторами близько 60 робіт є співробітники Луганського природного заповідника.

Відділення Станично-Луганське.

Пташеня орлана-білохвоста (*Haliaeetus albicilla*) біля гнізда (ЧКУ)

Відділення Станично-Луганське.

Пташенята яструба великого (*Accipiter gentilis*) в гнізді

Відділення Станично-Луганське.
Урочище Ріг. Журавель сірий (*Grus grus*)

Околиці відділення Станично-Луганське.
Заказник Кондрашевський. Гніздо яструба малого
(*Accipiter nisus*)

**Околиці відділення Станично-Луганське.
Заказник Кондрашевський. Сова вухата
(*Asio otus*)**

**Околиці відділення Станично-Луганське.
Заказник Кондрашевський. Сова сіра
(*Strix aluco*)**

**Відділення Станично-Луганське.
Журавель сирій (*Grus grus*)**

Провальський степ. Грушевська ділянка.
Гніздо жайворонка степового (*Melanocorypha calandra*)

Провальський степ. Охоронна зона Грушевської ділянки.
Гніздо пісочника малого (*Charadrius dubius*)

Провальський степ. Калинівська ділянка. Вівсянка чорноголова
(*Emberiza melanocephala*)

Стрільцівський степ. Охоронна зона. Глиняний яр. Пташенята
канюка звичайного (*Buteo buteo*)

Стрільцівський степ. Охоронна зона. Глиняний яр.
Вівсянка чорноголова (*Emberiza melanocephala*)

Стрільцівський степ. Гніздо з кладкою чекана лучного
(*Saxicola rubetra*)

Стрільцівський степ. Самець луня очеретяного
(*Circus aeruginosus*)

Стрільцівський степ. Гніздо крука (*Corvus corax*)
на залізному стовпі ЛЕП

Стрільцівський степ. Токуючий самець кам'янки попелястої
(*Oenanthe isabellina*)

Стрільцівський степ. Річка Черепаха. Пташенята та кладка
луна очеретяного (*Circus aeruginosus*)

Стрільцівський степ. Пташенята луня лучного
(*Circus pygargus*)

Стрільцівський степ. Річка Черепаха. Плиска жовтоголова
(*Motacilla citreola*)

Околиці відділення Трьохізбенський степ. Урочище Мілованове.
Пташеня орла-карлика (*Hieraaetus pennatus*) біля гнізда

Відділення Трьохізбенський степ. Поселення ластівки берегової
(*Riparia riparia*) на піщаному схилі

Відділення Трьохізбенський степ. Гніздо з кладкою сорокопуда тернового (*Lanius collurio*)

Відділення Трьохізбенський степ. Самець сорокопуда тернового (*Lanius collurio*)

АНОТОВАНИЙ СПИСОК ПТАХІВ ЗАПОВІДНИКА

Ряд GALLIFORMES (3)

Родина PHASIANIDAE (3)

1. ***Coturnix coturnix* (Linnaeus, 1758) – перепілка.** Гніздовий вид степових відділень заповідника. Чисельність схильна до коливань. Спостерігалася під час міграцій. Гніздиться на ділянках цілинного степу, перелогах, лучних ділянках. Знайдена на прилеглих до заповідника агроценозах. В Стрільцівському степу підтверджена знахідка в 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2019 р. Для Станично-Луганського відділення перепілка наводиться в зведеннях Скокова та ін. (1992) та О. Кондратенка (2005) як рідкісний на гніздуванні та під час міграцій вид.
2. ***Perdix perdix* (Linnaeus, 1758) – куріпка сіра.** Є звичайним осілим птахом усіх відділень. Дотримується ділянок заплавних та степових чагарників, узбіч заплавних і байрачних лісів, лісосмуг і, штучних лісів, мезофільних луків. По чагарникових ділянках проникає в степ. У Станично-Луганському відділенні підтверджена знахідка у 2009 р., на прилеглих територіях – у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2019 р.
3. ***Phasianus colchicus* Linnaeus, 1758 – фазан мисливський.** Звичайний осілий птах деревно-чагарникових біотопів усіх відділень заповідника. В заповіднику та на прилеглих територіях чисельність поступово зростає. Підтверджена знахідка у Станично-Луганському відділенні у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.

Ряд ANSERIFORMES (25)

Родина ANATIDAE (25)

4. ***Anas acuta* Linnaeus, 1758 – шилохвіст.** Нечисленний мігрант. Підтверджена знахідка у Станично-Луганському відділенні – у 2008 р., у Стрільцівському степу – у 2009 р., у Провальському степу у 2005 р. Весною спостерігалася

в першій половині квітня: 01.04.2002 р. (1 пара, ставок Катарал, Провальський степ), 04.04.2005 р. (1 самець в зграї з іншими качками, ставок Катарал, Провальський степ), 11.04.2007 р. (зграя з 20 птахів, мігрувала, околиці відділення Станично-Луганське), 02.04.2008 р. (зграя з 12 птахів, мігрувала, околиці відділення Станично-Луганське), 3 і 10 квітня 2009 р. (2 і 9 птахів на ставку в верхів'ях р. Черепаха, околиці Стрільцівського степу). Восени шилохвіст зареєстрований в жовтні-листопаді: 22 і 30 жовтня 2008 р. (відповідно зграї з 15 і 12 птахів, околиці відділення Станично-Луганське), 17.11.2009 р. (10 птахів в зграї мігрували над ставком в верхів'ях р. Черепаха, околиці Стрільцівського степу) (спостереження С. В. Галущенко, Літопис природи..., 1969–2021).

5. ***Spatula clypeata* (Linnaeus, 1758) – широконоска.** Нечисленний мігрант. Підтверджена знахідка у Станично-Луганському відділенні – у 2007 р., у Стрільцівському степу – у 2010 р., у Провальському степу у 2009 р. Весною мігрує в березні-квітні. Найбільш раннє спостереження – 12 березня 2009 р. (2 самця і самка в зграї, ставок Катарал, Провальський степ). Але більшість птахів мігрувала в квітні. В околицях Станично-Луганського відділення зграю з 30 птахів спостерігали 10 квітня 2007 р. (спостереження С. В. Галущенко, Літопис природи..., 1969–2021). У Провальському степу мігруючих широконосок реєстрували на ставку Катарал 18.04.2001 р. (2 птаха), 01.04.2002 р. (1 пара), 20.04.2003 р. (5 птахів), 10.04.2006 р. (зграї по 2 і 9 птахів). В Стрільцівському степу міграція широконоски весною 2009 р. тривала з 16 по 28 квітня (всього зафіксовані 3 зграї, від 2 до 7 особин в зграї, загалом 13 птахів) (Галущенко, Галущенко, 2011). Восени мігруючих птахів реєстрували в Стрільцівському степу 6 та 7 вересня 2010 р. (9 і 1 птах відповідно, на р. Черепаха) (спостереження С. В. Галущенко, Літопис природи..., 1969–2021).
6. ***Anas crecca* Linnaeus, 1758 – чирянка мала.** Нечисленний мігрант. Підтверджена знахідка у Станично-Луганському відділенні – у 2020 р., у Стрільцівському степу – у 2012 р. під час весняної міграції. Раніше вважалась дуже рідкісним на гніздуванні видом Станично-Луганського відділення (Скоков та ін., 1992). Зареєстрована під час весняної міграції

в околицях Станично-Луганського відділення: 11.04.2007 р. (згряя з 12 птахів), 05.04.2020 р. (4 птаха на оз. Глибоке в околицях центральної садиби заповідника) (спостереження С. В. Галущенко, Літопис природи..., 1969–2021). Міграція в Стрільцівському степу весною 2009 р. тривала з 8 по 23 квітня (зафіксоване 5 зграй, загалом 37 особин). Переважно реєструвалися на відпочинку, на водоймах в заплаві р. Черепаха (Галущенко, Галущенко, 2011). Під час осінньої міграції невеличкі зграйки малої чирянки спостерігали над заплавою р. Черепаха (Стрільцівський степ) 22 вересня 2010 р. (4 птаха) і 10 грудня 2009 р. (1 птах).

7. ***Mareca penelope* (Linnaeus, 1758) – свищ.** Звичайний мігрант – трапляється під час весняної та осінньої міграції. Підтверджена знахідка у Станично-Луганському відділенні – у 2013 р., у Стрільцівському степу – у 2012 р., у Провальському степу – у 2010 р. Міграція весною залежить від погодних умов і може тривати з другої декади березня по першу декаду травня. Найбільш ранні спостереження виду в Провальському степу (ставок Катарал в охоронній зоні Грушевської ділянки): 25.03.2002 р. (11 птахів), 18.03.2004 р. (7 птахів), 12.03.2009 р. (зграйки з 4 і 10 птахів). В Станично-Луганському відділенні та прилеглих ділянках зграйки свища бачили 10 і 11 квітня 2007 р. (7 і 15 птахів), 17 квітня 2013 р. (3 пари на оз. Став в заповіднику) (Літопис природи..., 1969–2021). В Стрільцівському степу цей вид в 2009 р. реєструвався з 26 березня по 10 квітня (всього 11 зграй, загалом 123 особин), пік міграції – 4 квітня (40 птахів) (Галущенко, Галущенко, 2011; Літопис природи..., 1969–2021). Найпізніше спостереження свища весною – 5 травня 2005 р. (3 пари на ставку в верхів'ях р. Черепаха, околиці Стрільцівського степу). Восени свищ мігрує протягом вересня – листопада. Найпізніші спостереження – 23.11.2007 р. (згряя з 7 птахів в Провальському степу) (Галущенко, Мороз, 2008).
8. ***Anas platyrhynchos* Linnaeus, 1758 – крижень.** Нечисленний гніздовий вид усіх відділень заповідника. Звичайний під час весняної та осінньої міграції. Спостерігається на зимівлі. Підтверджена знахідка у Станично-Луганському відділенні – у 2014 р. (2021 р. – на прилеглих територіях), у Стрільців-

ському степу – у 2021 р. у Провальському степу у 2014 р. У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2020 р. Навесні крижень мігрує через заповідні ділянки в березні – травні. В теплі зими міграція починається навіть в лютому. Птахи мігрують як невеликими групами та окремими парами, так і великими зграями до декількох сотень особин. Восени міграція триває з серпня по грудень. Взимку великі скупчення та невеликі групи крижнів спостерігали на природних та штучних водоймах в межах заповідника та охоронних зон (р. Сіверський Донець, р. Черепаха, ставок Катарал).

9. *Spatula querquedula* (Linnaeus, 1758) – **чирянка велика**. Є рідкісним гніздовим видом. Трапляється також під час весняної та осінньої міграції. Підтверджена знахідка у Станично-Луганському відділенні у 2013 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2012 р. Рідкісний на гніздуванні вид. Не регулярно спостерігається в гніздовий період на озерах Станично-Луганського відділення (1–3 пари), в Стрільцівському степу та в його охоронній зоні (1–2 пари), в Провальському степу. Є звичайним мігрантом усіх відділень заповідника крім Трьохізбенського степу. Навесні чирянка велика мігрує через заповідні ділянки в березні – травні. Пік міграції спостерігається наприкінці березня – в квітні. Птахи мігрують парами, невеликими групами і зграями до декількох десятків особин. Восени міграція триває з серпня по листопад, окремі птахи спостерігалися в грудні. Більшість чирянок пролітає через заповідні ділянки в вересні-жовтні, в окремі роки – на початку листопада.
10. *Mareca strepera* (Linnaeus, 1758) – **нерозень**. Дуже рідкісний вид. Нерозень наводиться в зведенні А. П. Скокова з співавторами (1992) як дуже рідкісний в минулому гніздовий вид у Станично-Луганському відділенні (роки не вказані). С. Г. Панченко (2016) вказує на нерозня як на рідкісного мігранта в Луганській області (в період весняного прольоту спостерігався 13 і 15 квітня 1969 р.). Декілька поодиноких знахідок цього виду зареєстроване в березні-квітні 1984 та 1987 рр. в околицях заповідника, на ставках Станично-Луганського рибгоспу і на ставках-охолоджувачах біля м. Щастя (Ветров та ін., 1991).
11. *Anser albifrons* (Scopoli, 1769) – **гуска білолоба**. Найзвичайніший під час міграції вид гусок. Підтверджена знахідка

у Станічно-Луганському відділенні у 2014 р. (2021 р. на прилеглих територіях), у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р. Весняна міграція відбувається переважно в березні – квітні. В окремі роки мігруючих білолобих гусок спостерігали навіть в лютому. Найбільш раннє спостереження: 20.02.2017 р. (згряя з близько 100 птахів, Стрільцівський степ). Найбільш пізнє – 05.05.2008 р. (околиці відділення Станічно-Луганське). У Стрільцівському степу в 2009 р. пік прольоту спостерігався 2 квітня – зареєстровано 742 птаха (Галущенко, Галущенко, 2011). Восени птахи мігрують через заповідні ділянки з жовтня і до початку грудня. У 2009 р. в Стрільцівському степу білолоба гуска реєструвалася на прольоті з 28 жовтня по 10 грудня, пік спостерігався 8 листопада (близько 600 особин) (Галущенко, Галущенко, 2011). В Провальському степу в 2007 р. птахи спостерігалися з 10 жовтня по 23 листопада. Пік прольоту – 31 жовтня (Галущенко, Мороз, 2008). Гуски мігрують через заповідні ділянки транзитно, невелика частина птахів використовує місцеві водойми для відпочинку.

12. ***Anser anser* (Linnaeus, 1758) – гуска сіра.** Звичайний мігрант усіх відділень. Підтверджена знахідка у Станічно-Луганському відділенні у 2012 (2021 р. – на прилеглій території), у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р. Навесні сіра гуска мігрує через заповідник в березні – квітні. Восени міграція зазвичай триває з жовтня по листопад.
13. ***Anser erythropus* (Linnaeus, 1758) – гуска білолоба мала.** Рідкісний мігрант. Підтверджена знахідка у Стрільцівському степу: 02.04.2009 р., згряя з 5 птахів (Галущенко, Галущенко, 2011).
14. ***Anser fabalis* (Latham, 1787) – гуменник.** Малочисленний мігрант. Підтверджена знахідка у Станічно-Луганському відділенні у 1990 р., у Стрільцівському степу – у 2010 р., у Провальському степу – у 2007 р. В Стрільцівському степу спостерігався 2 квітня 2007 р. (7 птахів в зграї), 26 березня 2009 р. (згряя з 15 птахів). Восени 2010 р. – 21 жовтня (1 птах) і 18 листопада (згряя з 50 особин) (Галущенко, Галущенко, 2011). В Провальському степу гуменник реєструвався лише під час осінньої міграції: 3 листопада 2000 р. (згряя до 35 птахів) і 2 листопада 2007 р. (невелика згряя з 7 птахів).

15. *Aythya ferina* (Linnaeus, 1758) – **чернь червоноголова, попелюх**. Звичайний під час весняної та осінньої міграції вид. Знайдена у Станично-Луганському відділенні у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2011 р., у Провальському степу у 2010 р. Належить до категорії гніздових видів Луганщини, зокрема гніздиться на ставках Станично-Луганського рибгоспу (Євтушенко, Литвиненко, 2010; Панченко, 1973, 2016). Ймовірно, нерегулярно гніздиться на водоймах Стрільцівського степу та його околиць (Мороз, 2018). Також можливе гніздування на заплавах озер в Станично-Луганському відділенні заповідника і на прилеглих ділянках (Кондратенко, Литвиненко, 2005, наші спостереження у 2014 р). Весняна міграція попелюха в районі заповідника триває протягом березня – травня. Найбільш ранні весняні спостереження: 23.03.2007 р. (околиці відділення Станично-Луганське), 30.03.2001 р. (близько 20 птахів, ставок Катарал в охоронній зоні Грушевської ділянки, Провальський степ), 30.03.2004 р. (1 самець, ставок Катарал, Провальський степ). Масовий проліт відбувається протягом квітня. Міграція триває до початку травня (05.05.2005 р., 6 птахів на ставку в околицях Стрільцівського степу). Знахідки окремих пар в другій половині травня-червні (зокрема 1 пари в околицях Стрільцівського степу в 2010 р., а також 1 пари на заплавах озер в Станично-Луганського відділення в 2014 р.) допускають можливість гніздування окремих пар, але можливо це були літаючі особини (виводків жодного разу не спостерігали). Зграйки з 9 явно літаючих особин черні бачили на ставку Катарал (Провальський степ) 16 липня 2007 р. Осіння міграція попелюха в районі заповідних ділянок починається з середини серпня (13.08.2004 р., 3 птаха, ставок Катарал, Провальський степ) і триває до початку листопада (12.11.2007, околиці Станично-Луганського відділення). В теплі зими частина птахів залишається зимувати. В Провальському степу невеликі зграйки та поодинокі черней спостерігали на ставках біля заповідника 30 січня 2004 р. (всього 21 птах). На р. Сіверський Донець в межах Станично-Луганського відділення зимуючих попелюхів бачили зимою 2009 р.: 14 січня (3 птаха), 5 лютого (1 птах).
16. *Aythya fuligula* (Linnaeus, 1758) – **чернь чубата**. Нечисленний мігрант. Підтверджена знахідка у Станично-Луганському

- відділенні – 1999 р., у Стрільцівському степу – у 2009 р., у Провальському степу у 2014 р. Весною з'являється в березні. Найбільш рання знахідка – 23.03.2002 р. (3 птаха, ставок Катарал, Провальський степ). Більшість птахів мігрує протягом квітня. В Стрільцівському степу міграція весною 2009 р. тривала з 16 по 28 квітня (всього 5 зграй від 2 до 5 птахів, загалом 20 особин) (Галущенко, Галущенко, 2011; Літопис природи..., 1969–2021). У Провальському степу мігруючу чубату чернь спостерігали на ставку Катарал в охоронній зоні Грушевської ділянки 15.04.2000 р. (10 птахів), 01.04.2002 р. (1 пара), 22.04.2003 р. (10 птахів), 16.04.2004 р. (15 птахів), 19.04.2010 р. (10 птахів), 24.04.2014 р. (1 пара). Восени чубата чернь трапляється з кінця вересня і до листопада включно: 03.11.2000 р. (6 птахів, ставок Катарал, Провальський степ), 02.11.2001 р. (2 птаха, ставок Катарал, Провальський степ), 27.09.2007 (1 самець разом з 2 крижнями, ставок Катарал, Провальський степ).
17. ***Aythya marila* (Linnaeus, 1761) – чернь морська.** Рідкісний мігрант. Зареєстрована у Станично-Луганському відділенні (без термінів та дат) (Скоков та ін., 1992). Поодинокі знахідки в Стрільцівському степу: 5 травня 2005 р. (15 птахів на ставку в верхів'ях р. Черепаха, околиці заповідника). В Провальському степу цей вид спостерігали в квітні та жовтні на ставку Катарал (охоронна зона Грушевської ділянки): 24.04.2002 р. (2 пари), 22.04.2003 р. (1 птах), 17.10.2002 р. (2 птаха), 11.10.2013 р. (3 птаха).
18. ***Aythya nyroca* (Guldenstaedt, 1770) – чернь білоока.** Дуже рідкісний вид відділення Станично-Луганське (Скоков та ін., 1992). В останні десятиріччя не спостерігався. Відомі поодинокі знахідки білоокої черні на ставках Станично-Луганського рибгоспу: 30.06.1985 р. (2 зграйки по 5 і 3 птаха), 11.10.1985 (4 птаха), 03.08.2005 р. (1 самець) (Ветров та ін., 1991; Литвиненко, Євтушенко, 2005).
19. ***Bucephala clangula* (Linnaeus, 1758) – гоголь.** Трапляється під час міграції та зимівлі. Зареєстрований у Станично-Луганському відділенні у 2013 р., у Стрільцівському степу – у 2009 р., у Провальському степу – у 2008 р. Гоголь – нечисельний мігрант та зимуючий вид відділення Станично-Луганське (Кондратенко, 2005). Невеличкі зграйки

птахів знайдені на р. Сіверський Донець в охоронній зоні Станично-Луганського відділення в грудні 2012 р. (10–15 особин), 12 лютого 2013 р. (5 птахів), 21 лютого 2013 р. (2 птаха). В околицях Стрільцівського степу поодинокий мігруючий птах спостерігався 26 березня 2009 р. (на ставку в верхів'ях р. Черпаха) (спостереження С. В. Галуценка, Літопис природи..., 1969–2021). В Провальського степу гоголь трапляється під час весняних та осінніх міграцій не кожен рік. Весною мігруючих птахів бачили на ставку Катарал в охоронній зоні Грушевської ділянки 4 і 6 квітня 2001 р. (1 пару та двох птахів відповідно), 23 березня 2002 р. (4 птаха). Восени та взимку гоголя реєстрували 19 вересня 2007 р. (1 птах), 26 жовтня 2001 р. (3 птаха), 12 грудня 2008 р. (10 птахів), усі – на ставку Катарал.

20. ***Cygnus columbianus bewickii* Yarrell, 1830 – лебідь малий.** Дуже рідкісний під час міграції вид. Відома одна знахідка у Станично-Луганському відділенні в 1977 р. (Скоков та ін., 1992, Кондратенко, 2005). С. Г. Панченко (2016) спостерігав пару птахів цього виду на ставках Станично-Луганського рибгоспу 13 і 15 квітня 1969 р.
21. ***Cygnus cygnus* (Linnaeus, 1758) – лебідь-кликун.** Трапляється під час міграції в усіх відділеннях. Підтверджена знахідка у Станично-Луганському відділенні – у 2013 р. (у 2019 р. – на прилеглих територіях), у Стрільцівському степу – 2020 р., у Провальському степу у 2012 р. У Трьохізбенському степу – у 2020 р. Навесні траплявся з другої половини лютого. Найбільш ранні спостереження: 18.02.2009 р. (Провальський степ, 2 зграї по 3 птаха), 23.02.2019 р. (Стрільцівський степ, 2 птаха), 27–28.02.2020 р. (12 птахів на ставку в верхів'ях р. Черпаха, в околицях Стрільцівського степу). Більшість знахідок мігрантів припадає на березень місяць (загалом 8 спостережень). Птахи мігрують до середини квітня: 6–7.04.2013 р., пара птахів на оз. Став у Станично-Луганському відділенні, 11.04.2007 р., зграя з 12 птахів, Станично-Луганське відділення (спостереження С. В. Галуценка, Літопис природи..., 1969–2021). Восени мігруючих кликунів спостерігали протягом жовтня – грудня. Найбільш ранні спостереження: 10.10.2019 р. (3 птаха, біля садиби заповідника, смт. Станично-Луганське),

25.10.2009 р. (5 птахів, Стрільцівський степ), 19.10.2012 р. згря з 15 особин, Провальський степ). Пік міграції відбувається в листопаді (загалом 10 спостережень). Найбільш пізня знахідка – 13 грудня 2009 р. (з птаха в Стрільцівському степу) (Галущенко, Галущенко, 2011). Лебеді мігрують транзитно, частина птахів використовує місцеві водоймища для відпочинку.

22. ***Cygnus olor* (Gmelin, 1789) – лебідь-шипун.** Нечисельний гніздовий вид прилеглих до заповідника територій. Звичайний під час міграції. Підтверджена знахідка у Станично-Луганському відділенні у 2013 р. (у 2021 р. – в околицях заповідника) р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2013 р., у Трьохізбенському степу – у 2019 р.

До 1999 р. одна пара гніздилася в охоронній зоні Грушевської ділянки Провальського степу. В 2020–2021 рр. шипун гніздився на водоймищах в околицях Стрільцівського степу (1–2 пари). Можливе гніздування на заплавах озер в околицях Станично-Луганського відділення. Навесні мігрує в березні – протягом квітня. Найбільш ранні спостереження 01.03.2020 р. (3 птаха, околиці Стрільцівського степу, с. Великоцьк), 08.03.2021 р. (2 птаха. Стрільцівський степ). Восени міграція тримає з вересня по грудень.

23. ***Mergellus albellus* (Linnaeus, 1758) – крех малий.** Нечисленний мігрант. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2012 р., у Стрільцівському степу – у 2009 р., у Провальському степу – у 2007 р. У Станично-Луганському відділенні цей вид траплявся під час осінньої міграції на р. Сіверський Донець: 25 листопада 2011 р. (близько 20 птахів), в листопаді – грудні 2012 р. (декілька зграй, загалом до 30 птахів). У Стрільцівському степу 2 птахи спостерігали 8 квітня 2009 р. на невеликому ставку в заплаві р. Черпаха в межах заповідної ділянки (спостереження С. В. Галущенко, Літопис природи..., 1969–2021).

Крех малий – малочисельний мігрант Провальського степу. Знайдений лише під час весняних міграцій. Пари та невеликі зграйки цього виду спостерігалися в березні-квітні на ставку Катарал в охоронній зоні Грушівській ділянці: 23 березня 2002 р. (7 птахів), 22 квітня 2003 р. (8 птахів), 16 квітня

2004 р. (6 птахів), 5 квітня 2006 р. (6 птахів), 4 квітня 2007 р. (2 птаха) (Мороз, 20086).

24. ***Mergus merganser* Linnaeus, 1758 – крех великий.** Спостерегався під час міграції та зимівлі. Зареєстрований у Станично-Луганському відділенні у 2013 р., у Стрільцівському степу – у 2009 р., у Провальському степу – у 2003 р. У Станично-Луганському відділенні крех великий знайдений 6 лютого 2004 р. (15 птахів разом з 7 крижнями на р. Сіверський Донець), 28 листопада 2013 р. (6 птахів, р. Сіверський Донець). У Стрільцівському степу – 26 березня 2009 р. (2 птаха мігрували в північному напрямку над ставком в верхів'ях р. Черепаха) (Галущенко, Галущенко, 2011), у Провальському степу – 6 листопада 2003 р. (1 пара креха на ставку Катарал в охоронній зоні Грушевській ділянці).
25. ***Mergus serrator* Linnaeus, 1758 – крех довгоносий.** Дуже рідкісний мігрант. Відомі поодинокі знахідки у Станично-Луганському відділенні (в жовтні 1987 р., кілька спостережень на р. Сіверський Донець та заплавах озер заповідника, Скоков та ін., 1992, Мороз et al., 2024), а також в Провальському степу (26 жовтня 2005 р., 1 пара на ставку Катарал в охоронній зоні Грушевської ділянки, Мороз, 20086). В жовтні 2002 р. 1 особина цього виду спостерігалася та була здобута в околицях Станично-Луганського відділення, на ставках-охолоджувачах ГРЕС біля м. Щастя (Литвиненко, Євтушенко, 2005).
26. ***Branta ruficollis* (Pallas, 1769) – казарка червоновола.** Рідкісний мігрант. В Луганській області відомі лише поодинокі спостереження (20.11.1983 р., біля с. Болотенне, Станично-Луганського району, зграя з 5 птахів (Ветров та ін., 1991). Підтверджена знахідка у Стрільцівському степу у 1988 р. (зграя з до 70 птахів (Скоков та ін., 1992), у Провальському степу 2 зграї червоноволої казарки (35 і 66 птахів) спостерігали над Грушевською ділянкою заповідника 6 листопада 2003 р. (птахи мігрували в південному напрямку) (Мороз, 20086).
27. ***Tadorna tadorna* (Pallas, 1764) – галагаз.** Наводиться у зведенні О. П. Скокова та ін. (1992), як дуже рідкісний птах відділень Станично-Луганське і Стрільцівський степ (поодинокі спостереження, рік невідомий). За даними В. В. Ветрова та ін. (1991), галагаз вперше знайдений в Луганській області 11 березня 1987 р. (2 пари спостерігались на ставках-охолоджувачах ГРЕС

біля м. Щастя в околицях Станично-Луганського відділення). Також 1 самця галагаза спостерігали 16.05.2004 р. в зграї дорослих особин огара на ставках Станично-Луганського рибгоспу (Литвиненко, Євтушенко, 2005).

28. ***Tadorna ferruginea* (Linnaeus, 1758) – огар.** Рідкісний гніздовий вид степових відділень заповідника та прилеглих територій. Внаслідок обміління водойм чисельність огара в регіоні скоротилася. Знайдений на гніздуванні в Стрільцівському степу (1–4 пари), в Провальському степу (1–2 пари), Трьохізбенському степу (1–2 пари). В Станично-Луганському відділенні та прилеглих територіях – рідкісний мігрант (знахідка 2020 р.). У відділенні Стрільцівський степ зареєстрований у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.

Ряд GAVIFORMES (2)

Родина GAVIIDAE (2)

29. ***Gavia arctica* (Linnaeus, 1758) – гагара чорновола.** Рідкісний мігрант. Відомі лише поодинокі знахідки: в Стрільцівському степу – у 2009 р. (28.04 – 1 птах, 29.04 – 2 птаха, 07.05 – 1 птах), у Провальському степу – в 2002–2013 рр.; траплявся також у Станично-Луганському відділенні (без конкретних дат спостережень) (Скоков та ін., 1992). У Провальському степу гагара чорновола знайдена під час осіннього перельоту. Весною спостерігалась лише 1 разу – 25.04.2007 р. (1 птах, ставок в охоронній зоні Грушевської ділянки). Восени мігруючих птахів спостерігали 17.10.2002 (3 птаха), 25.10.2008 (1 птах), 11.10.2013 (2 птаха).
30. ***Gavia stellata* (Pontoppidan, 1763) – гагара червоновола.** Рідкісний вид. Трапляється під час осінньої міграції, відома знахідка у Провальському степу у 2005 р. (26.10.2005 р., 1 птах на ставку Катарал в охоронній зоні Грушевської ділянки). Знайдена також у Станично-Луганському відділенні, але рік знахідки невідомий.

Ряд PODICIPEDIFORMES (4)

Родина PODICIPEDIDAE (4)

31. ***Podiceps cristatus* (Linnaeus, 1758)– пірникоза велика.** Гніздовий вид на території Станично-Луганського відділення,

Стрільцівського та Провальського степу; трапляється також під час весняної та осінньої міграції. Є звичайним на гніздуванні видом у Луганській області (Ветров, Литвиненко, 2003). У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2007 і 2008 рр. (передбачалось гніздування 1–2 пар). У Стрільцівському степу – нечисленний вид (знайдений у 2009 р). В останні роки нерегулярно гніздиться в околицях Стрільцівського степу (3–4 пари в 2019 р.) і вірогідно, в околицях Станично-Луганського відділення (2020–2021 рр., 1–2 пари). На території Провальського степу зареєстрований в 2014 р. Регулярно гніздиться в охоронній зоні Грушевської ділянки Провальського степу (в 2012 р. – 7 пар).

32. *Podiceps grisegena* (Boddaert, 1783) – **пірникоза сірошока**. Рідкісний вид заповідника під час міграцій та літніх кочівель. Є малочисельним на гніздуванні видом у Луганській області (Ветров, Литвиненко, 2003). Відома знахідка у Станично-Луганському відділенні у 1999 р., у Стрільцівському степу – у 2005 р., у Провальському степу – у 2006 р. У Стрільцівському степу сірошока пірникоза спостерігалася 2005 р. на ставку в верхів'ях р. Черепаха біля східного кордону заповідника: 5 травня (1 птах), 7 червня (пара птахів). В Провальському степу пару птахів цього виду бачили на ставку Катарал в охоронній зоні Грушевської ділянки 05.09.2003 р., поодинокого птаха – 03.07.2006 р.
33. *Podiceps nigricollis* C. L. Brehm, 1831 – **пірникоза чорношия**. Нечисельний вид під час міграцій та літніх кочівель. Відома знахідка у Станично-Луганському відділенні у 1990 р., у Стрільцівському степу – у 2009 р., у Провальському степу – у 2003 р. Досить рідкісний на гніздуванні птах у Луганській області. В 1989 р. 1 пара гніздилася на ставку в верхів'ях р. Черепаха в околицях Стрільцівського степу (Ветров, Литвиненко, 2003). В Стрільцівському степу під час весняної міграції 2009 р. пірникоза чорношия реєструвалася з 8 по 27 квітня (загалом 6 особин на ставку верхів'ях р. Черепаха біля кордонів заповідника) (Галущенко, Галущенко, 2011; Літопис природи..., 1969–2021). В Провальському степу цей вид спостерігали в квітні-серпні на ставку Катарал (охоронна зона Грушевської ділянки): 26.06.2000 р. (3 птаха), 28.08.2000 р.

(6 птахів), 23.08.2001 р. (8 птахів), 24.04.2002 р. (2 птаха), 22.04.2003 (пара і поодинокий птах).

34. ***Tachybaptus ruficollis* (Pallas, 1764) – пірникоза мала.** Рідкісний вид. Знайдена у Станично-Луганському відділенні (рік знахідки невідомий). В Провальському степу пару малого норця бачили 12 жовтня 2013 р. на ставку Катарал в охоронній зоні Грушевської ділянки.

Ряд COLUMBIFORMES (5)

Родина COLUMBIDAE (5)

35. ***Columba livia* Gmelin, JF, 1789 – голуб сизий.** Звичайний осілий вид селищ в околицях усіх заповідних ділянок. У Станично-Луганському відділенні і Стрільцівському степу зареєстрований тільки на прилеглих територіях у 2021 р. У Провальському степу зареєстрований у 2014 р.; у Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2010 р. (на прилеглих територіях у 2020 р.).
36. ***Columba oenas* Linnaeus, 1758 – голуб-синяк.** Нечисленний гніздовий вид. У відділенні Станично-Луганське – рідкісний мігрант (зареєстрований у 1976 і 1986 рр.) Наводиться як гніздовий вид регіону Провальського степу до створення тут заповідної ділянки (Волчанецький, 1950; Панченко, 1978), але нами жодного разу тут не спостерігався. З 2016 р. знайдений на гніздуванні у відділенні Стрільцівський степ і прилеглих територіях (1–2 пари в заповіднику в 2016–2021 рр.).
37. ***Columba palumbus* Linnaeus, 1758 – припутень.** Звичайний гніздовий вид. Трапляється під час весняної та осінньої міграції. В заповіднику населяє різноманітні біотопи: заплавні, кілкові і байрачні ліси, зарості лісових чагарників, лісосмуги і штучні посадки. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р. (у 2021 р. на прилеглих територіях), у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.
38. ***Streptopelia decaocto* (Frivaldszky, 1838) – горлиця садова.** Є звичайним осілим птахом в селищах в околицях заповідника. Залітає на заповідні ділянки. У Станично-Луганському відділенні і Стрільцівському степу зареєстрована тільки на прилеглих територіях у 2021 р. У Провальському степу зареєстрована у 2009 р., у 2014 р. – тільки на прилеглих територіях; у Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2014 р.

39. *Streptopelia turtur* (Linnaeus, 1758) – горлиця звичайна. Звичайний гніздовий вид. Реєструється під час весняної міграції. В заповіднику гніздиться в заплавних та байрачних лісах, в вологих та сухих кілкових лісах, в заростях лісових чагарників, в лісосмугах. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському і Трьохізбенському степу – у 2014 р.

Ряд PTEROCLIFORMES (2)

Родина PTEROCLIDAE (2)

40. *Pterocles orientalis* (Linnaeus, 1758) – рябок білочеревий. Дуже рідкісний залітний вид (Скоков та ін., 1992). У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1977 р., знайдений також у Стрільцівському степу, але рік знахідки невідомий. Інформація про гніздування цього виду в заповіднику (Скоков та ін., 1992) викликає великий сумнів.
41. *Syrrhaptes paradoxus* (Pallas, 1773) – саджа. Ймовірність знахідки сумнівна. Саджа наводиться для відділення Стрільцівський степ, але рік знахідки невідомий.

Ряд CAPRIMULGIFORMES (1)

Родина CAPRIMULGIDAE (1)

42. *Caprimulgus europaeus* Linnaeus, 1758 – дрімлюга. Звичайний на гніздуванні вид відділень Станично-Луганське, Провальський і Трьохізбенський степ. Дотримується узлісь байрачних і кілкових лісів, соснових насаджень і лісосмуг. Нечисленний на гніздуванні вид в околицях Стрільцівського степу. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р. (прилеглі території), у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.

Ряд APODIFORMES (1)

Родина APODIDAE (1)

43. *Apus apus* (Linnaeus, 1758) – серпокрилець чорний. Звичайний на гніздуванні вид селищ в околицях заповідника. Постійно використовує заповідні ділянки під час полювання. Трапляється під час міграції. В Стрільцівському степу в 2009–2010 рр. був одним з найбільш чисельних мігрантів.

Так, восени 2010 р. серпокрилець мігрував з 4 по 26 серпня (всього 8498 особин), пік прольоту спостерігався 4 серпня – 7473 особини (Галущенко, Галущенко, 2011; Літопис природи..., 1969–2021). У Станично-Луганському відділенні підтверджена знахідка у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу зареєстрований у 2020 р., у Провальському степу – у 2014 р., Трьохізбенському степу – у 2020 р.

Ряд OTIDIFORMES (2)

Родина OTIDIDAE (2)

44. ***Otis tarda* Linnaeus, 1758** – **дрофа**. Нечисленний мігрант. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1996 р., у Стрільцівському степу – у 2020 р., у Провальському степу – у 2012 р. Навесні мігруючих дроф спостерігали в заповіднику протягом березня. Найбільш раннє спостереження – 09.03.1996 р. (2 птаха, Станично-Луганське відділення), найпізніше – 31.03.2020 р. (7 птахів, біля с. Криничне, околиці Стрільцівського степу). Восени дрофа мігрує досить пізно – в листопаді-грудні. Найбільш рання знахідка – 08.11.2010 р. (2 птаха, Стрільцівський степ), найпізніші – 19.12.2010 р. (2 птаха, Калинівська ділянка Провальського степу, 17 птахів біля в околицях Провальського степу).
45. ***Tetrax tetrax* (Linnaeus, 1758)** – **хохітва**. Дуже рідкісний вид. У Стрільцівському степу зареєстрований у 1984 р. В Стрільцівському степу 1–3 пари хохітви нерегулярно гніздилися у 1970 рр. Востаннє знайдений тут у 1984 р. (Літопис природи..., 1969–2021). Хохітва знайдена на гніздуванні у 1950-х рр. на землях Провальського кінного заводу (принаймні гніздилася у 1952 р.) (Кістяківський, 1957). Але на час створення тут заповідної ділянки (1975 р.) цей вид в Провальському степу вже не спостерігався (Панченко, 1978).

Ряд CUCULIFORMES (1)

Родина CUCULIDAE (1)

46. ***Cuculus canorus* Linnaeus, 1758** – **зозуля звичайна**. Звичайний вид заплавних і байрачних лісів, лісосмуг, заростей чагарників усіх відділень заповідника. Дотримується

деревно-чагарникових ділянок вздовж природних та штучних водойм. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р. (на прилеглих територіях – у 2021 р.), у відділенні Стрільцівський степ – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.

Ряд GRUIFORMES (8)

Родина GRUIDAE (2)

47. ***Grus grus* (Linnaeus, 1758) – сірий журавель.** Рідкісний гніздовий вид. Гніздився у відділенні Станично-Луганське у 1981 р. (Moroz et al., 2024). Пари птахів спостерігали в Станично-Луганському відділенні та на прилеглих територіях в гніздові періоди 2001, 2013–2014 рр. (Кондратенко, 2005; Мороз, 2022; Moroz et al., 2024). В інших відділеннях заповідника сірий журавель спостерігався під час міграцій. У Стрільцівському степу підтверджені знахідки у 2021 р. (2 квітня, згряя з близько 40 птахів), у Провальському степу – у 2013 р. (23 квітня, згряя з 25 птахів), у Трьохізбенському степу – у 2020 р. (19 жовтня, згряя близько 30 птахів). Весняна міграція відбувається з кінця лютого по середину травня, більшість птахів мігрує у березні – квітні. Найбільш ранні спостереження: 29.02.2016 р. (згряя з близько 20 птахів, околиці Стрільцівського степу), 02.03.2016 р. (згряя з близько 50 птахів, Стрільцівський степ), 08.03.2019 р. (згряя з близько 20 птахів, околиці Стрільцівського степу), 09.03.2020 р. (пара птахів, околиці відділення Станично-Луганське). Восени птахи мігрують через заповідні ділянки переважно в вересні – жовтні. Найбільш ранне спостереження – 11.08.200 і 13.08.2019 р. (пара птахів, Трьохізбенський степ), найбільш пізні – 31.10.2020 р. (згряя з близько 30 птахів, околиці Стрільцівського степу). Зазвичай журавлі мігрують через заповідні ділянки транзитно, частина птахів використовує місцеві водойми для відпочинку.
48. ***Grus virgo* (Linnaeus, 1758) – степовий журавель, красавка.** Рідкісний на гніздуванні вид в околицях Провальського степу. Трапляється під час міграції та літніх кочівель. У Стрільцівському степу зареєстрований на прилеглих територіях у 1991 р. У Провальському степу зареєстрований в заповіднику в 2000 р., на прилеглих територіях – у 2008 р.

У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2013 р. (1 пара птахів неодноразово спостерігалася навесні). В околицях Стрільцівського степу поодинок особина красавки зареєстрована 03–05.05.1991 р. біля с. Великоцьк Міловського району (в 4–5 км від заповідної ділянки) (Литвиненко, Евтушенко, 2005). В Провальському степу та на прилеглих територіях пари і поодинокі особини журавля спостерігались у 1998 р. (15 квітня, 1 пара птахів біля с. Королівка), 2000 р. (20 липня, 1 пара птахів, Грушевська ділянка заповідника), 2004–2005 рр. (пара птахів в околицях с. Провалля і біля с. Бобриківка, в 2004 р. знайдене гніздо), 2008 р. (18 травня, поодинокий птах, околиці заповідника, біля балки Вільхової) (Кондратенко, 1998; Литвиненко, Евтушенко, 2005; Moroz et al., 2024). В 2004 р. 1 пара степового журавля гніздилась на полі ячменя у с. Бобриківка, в 7–8 км від с. Провалля. 8 червня тут знайдене гніздо з двома яйцями (Мороз, 2005). Можливо ця пара гніздилась тут у 2005 р. (трималася пара, але гнізда не знайдено). За даними Ю. О. Андрющенка та ін. (2013), 1 пара степового журавля гніздилася біля с. Клуниково Антрацитівського району Луганської області, де на полі соняшника 17.04.2013 р. знайдене гніздо з 1 яйцем (в подальшому кладка загинула). Також 1 поодинок особина степового журавля знайдена В. В. Ветровим в липні 2004 р. на ставках Станично-Луганського рибгоспу (Литвиненко, Евтушенко, 2005).

Родина RALLIDAE (6)

49. ***Crex crex* (Linnaeus, 1758) – деркач.** Гніздовий, пролітний вид усіх відділень заповідника. Дотримується ділянок сухих та вологих луків. Спостерігався на ділянках степу, в заростях степових чагарників і молодих лісопосадках. В околицях відділення Станично-Луганське знайдений у 2019 р. (2 самця). В останні роки майже щорічно спостерігається в гніздовий період на ділянках Стрільцівського степу (Мороз, Русін, 2011; Мороз, 2018). У Провальському степу зареєстрований у 2012 р. (3 самця). У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2012 р. (1 самець).
50. ***Fulica atra* Linnaeus, 1758 – лиска.** Звичайний гніздовий птах річок, заплавлених озер і ставків відділень заповідника і прилеглих територій. Не знайдена у відділенні Трьохізбенський

степ. Зареєстрована також під час весняної і осінньої міграції. Дотримується ділянок з очеретяно-рогозовими заростями. У Станично-Луганському відділенні зареєстрована у 2012 р. (1 пара), на прилеглій території – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдена у 2021 р. (гніздилася в 2020 р. – 2 пари), у Провальському степу – у 2014 р. (8 пар).

51. ***Gallinula chloropus* (Linnaeus, 1758) – курочка водяна.** Звичайний гніздовий вид очеретяно-рогозових заростей річкових долин, заплавлених озер і штучних ставків, усіх відділень, крім Трьохізбенського степу. У Станично-Луганському відділенні зареєстрована у 2014 р. (2 пари), на прилеглій території – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдена у 2021 р. – (2 пари), у Провальському степу – у 2014 р. (декілька пар).
52. ***Zapornia parva* (Scopoli, 1769) – погонич малий.** Рідкісний вид. Раніш нерегулярно гніздився у Станично-Луганському відділенні і спостерігався під час міграцій у Стрільцівському степу (Скоков та ін., 1992). Рік знахідки невідомий.
53. ***Porzana porzana* (Linnaeus, 1766) – погонич звичайний.** Рідкісний вид. Зафіксований на гніздуванні у Станично-Луганському відділенні та під час міграцій у Стрільцівському степу (Скоков та ін., 1992). Рік знахідки невідомий. У Провальському степу зареєстрований 22 серпня 2001 р. (1 птах на ставку Катарал в охоронній зоні Грушевської ділянки).
54. ***Rallus aquaticus* Linnaeus, 1758 – водяний пастушок.** Нечисленний гніздовий, пролітний вид. Населяє долини річок, заплавлених озер та штучні водойми з очеретяно-рогозовими заростями. Для відділення Станично-Луганське наводиться як рідкісний на гніздуванні (зареєстрований у 1999 р.) (Кондратенко, Литвиненко, 2005). Досить регулярно гніздиться в Стрільцівському степу (1–10 пар в 2009–2021 рр.), в останні роки чисельність зменшується. В Провальському степу знайдений під час міграцій, але також спостерігався в гніздовий період (2002 і 2007 рр.).

Ряд CICONIIFORMES (2)

Родина CICONIIDAE (2)

55. ***Ciconia ciconia* (Linnaeus, 1758) – лелека білий.** Нечисленний гніздовий вид. Гніздиться у населених пунктах в околицях відділень заповідника Станично-луганське (1 пара)

і Трьохізбенський степ (1 пара). Можливе гніздування в околицях Стрільцівського степу. Спостерігався під час міграцій. Територію заповідника використовує в якості кормових стацій. У Станично-Луганському відділенні знайдений – у 2009 р., у 2021 р – на прилеглих територіях. Підтверджено знахідки у Стрільцівському і Трьохізбенському степу у 2019 р.

56. ***Ciconia nigra* (Linnaeus, 1758) – лелека чорний.** Дуже рідкісний залітний вид. Відомі декілька знахідок у Станично-Луганському відділенні: 1977 р. (влітку кілька особин у заповідній заплаві) і 1979 р. (11 особин, 16 серпня, з них 5 птахів трималися до середини вересня) (Moroz et al., 2024).

Родина ARDEIDAE (7)

57. ***Ardea cinerea* Linnaeus, 1758 – чапля сіра.** Звичайний мігрант. Майже щорічно трапляється під час осінньої та весняної міграції. В минулому біля оз. Став Станично-Луганського відділення існувала гніздова колонія у вологому осиково-тополевому лісі (Скоков та ін., 1992; Сулик, 1981). Під час міграції з'являється в заповіднику та його околицях в березні – на початку квітня, мігрує до кінця травня. Восени міграція триває з серпня до жовтня включно. Окремі особини мігрують в листопаді (09.11.2019, 1 птах, Стрільцівський степ). Регулярно трапляється під час літніх кочівель (до кількох десятків особин). У Станично-Луганському відділенні знайдений – у 2014 р., у 2021 р.– на прилеглих територіях. У Стрільцівському степу підтверджена знахідка у 2021 р. у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.
58. ***Ardea purpurea* Linnaeus, 1758 – чапля руда.** Малочисельний мігрант. Весною мігрує протягом квітня – травня. Восени міграція триває в серпні – вересні. Невелика кількість птахів спостерігається влітку (в Стрільцівському степу). Підтверджено знахідку у Станично-Луганському відділенні – у 1999 р., у Стрільцівському степу – у 2019 р., у Провальському степу у 2013 р.
59. ***Botaurus stellaris* (Linnaeus, 1758) – бугай.** Рідкісний гніздовий вид. Знайдений під час міграцій. Раніше бугай неодноразово гніздився в Станично-Луганському відділенні,

зрідка – в Стрільцівському степу (Скоков та ін., 1992). Зараз можливе нерегулярне гніздування в Стрільцівському степу. У Станично-Луганському відділенні підтверджена знахідка у 1999 р., у Провальському степу під час міграцій 2001 р. (1 птах, 4 жовтня) і 2004 р. (1 птах, 4 вересня).

60. *Ardea alba* Linnaeus, 1758 – чапля велика біла. Трапляється під час міграції в усіх відділеннях заповідника, крім Трьохізбенського степу. Весняна міграція триває протягом квітня – жовтня; осіння – у серпні – жовтні (найбільш пізня знахідка – 15 і 23 жовтня 2020 р., по 1 птаху, околиці відділення Станично-Луганське). Поодинокі особини літують. У Станично-Луганському відділенні знайдена у 2008 р., у 2021 р. – на прилеглих територіях. У Стрільцівському степу підтверджена знахідка у 2021 р. у Провальському степу – у 2010 р.
61. *Egretta garzetta* (Linnaeus, 1766) – чапля мала біла. Рідкісний мігрант. У Станично-Луганському відділенні знайдена у 1999 р., у 2021 р. – на прилеглих територіях. У Стрільцівському степу підтверджена знахідка у 2004 р. у Провальському степу – у 2007 р. В околицях Станично-Луганського відділення групи з 2–3 особин спостерігались біля озера Рубіжного 1, 18, 25, 28 серпня 2020 р., поодинокий птах – 25 квітня 2021 р. В Провальському степу 1 особину спостерігали на ставку Катарал в охоронній зоні Грушевської ділянки 06.08.2007 р.
62. *Botaurus minutus* (Linnaeus, 1766) – бугайчик. Звичайний гніздовий вид. В Стрільцівському степу гніздиться 2–3 пари (2020 р.). В Провальському степу в різні роки – від 2 до 6 пар. У Станично-Луганському відділенні – 1–2 пари. У Станично-Луганському відділенні знайдений у 1999 р., на прилеглих територіях – 2021 р. У Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р.
63. *Nycticorax nycticorax* (Linnaeus, 1758) – квак. У Стрільцівському степу знахідка підтверджена у 1993 р. У Станично-Луганському відділенні знайдений у 2014 р. У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2010 р.

Ряд PELECANIFORMES (8)

Родина PHALACROCORACIDAE (1)

64. *Phalacrocorax carbo* (Linnaeus, 1758) – баклан великий. Рідкісний мігрант та кочовий вид Станично-Луганського

відділення (Скоков та ін., 1992; Кондратенко, Литвиненко, 2005). В 2019 р. вперше знайдений в околицях відділення Стрільцівський степ: 18 липня 1 особину баклана великого спостерігали біля великого ставка в верхів'ях р. Черепаха, поруч з охоронною зоною заповідника. В Луганській області баклан великий почав гніздитися у 2000 р. (на ставках Станично-Луганського рибгоспу) (Ветров, 2001).

Ряд CHARADRIIFORMES (43)

Родина GLAREOLIDAE (1)

65. *Glareola nordmanni* Fischer von Waldheim, 1842 – **дерих-віст степовий**. Дуже рідкісний вид. В минулому відомі поодинокі знахідки у Станично-Луганському відділенні і у Стрільцівському степу (Скоков та ін., 1992). Раніш гніздився в Провальському степу до створення тут заповідної ділянки (Волчанецкий, 1950; Волчанецкий та ін., 1954). Зараз в заповіднику не спостерігається.

Родина BURCHINIDAE (1)

66. *Burhinus oediconemus* (Linnaeus, 1758) – **лежень**. Рідкісний вид. Відомі лише поодинокі знахідки лежня у Станично-Луганському відділенні і прилеглих територіях. Раніше цей вид тут гніздився. 05.08.1978 р. 1 особина спостерігалась на прольоті в охоронній зоні відділення. 10.07.1993 р. в кв. 2 було знайдено гніздо лежня з кладкою або маленькими пташенятами (самка насиджувала) (Літопис природи..., 1969–2021). 18.05.2005 р. на ділянці старої соснової вирубки біля хутора Піщаного (поруч з охоронною зоною) зареєстрували 1 дорослого птаха.

Родина НАЕМАТОПІДАЕ (1)

67. *Haematopus ostralegus* Linnaeus, 1758 – **кулик-сорока**. Рідкісний мігрант. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1977 р. (можливо у 1986 р.), у Стрільцівському степу – у 2009 р. Під час весняної міграції 2009 р. у Стрільцівському степу цей птах спостерігався з 8 квітня по 19 травня (всього 4 особини, мігрували поодинокі або парами) (Галущенко, Галущенко, 2011).

Родина RECURVIROSTRIDAE (1)

68. *Himantopus himantopus* (Linnaeus, 1758) – кулик-довгоніг. Дуже рідкісний мігрант. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1977 р., у Стрільцівському степу – у 1988 р. раніше можливо гніздився у Станично-Луганському відділенні (Скоков та ін., 1992).

Родина CHARADRIIDAE (6)

69. *Anarhynchus alexandrinus* (Linnaeus, 1758) – пісочник морський. Дуже рідкісний мігрант. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1977 р. В зведенні Скокова з співавторами (1992) цей вид приведений як гніздовий для Провальського степу, але ймовірно це помилка визначення.
70. *Charadrius dubius* Scopoli, 1786 – пісочник малий. Нечисленний гніздовий вид заповідника та прилеглих територій. Гніздиться по глинистих берегах річок та ставків, іноді в щербенистих кар'єрах. Зареєстрований також під час міграції. В минулому гніздився у Станично-Луганському відділенні (Скоков та ін., 1992; Кондратенко, Литвиненко, 2005), але можливе гніздування тут 1–2 пар (2008–2009 рр.). В кількості 1–2 пар гніздився у Стрільцівському степу у попередні роки (2010), але в останні роки на гніздуванні не спостерігався. В Провальському степу постійно гніздиться біля кордонів Грушівської ділянки (на скидному каналі великого ставка, 1–3 пари), ще декілька пар – біля водоймищ на прилеглий території. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2010 р., у Стрільцівському степу – у 2010 р., на прилеглий території – у 2011 р. У Провальському степу зареєстрований у 2014 р.
71. *Charadrius hiaticula* Linnaeus, 1758 – пісочник великий. Рідкісний мігрант. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1977 р., у Стрільцівському степу – у 1976 р. У Провальському степу знайдений у 2007 р. під час осінньої міграції: 19–23.09.2007 р., біля ставка, Катарал (охоронна зона Грушевської ділянки), 1 птах тримався в сумісній зграї з іншими куликами (побережниками чорногрудими та малими).
72. *Eudromias morinellus* (Linnaeus, 1758) – хрустан. Дуже рідкісний пролітний вид. Траплявся у Станично-Луганському

відділенні – у 1977 р., у Провальському степу у 1987 р. В околицях Провальського степу 1 особину хрустана спостерігали 25.04.2013 р. на ділянці трав'яного болота біля балки Вільхової.

73. ***Pluvialis squatarola* (Linnaeus, 1758) – сивка морська.** Дуже рідкісний мігрант. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1977 р. (Літопис природи..., 1969–2021). Треба зазначити, що в зведенні О. П. Скокова з співавторами (1992) та у дослідженні О. В. Кондратенка, С. П. Литвиненка (2005) цей вид у списках птахів заповідника не наведений.
74. ***Vanellus vanellus* (Linnaeus, 1758) – чайка.** Нечисленний гніздовий вид ділянок мезофільних луків та осокових боліт вздовж заплавлених озер, річок, ставків. Іноді гніздиться на полях просапних культур. Реєструвався під час весняної та осінньої міграції. Чисельність в регіоні скоротилася. В минулому чайка гніздилася у Станично-Луганському відділенні (зараз спостерігається тут лише під час міграції). Нерегулярно гніздиться у відділенні Стрільцівський степ з охоронною зоною (до 5 пар у 2009 р., 1 пара у 2020–2021 рр.). Виявлена на гніздуванні в околицях Провальського степу, але в самому заповіднику чайка на гніздуванні не знайдена (можливе нерегулярне гніздування 1–2 пар). У Станично-Луганському відділенні – зареєстрований у 2009 р., на прилеглих територіях – у 2013 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р. У Провальському степу підтверджена знахідка у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2010 р.

Родина SCOLOPACIDAE (20)

75. ***Actitis hypoleucos* (Linnaeus, 1758) – набережник.** Звичайний мігрант. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2010 р., у Стрільцівському степу – у 2012 р., у Провальському степу – у 2012 р. Є гніздовим видом Луганської області. В минулому гніздився в околицях Станично-Луганського відділення (біля роз'їзду Транзитний): 22 травня 1968 р. виявлена 1 пара і знайдене гніздо з кладкою з 4-х сильно насиджених яєць (Панченко, 2016). Весною перші набережними спостерігалися з 2 квітня (2008 р., околиці Станично-Луганського відділення). Міграція триває протягом квітня – першої декади травня. Під час зворотної міграції птахи реєструвалися досить рано – з початку липня і до початку вересня (04.09.2004 р.,

4 особи, околиці Грушевської ділянки Провальського степу). В Стрільцівському і Провальському степу поодиноких птахів і пари бачили також в червні (16.06.2007 р., 17.06.2005 р., 28.06.2009 р.).

76. *Calidris alpina* (Linnaeus, 1758) – **побережник чорногрудий**. Звичайний пролітний вид. Більшість птахів спостерігалася восени. Трапляється під час міграції, переважно у складі мішаних зграй з іншими куликами. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2008 р., у Стрільцівському степу – 2010 р., у Провальському степу – у 2009 р. Весною побережники мігрують в квітні – травні (терміни міграції в Стрільцівському степу у 2009 р. – 28.04–21.05) (спостереження С. В. Галуценка, Літопис природи..., 1969–2021 р.). Восени міграція триває протягом липня – жовтня. Більшість птахів мігрує в вересні. Найбільш ранні спостереження восени – 21.07.2000 р. (1 птах, ставок в охоронній зоні Грушевської ділянки Провальського степу); найбільш пізня – 07.10.2006 (1 птах, ставок в околицях Грушевської ділянки).
77. *Calidris ferruginea* (Pontoppidan, 1763) – **побережник червоногрудий**. Трапляється під час міграції – як в однорідних зграях, так і групами разом іншими побережниками. У Провальському степу та Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2008 р., у Стрільцівському степу – у 2010 р. Навесні пролітає протягом травня (найбільш пізній термін – 21.05.2009 р., 1 птах на ставку в околицях Стрільцівського степу). Восени мігрує в липні – вересні (більшість у вересні); найбільш пізні спостереження – 27.09.2007 р. (всього 9 птахів, ставок в охоронній зоні Грушевської ділянки Провальського степу) (Галуценка, Мороз, 2008).
78. *Calidris minuta* (Leisier, 1812) – **побережник малий**. Звичайний перелітний вид. Більш виражена осіння міграція. Трапляється під час міграції як у однорідних зграях, так і з іншими куликами. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2008 р., у Стрільцівському степу – 2009 р., у Провальському степу – у 2008 р. Навесні виявлений в травні (в 2009 р. 13–21 травня, всього 13 птахів, Стрільцівський степ) (спостереження С. В. Галуценка, Літопис природи..., 1969–2021 р.). Восени побережник малий мігрує протягом серпня – вересня, переважна більшість птахів – у вересні.

79. *Calidris temminckii* (Leisler, 1812) – **побережник білохвостий**. Рідкісний мігрант. Відомі поодинокі знахідки. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2008 р., у Провальському степу – у 2007 р. На оз. Глибоке в околицях Станично-Луганського відділення цей вид спостерігався 22.08.2008 р. (1 птах) і 28.08.2008 р. (пара птахів) (спостереження С. В. Галуценка, Літопис природи..., 1969–2021 р.). У Провальському степу побережника бачили на ставку в охоронній зоні Грушевської ділянки осінню 2007 р.: 08.09 (4 птаха в зграї з іншими куликами) і 19.09 (всього 12 птахів в трьох зграях).
80. *Gallinago gallinago* (Linnaeus, 1758) – **баранець**. Зареєстрований як під час весняної, так і осінньої міграції. У Станично-Луганському відділенні знайдений у 2008 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р. У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2013 р. Можливе гніздування 1–2 пар в Стрільцівському степу. В кінці травня 2009, 2021 рр. на ділянці р. Черепаха вздовж заповідника спостерігали характерне токування 1–2 самців баранця (але можливе це були пізні мігранти). Весною цей вид мігрує в квітні – травні. Восени міграція триває протягом серпня – листопада. Найбільш пізнє спостереження восени – 18.11.2009 р. (3 птаха, Стрільцівський степ) (Галуценка, Галуценка, 2011). В Стрільцівському степу поодиноких птахів і пари спостерігали також в червні-липні.
81. *Limosa limosa* (Linnaeus, 1758) – **грицик великий**. Рідкісний мігрант. Спостерігався у Станично-Луганському відділенні. У Стрільцівському степу весною 2009 р. міграція цього виду тривала з 28 квітня по 19 травня (всього 13 особин). Восени 2010 р. згряя грицика великого з 18 птахів спостерігалася над Стрільцівським степом 2 вересня (спостереження С. В. Галуценка, Літопис природи..., 1969–2021 р.). У Провальському степу зареєстрований під час осінньої міграції 13 і 14 серпня 2004 р. (відповідно 1 та 2 птаха).
82. *Lymnocyptes minimus* (Brünnich, 1764) – **гаршнеп**. Дуже рідкісний вид. В минулому декілька разів спостерігався у Станично-Луганському відділенні (Скоков та ін., 1992). В останні десятиріччя не знайдений.

83. *Numenius arquata* (Linnaeus, 1758) – **кульон великий**. Рідкісний мігрант та літуючий вид. В минулому гніздився в Провальському степу до створення заповідника (Волчанецкий, 1950). У Стрільцівському степу спостерігався весною 2009 р. (всього 7 птахів, мігрували з 10 по 16 квітня) (Галущенко, Галущенко, 2011). В Провальському степу знайдений влітку 1986 р. (3 птаха) (Скоков та ін., 1992). Поодинокого птаха зареєстровано 18.06.1987 р. в околицях цього відділення (Ветров та ін., 1991). 27.03.2004 р. пара птахів виявлена біля ставка в охоронній зоні Грушевської ділянки Провальського степу (Мороз, 2005).
84. *Numenius phaeopus* (Linnaeus, 1758) – **кульон середній**. Дуже рідкісний мігрант. У Стрільцівському степу знайдений 17 і 29 квітня 2009 р. (2 і 1 птах) (спостереження С. В. Галущенка, Літопис природи..., 1969–2021 р.). В Провальському степу зареєстрований 10.07.2007 р. (2 птаха пролетіли над Грушевською ділянкою).
85. *Phalaropus lobatus* (Linnaeus, 1758) – **плавунець круглодзьобий**. Рідкісний вид. Траплявся під час осінньої міграції. В минулому знайдений у Станично-Луганському відділенні (Скоков та ін., 1992). У Стрільцівському степу спостерігався протягом серпня 2010 р. (з 5 по 20 серпня, 10 птахів, спостереження С. В. Галущенка, Літопис природи..., 1969–2021 р.). У Провальському степу мігруючих плавунців бачили на ставку в охоронній зоні Грушевської ділянки 28.08.2000 р. (2 птаха), 21–23.08.2001 р. (всього 12 птахів).
86. *Calidris pugnax* (Linnaeus, 1758) – **брижач**. Трапляється під час міграції. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1987 р., у Стрільцівському степу – 2009 р., у Провальському степу – у 2004 р. Весною спостерігався в квітні (в 2009 р. мігрував з 16 по 27 квітня, всього 15 птахів, Стрільцівський степ) (Літопис природи..., 1969–2021 р.). Восени брижач починає переліт досить рано, наприкінці червня (перше спостереження – 27.06.2006 р., 1 птах, Стрільцівський степ). Птахи мігрують до вересня включно. Дві великі зграї (близько 20 і 80 птахів) бачили над Стрільцівським степом 2 вересня 2010 р. (спостереження С. В. Галущенка, Літопис природи..., 1969–2021 р.).

87. *Scolopax rusticola* Linnaeus, 1758 – **слуква**. Дуже рідкісний гніздовий вид, трапляється також під час міграції. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2009 р., у Провальському степу – у 2013 р. У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2012 р. У Станично-Луганському відділенні можливе нерегулярне гніздування 1–2 пар. Також 1–2 пари вірогідно гніздяться в старих вологих кілках Трьохізбенського степу та його околиць. Слуква мігрує переважно поодинокими особинами. Весною птахів спостерігали в березні-квітні (переважно в квітні). Восени міграція триває протягом жовтня–листопада. Найбільш пізні спостереження восени – 10.11.2009 р. (1 птах, Стрільцівський степ) (Галущенко, Галущенко, 2011).
88. *Tringa erythropus* (Pallas, 1764) – **коловодник чорний**. Рідкісний мігрант. У Станично-Луганському відділенні знайдений у 1987 р. У Стрільцівському степу поодиноких птахів реєстрували весною 2009 р. (28 квітня) і восени 2010 р. (10 вересня) (Літопис природи..., 1969–2021).
89. *Tringa glareola* Linnaeus, 1758 – **коловодник болотяний**. Звичайний пролітний вид. Більш виражена осіння міграція. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2008 р., у Стрільцівському степу – у 2020 р., у Провальському степу – у 2013 р. Весною коловодник болотяний пролітає в квітні – травні. Восени міграція починається досить рано, з кінця червня (22.06.2011 р., 6 птахів, ставок в околицях Стрільцівського степу). Птахи мігрують протягом липня – вересня. Більшість птахів мігрує в липні-серпні. Найбільш пізні спостереження восени – 20.09.2003 р. (1 птах, ставок в охоронній зоні Грушевської ділянки Провальського степу).
90. *Tringa nebularia* (Gunnerus, 1767) – **коловодник великий**. Нечисленний мігрант. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2008 р., у Стрільцівському степу – у 2010 р., на прилеглих територіях – у 2020 р. у Провальському степу знайдений у 2013 р. Весною проліт починається в квітні і триває до початку травня (06.05.2008 р., 1 птах, заплавне озеро в околицях Станично-Луганського відділення). Восени міграція проходила з кінця червня (27.06.2006 р., 1 птах, Стрільцівський степ) і по середину вересня (13.09.2006 р., 1 особина, околиці Грушевської ділянки Провальського степу).

Під час міграції птахи пролітають поодиночі або невеличкими групами.

91. *Tringa ochropus* Linnaeus, 1758 – **коловодник лісовий**. Є одним з найчисельніших видів куликів під час міграції. В заповіднику реєструється майже щорічно. У Станично-Луганському відділенні знайдений у 2012 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2009 р. Весною перші коловодники спостерігалися з середини березня (найбільш ранне спостереження – 14.03.2008 р. (1 птах околиці відділення Станично-Луганське). Але більшість птахів мігрує в регіоні протягом квітня. Майже щорічно поодинокі птахи, пари та невеличкі зграйки трапляються протягом літа (в червні – липні). Восени міграція починається наприкінці липня, більшість птахів пролітають в серпні – вересня. Найбільш пізні спостереження восени – 11.10.2005 р. (2 птаха, околиці Грушевської ділянки Провальського степу).
92. *Tringa stagnatilis* (Bechstein, 1803) – **коловодник ставковий**. Рідкісний мігрант. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1977 р., на прилеглий території – у 2007 р. (23.04.2007 р., 1 птах біля оз. Глибоке). У Стрільцівському степу знайдений 23.04.2009 р. (3 птаха в заплаві р. Черепаха, спостереження С. В. Галущенко), на прилеглий території – 14.07.2020 р. (1 птах на ставку в верхів'ях р. Черепаха, тримався разом з коловодниками болотяними).
93. *Tringa totanus* (Linnaeus, 1758) – **коловодник звичайний**. Нечисленний мігрант. У Станично-Луганському відділенні знайдений у 1987 р., у Стрільцівському степу – у 2010 р., у Провальському степу – у 2001 р. Весною траплявся в квітні-травні (у Стрільцівському степу в 2009 р. мігрував з 2 квітня по 13 травня, всього 34 птаха, Стрільцівський степ) (спостереження С. В. Галущенко, Літопис природи..., 1969–2021 р.). Восени міграція спостерігалася з кінця липня (28.07.2001 р., 1 птах, околиці Провальського степу) і по середину серпня (18.08.2010 р., 1 особина, Стрільцівський степ), тобто була досить стислою.
94. *Xenus cinereus* (Güldenstaedt, 1775) – **мородунка**. Дуже рідкісний вид. В минулому траплявся під час міграції у Станично-Луганському відділенні (Скоков та ін., 1992).

Родина LARIDAE (12)

95. ***Larus argentatus* Pontoppidan, 1763 – мартин сріблястий.** Трапляється під час міграції. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2008 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському і Провальському степу знайдений у 2010 р. Весною мігрує з кінця лютого, переважно в березні – квітні, восени траплялася в серпні – на початку жовтня. Можливо, помилково визначений.
96. ***Larus cachinnans* Pallas, 1811 – мартин жовтоногий.** Звичайний мігрант. Є гніздовим видом Луганської області, зокрема існувала досить велика колонія на ставках Станично-Луганського рибгоспу (Кондратенко, Ветров, 1996; Атамась, 2007). У Станично-Луганському відділенні знайдений у 2021 р. (тільки на прилеглих територіях), у Стрільцівському степу – у 2009 р., 2018 р. – на прилеглих територіях. У Провальському степу зареєстрована у 2010 р. Весною цей вид мігрує в березні – травні. Восени міграція триває протягом серпня-вересня. В околицях Станично-Луганського відділення в Стрільцівському і Провальському степу поодинокі птахів і пари спостерігали також в червні – липні.
97. ***Larus canus* Linnaeus, 1758 – мартин сивий.** Рідкісний мігрант. Зареєстрований у Стрільцівському степу під час весінньої міграції 2009 р. (07.04, 7 особин) та восени 2010 р. (20.10, 1 птах) (Літопис природи..., 1969–2021).
98. ***Larus fuscus* Linnaeus, 1758 – мартин чорнокрилий.** Рідкісний залітний вид. Відомі поодинокі спостереження у Станично-Луганському відділенні (можливо у 1987 р.), і у Стрільцівському степу (рік знахідки невідомий) (Літопис природи..., 1969–2021).
99. ***Chroicocephalus genei* (Breme, 1840) – мартин тонкодзьобий.** Рідкісний залітний вид. У Стрільцівському степу траплявся тільки на прилеглих територіях – у 1986 р. (Скоков та ін., 1992).
100. ***Larus hyperboreus* Gunnerus, 1767 – мартин полярний.** Випадково трапляється під час міграції. У Станично-Луганському відділенні поодинока знахідка (Скоков та ін., 1992).
101. ***Hydrocoloeus minutus* (Pallas, 1776) – мартин малий.** Рідкісний мігрант. У Станично-Луганському відділенні

- zareєстрований у 1975 р. (можливо у 1987 р.), у Стрільцівському степу – 2010 р. (4 листопада, зграя з 9 птахів).
102. ***Chroicocephalus ridibundus* (Linnaeus, 1766) – мартин озерний.** Є звичайним під час міграції видом. Гніздовий вид Луганської області (з 1985 р. існувала колонія на ставках Станично-Луганського рибгоспу (Ветров, Литвиненко, 1994). У Станично-Луганському відділенні знайдений у 2008 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу зареєстрований – у 2010 р., у Провальському степу – у 2013 р. Терміни міграції залежать від погодних умов. Весною пролітних озерних мартинів спостерігали в лютому – травні, але більшість птахів мігрують в березні – квітні. Восени міграція триває протягом серпня – листопада, але літуючих птахів також бачили в червні – липні.
 103. ***Chlidonias leucopterus* (Temminck, 1815) – крячок білокрилий.** Нечисленний мігрант. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1987 р. У Стрільцівському степу весною 2009 р. цей вид спостерігався з 8 по 19 травня (загалом 66 особин), восени пролітних птахів бачили тут 13 серпня (2 зграї по 8 і 28 особин) (Літопис природи..., 1969–2021).
 104. ***Chlidonias niger* (Linnaeus, 1758) – крячок чорний.** Звичайний мігрант, кочовий влітку. Є гніздовим видом Луганської області (Ветров, Литвиненко, 1994). У Станично-Луганському відділенні раніше цей вид гніздився (Скоков та ін., 1992). У Стрільцівському степу зареєстрований – у 2010 р., у Провальському степу – у 2007 р. Під час весняного прольоту чорний крячок спостерігався в травні – на початку червня. Восени міграція триває протягом серпня – вересня. Найбільш пізні спостереження восени – 27.09.2007 р. (3 птаха, Провальський степ) (Галущенко, Мороз, 2008). В степових відділеннях та їх околицях поодиноких птахів і зграйки птахів спостерігали також в червні – липні.
 105. ***Sternula albifrons* (Pallas, 1764) – малий крячок.** Рідкісний залітний вид Станично-Луганського відділення (zareєстрований у 1977 р.) (Літопис природи..., 1969–2021).
 106. ***Sterna hirundo* Linnaeus, 1758 – крячок річковий.** Малочисельний мігрант. У Станично-Луганському відділенні знайдений у 1986 р., у Стрільцівському степу – у 2009 р., у Провальському степу – у 2012 р. Під час весняної міграції

птахи летять в квітні – травні. В Стрільцівському степу весною 2009 р. крячок реєструвався з 23 квітня по 19 травня (загалом 39 особин) (Літопис природи..., 1969–2021). Восени міграція триває протягом серпня – вересня Найбільш пізні спостереження – 08.09.2007 р. (10 особин, ставок в охоронній зоні Грушевської ділянки, Провальський степ).

Родина STERCORARIIDAE (1)

107. *Stercorarius pomarinus* (Temminck, 1815) – **поморник середній**. Рідкісний вид. В минулому нерегулярно траплявся під час міграції у Станично-Луганському відділенні (Скоков та ін., 1992).

Ряд ACCIPITRIFORMES (22)

Родина PANDIONIDAE (1)

108. *Pandion haliaetus* (Linnaeus, 1758) – **скопа**. Нечисельний мігрант всіх відділень заповідника, крім Трьохізбенського степу. У Станично-Луганському відділенні та його околицях одиничних птахів спостерігали навесні і восени 1976 р., 1987–1988 рр., в жовтні 2001–2002 рр., в травні 2003 р. (Moroz et al., 2024). Відомі знахідки під час міграції у Стрільцівському степу весною (28.04.2009 р., 14.05.2009 р.) та восени (23.09.2009) (Галущенко, 2010). У Провальському степу поодинокі птахи були знайдені 13.04.2001 р., 16.09.2004 р., 04.04.2005 р., 08.04.2007 р., 07.05.2009 р. (Moroz et al., 2024).

Родина ACCIPITRIDAE (21)

109. *Tachypiza brevipes* (Severtzov, 1850) – **яструб коротконогий**. Рідкісний, зникаючий на гніздуванні (Ветров, 2009). У Станично-Луганському відділенні вид гніздився у 1970-х – 1980-х рр. (нерегулярні поодинокі випадки) (Літопис природи..., 1969–2021). Влітку 1999–2003 рр. спостерігали 1–2 особини на відкритих ділянках заповідника, біля р. Сіверський Донець. Передбачалося гніздування однієї пари біля кордонів Станично-Луганського відділення, у заказнику «Острів» (Кондратенко, 2005). В 2008 р. 1 пара цього виду гніздилася в околицях Станично-Луганського відділення, у р. Сіверський Донець, біля смт Станиця Луганська (Мороз, Галущенко, 2010).

110. *Astur gentilis* (Linnaeus, 1758) – **яструб великий**. Звичайний осілий вид ділянок заплавлених, байрачних та кілкових лісів, соснових посадок, штучних лісів та старих лісосмуг заповідника та прилеглих територій. Трапляється під час весняної міграції. Досить постійно гніздиться у Станично-Луганському відділенні (1 пара), в охоронній зоні Стрільцівського степу (1 пара), на Калинівській ділянці Провальського степу (1 пара) (Мороз, 2018; Мороз, Галущенко, 2010; Мороз та ін., 2007). Також можливе гніздування 1 пари в старих кілкових масивах на півночі відділення Трьохізбенський степ (Мороз, 2024). Є звичайним на гніздуванні видом прилеглих до заповідника територій. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Провальському степу знайдений у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.
111. *Accipiter nisus* (Linnaeus, 1758) – **яструб малий**. Нечисленний на гніздуванні, зимуючий та мігруючий вид. Нерегулярно гніздиться в заплавлених лісах відділення Станично-Луганське (1–2 пари у 2008–2010 рр.). Постійно гніздиться в старих лісосмугах Калинівської ділянки Провальського степу (1 пара). Нерегулярно гніздився у відділенні Стрільцівський степ (1–2 пари у 1994–2008 рр.) (Літопис природи..., 1969–2021). У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2012 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2019 р., у Провальському степу – у 2014 р. У Трьохізбенському степу яструб малий траплявся лише під час міграцій: достовірно підтверджена знахідка у 2019 р.
112. *Aquila chrysaetos* (Linnaeus, 1758) – **беркут**. Рідкісний мігрант та зимуючий вид всіх відділень заповідника, крім Трьохізбенського степу. Поодинокі особини беркута спостерігали на ділянках Луганського заповідника у в січні-березні, в листопаді-грудні. Всього 34 знахідки в базі 1978–2019 рр. (Moroz et al., 2024). У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1993 р. (1 птах); у Стрільцівському степу – у 2019 р. (18 грудня, 1 птах); у Провальському степу – у 2007 р. (23 листопада, 1 птах).
113. *Clanga clanga* (Pallas, 1811) – **підорлик великий**. Рідкісний мігрант всіх відділень заповідника, крім Трьохізбенського

- степу. У Станично-Луганському відділенні підорликів спостерігали в жовтні 1976 р. (1 птах), у 1980 р. (2 випадки, 7 птахів), у жовтні 1987 р. (Moroz et al., 2024). У Стрільцівському степу по 1 птаху зареєстровано 26.03.2009 р. і 30.09.2010 р. (Галущенко, 2010). Цей вид знайдений у Провальському степу (1974 р.) до створення тут заповідної ділянки (Панченко, 1978).
114. *Aquila heliaca* Savigny, 1809 – **могильник**. Рідкісний мігрант всіх відділень заповідника, крім Трьохізбенського степу. У Провальському степу зареєстрований у 2000 р., у Станично-Луганському відділенні – у 1980 р., у Стрільцівському степу – у 2009 р. Всього 7 знахідок в базі 1980–2020 рр. (Галущенко, 2010; Moroz et al., 2024).
115. *Clanga pomarina* (C .L. Brehm, 1831) – **підорлик малий**. Наводиться як рідкісний залітний вид заплави Станично-Луганського відділення (1977 р.) (Скоков та ін., 1992). Поодиноких птахів спостерігали під час міграції у Стрільцівському степу: 23.04.2009 р. і 02.09.2010 р. (Галущенко, 2010).
116. *Aquila rapax* (Temminck, 1828) – **орел степовий**. Рідкісний випадково залітний вид. В минулому гніздився в Стрільцівському степу (принаймні до 1952 р., 2–3 пари, (Зубарівський, 1977) і в районі розташування Провальського степу (Волчанецкий та ін., 1954). У Провальському степу спостерігався 28.04.2004 р. (1 птах, Грушевська ділянка та околиці, міграція) (Moroz et al., 2024).
117. *Buteo buteo* (Linnaeus, 1758) – **канюк звичайний**. Звичайний гніздовий вид, трапляється також під час осінньої та весняної міграції. Найбільш численний вид хижих птахів заповідника. Гніздиться в різноманітних біотопах: заплавних, байрачних та кілкових лісах, в заростях лісових чагарників, на поодиноких деревах в степових балках, в соснових посадках, в лісосмугах. Постійно гніздиться в усіх відділеннях заповідника: у Станично-Луганському (1–2 пари), Стрільцівському степу (1–3 пари), Провальському степу (3–5 пар) (Мороз та ін., 2008; Мороз, 2011; Мороз, 2012). У відділенні Трьохізбенський степ постійно гніздяться не менш 2–3 пар канюка. Достовірно підтвержене знаходження у Станично-Луганському відділенні у 2014 р. (на прилеглих

- територіях – у 2021 р.), у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р. У Трьохізбенському степу зареєстрований у 2020 р.
118. ***Buteo lagopus* (Pontoppidan, 1763) – зимняк.** Нечисленний зимуючий та мігруючий вид. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р. (на прилеглих територіях – у 2021 р.), у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р. У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2020 р. Під час весняної міграції зимняк спостерігався з другої половини лютого і до середини квітня. Більшість мігрантів пролітають в березні-на початку квітня. Восени зимняки мігрували з жовтня і до середини грудня (більшість реєстрацій припадає на листопад). У Стрільцівському степу восени 2009 р. зимняки спостерігалися з 24 жовтня по 9 грудня (загалом 47 птахів) (Галущенко, 2010).
119. ***Buteo rufinus* (Cretzschmar, 1827) – каниок степовий.** Рідкісний мігруючий вид. Виявлений в околицях відділення Станично-Луганське: два птаха спостерігалися 8 та 10 квітня 2008 р. в околицях озера Глибоке (Мороз, Галущенко, 2010). У Провальському степу зареєстрований у 1974 р. (до створення тут заповідної ділянки) (Панченко, 1978).
120. ***Circaetus gallicus* (Gmelin, 1788) – змієїд.** Дуже рідкісний мігруючий вид. У Станично-Луганському відділенні знайдений у 1978 р. (біля оз. Став). У Стрільцівському степу траплявся у 1986 р. (декілька птахів), під час осінньої міграції 9 і 24 вересня 2009 р. (2 птаха), в червні-липні 2013 р. (1–2 птаха, можливо, пара) (Mogoz et al., 2024). Ймовірно гніздився в околицях відділення Провальський степ (у 2007–2009 рр.). Змієїда спостерігали в червні-липні 2007 р. (1 пару), і 18.08.2009 р. (пару та 1 молодого птаха) на Грушевській ділянці відділення Провальський степ та на прилеглих територіях (пасовища біля балки Деревечка). В минулому знайдений І. Б. Волчанецьким у Провальському степу до створення тут заповідної ділянки (Волчанецкий та ін., 1954).
121. ***Circus aeruginosus* (Linnaeus, 1758) – лунь очеретяний.** Звичайний пролітний, рідкісний на гніздуванні вид. Гніздиться в очеретяно-рогозових заростях в заплавах річок і по берегах озер і ставків заповідних ділянок. Гніздиться в заплаві р. Черепаха в межах відділення Стрільцівський

- степ (2 пари), але в останні роки гніздування тут нерегулярне (гніздився в 2020–2021 рр.). Окремі пари спостерігалися на гніздуванні в очеретяно-рогозових заростях озер Станично-Луганського відділення. Можливе нерегулярне гніздування у відділенні Провальський степ та на прилеглих територіях. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2013 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2010 р.
122. *Circus cyaneus* (Linnaeus, 1766) – лунь польовий. Звичайний під час зимівлі, весняної і осінньої міграції. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2009 р. (2018 р. на прилеглий території). У Стрільцівському степу знайдений у 2020 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2019 р. Весною польовий лунь мігрує з другої половини лютого і до травня включно. Більшість мігрантів пролітають в березні-квітні. Восени польові луні реєструвалися з кінця вересня і до середини грудня. Але більшість реєстрацій припадає на другу половину жовтня – листопад. У Провальському степу весною 2007 р. польові луні спостерігалися з 14 березня по 11 травня (14 особин), восени – з 24 жовтня по 16 листопада (10 особин) (Галущенко, Мороз, 2008).
123. *Circus macrourus* (Gmelin, 1771) – лунь степовий. Рідкісний під час міграції вид. Раніше гніздився в Провальському степу, до створення заповідної ділянки (Волчанецький, 1950). Ймовірно, до середини 1970-х рр. гніздився в Стрільцівському степу, (1–2 пари в 1973–1975 рр.) (Літопис природи..., 1969–2021). У Стрільцівському степу поодинокі особини луня (переважно самці) знайдені під час весняної міграції 29.03.2006 р. (1 птах, самець), 04.04.2009 р. (2 птаха, самці) і 16.04.2009 р. (2 птаха) (Галущенко, 2010; Moroz et al., 2024). У Провальському степу зареєстрований восени 1999 р. (1 птах).
124. *Circus pygargus* (Linnaeus, 1758) – лунь лучний. Рідкісний гніздовий вид, звичайний під час весняної та осінньої міграції. Рідкісний на гніздуванні птах ділянок степових чагарників старої території Стрільцівського степу (1–7 пар лучного луня в різні роки спостережень) (Мороз, 2019). Чисельність зазнає

- суттєвих коливань (в окремі роки не гніздився). Гніздиться в околицях відділення Провальський степ (1–3 пари, в заповіднику на гніздуванні не знайдений). В інших відділеннях спостерігався під час міграцій. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1987 р., у Стрільцівському степу – у 2020 р., у Провальському степу – у 2014 р. У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2010 р.
125. *Gyps fulvus* (Hablizl, 1783) – сип білоголовий. Дуже рідкісний залітний вид. У Станично-Луганському відділенні – у 1977 р. (Скоков та ін., 1992).
126. *Haliaeetus albicilla* (Linnaeus, 1758) – орлан-білохвіст. Дуже рідкісний гніздовий, мігруючий та зимуючий вид. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. (2 птаха біля садиби заповідника, 22 березня), у Стрільцівському степу – у 2021 р. (1–2 птаха спостерігалися 22 січня і 9 лютого), у Провальському степу – у 2012 р. (1 птах, 3 березня, Калинівська ділянка, мігрував), у Трьохізбенському степу – у 2014 р. (1 птах). Відомо про 177 випадків реєстрації (Moroz et al., 2024b). На гніздуванні виявлений тільки у заплавах лісів відділення Станично-Луганське (щорічно 1 пара птахів) (Мороз, 2014). Іноді зимує – всього 36 спостережень за 20 років по трьом відділенням (за винятком Трьохізбенського степу).
127. *Hieraaetus pennatus* (Gmelin, 1788) – орел-карлик. Нечисленний гніздовий вид. Гніздиться на ділянках заплавних лісів відділення Станично-Луганське (1 пара), на ділянках старих байрачних лісів відділення Провальський степ (до 2-х пар). Можливе гніздування 1–2 пар у відділенні Трьохізбенський степ (1 пара знайдена у вологих кілках північній заповідника). Є звичайним на гніздуванні в околицях відділень заповідника (Moroz et al., 2024). Чисельність лімітується невеликими площами заповідних ділянок. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2019 р. У Провальському степу знайдений у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р. У Стрільцівському степу орел-карлик спостерігався лише під час міграцій: достовірно підтверджена знахідка виду у 2010 р.

128. *Milvus migrans* (Boddaert, 1783) – шуліка чорний. Рідкісний гніздовий та звичайний під час міграції вид. Раніше шуліка гніздився у Станично-Луганському відділенні (1 пара у 1972–74-х рр.) (Літопис природи..., 1969–2021). Зараз декілька пар гніздиться на ділянках заплавної лісу в околицях цього відділення (в заповіднику на гніздуванні не знайдений). Одна пара шулік регулярно гніздиться за межами ділянки Стрільцівський степ заповідника, у верхів'ях р. Черепахи (в останнє у 2019 р.). Раніше гніздився в регіоні Провальського степу до створення заповідника (Волчанецький, 1950; Панченко, 1978), але нами достовірних випадків гніздування жодного разу не зареєстровано, хоча декілька особин шуліки спостерігалися в околицях заповідної ділянки в гніздовий період 2002, 2003, 2005, 2013 рр. (Moroz et al., 2024). У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р. (на прилеглих територіях – у 2021 р.), у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р. У Трьохізбенському степу шуліка спостерігався під час міграцій та літніх кочівель (підтверджена знахідка у 2020 р.).
129. *Pernis apivorus* (Linnaeus, 1758) – осоїд. Рідкісний гніздувальний вид у Луганській області, частіше трапляється під час весняної міграції (Ветров, 1993). В заповіднику та на прилеглих територіях вірогідно нерегулярне гніздування 1–2 пар. У 1980 р. 1 пара осоїда гніздила в Станично-Луганському відділенні: 4 вересня тут знайдено льотне пташеня (Літопис природи..., 1969–2021). Поодинокі особини осоїда спостерігали в гніздовий період 2009 р. на ділянках заплавної лісу в околицях Станично-Луганського відділення, але гнізд та виводків не відмічали (Мороз, Галущенко, 2010). Можливе нерегулярне гніздування поодиноких пар в старих широких байраках Провальського степу. Поодиноких птахів та пари бачили тут влітку 2000 р., 2002 р., 2004–2007 рр., 2011 р. (Літопис природи..., 1969–2021). Є звичайним пізнім мігрантом заповідника. Весною міграція триває з кінця квітня і до початку червня. Восени птахи пролітають протягом серпня – вересня. У Стрільцівському степу весняний проліт 2009 р. продовжувався з 7 травня по 4 червня, пік міграції спостерігався 19 травня – 10 особин. Всього за період спостережень було зареєстровано 27 особин (Галущенко, 2010).

Ряд **STRIGIFORMES** (8)

Родина **TYTONIDAE** (1)

130. ***Tyto alba* (Scopoli, 1769)** – **сипуха**. Випадково залітний вид. Ймовірно розширення ареалу. Зареєстрований в околицях Станично-Луганського відділення: 1 птах (самка) спостерігався 24.10.1997 р. біля ставків-охолоджувачів м. Щастя (Бураков, Сулик, 2000).

Родина **STRIGIDAE** (7)

131. ***Athene noctua* (Scopoli, 1769)** – **сич хатній**. Звичайний осілий птах селищ навколо заповідних ділянок. Достовірно зареєстрований у Стрільцівському степу у 2018 р. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2010 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2009 р. (на прилеглий території – у 2014 р.). У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2014 р. (на прилеглих територіях у 2019 р.).
132. ***Otus scops* (Linnaeus, 1758)** – **совка**. Гніздовий вид усіх відділень заповідника і прилеглих територій. В регіоні заповідника гніздиться в заплавах та байрачних лісах, старих лісосмугах, іноді в насадженнях в селищах. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2011 р. (знайдена 1 пара) та у 2015 р. – на прилеглих територіях (2 самця). У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р. (1 пара, в 2020 р. – 2 пари), у Провальському степу – у 2013 р. (2 пари). У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2011 р. (можливо гніздилась 1 пара).
133. ***Asio flammeus* (Pontoppidan, 1763)** – **сова болотяна**. Рідкісний гніздовий вид, чисельність зазнає значних коливань. Трапляється під час міграції та взимку. Гніздиться на ділянках різнотравно-типчакково-ковилового та чагарникового степу, луках Стрільцівського Провальського та степу. Поодинокі пари спостерігалися у Стрільцівському степу в 2011, 2017, 2019, 2020 рр. – 1 пара, в 2012 р. – 2 пари, у Провальському степу в 2007, 2009, 2010, 2012 рр. – 1 пара. Спостерігалась у Станично-Луганському відділенні (1987 р.). Достовірно зареєстрована у Стрільцівському степу у 2020 р., у Провальському степу – у 2012 р. У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2013 р.

134. *Asio otus* (Linnaeus, 1758) – сова вухата. Є гніздовим видом деревно-чагарникових біотопів заповідника та його околиць. Спостерігається під час міграції та взимку. Зареєстрований у Станично-Луганському відділенні у 2009 р., на прилеглих територіях – у 2013 р. (1 пара). В Стрільцівському степу нерегулярно гніздяться 1–2 пари (в 2020 р. – 1 пара). Достовірно зареєстрований у Провальському степу у 2009 р. (1 пара). У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2019 р. (можливе гніздування).
135. *Strix aluco* Linnaeus, 1758 – сова сіра. Звичайний осілий вид заплавних та байрачних лісів відділень Станично-Луганське (3–4 пари в 2013 р.) і Провальський степ (3–5 пар у 2012–2013 рр.). Можливе гніздування в старих вологих кілках Трьохізбенського степу (1–2 пари). В 2020 р. знайдена на гніздуванні в заплаві р. Черепаха Стрільцівського степу (1 пара). У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрована у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 2020 р., у Провальському степу – 2014 р. У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2014 р.
136. *Bubo bubo* (Linnaeus, 1758) – пугач. Рідкісний осілий вид. Луганська область є основним осередком гніздового ареалу пугача в Україні (Ветров, 2003, 2009). Є дуже рідкісним залітним видом Станично-Луганського відділення, ймовірно, 1 пара в 2002 р. гніздилася в околицях ділянки (Кондратенко, 2005; Літопис природи..., 1969–2021 р.). В околицях Стрільцівському степу пугач є рідкісним осілим видом (1–2 особини спостерігали в 2012–2020 рр.); можливе нерегулярне гніздування на прилеглих до заповідника територіях (Мороз, 2011а, Мороз, 2018). В околицях Провальського степу виявлені гніздові ділянки 2-х пар (Moroz et al., 2024). Достовірно підтвержене знаходження виду у Станично-Луганському відділенні у 2002 р., у Стрільцівському степу зареєстрований у 2020 р., у Провальському степу – у 2005 р., на прилеглий території – у 2013 р.
137. *Bubo scandiacus* (Linnaeus, 1758) – полярна сова. Дуже рідкісний зимовий, нерегулярно залітний та кочуючий вид. У 1978 р. зареєстрована в околицях Станично-Луганського відділення (Літопис природи..., 1969–2021 р.).

Ряд **BUCEROTIFORMES** (1)

Родина UPUPIDAE (1)

138. *Upupa epops* Linnaeus, 1758 – одуд. Є звичайним гніздовим видом усіх відділень заповідника. Населяє заплавні та байрачні ліси, тополеві та осиково-березові кілки. Є звичайним на гніздуванні в прилеглих до заповідника селищах. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р. У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2020 р.

Ряд **CORACIIFORMES** (3)

Родина CORACIIDAE (1)

139. *Coracias garrulus* Linnaeus, 1758 – сиворакша. Рідкісний гніздовий вид. Раніш гніздилася в заплавних лісах Станично-Луганського відділення (знайдена в 1988 р., 1 пара), але за останні 20 років жодного разу тут не спостерігалася. Є рідкісним на гніздуванні видом старих байрачних лісів Провальського степу. Траплялась не кожен рік (в 2012–2014 рр. в байраках Калинівської ділянки гніздилася 1 пара). Поодинокі пари нерегулярно гніздяться в Стрільцівському степу та його околицях (в бетонних стовпах ЛЕП): в 2005 р., 1 пара (околиці заповідника), в 2013, 1 пара (охоронна зона заповідника) (Мороз, Русін, 2011; Мороз, 2018). У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1988 р., у Стрільцівському степу – у 2013 р., у Провальському степу – у 2014 р.

Родина ALCEDINIDAE (1)

140. *Alcedo atthis* (Linnaeus, 1758) – рибалочка блакитний. Нечисленний, місцями дуже рідкісний гніздовий вид. Зараз чисельність виду в деяких районах області сильно скоротилася. У Станично-Луганському відділенні (берег р. Сіверський Донець та заплавні озера) у 2013–2014 рр. цей вид був досить звичайним (не менш 6–8 пар). В Стрільцівському степу при обліках виду по берегах р. Черепаха в межах заповідної ділянки і її охоронної зони в 2013, 2015 рр. спостерігали 2 пари рибалочки. А в 2016–2021 рр. рибалочка тут зовсім не траплявся. В Провальському степу в 2012–2014 рр. по берегах

водоймищ Калинівської та Грушевської ділянок відділення знайдене 4–6 пар рибалочки. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 2015 р., у Провальському степу – у 2014 р.

Родина MEROPIDAE (1)

141. ***Merops apiaster* Linnaeus, 1758** – бджолоїдка. Нечисельний на гніздуванні, чисельний під час міграцій вид усіх відділень заповідника. В заповіднику бджолоїдка гніздиться в норах по глинястим, піщаним та крейдовим схилам ярів, урвищ, берегів водоймищ, старих кар'єрів. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р. У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2020 р.

Ряд PICIFORMES (9)

Родина PICIDAE (9)

142. ***Junx torquilla* Linnaeus, 1758** – крутиголовка. Звичайний гніздовий вид заплавних, байрачних, тополевих лісів заповідних відділень. Гніздиться в лісосмугах та штучних насадженнях біля селищ. Окремі пари іноді гніздяться в соснових посадках. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2014 р.
143. ***Picus canus* Gmelin, 1788** – жовна сива. Нечисленний осілий вид усіх відділень заповідника. Дотримується старих заплавних та байрачних лісів, ділянок тополевих та осиково-березових кілків. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2014 р.
144. ***Picus viridis* Linnaeus, 1758** – жовна зелена. Дуже рідкісний залітний вид. Наводиться для Станично-Луганського відділення без дати спостереження (Скоков та ін., 1992).
145. ***Dryocopus martius* (Linnaeus, 1758)** – жовна чорна. Дуже рідкісний залітний вид. У Станично-Луганському відділенні

- zareєстрований у 1986 р. (Скоков та ін., 1992). Відома знахідка у Стрільцівському степу, але рік невідомий.
146. ***Dendrocopos leucotos* (Bechstein, 1803)** – дятел білоспинний. Ймовірно, кочуючий, залітний. Спостерігався у Станично-Луганському відділенні (ймовірно у 1977 р.) і у Провальському степу (1986 р.) (Скоков та ін., 1992).
 147. ***Dendrocopos major* (Linnaeus, 1758)** – дятел звичайний. Чисельний осілий вид усіх відділень заповідника і прилеглих територій. Населяє заплавні і байрачні ліси, тополеві і березово-осикові кілки, соснові посадки, старі лісосмуги та листяні насадження. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.
 148. ***Dendrocopos syriacus* (Hemprich et Ehrenberg, 1833)** – дятел сирійський. Звичайний, але нечисельний гніздовий вид старих лісосмуг і листяних посадок, є більш чисельним в деревних насадженнях селищ в околицях усіх відділень заповідника. В околицях Станично-Луганського відділення достовірно зареєстрований у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 2015 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2014 р.
 149. ***Dendrocoptes medius* (Linnaeus, 1758)** – дятел середній. Звичайний осілий вид старих заплавних і байрачних лісів відділень Станично-Луганське та Провальський степ. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р.
 150. ***Dryobates minor* (Linnaeus, 1758)** – дятел малий. Нечисленний, місцями досить звичайний осілий птах заплавних і байрачних лісів, старих тополевих кілків, лісосмуг. Зустрічається спорадично в усіх відділеннях заповідника. Чисельність коливається по роках. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському і Трьохізбенському степу – у 2014 р.

Ряд **FALCONIFORMES (7)**

Родина **FALCONIDAE**

151. ***Falco cherrug* Gray, 1834 – балабан.** Дуже рідкісний вид. Зараз в заповіднику не трапляється. В 1960–70-ті роки спостерігалися поодинокі випадки гніздування в заплаві р. Сіверський Донець в районі сучасного відділення Станично-Луганське. В 1976 р. в травні бачили цих птахів, що летіли над кілками піщаної тераси р. Сіверський Донець в околицях заповідника (Скоков та ін., 1992). Мігруючих балабанів також спостерігали біля смт. Станиця Луганська в жовтні 1965 р. і в середині квітня 1969 р. (Панченко, 2016). В заплавних лісах Сіверського Дінця (околиці м. Щастя) у червні 1971 р. знайдене жиле гніздо балабана з трьома пташенятами (птахи гніздилися в старому гнізді шуліки чорного *Milvus migrans*) (Милобог та ін., 2010).
152. ***Falco columbarius* Linnaeus, 1758 – підсоколик малий, дербник.** Рідкісний мігруючий та зимуючий вид. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований взимку 1987 р. (1 птах). Дербник – рідкісний пролітний вид у Стрільцівському степу (Скоков та ін., 1992; Сулик, Борозенец, 2000). У Стрільцівському степу в 2009 р. дербник реєструвався на весняному прольоті 27 березня (1 особина) і 2 квітня (1 особина) (Галущенко, 2010). В 2010 р. восени цей вид спостерігався 2 і 10 листопада (2 особини, за спостереженням С. В. Галущенко (Літопис природи..., 1969–2021)). Взимку 1 підсоколика знайдено в околицях заповідника 15.02.2018 р. У Трьохізбенському степу дербника зареєстровано 24 листопада 2010 р. (Літопис природи..., 1969–2021).
153. ***Falco naumanni* Fleischer, 1818 – борівітер степовий.** Дуже рідкісний вид. Раніше гніздився в Провальському степу (до створення заповідника) та, ймовірно, в Стрільцівському степу (Волчанецкий та ін., 1954; Сулик, 2000). В Луганській області в останні десятиріччя відомі поодинокі спостереження в Краснодонському районі (17 вересня 1986 р., 2 самця і самка) та в Провальському степу (11.07.2005 р., пара птахів на скелях Калинівської ділянки заповідника) (Ветров, та ін., 1991; Moroz et al., 2024). Але жодного достовірного випадку гніздування не реєструвалося. За даними Літопису природи Луганського заповідника (Літопис..., 1969–2021) борівітер

- степовий спостерігався у Станично-Луганському відділенні у 1986 р., у Стрільцівському степу – у 1991 р.
154. ***Falco peregrinus* Tunstall, 1771 – сапсан.** Дуже рідкісний під час міграцій та взимку (Скоков, та ін., 1992). У Станично-Луганському філіалі зареєстрований у 1977 р. В околицях відділення Провальський степ поодиноких птахів бачили 01.11.2004 р., 29.12.2011 р. (Moroz et al., 2024).
155. ***Falco subbuteo* Linnaeus, 1758 – підсоколик великий.** Нечисленний на гніздуванні, звичайний під час міграції вид. Раніше нерегулярно гніздився у відділеннях Станично-Луганське і Провальський степ (Літопис природи..., 1969–2021). Зараз досить постійно гніздиться в околицях Стрільцівського степу (1–2 пари) і біля Провальського степу (2–3 пари) (Мороз, 2018; Мороз та ін., 2008). Гніздиться на стовпах ЛЕП (в гніздах крука), в лісо-смугах і листяних насадженнях (в гніздах сірої ворони) (Мороз, 2011). Можливе нерегулярне гніздування в околицях Станично-Луганського відділення і в Трьохізбенському степу. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2009 р., у Стрільцівському степу – у 2019 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2010 р.
156. ***Falco tinnunculus* Linnaeus, 1758 – боривітер звичайний.** Звичайний гніздовий та мігруючий вид. Гніздиться в Стрільцівському і Провальському степу та на прилеглих територіях. Можливе гніздування і в інших відділеннях заповідника (раніше боривітер гніздився у Станично-Луганському відділенні). Більшість місцевого угруповання гніздиться на стовпах ЛЕП (в гніздах крука та галки). Також птахи гніздяться по узліссях заплавлених і байрачних лісів, в лісо-смугах і штучних лісових масивах, на поодиноких деревах в степових балках та улоговинах. В останні роки 1 пара боривітра постійно гніздиться у стовпах ЛЕП на території відділення Стрільцівський степ (Мороз, 2012). В Провальському степу 1 пара гніздилася в охоронній зоні Грушевської ділянки (в 2006–2008 рр., 2013 р., на стовпах ЛЕП). Чисельність на гніздуванні збільшилась в околицях Стрільцівського степу: при обліках боривітру в 2015–2017 рр., на ділянці ЛЕП в околицях відділення довжиною біля 7,5 км, було знайдено

6–7 пар борівітру (в 2009 р. тут знайдено лише 2 пари). У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2010 р., на прилеглих територіях – у 2019 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р. У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2019 р.

157. ***Falco vespertinus* Linnaeus, 1766 – кібчик.** Рідкісний мігруючий вид. Раніше гніздився в Провальському степу (до створення заповідника) (Волчанецкий, 1950; Панченко, 1973). Зафіксовані випадки гніздування в Станично-Луганському відділенні (Літопис природи..., 1969–2021). Кібчик зник на гніздуванні в Стрільцівському степу (гніздився тут до 1990-х рр.), але нерегулярне гніздування окремих пар можливе (Мороз, 2012). Під час міграцій кібчик спостерігався в Стрільцівському степу 06.05.2004 р. (1 птах, самець), 26.08.2010 р. (1 птах). Весною 2009 р. мігруючих птахів бачили з 28 квітня по 13 травня (7 птахів), восени – з 20 серпня по 3 вересня (5 птахів) (Галущенко, 2010). В Провальському степу поодинокі мігруючі птахи знайдені 10.04.2006 р., 04.05.2006 р., 13.09.2006 р., 16.09.2006 р., 19.05.2008 р. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1999 р., у Стрільцівському степу – у 2015 р. (23 травня, пара птахів), у Провальському степу – у 2012 р. (7 травня, 1 птах, самець).

Ряд PASSERIFORMES (106)

Родина ALAUDIDAE (7)

158. ***Alauda arvensis* Linnaeus, 1758 – польовий жайворонок.** Звичайний гніздовий вид степових відділень заповідника. Знайдений на гніздуванні в околицях Станично-Луганського відділення (на відкритих піщаних ділянках, вирубках сосни та згарищах). Гніздиться на ділянках справжнього, каменистого та піщаного степу, пасовищах, переліжних ділянках, прилеглих до заповідника агроценозах Є багато чисельним на пасовищах в околицях відділення Провальський степ. Найчисельніший під час міграції серед видів жайворонків навесні та восени. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2008 р., на прилеглих територіях – у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р.,

у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.

159. *Calandrella cinerea* (Gmelin, 1789) – **малий жайворонок**. Рідкісний мігрант. Раніше гніздився в Провальському степу (Волчанецкий, 1950; Панченко, 1977). У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1987 р. У Стрільцівському степу спостерігався під час осінньої міграції 2009 р. (мігрував з 24 по 26 жовтня, всього 27 птахів) (Галущенко, Галущенко, 2011). У Провальському степу під час весняної міграції двох птахів бачили 13 березня 2002 р. Зграйка з близько 20 птахів спостерігалась 12 березня 2006 р. в степу в околицях заповідника. Восени 2001 р. малий жайворонок спостерігався на Грушевській ділянці з 11 по 28 серпня (всього 27 птахів).
160. *Eremophila alpestris* (Linnaeus, 1758) – **рогатий жайворонок**. Нерегулярно зимуючий та мігруючий вид Стрільцівського і Провальського степів. Є більш звичайним у Провальському степу (знайдений у 2000–2012 рр., взимку спостерігались зграйки до 70 птахів). Траплявся на степових ділянках заповідника, прилеглих пасовищах та біля доріг. У Стрільцівському степу зареєстрований у лютому 2007 р.: 17–20.02, 6 зграй, всього 30 птахів, мігрував (за спостереженням С. В. Галущенка (Літопис природи..., 1969–2021)). У Провальському степу знайдений у 2012 р. (2 січня, Грушевська ділянка та околиці, 2 зграйки з 2 та 9 птахів).
161. *Galerida cristata* (Linnaeus, 1758) – **посмітюха, чубатий жайворонок**. Осілий. Трапляються мігруючі і кочові зграї навесні та восени. Гніздиться у відділенні Трьохізбенський степ (на піщаних ділянках с розрідженою рослинністю біля доріг). Зрідка гніздиться в околицях Стрільцівського та Провальського степів. Більш чисельний у прилеглих до заповідника селищах. Тримається на пасовищах, вигонах, толоках, біля доріг. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2009 р., на прилеглих територіях – у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2010 р. (на прилеглих територіях – у 2021 р.) у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2014 р.
162. *Lullula arborea* (Linnaeus, 1758) – **лісовий жайворонок**. Гніздовий вид відділень Станично-Луганське і Трьохізбенський степ. В заповіднику населяє листяні рідколісся,

- узлісся тополевих кілків та соснових насаджень, ділянки піщаних кучугур з заростями чагарникових верб (шелюги), ділянки піщаного степу та старі вирубки. У Стрільцівському і Провальському степу трапляється під час міграцій (можливе нерегулярне гніздування в околицях Провальського степу). У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2010 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.
163. *Melanocorypha calandra* (Linnaeus, 1766) – **степовий жайворонок**. Звичайний гніздовий вид степових ділянок Провальського степу (знайдений на гніздуванні тільки на Грушевській ділянці і прилеглих територіях). У 2017–2018 рр. спостерігали гніздування декількох пар на полях біля Крейдяного яру в охоронній зоні Стрільцівського степу. Трапляється під час міграції навесні та восени. У Стрільцівському степу зареєстрований у 2018 р., у Провальському степу – у 2014 р.
164. *Melanocorypha yeltoniensis* (J. R. Forster, 1768) – **чорний жайворонок**. Рідкісний зимуючий вид. Спостерігався тільки у Стрільцівському степу (Смогоржевский, 1953). В останнє знайдений тут взимку 1973 р. (Літопис природи..., 1969–2021).

Родина MOTACILLIDAE (7)

165. *Anthus campestris* (Linnaeus, 1758) – **щеврик польовий**. Нечисленний гніздовий вид відділень Провальський степ і Трьохізбенський степ. Тримається ділянок піщаного і петрофітного степу. Нерегулярно гніздиться в охоронній зоні Стрільцівського степу (на пасовищних ділянках і полях). Гніздиться в охоронній зоні Станично-Луганського відділення і прилеглих ділянках (на старих вирубках на пісках). Спостерігався під час міграцій. У Провальському степу та Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2017 р. У Трьохізбенському степу – у 2020 р.
166. *Anthus cervinus* (Pallas, 1811) – **щеврик червоногрудий**. Траплявся під час міграцій у Стрільцівському степу у 2009 р.: 3–4 жовтня, 15 особин (за спостереженням С. В. Галуценка (Літопис природи..., 1969–2021).

167. *Anthus pratensis* (Linnaeus, 1758) – шеврик лучний. Звичайний мігруючий вид Стрільцівського степу (2007, 2009–2010 рр.) (Галущенко, Галущенко, 2011; Літопис природи..., 1969–2021). Спостерігався під час весняної міграції у Провальському степу (2013 р.) та у Трьохізбенському степу (2010 р.) (Літопис природи..., 1969–2021).
168. *Anthus trivialis* (Linnaeus, 1758) – шеврик лісовий. Звичайний гніздовий вид усіх відділень заповідника. Гніздиться по узбіччям заплавлених, байрачних і кілкових лісів, в лісо-смугах та соснових посадках. Трапляється під час міграції. У Провальському степу, Трьохізбенському степу та Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у 2017 р. У Трьохізбенському степу – у 2020 р.
169. *Motacilla alba* Linnaeus, 1758 – плиска біла. Гніздовий вид. Трапляється під час осінньої міграції. У Провальському степу та Станично-Луганському відділенні та Трьохізбенському степу зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2018 р.
170. *Motacilla citreola* Pallas, 1776 – плиска жовтоголова. Гніздовий вид відділення Стрільцівський степ та прилеглих територій. Відмічалася під час весняної міграції у відділенні Станично-Луганське, в Провальському степу. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрована у 2008 р. У Стрільцівському степу знайдена у 2021 р., у Провальському степу – у 2007 р., на прилеглих територіях – у 2013 р.
171. *Motacilla flava* Linnaeus, 1758 – плиска жовта. Гніздовий вид. Трапляється під час міграції. Гніздиться на лучних ділянках вздовж річок та трав'яних боліт. В Стрільцівському степу знайдена на гніздуванні на ділянках цілинного степу і степових перелогах. Гніздиться у прилеглих до заповідника агроценозах. Трапляється під час міграції. У Провальському степу, Трьохізбенському степу та Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р.

Родина HIRUNDINIDAE (3)

172. *Riparia riparia* (Linnaeus, 1758) – ластівка берегова. Гніздовий нечисленний вид відділень Станично-Луганське

і Трьохізбенський степ. Гніздиться по крутих піщаних берегах р. Сіверський Донець. В Трьохізбенському степу знайдені поселення в старих піщаних кар'ерах. Є чисельним видом під час міграцій. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2013 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2012 р., у Трьохізбенському степу – у 2019 р.

173. ***Delichon urbica* (Linnaeus, 1758) – ластівка міська.**

Чисельний вид під час міграції. Гніздиться в прилеглих до заповідника селищах. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2018 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2014 р.

174. ***Hirundo rustica* Linnaeus, 1758 – ластівка сільська.**

Найчисельніший вид під час міграції. Є звичайним на гніздуванні видом прилеглих до заповідника населених пунктів. Постійно гніздиться в садибах заповідних відділень. Регулярно спостерігається в заповіднику весною та влітку, під час полювання. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.

Родина LANIIDAE (3)

175. ***Lanius collurio* Linnaeus, 1758 – сорокопуд терновий.**

Звичайний гніздовий вид усіх відділень заповідника. У відділенні Провальський степ більш чисельний. Дотримується ділянок чагарників, лісосмуг, тополевих кілків, узлісь заплавних і байрачних лісів. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.

176. ***Lanius excubitor* Linnaeus, 1758 – сорокопуд сірий.**

Нечисленний зимуючий і мігруючий вид заповідника. Дотримується лісових галявин, деревно-чагарникової рослинності біля водоймищ, окремих дерев та кущів серед відкритих степових ділянок. Під час весняної міграції птахи пролітають через заповідник в лютому – березні. Восени сорокопуд реєструвався

в жовтні – листопаді. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2013 р. (1 птах, 28 листопада, кв. 2 заповідника), на прилеглих територіях – у 2014 р. (1 птах, 21 березня, околиці заповідника, заказник Кондрашевський). У Стрільцівському степу знайдений у 2010 р. (1 птах, 2 листопада, Крейдяний яр, данні С. В. Галущенко, Літопис природи..., 1969–2021), у Провальському степу – у 2014 р. (1 птах, 26 лютого, 16 кв. Калинівської ділянки), у Трьохізбенському степу – у 2010 р. (2 птаха поодиночі, 15 жовтня).

177. *Lanius minor* Gmelin, 1788 – **сорокопуд чорнолобий**. Нечисленний гніздовий вид узлісь заплавних і байрачних лісів, ділянок тополевих кілків, лісосмуг. Може гніздитися на окремих деревах серед степових ділянок. Виявлений під час весняної міграції. В Станично-Луганському відділенні не знайдений (траплявся раніше). В Стрільцівському степу нерегулярно гніздяться 1–3 пари (2013, 2015, 2016, 2019–2021 рр.). Більш чисельний в Провальському степу (3–5 пар в 2007–2012 рр., в 2013 р. в заповіднику не гніздився; 1 пара знайдена в 2014 р.). Рідкісний в Трьохізбенському степу (в 2010 р. знайдена 1 пара біля південних кордонів ділянки, ще 1 пара в околицях). У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 1987 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2012 р.

Родина BOMBYCILLIDAE (1)

178. *Bombycilla garrulus* (Linnaeus, 1758) – **омелюх**. Звичайний але нечисленний зимуючий і мігруючий вид усіх заповідних відділень. Дотримується різноманітних деревно-чагарникових біотопів. Спостерігається в прилеглих до заповідника селищах. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2009 р., на прилеглих територіях – у 2013 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2018 р., у Провальському степу – у 2009 р., у Трьохізбенському степу – у 2019 р.

Родина MUSCICAPIDAE (15)

179. *Erithacus rubecula* (Linnaeus, 1758) – **вільшанка**. Звичайний гніздовий вид в заплавних лісах відділення

Станично-Луганське. Є багаточисельним на гніздуванні у старих байрачних лісах Провальського степу. Нерегулярно гніздиться у заплавних лісах вздовж р. Черепаха Стрільцівського степу. Також гніздиться в лісосмугах і штучних лісах в заповіднику та його околицях. Гніздиться в околицях Трьохізбенського степу. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2019 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2010 р.

180. *Ficedula albicollis* (Temminck, 1815) – мухоловка білошия. Фоновий багаточисельний на гніздуванні вид старих заплавних та байрачних лісів відділень Станично-Луганське і Провальський степ. У Стрільцівському степу спостерігалася лише під час міграцій. Вид зафіксовано на гніздуванні в соснових насадженнях, на ділянках де присутні штучні дуплянки (в околицях Станично-Луганського відділення). Є звичайним на гніздуванні видом старих вологих кілків в околицях Трьохізбенського степу. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2009 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2010 р. (на прилеглих територіях).
181. *Ficedula hypoleuca* (Pallas, 1764) – мухоловка строката. Мігруючий та кочуючий вид. В зведеннях О. П. Скокова з співавторами (1992) і в роботі О. В. Кондраценка (2005) мухоловка строката наводиться як звичайний на гніздуванні в заплавних лісах Станично-Луганського відділення. У Стрільцівському степу цей вид знайдений під час міграцій (2009 р.) (Галущенко, Галущенко, 2011).
182. *Ficedula parva* (Bechstein, 1794) – мухоловка мала. Досить рідкісний вид старих заплавних лісів. Зустрічається спорадично та не кожен рік. Раніше гніздився у Провальському степу (до створення заповідника) (Волчанецкий, 1950). В 2013–2014 рр. мухоловка мала гніздилася в заплавних лісах відділення Станично-Луганське. Влітку 2013 р. гніздо малої мухоловки з повною кладкою знайдене в околицях Трьохізбенського степу, на ділянці заплавного лісу

біля оз. Краснокутське (особисте повідомлення В. А. Тімошенкова). У Стрільцівському степу мухоловка мала спостерегалася восени 2010 р. під час міграції (Літопис природи..., 1969–2021).

183. *Luscinia luscinia* (Linnaeus, 1758) – соловейко східний. Звичайний гніздовий вид усіх відділень заповідника. Дотримується різноманітних деревно-чагарникових ділянок. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.
184. *Luscinia svecica* (Linnaeus, 1758) – синьошийка. Гніздиться у відділенні Станично-Луганське, більш чисельна у Стрільцівському степу. Нерегулярно гніздиться у Провальському степу (Кондратенко, Мороз, 2002). Спостерігається під час міграцій. Дотримується ділянок коловодної рослинності з чагарниками та бур'янами по берегам річок, озер і ставків. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2010 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2007 р., у Трьохізбенському степу – у 2009 р. (міграція).
185. *Monticola saxatilis* (Linnaeus, 1758) – скеляр строкатий. Ймовірно – випадково залітний вид. Траплявся у Стрільцівському степу: влітку 1976 р., поодинокий самець, в Глиняному яру (Бураков, Сулик, 2000).
186. *Muscicapa striata* (Pallas, 1764) – мухоловка сіра. Звичайний гніздовий вид усіх заповідних відділень. Трапляється під час міграцій. Гніздиться у заплавах та байрачних лісах, вологих та тополевих кілках, в соснових насадженнях, в лісосугах та насадженнях в селищах, також в антропогенних спорудах прилеглих селищ. У Провальському степу, Трьохізбенському степу та Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2020 р.
187. *Oenanthe isabellina* (Temminck, 1829) – кам'янка попеляста. Рідкісний гніздовий вид. Гніздиться на пасовищних ділянках в околицях Провальського степу, декілька пар знайдено в охоронній зоні Грушевської ділянки заповідника (1–3 пари в 2012–2014 р.). До 2015 р. (включно) гніздилася у відділенні Стрільцівський степ (в 2016–2017 рр. декілька пар знайдені

на прилеглих полях просапних культур, де є невеликі поселення бабака). Для гніздування використовує нори бабака степового, тушкана великого та ховраха сірого, зрідка нори бджолоїдки. Головні чинники зникнення у Стрільцівському степу – трансформація степових ділянок, скорочення чисельності бабака внаслідок припинення випасу і зменшення пасовищного навантаження на степові ділянки.

188. ***Oenanthe oenanthe* (Linnaeus, 1758) – кам'янка звичайна.** Звичайний гніздовий вид. Гніздиться переважно в населених пунктах прилеглих територій. Знайдений на гніздуванні у відділенні Трьохізбенський степ. Трапляється в заповіднику під час міграцій та переміщень. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2009 р., тільки на прилеглих територіях – у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2010 р. (на прилеглих територіях у 2021 р.). У Провальському степу знайдений на прилеглих територіях у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2014 р.
189. ***Oenanthe pleschanka* (Lepetchin, 1770) – кам'янка лиса.** Рідкісний гніздовий вид околиць відділення Провальський степ. Можливе нерегулярне гніздування на ділянках заповідника (в 2002–2003, 2007, 2011 рр., 1–2 пари). Гніздиться по скельним виходам вздовж балок, степових гряд, іноді на відвалах породи. Досить регулярно гніздиться на території пам'ятника природи «Королівські скелі» в околицях Грушевської ділянки заповідника (2–3 пари). У відділенні Провальський степ зареєстрований в 2011 р., на прилеглих територіях – у 2014 р.
190. ***Phoenicurus ochruros* (Gmelin, 1774) – горихвістка чорна.** Гніздиться у населених пунктах в околицях заповідника. Може використовувати заповідну територію в якості кормової стації. Спостерігається під час міграцій. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2009 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2010 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Провальському степу – у 2011 р. (2014 р. на прилеглих територіях), у Трьохізбенському степу – у 2014 р.
191. ***Phoenicurus phoenicurus* (Linnaeus, 1758) – горихвістка звичайна.** Гніздовий вид заплавної лісів та соснових посадок відділення Станично-Луганське, гніздиться в стиглих соснових насадженнях в околицях Трьохізбенського степу.

Спостерігається в заповіднику під час міграцій та кочівель. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2010 р. У Провальському степу знайдений у 2013 р., у Трьохізбенському степу – у 2011 р.

192. *Saxicola rubetra* (Linnaeus, 1758) – **трав'янка лучна**. Звичайний, місцями багаточисельний гніздовий вид степових відділень. Найбільш чисельний у Стрільцівському степу. У відділенні Стрільцівський степ зареєстрований у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2011 р.
193. *Saxicola torquata* (Linnaeus, 1766) – **трав'янка чорноголова**. Звичайний гніздовий вид усіх відділень. Чисельність зростає. Знайдений на ділянках молодих посадок в околицях Станично-Луганського відділення. Також трапляється під час міграції. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2009 р., на прилеглих територіях – у 2015 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу та Трьохізбенському степу – у 2014 р.

Родина TURDIDAE (5)

194. *Turdus iliacus* Linnaeus, 1766 – **дрізд білобровий**. Нечисельний пролітний вид. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 1987 р. У Стрільцівському степу під час міграції спостерігався в квітні та жовтні 2009 р., в жовтні 2010 р. (данні С. В. Галущенко, Літопис природи..., 1969–2021).
195. *Turdus merula* Linnaeus, 1758 – **дрізд чорний**. Звичайний гніздовий вид усіх відділень заповідника. Траплявся також під час весняної міграції. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.
196. *Turdus philomelos* C. L. Brehm, 1831 – **дрізд співочий**. Є звичайним гніздовим видом заповідника. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.
197. *Turdus pilaris* Linnaeus, 1758 – **чикотень**. Багаточисельний мігрант усіх відділень заповідника. Також є звичайним

взимку. Під час міграції утворює великі скупчення. Міграція досить розтягнута. Весною мігрує протягом лютого-квітня, восени – наприкінці вересня, в жовтні-грудні. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2017 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2019 р.

198. ***Turdus viscivorus* Linnaeus, 1758** – дрізд-омелюх. Нечисленний мігруючий та зимуючий вид заповідника та прилеглих територій. Можливе гніздування окремих пар у старих соснових посадках в околицях відділення Станично-Луганське. В травні 2013 р. у посадках сосни біля станції Кіндрашівська-Нова знайдений 1 співаючий самець омелюха, в квітні 2018 р. – 2–3 самця. І. О. Кривицький і В. В. Ветров спостерігали гніздування поодиноких пар дрозда-омелюха в сосняках Станично-Луганського району у 1983–1985 рр. (в 1983 знайдене 1 гніздо з кладкою з 4-х яєць) (Кривицький, Ветров, 1996). У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2008 р. (22 грудня, 1 птах), на прилеглих територіях – у 2018 р., у Стрільцівському степу – у 2010 р. (мігрував з 5 по 7 жовтня, всього 39 птахів) (за спостереженням С. В. Галушенка, Літопис природи..., 1969–2021). У Провальському степу знайдений у 2013 р. (1 квітня, Калинівська ділянка, 2 птаха)

Родина ORIOLIDAE (1)

199. ***Oriolus oriolus* (Linnaeus, 1758)** – вивільга. Звичайний гніздуючий вид усіх відділень заповідника. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р. У Провальському степу знайдений у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.

Родина PRUNELLIDAE (1)

200. ***Prunella modularis* (Linnaeus, 1758)** – тинівка лісова. Дуже рідкісний мігрант. Зареєстрована у Станично-Луганському відділенні (Скоков та ін., 1992). Достовірно знайдена у Стрільцівському степу у 2009 р. (10 та 16 квітня, 24 жовтня, поодинокі особини) та восени 2010 р. (11 листопада, зграя

з 5 особин) (за спостереженням С. В. Галущенко, Літопис природи..., 1969–2021).

Родина PARADOXORNITIDAE (1)

201. *Panurus biarmicus* (Linnaeus, 1758) – синиця вусата. Для Станично-Луганського відділення цей вид наводиться як рідкісний зимуючий (Скоков та ін., 1992; Кондратенко, Литвиненко, 2005). У відділенні Стрільцівський степ вусата синиця спостерігалася під час міграцій (2009–2010 рр.). У Провальському степу знайдена влітку 2007 р. (3 зграйки з 2–3 птахів (всього 7 птахів) в очеретяних заростях ставка в охоронній зоні Грушевської ділянки).

Родина AEGITALLIDAE (1)

202. *Aegithalos caudatus* (Linnaeus, 1758) – синиця довгохвоста. Нерегулярно гніздиться у заплавних дібровах Станично-Луганського відділення (02.06.2010 р. в кв. 2, 3 спостерігався виводок з 5–6 молодих птахів). Є звичайним пролітним та зимуючим видом заповідника. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований взимку 2011 р. У Стрільцівському степу знайдений під час осінньої міграції 2010 р.: мігував з 5 жовтня по 12 листопада, загалом 222 птаха (за спостереженням С. В. Галущенко (Літопис природи..., 1969–2021). У Провальському степу зареєстрований взимку 2012 р. (28 січня, Калинівська ділянка, відносна чисельність – 22,2 ос./км маршруту).

Родина PARIDAE (6)

203. *Periparus ater* Linnaeus, 1758 – синиця чорна. Рідкісний зимуючий та мігруючий вид дослідженого регіону. С. Г. Панченко спостерігав декілька особин чорної синиці 09.03.1965 р. в заплавному лісі біля станції Кіндрашівська Нова (околиці Станично-Луганського відділення) (Панченко, 2016). В 1993–1995 рр. знайдена на гніздуванні на заході Луганській області, в лісах Кремінського району (Ветров, 1998). У Станично-Луганському відділенні зареєстрована у 1991 р., у Стрільцівському степу – у 1993 р. У Трьохізбенському степу знайдена у 2014 р. на прилеглий до заповідника території: 31.03.2014 р., у заплавному лісі біля озера Краснокутське

спостерігалось декілька птахів (за спостереженням В. А. Тимошенкова, Літопис природи..., 1969–2021).

204. ***Cyanistes caeruleus* Linnaeus, 1758** – синиця блакитна. Звичайний осілий вид усіх відділень заповідника. Трапляється під час міграцій та кочівель У Станично-Луганському відділенні, Провальському та Трьохізбенському степу зареєстрована у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р.
205. ***Lophophanes cristatus* Linnaeus 1758** – синиця чубата. Дуже рідкісний залітний вид у Станично-Луганському відділенні (1977 р.) (Скоков та ін., 1992).
206. ***Parus major* Linnaeus, 1758** – синиця велика. Багато чисельний осілий вид заповідника. Трапляється під час міграцій та кочівель. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.
207. ***Poecile montanus* Baldenstein, 1827** – гаїчка-пухляк. За зведенням О. П. Скокова з співавторами (1992) гаїчка-пухляк є нечисленним на гніздуванні і звичайним взимку у відділенні Станично-Луганське. Але О. В. Кондратенко (2005) вважав що цей вид є рідкісним взимку у відділенні, а на гніздуванні тут присутня (як осілий вид) гаїчка болотяна *Poecile palustris*. Треба зазначити, що для Луганщини характерна як звичайний осілий вид саме *Poecile palustris* (Фесенко, Бокотей, 2002). У Станично-Луганському відділенні вид зареєстрований у червні 2011 р. (можлива помилка у визначенні), у Провальському степу – взимку 2007 (теж саме, в подальшому тут реєструвався лише *Poecile palustris*). Також відома давня знахідка у Стрільцівському степу – у 1978 р. (Літопис природи..., 1969–2021).
208. ***Poecile palustris* Linnaeus, 1758** – гаїчка болотяна. Звичайний осілий вид відділення Станично-Луганське. Гніздиться біля кордонів Трьохізбенського степу, у вологих кілках і в штучних посадках. У відділенні Провальський степ спостерігалася лише взимку. Для відділення Стрільцівський степ є лише давня знахідка (1976 р.). У відділенні Станично-Луганське зареєстрована у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 1976 р., у Провальському степу – у 2011 р. У відділенні Трьохізбенський степ знайдена у 2014 р.

Родина REMIZIDAE (1)

209. *Remiz pendulinus* (Linnaeus, 1758) – **ремез**. Гніздовий вид. У відділенні Станично-Луганське в 2013–2014 рр. знайдено 1–2 пари в (біля оз. Став-Грузьське і у Сіверського Дінця). У Провальському степу в 2012–2014 рр. – 1–3 пари. Є звичайним на гніздуванні видом у Стрільцівського степу. Чисельність схильна до коливань (в 2016 р. знайдено 9–10 пар, в 2019 р. – 2 пари, в 2020 р. – 6 пар). У Провальському степу та Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р.

Родина CERTIDAE (1)

210. *Certhia familiaris* Linnaeus, 1758 – **підкоришник**. Нечисленний осілий вид старих заплавних і байрачних лісів відділень Станично-Луганське і Провальський степ. Трапляється спорадично. З середини 2010-х рр. спостерігалось скорочення чисельності (в 2013–2014 рр. не гніздився в Провальському степу). В Стрільцівському і Трьохізбенському степу фіксувався під час міграцій і кочівель (знайдений на гніздуванні в вологих кілках біля північного кордону Трьохізбенського степу). У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., у Провальському степу – у 2012 р., у Стрільцівському степу та Трьохізбенському степу – у 2010 р.

Родина SITTIDAE (1)

211. *Sitta europaea* Linnaeus, 1758 – **повзик**. Звичайний осілий вид заплавних лісів відділення Станично-Луганське. В Провальському спостерігався переважно взимку, в Трьохізбенському степу виявлений під час кочівель (можливе гніздування, гніздиться в вологих кілках біля північного кордону Трьохізбенського степу). Можливе нерегулярне гніздування в старих байрачних лісах Провальського степу (Кондратенко, Мороз, 2002). У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р., у Стрільцівському степу – у 1993 р., у Провальському степу – у 2010 р. У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2014 р.

Родина CINCLIDAE (1)

212. ***Cinclus cinclus* (Linnaeus, 1758) – пронурок.** Наводиться у переліках авіфауни відділення Стрільцівський степ без дати спостереження (Літопис природи..., 1969–2021). Точність визначення сумнівна.

Родина REGULIDAE (1)

213. ***Regulus regulus* (Linnaeus, 1758) – золотомушка жовточуба.** Звичайний вид. Спостерігався під час міграцій та на зимівлі в усіх відділеннях. Тримається на ділянках листяного лісу і в соснових посадках (у Станично-Луганському відділенні). У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2013 р., у Стрільцівському степу – у 2014 р., у Провальському степу – у 2003 р. У Трьохізбенському степу підтверджена знахідка у 2014 р.

Родина CORVIDAE (7)

214. ***Corvus corax* Linnaeus, 1758 – крук.** Звичайний осілий вид. В дослідженому регіоні крук гніздиться на залізних та бетонних опорах ЛЕП, в байрачних лісах і соснових посадках, зрідка – у нішах скельних стінок (в околицях Провальського степу). У відділенні Станично-Луганське майже щорічно гніздиться 1 пара (в насадженнях сосни), у Провальському степу – 2–4 пари (2–3 пари в байраках на деревах, 1 пара – на стовпах ЛЕП), у Стрільцівському степу – 1 пара (на залізній опорі ЛЕП). 1 пара крука гніздиться в околицях Трьохізбенського степу. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2014 р.
215. ***Corvus cornix* Linnaeus, 1758 – сіра ворона.** Гніздиться та трапляється під час осінньо-зимових кочівель. Є звичайною на гніздуванні в прилеглих селищах. Чисельність коливається по роках. У заплачних лісах відділення Станично-Луганське в 2009–2012 рр. знаходили лише 1–2 пари сірої ворони, а в 2013–2014 рр. – 4–5 пар. Чисельність сірої ворони значно знизилась у Стрільцівському степу (в 2007–2011 рр. – 1–2 пари, в 2012–2019 рр. зовсім

не гніздилась, в 2020–2021 рр. – 1 пара). У відділенні Провальський степ (з охоронною зоною) в 2008–2014 рр. знайдені 2–5 пар сірої ворони. Декілька пар ворони гніздяться в південній частині Трьохізбенського степу (на високих тополях). У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.

216. *Corvus frugilegus* Linnaeus, 1758 – грак. Чисельний вид. Трапляється під час осінньо-зимових кочівель в усіх відділеннях. Раніше гніздився у відділенні Стрільцівський степ (до кінця 1990-х рр., 1 колонія в лісосмузі на схилі Крейдяного яру) (Літопис природи..., 1969–2021). В околицях Провальського степу грак гніздився великими колоніями у 80-ті рр ХХ ст. (за свідченнями С. П. Литвиненка) – до 2-х тисяч у балці Деревечка. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2014 р.
217. *Corvus monedula* Linnaeus, 1758 – галка. Гніздовий, кочуючий у осінньо-зимовий період вид усіх відділень заповідника. Є звичайним на гніздуванні на прилеглих до заповідника територіях. Гніздиться переважно в бетонних стовпах високовольтних ЛЕП. Гніздування зафіксоване у відділенні Стрільцівський степ, на стовпах ЛЕП (в 2007–2009 рр. – 4–6 пар, в 2013–3–4 пари). В останній час галка тут на гніздуванні не спостерігалась. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.
218. *Garrulus glandarius* (Linnaeus, 1758) – сойка. Звичайний осілий та кочуючий вид. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.

219. *Nucifraga caryocatactes* (Linnaeus, 1758) – горіхівка. Зимовий інвазивний вид, з'являється нерегулярно. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2001 р., тільки на прилеглих територіях – у 2018 р. (14–20 листопада на центральній садибі заповідника спостерігали 1 птаха.; ще декілька особин в цей період бачили в інших місцях смт Станиця Луганська). У Стрільцівському і Провальському степу знайдений у 2009 р. (Літопис природи..., 1969–2021).
220. *Pica pica* (Linnaeus, 1758) – сорока. Звичайний осілий вид заповідника та прилеглих територій. Гніздиться у відділеннях Стрільцівський степ, Провальський степ. Основні гніздові стації – чагарники вздовж схилів та верхів'їв балок і ярів (переважно з терну), заплавні чагарники вздовж водоймищ, байрачні ліси, лісосмуги. Раніше сорока гніздилася у Станично-Луганському відділенні і на території сучасного Трьохізбенського степу, але зараз знайдена лише в прилеглих до цих відділень селищах. Чисельність схильна до коливань. У Стрільцівському степу після сильної пожежі в 2009–2012 рр. гніздилися лише 1–3 пари сороки, в 2015 р. – 8–9 пар. В 2019 р. знайдено 10 пар сороки, в 2021–4–5 пар. В Провальському степу в 2008–2010 рр. гніздилися 3–5 пар сороки, в 2013–2014 рр. – 1–2 пари. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.

Родина STURNIDAE (2)

221. *Sturnus roseus* (Linnaeus, 1758) – шпак рожевий. Дуже рідкісний залітний вид у Станично-Луганському відділенні (1976 р.) і у Провальському степу (Літопис природи..., 1969–2021). Знайдений у Провальському степу до створення заповідника (Волчанецкий, 1950), зареєстрований у 1974 р. С. Г. Панченко (1978). Зграйку з близько 30 птахів спостерігали біля заповідника 17.06.1997 р. (Кондратенко, Мороз, 2002).
222. *Sturnus vulgaris* Linnaeus, 1758 – шпак звичайний. Чисельний гніздуючий вид старих заплавних і байрачних лісів. Гніздиться також в вологих та тополевих кілках, в штучних

листяних посадках. Є звичайним видом в насадженнях селищ. Трапляється під час весняної і осінньої міграції. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.

Родина SYLVIIDAE (5)

223. *Sylvia atricapilla* (Linnaeus, 1758) – кропив'янка чорноголова. Звичайний, місцями чисельний гніздовий вид заплавних і байрачних лісів, гніздиться в вологих кілках, штучних лісах і лісосмугах. Трапляється під час міграцій. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2020 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському і Трьохізбенському степу – у 2014 р.
224. *Sylvia borin* (Boddaert, 1783) – кропив'янка садова. Звичайний гніздовий вид. Дотримується узлісь заплавних і байрачних лісів, зустрічається в вологих кілках, лісосмугах і штучних посадках. Спостерігається під час міграцій. У Провальському степу, Трьохізбенському степу та Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р.
225. *Sylvia communis* (Latham, 1787) – кропив'янка сіра. Звичайний, місцями чисельний гніздовий вид заростей лісових і степових чагарників, узлісь заплавних і байрачних лісів, тополевих кілків, лісосмуг і штучних лісів. Знайдена в молодих посадках сосни. Є звичайним на гніздуванні в насадженнях селищ. По заростям чагарників проникає у степові ділянки. В степах дотримується високотравних густих степових ділянок з чагарниковими заростями, груп кущів терену (*Prunus*), ділянок карагани (*Caragana*) та мигдалю (*Amygdalus*), заростей горошку (*Vicia*). Знайдений під час міграцій. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2020 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському і Трьохізбенському степу – у 2014 р.
226. *Sylvia curruca* (Linnaeus, 1758) – кропив'янка прудка. Звичайний, але нечисленний гніздовий вид чагарників

по узліссях лісових масивів. Є досить звичайним видом в деревно-чагарникових насадженнях селищ. Знайдений під час міграцій. У Провальському степу, Трьохізбенському степу та Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2020 р.

227. *Sylvia nisoria* (Bechstein, 1795) – кропив'янка рябогруда. Гніздовий вид. Нечисленний птах чагарників, лісосмуг і узлісь лісових масивів. Постійно гніздиться в насадженнях селищ. Трапляється під час міграцій. У Провальському степу, Трьохізбенському степу та Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р.

Родина ACROCEPHALIDAE (8)

228. *Acrocephalus agricola* (Jerdon, 1845) – очеретянка індійська. Рідкісний мігруючий вид. У Стрільцівському степу очеретянка індійська знайдена під час весняного прольоту: 07.05.2009 р., 5 особин в заростях очерету і чагарниках вздовж р. Черепаха (за спостереженням С. В. Галуценка (Літопис природи..., 1969–2021)). У Провальському степу поодиноких особин цього виду бачили 30 серпня і 9 вересня 2002 р. в заростях очерету вздовж ставка Катарал в охоронній зоні Грушевської ділянки. Там само зграйка з 10 птахів спостерігалася 07.05.2012 р. О. В. Кондратенко вважав очеретяну індійську дуже рідкісним на гніздуванні видом Провальського степу (Кондратенко, Мороз, 2002).

229. *Acrocephalus arundinaceus* (Linnaeus, 1758) – очеретянка велика. Звичайний гніздовий вид заповідних відділень (за винятком Трьохізбенського степу). Трапляється під час міграцій. В регіоні гніздиться в очеретяно-рогозових заростях по берегам річок, заплавлених озер та ставків. У Станично-Луганському відділенні на озерній системі Став-Грузьке в 2012–2014 рр. спостерігали 2–3 самця. В Стрільцівському степу в 2012 р. на гніздових ділянках відносна щільність очеретянки великої складала 3,6–7,7 пар/км. В Провальському степу в 2007–2008 рр. на ставку Катарал в охоронній зоні Грушевської ділянки на 1,2 км маршруту зафіксовано 17 співаючих самців очеретянки великої, в 2012–2013 рр. – 12–14 самців. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих

- територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р.
230. *Acrocephalus dumetorum* (Blyth, 1849) – очеретянка садова. Вкрай рідкісний мігрант на осінньому прольоті в Стрільцівському степу. 1 особина реєструвалася в заплаві р. Черпаха на чагарнику 18 серпня 2010 р. (за спостереженням С. В. Галушенка, Літопис природи..., 1969–2021).
231. *Acrocephalus palustris* (Bechstein, 1798) – очеретянка чагарникова. Звичайний гніздовий вид. Гніздиться на ділянках вологих луків та навколоводної рослинності з чагарниками та бур'янами по берегах річок, озер та ставків. Також виявлений на гніздуванні на ділянках чагарникового степу і в заростях степових чагарників. По чагарниках проникає на степові ділянки. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2008 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2012 р.
232. *Acrocephalus scirpaceus* (Hermann, 1804) – очеретянка ставкова. Звичайний, але нечисленний гніздовий вид. Основні біотопи – очеретяні зарості вздовж річок, озер та ставків. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2008 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., Провальському степу зареєстрований – у 2012 р.
233. *Acrocephalus schoenobaenus* (Linnaeus, 1758) – очеретянка лучна. Досить рідкісний гніздовий вид відділень Станично-Луганське, Стрільцівського і Провальського степу. Дотримується чагарників, лучних ділянок та очеретяно-рогозових заростей вздовж водоймищ. Відмічається не кожного року. В Стрільцівському степу в червні 2015 р. при обліках вздовж р. Черпаха знайдені 3–4 співаючих самця (відносна щільність – 0,6–1,9 ос./км маршруту). В 2020 рр. в очеретяно-рогозових заростях вздовж р. Черпаха в межах заповідної ділянки знайдено лише 1 пару цього виду (Мороз, 2024). У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2003 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р., Провальському степу – у 2009 р.
234. *Hippolais icterina* (Vieillot, 1817) – берестянка. Звичайний, але не чисельний гніздовий вид заплавної лісів відділення Станично-Луганське. Гніздиться також у кілкових лісах Трьохізбенського степу. В 2012 р. знайдений у заплавної

лісах вздовж р. Черепаха Стрільцівського степу (зафіксований один співаючий самець, відносна щільність 13,3 пар/км²) і в байраках Провальського степу (щільність 2,4 пар/км²). Інвазія цього виду, ймовірно, відбулася з заплавної лісів Сіверського Дінця. У Станично-Луганському відділенні і Трьохізбенському степу зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2015 р. У Провальському степу знайдений у 2012 р., на прилеглих територіях – у 2014 р.

235. *Luscinola melanopogon* (Temminck, 1823) – очеретянка тонкодзьоба. Дуже рідкісний вид. В минулому, ймовірно, гніздився у Станично-Луганському відділенні (Скоков та ін., 1992).

Родина LOCUSTELLIDAE (3)

236. *Locustella fluviatilis* (Wolf, 1810) – кобилочка річкова. Рідкісний гніздовий вид. Раніш гніздився у відділеннях Станично-Луганське і Провальський степ (Скоков та ін., 1992), можливе нерегулярне гніздування. Нерегулярно гніздиться у Стрільцівському степу (в 2009 р. вздовж р. Черепаха знайдено 1 територіального самця) (Мороз, 2024). Трапляється під час міграцій. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2008 р., Стрільцівському степу – у 2010 р., у Провальському – у 2007 р. (Літопис природи..., 1969–2021).
237. *Locustella luscinoides* (Savi, 1824) – кобилочка солов'їна. Гніздовий вид відділень Станично-Луганське і Провальський степ (Кондратенко, Литвиненко, 2005; Кондратенко, Мороз, 2002). Найбільш чисельний у відділенні Стрільцівський степ (7,5 ос./км обліку вздовж р. Черепаха в 2009 р., 4,4 ос./км – в 2020 р.). Трапляється під час міграцій. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р. (тільки на прилеглий території), у Стрільцівському степу – у 2021 р., у Провальському степу – у 2007 р.
238. *Locustella naevia* (Boddaert, 1783) – кобилочка-цвіркун. Наводиться як дуже рідкісний на гніздуванні у Станично-Луганському відділенні (1987 р.) (Скоков та ін., 1992 р.; Літопис природи..., 1992–2021). В подальшому не виявлений.

Родина PHYLLOSCOPIDAE (4)

239. *Phylloscopus collybita* (Vieillot, 1817) – **вівчарик-ковалик**. Звичайний, місцями чисельний гніздовий вид усіх відділень. Постійно гніздиться в заплавних, байрачних і кілкових лісах, в лісосмугах, листяних і соснових насадженнях. Звичайний під час міграцій. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському і Трьохізбенському степу – у 2014 р.
240. *Phylloscopus sibilatrix* (Bechstein, 1793) – **вівчарик жовтобровий**. Звичайний на гніздуванні вид заплавних лісів Станично-Луганського відділення. Постійно гніздиться в соснових посадках на пісках. Знайдений у байрачних лісах Провальського степу, але гніздиться тут не щорічно. Виявлений у молодих соснових посадках Трьохізбенського степу. Трапляється під час міграцій у Стрільцівському степу. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2018 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2009 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2012 р.
241. *Phylloscopus trochiloides* (Sundevall, 1837) – **вівчарик зелений**. Рідкісний мігрант. Пролітних птахів відмічали у Станично-Луганському відділенні і Стрільцівському степу (Літопис природи..., 1969–2021; Скоков та ін., 1992). В 2011 р. зафіксований в гніздовий період у відділенні Провальський степ (8 червня при обліках птахів в старих байрачних лісах Калинівської ділянки знайдено 2 співаючих самця, відносна щільність – 14,3 пар/км²).
242. *Phylloscopus trochilus* (Linnaeus, 1758) – **вівчарик весняний**. Є звичайним під час міграцій. Вважається гніздовим видом заповідних відділень, більш чисельним у Станично-Луганському відділенні (Літопис природи..., 1969–2021; Скоков та ін., 1992, Кондратенко, Литвиненко, 2005). Нами цей вид також неодноразово спостерігався під час обліків у травні-червні (у Станично-Луганському відділенні і Провальському степу і декілька разів у Стрільцівському степу) але можливо то були тільки мігруючі особини. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях –

у 2018 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2018 р., у Провальському степу – у 2014 р. В околицях Трьохізбенського степу (у заплавному лісі біля оз. Краснокутське) співаючого самця чули 15.04.2014 р. (особисте повідомлення В. А. Тимошенкова).

Родина TROGLODITIDAE (1)

243. *Troglodytes troglodytes* (Linnaeus, 1758) – волове очко. Трапляється в заповіднику під час міграції та взимку (Кондратенко, Мороз, 2002; Галущенко, Мороз, 2008; Галущенко, Галущенко, 2011). Для Станично-Луганського відділення приводиться як звичайний на гніздуванні (Скоков та ін., 1992), але за даними О. В. Кондратенка (2005) цей вид – рідкісний зимуючий. В околицях відділення Станично-Луганське зареєстрований у 2020 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2012 р., у Провальському степу – у 2010 р., у Трьохізбенському степу – у 2014 р.

Родина FRINGILLIDAE (11)

244. *Acanthis cannabina* (Linnaeus, 1758) – коноплянка. Звичайний осілий вид усіх відділень. Помітна під час весняної та осінньої міграції та зимових кочівель. Гніздиться по чагарниках вздовж заплавних і байрачних лісів, лісосмуг і штучних посадок. Досить звичайний в насадженнях місцевих селищ. У відділенні Станично-Луганське, Провальському степу та Трьохізбенському степу зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р.
245. *Acanthis flammea* (Linnaeus, 1758) – чечітка звичайна. Нечислений під час міграції та зимівлі вид. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2007 р. (5 березня, зграйка з 12 птахів, за спостереженням С. В. Галущенка (Літопис природи..., 1969–2021). У Стрільцівському степу знайдений у 1985 р., у Провальському степу – у 1987 р.
246. *Carduelis carduelis* (Linnaeus, 1758) – щиглик. Звичайний осілий вид. Помітний під час осінньої міграції та зимових кочівель. Гніздиться у заплавних, байрачних і кілкових лісах, лісосмугах і штучних листяних посадках. Є звичайним у насадженнях в селищах. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих

територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенського степу – у 2020 р.

247. *Carpodacus erythrinus* (Pallas, 1770) – **чечевиця звичайна**. Рідкісний гніздовий вид заплавних ділянок. Раніше гніздилася у Станично-Луганському відділенні (Скоков та ін., 1992; Кондратенко, Литвиненко, 2005). Зареєстрована у Станично-Луганському відділенні у 2001 р. (Літопис природи..., 1969–2021). В подальшому не знайдена, можливе нерегулярне гніздування. У Стрільцівському степу в 2009 р. на ділянках заплави р. Черепаха вздовж заповідника відмічали 2-х територіальних самців чечевиці, в 2011–2012, 2015 рр. – спостерігали лише 1 самця (Мороз, 2024). В подальшому цей птах не виявлений. У Провальському степу зареєстрована у 1973 р. (до створення заповідника) (Панченко, 1978). Сучасний стан тут не визначений (Кондратенко, Мороз, 2002).
248. *Chloris chloris* (Linnaeus, 1758) – **зеленяк**. Звичайний осілий птах. Дотримується узлісь заплавних і байрачних і кілкових лісів, лісосмуг, соснових посадок, лісових чагарників і насаджень в селищах. Трапляється під час весняної і осінньої міграції. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенського степу – у 2014 р.
249. *Coccothraustes coccothraustes* (Linnaeus, 1758) – **костогриз**. Є звичайним на гніздуванні видом заплавних, байрачних і кілкових лісів, лісосмуг і штучних листяних ділянок. Трапляється під час міграції та зимових кочівель. У Провальському степу, Трьохізбенському степу та Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р.
250. *Fringilla coelebs* Linnaeus, 1758 – **зяблик**. Звичайний, місцями багаточисельний гніздовий вид усіх відділень заповідника. Трапляється під час весняної та осінньої міграції. Гніздиться в різноманітних деревних біотопах: заплавних, байрачних і кілкових лісах, в соснових насадженнях на пісках, лісосмугах і штучних листяних лісах. Є звичайним в насадженнях селищ. У Станично-Луганському відділенні

достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенського степу – у 2020 р.

251. ***Fringilla montifringilla* Linnaeus, 1758** – **в'юрок**. Звичайний під час міграції вид. Спостерігався взимку. Найбільш виражена міграція у Стрільцівському степу (Галущенко, Галущенко, 2011; Літопис природи..., 1969–2021). У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2003 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2010 р., у Провальському степу – у 2005 р., у Трьохізбенського степу – у 2014 р.
252. ***Pyrhula pyrrhula* (Linnaeus, 1758)** – **снігур**. Нерегулярно зимуючий вид. Трапляється під час міграцій. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2009 р., на прилеглих територіях – у 2013 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2018 р., у Провальському степу – у 2013 р., у Трьохізбенського степу – у 2013 р.
253. ***Serinus serinus* (Linnaeus, 1758)** – **в'юрок канарковий, щедрик**. Наводиться для Станично-Луганського відділення як рідкісний залітний вид (Скоков та ін., 1992).
254. ***Spinus spinus* (Linnaeus, 1758)** – **чиж**. Звичайний вид під час міграції та взимку. Трапляється майже щорічно. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р.

Родина PASSERIDAE (2)

255. ***Passer domesticus* (Linnaeus, 1758)** – **горобець хатній**. Осілий вид прилеглих до заповідника населених пунктів. Зрідка гніздиться у бетонних стовпах ліній високовольтних ЛЕП. У Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2011 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу тільки на прилеглих територіях – у 2021 р., у Провальському степу тільки на прилеглих територіях у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2014 р.
256. ***Passer montanus* (Linnaeus, 1758)** – **горобець польовий**. Звичайний осілий вид. В заповіднику гніздиться у заплавах і байрачних лісах, тополевих кілках, в лісосмугах (в дуплах

та гніздах хижаків). Є звичайним на гніздуванні в бетонних стовпах ліній високовольтних ЛЕП (в Стрільцівському степу і на прилеглих територіях). Зрідка гніздиться у тернових чагарниках, в старих гніздах сорок. Є звичайним видом селищ. У Станично-Луганському відділенні достовірно зареєстрований у 2014 р., на прилеглих територіях – у 2021 р. У Стрільцівському степу знайдений у 2021 р., у Провальському степу – у 2014 р., у Трьохізбенському степу – у 2020 р.

Родина EMBERIZIDAE (6)

257. *Emberiza calandra* Linnaeus, 1758 – **просянка**. Звичайний гніздовий вид степових відділень заповідника. Є більш чисельною у Провальському степу. Трапляється під час міграції. В околицях відділення Станично-Луганське знайдена на гніздуванні на ділянках луків та перелогів і в молодих насадженнях. У Провальському степу та Трьохізбенському степу вид зареєстрований у 2014 р., у Станично-Луганському відділенні – тільки прилеглих територіях у 2013 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р.
258. *Emberiza citrinella* Linnaeus, 1758 – **звичайна вівсянка**. Звичайний осілий вид. Масовий вид під час міграції (Галущенко, Галущенко, 2011). У Провальському степу, Трьохізбенському степу та Станично-Луганському відділенні зареєстрований у 2014 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р.
259. *Emberiza hortulana* Linnaeus, 1758 – **садова вівсянка**. Звичайний гніздовий вид степових відділень. Більш чисельна у Провальському степу. В Стрільцівському степу дотримується ділянок з чагарниками, галявин лісосмуг та байраків. В Трьохізбенському степу тримається ділянок піщаного степу з чагарниками і окремими деревами. Можливе гніздування у Станично-Луганському відділенні (О. В. Кондратенко (2005) вважав її рідкісною на гніздуванні). У Провальському степу та Трьохізбенському степу зареєстрований у 2014 р., у Станично-Луганському відділенні – у 2008 р., у Стрільцівському степу – у 2021 р.
260. *Emberiza melanocephala* Scopoli, 1769 – **чорноголова вівсянка**. Гніздовий вид відділення Провальський степ. На гніздування чорноголової вівсянки у Провальському

степу вказували І. Б. Волчанецький (1950) і С. Г. Панченко (1978). Основні біотопи гніздування чорноголової вівсянки в Провальському степу – ділянки степової, лучної та рудеральної рослинності з чагарниками та окремими деревами. В останні десятиріччя спостерігалось поступове зростання чисельності виду. В 2000–2001 рр. спостерігали лише 2 самця (Мороз, Кондратенко, 2003). В 2013 р. на двох ділянках Провальського степу знайдено 25–26 територіальних самців чорноголової вівсянки. В 2014 р. чисельність дещо знизилась (знайдене 12–15 самців). Чорноголова вівсянка нерегулярно гніздиться в Стрільцівському степу, де тримається ділянок степової, лучної та рудеральної рослинності з чагарниками, галявин лісосмуг (в 2009–2010 рр. знайдено 2 пари) (Мороз, Русін, 2011). У травні-червні 2015–2016 р. на території заповідника з охоронною зоною загалом виявили 3 самця чорноголової вівсянки, а в 2017 р. – 2 самця. В 2018–2021 рр. цей вид в заповіднику не спостерігався.

261. ***Emberiza schoeniclus* Linnaeus, 1758** – очеретяна вівсянка. Рідкісний гніздовий вид. Ймовірно 1 пара гніздилася в 2009 р. в Стрільцівському степу (в червні 2009 р. на ділянці заплави р. Черепаха (охоронна зона) довжиною близько 0,5 км спостерігали 1 пару вівсянки очеретяної). Також можливе нерегулярне гніздування і в інших відділеннях. Є звичайним, чисельним пролітним видом. Спостерігається взимку. У Станично-Луганському відділенні зареєстрована у 2009 р., у Стрільцівському степу – у 2019 р., у Провальському і Трьохізбенському степу – у 2014 р.
262. ***Plectrophenax nivalis* (Linnaeus, 1758)** – пуночка. Рідкісний зимово-залітний та мігруючий вид. У Провальському степу зареєстрований у 2005 р., у Станично-Луганському відділенні – у 2007 р., у Стрільцівському степу – у 1985 р.

ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНА СТРУКТУРА ОРНІТОКОМПЛЕКСІВ У ГНІЗДОВИЙ ПЕРІОД

Матеріали щодо характеристики орнітокомплексів зібрано переважно у 2012–2016 рр. на території чотирьох стаціонарів загальною площею 350 км², які розташовані в межах п'яти адміністративних районів Луганської області: Щастинського (раніше – Станично-Луганського і Новоайдарського), Старобільського (раніше – Міловського), Довжанського (раніше – Свердловського), Сорокинського (раніше – Краснодонського). Ядрами стаціонарів стали відділення Луганського природного заповідника (далі – ЛПЗ) загальною площею 5403 га: «Станично-Луганське» (498 га), «Стрільцівський степ» (1036,5 га), «Провальський степ» (587,5 га) та «Трьохізбенський степ» (3281 га). Також використано власні дані, зібрані в заповіднику та на прилеглих територіях протягом 2000–2011 рр.

Стаціонар «Провальський степ» (надалі – Провальський степ) розташований у Довжанському (Свердловському) і Сорокинському (Краснодонському) районах Луганської області, між селами Зимовники, Провалля і Черемшино. Загальна площа досліджуваної території – близько 130 км². На території стаціонару розташоване відділення Луганського природного заповідника «Провальський степ» загальною площею 587,5 га.

Стаціонар «Долина Сіверського Дінця» розташований у Щастинському (раніше – Станично-Луганському) районі Луганської області між смт Станиця Луганська та селами Нижнє Тепле і Малинове (загальна площа – близько 70 км²). На території стаціонару розташоване відділення Луганського природного заповідника «Станично-Луганське» площею 498 га.

Стаціонар «Стрільцівський степ» площею близько 80 км² розташований у Старобільському (Міловському) районі Луганської області, між селами Великоцьк, Криничне і Журавське. Ядром стаціонару є відділення ЛПЗ «Стрільцівський степ», площа якого становить 1036,5 га.

Стационар «Трьохізбенський степ» розташований у межиріччі р. Сіверський Донець та її лівої притоки Айдар, на території Щастинського (раніше – Слов'яносербського, потім – Новоайдарського) району Луганської області. Загальна площа стаціонару – близько 70 км². Стаціонар розташований на північ від сіл Трьохізбенка і Кряківка. Із заходу та північного сходу його територія обмежена сосновими насадженнями на піщаній арені Сіверського Дінця. Близько половини площі стаціонару займає створене у 2008 р. відділення ЛПЗ «Трьохізбенський степ» загальною площею 3281 га.

Дослідження проводилися переважно у гніздовий період (з березня по серпень), а також узимку (у грудні–лютому). Видовий склад та екологія птахів вивчалися під час маршрутних обліків і польових екскурсій за загальноприйнятими методиками (Новиков, 1949; Гудина, 1999). Маршрутні обліки та розрахунок щільності населення птахів у типових біотопах проводилися із застосуванням методики Ю. С. Равкіна (1967) на необмеженій смузі з перерахунком результатів на 1 км² за формулою:

$$N \text{ виду} = ((n1 \times 40) + (n2 \times 10) + (n3 \times 3) + (n4 \times 1)) / L,$$

де **n1...n4** – число особин (пар), зареєстрованих відповідно на відстанях: **n1** – 0–25 м, **n2** – 25–50 м, **n3** – 50–100 м, **n4** – 100–300 м; **40, 10, 3 і 1** – перерахункові коефіцієнти; **L** – обліковий кілометраж (км).

Денні хижі птахи та деякі інші групи (воронові, деякі сови, сиворакшеподібні та дятлоподібні тощо) обліковувалися за допомогою картування гнізд і гніздових ділянок. Деркачі, сови, дрімлюги та зозулі враховувалися методом пеленгації. Коловодні птахи (лелекоподібні, гусеподібні, сивкоподібні) обліковувалися на лінійних маршрутах уздовж берегів водойм.

Під час виокремлення окремих біотопів і визначення їх фауністичної схожості використовувався коефіцієнт схожості Жаккара (Jaccard, 1901):

$$K = C \times 100 / (A + B - C),$$

де **K** – коефіцієнт схожості видового складу; **A** – число видів у першому біотопі; **B** – число видів у другому біотопі; **C** – число спільних видів.

Характеристика населення птахів, бальні оцінки їх кількості (особин чи пар на 1 км² або на 1 км берегової лінії) приймалися за А. П. Кузякіним (1962) з доопрацюванням В. П. Беліка (2000): дуже багаточисельні – 100 і більше пар/км², багаточисельні (ССС) – 10–99, звичайні (СС) – 1–9, нечисленні (Р) – 1–5, рідкісні (РР) – 0,1–0,9, дуже рідкісні (РРР) – менше 0,1.

Під час проведення фауністичного аналізу використовувалася схема розподілу видів за типами фаун на основі концепцій Б. К. Штегмана (1938) та В. П. Беліка (2000).

За результатами досліджень у 2000–2016 рр. сучасна гніздова орнітофауна заповідника та прилеглих територій (стаціонарів) складається зі 128 видів птахів, що тут гніздяться або ймовірно гніздяться. На території заповідних ділянок разом з охоронними зонами виявлено 109 видів (табл. 1).

Таблиця 1

**Видовий склад гніздової орнітофауни відділень
Луганського природного заповідника та прилеглих територій
(досліджених стаціонарів)**

№ з/п	Види птахів	Екологічні угруповання	Стаціонари			
			ПС	ДС	СТ	ТС
1	2	3	4	5	6	7
1	<i>Coturnix coturnix</i> (L., 1758) – перепілка*	К	+	–	+	+
2	<i>Perdix perdix</i> (L., 1758) – куріпка сіра*	Д	+	+	+	+
3	<i>Phasianus colchicus</i> L., 1758 – фазан*	Д	+	+	+	+
4	<i>Anas platyrhynchos</i> (L., 1758) – крижень*	Л	+	+	+	+
5	<i>Spatula querquedula</i> (L., 1758) – чирянка велика*	Л	+	+	+	–
6	<i>Aythya ferina</i> (L., 1758) – чернь червоноголова	Л	–	–	+	?
7	<i>Tadorna ferruginea</i> (Pall., 1764) – огар*	Л	+	–	+	+
8	<i>Podiceps cristatus</i> (L., 1758) – пірникоза велика*	Л	+	+	+	–
9	<i>Columba livia</i> (Gmelin, JF, 1789) – голуб сизий	С	+	+	+	+
10	<i>Columba oenas</i> L., 1758 – голуб-синяк*	Д	–	–	+	–
11	<i>Columba palumbus</i> L., 1758 – припутень*	Д	+	+	+	+

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
12	<i>Streptopelia decaocto</i> (Frivald, 1838) – горлиця садова	Д	+	+	+	+
13	<i>Streptopelia turtur</i> (L., 1758) – горлиця звичайна*	Д	+	+	+	+
14	<i>Caprimulgus europaeus</i> L., 1758 – дрімлюга*	Д	+	+	+	+
15	<i>Arus arus</i> (L., 1758) – серпокрилець чорний	С	+	+	+	+
16	<i>Cuculus canorus</i> L., 1758 – зозуля*	Л/Д	+	+	+	+
17	<i>Grus grus</i> (L., 1758) – журавель сірий*	Л	–	+?	–	–
18	<i>Grus virgo</i> (L., 1758) – журавель степовий	К	+	–	–	–
19	<i>Crex crex</i> (L., 1758) – деркач*	К	+	+	+	+
20	<i>Fulica atra</i> L., 1758 – лиска*	Л	+	+	+	–
21	<i>Gallinula chloropus</i> (L., 1758) – курочка водяна*	Л	+	+	+	–
22	<i>Rallus aquaticus</i> L., 1758 – пастушок*	Л	–	–	+	
23	<i>Ciconia ciconia</i> (L., 1758) – лелека білий*	Д	–	+	–	+
24	<i>Botaurus stellaris</i> (L., 1758) – бугай*	Л	–	–	+	–
25	<i>Botaurus minutus</i> (L., 1766) – бугайчик*	Л	+	+	+	–
26	<i>Charadrius dubius</i> Scop., 1786 – пісочник малий*	Л	+	+	+	–
27	<i>Vanellus vanellus</i> (L., 1758) – чайка*	Л	+	+	+	–
28	<i>Scolopax rusticola</i> L., 1758 – слуква*	Д	–	+?	–	+?
29	<i>Astur gentilis</i> (L., 1758) – яструб великий*	Д	+	+	+	+
30	<i>Accipiter nisus</i> (L., 1758) – яструб малий*	Д	+	+	+	–
31	<i>Buteo buteo</i> (L., 1758) – канюк звичайний*	Д	+	+	+	+
32	<i>Circaetus gallicus</i> (Gmelin, 1788) – зміїд	Д	+?	–	–	–
33	<i>Circus aeruginosus</i> (L., 1758) – лунь очеретяний*	Л	+	+	+	
34	<i>Circus pygargus</i> (L., 1758) – лунь лучний*	К	+	–	+	–
35	<i>Haliaeetus albicilla</i> (L., 1758) – орлан-білохвіст*	Д	–	+	–	
36	<i>Hieraetus pennatus</i> (Gmelin, 1788) – орел-карлик*	Д	+	+	–	+
37	<i>Milvus migrans</i> (Bodd., 1783) – шуліка чорний	Д	+?	+	+	

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
38	<i>Pernis apivorus</i> (L., 1758) – осоїд	Д	+?	+?	–	–
39	<i>Athene noctua</i> (Scop., 1769) – сич хатній	С	+	+	+	+
40	<i>Otus scops</i> (L., 1758) – совка*	Д	+	+	+	+
41	<i>Asio flammeus</i> (Pontopp., 1763.) – сова болотяна*	К	+	–	+	–
42	<i>Asio otus</i> (L., 1758) – сова вухата*	Д	+	+	+	+
43	<i>Strix aluco</i> L., 1758 – сова сіра*	Д	+	+	+	+
44	<i>Bubo bubo</i> (L., 1758) – пугач	С	+	–	+	–
45	<i>Urupeops</i> L., 1758 – одуд*	С	+	+	+	+
46	<i>Coracias garrulus</i> L., 1758 – сиворакша*	С	+	–	+	–
47	<i>Alcedo atthis</i> (L., 1758) – рибалочка блакитний*	Л	+	+	+	–
48	<i>Merops apiaster</i> L., 1758 – бджолоїдка*	С	+	+	+	+
49	<i>Junco torquilla</i> L., 1758 – кругоголовка*	Д	+	+	+	
50	<i>Picus canus</i> Gmelin, 1788 – жовна сива*	Д	+	+	+	+
51	<i>Dendrocopos major</i> (L., 1758) – дятел великий*	Д	+	+	+	+
52	<i>Dendrocopos medius</i> (L., 1758) – дятел середній*	Д	+	+	–	–
53	<i>Dryobates minor</i> (L., 1758) – дятел малий*	Д	+	+	+	+
54	<i>Dendrocopos syriacus</i> (Hempr. et Ehrenberg, 1833) – дятел сирійський*	Д	+	+	+	+
55	<i>Falco subbuteo</i> L., 1758 – підсоколик великий	Д	+	+	+	–
56	<i>Falco tinnunculus</i> L., 1758 – боривітер звичайний*	С	+	+	+	+
57	<i>Falco vespertinus</i> (L., 1766) – кібчик	Д	–	–	+?	–
58	<i>Alauda arvensis</i> L., 1758 – жайворонок польовий*	К	+	+	+	+
59	<i>Galerida cristata</i> (L., 1758) – жайворонок чубатий	К	+	+	+	+
60	<i>Lullula arborea</i> (L., 1758.) – жайворонок лісовий*	Д	+?	+	–	+
61	<i>Melanocorypha calandra</i> (L., 1766) – жайворонок степовий*	К	+	–	+	–
62	<i>Anthus campestris</i> (L., 1758) – щеврик польовий*	К	+	+	+	+

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
63	<i>Anthus trivialis</i> (L., 1758) – щеврик лісовий*	Д	+	+	+	+
64	<i>Motacilla alba</i> L., 1758 – плиска біла*	Л	+	+	+	+
65	<i>Motacilla citreola</i> Pall., 1776 – плиска жовтоголова*	Л	–	–	+	–
66	<i>Motacilla flava</i> L., 1758 – плиска жовта*	К	+	+	+	+
67	<i>Riparia riparia</i> (L., 1758) – ластівка берегова*	С	–	+	–	+
68	<i>Delichon urbica</i> (L., 1758) – ластівка міська	С	+	+	+	+
69	<i>Hirundo rustica</i> L., 1758 – ластівка сільська	С	+	+	+	+
70	<i>Lanius collurio</i> L., 1758 – сорокопуд-жулан*	Д	+	+	+	+
71	<i>Lanius minor</i> Gmelin, 1788 – терновий сорокопуд*	Д	+	–	+	+
72	<i>Erethacus rubecula</i> (L., 1758) – вільшанка*	Д	+	+	+	+
73	<i>Ficedula albicollis</i> (Temm., 1815) – мухоловка білошия*	Д	+	+	–	+
74	<i>Ficedula parva</i> (Bechst., 1794) – мухоловка мала*	Д	–	+	–	–
75	<i>Luscinia luscinia</i> (L., 1758) – соловейко східний*	Д	+	+	+	+
76	<i>Luscinia svecica</i> (L., 1758) – синьошийка*	Л	+	+	+	–
77	<i>Muscicapa striata</i> (Pall., 1764) – мухоловка сіра*	Д	+	+	+	+
78	<i>Oenanthe isabellina</i> (Temminck, 1829) – кам'янка попеляста*	К	+	–	+	–
79	<i>Oenanthe oenanthe</i> (L., 1758) – кам'янка звичайна*	С	+	+	+	+
80	<i>Oenanthe pleschanka</i> (Lepechin, 1770) – кам'янка лиса*	С	+	–	–	–
81	<i>Phoenicurus ochruros</i> (Gmelin, 1774) – горихвістка чорна	С	+	+	+	+
82	<i>Phoenicurus phoenicurus</i> (L., 1758) – горихвістка звичайна*	Д	–	+	–	+

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
83	<i>Saxicola rubetra</i> (L., 1758) – трав'янка лучна*	К	+	+	+	+
84	<i>Saxicola torquata</i> (L., 1766) – трав'янка чорноголова*	К	+	+	+	+
85	<i>Turdus merula</i> L., 1758 – дрізд чорний*	Д	+	+	+	+
86	<i>Turdus philomelos</i> Brehm., 1831 – дрізд співочий*	Д	+	+	+	+
87	<i>Turdus viscivorus</i> L., 1758 – дрізд-омелюх	Д	–	+?	–	–
88	<i>Oriolus oriolus</i> (L., 1758) – вивільга*	Д	+	+	+	+
89	<i>Aegithalos caudatus</i> (L., 1758) – синиця довгохвоста	Д	–	+	–	–
90	<i>Cyanistes caeruleus</i> L., 1758 – синиця блакитна*	Д	+	+	+	+
91	<i>Parus major</i> L., 1758 – синиця велика*	Д	+	+	+	+
92	<i>Poecile palustris</i> L., 1758 – гаїчка болотяна*	Д	–	+	–	+
93	<i>Remiz pendulinus</i> (L., 1758) – ремез*	Л	+	+	+	–
94	<i>Certhia familiaris</i> L., 1758 – підкоришник звичайний*	Д	+	+	–	+
95	<i>Sitta europaea</i> L., 1758 – повзик*	Д	+?	+	–	+
96	<i>Corvus corax</i> L., 1758 – крук*	Д	+	+	+	+
97	<i>Corvus cornix</i> L., 1758 – ворона сіра*	Д	+	+	+	+
98	<i>Corvus monedula</i> (L., 1758) – галка*	С	+	+	+	+
99	<i>Garrulus glandarius</i> (L., 1758) – сойка*	Д	+	+	+	+
100	<i>Pica pica</i> (L., 1758) – сорока*	Д	+	+	+	+
101	<i>Sturnus vulgaris</i> (L., 1758) – шпак звичайний*	С	+	+	+	+
102	<i>Sylvia atricapilla</i> (L., 1758) – кропив'янка чорноголова*	Д	+	+	+	+
103	<i>Sylvia borin</i> (Bodd., 1783) – кропив'янка садова*	Д	+	+	+	+
104	<i>Sylvia communis</i> (Latham, 1787) – кропив'янка сіра*	Д	+	+	+	+
105	<i>Sylvia curruca</i> (L., 1758) – кропив'янка прудка*	Д	+	+	+	+

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
106	<i>Sylvia nisoria</i> (Bechst., 1795) – кропив'янка рябогруда*	Д	+	+	+	+
107	<i>Acrocephalus arundinaceus</i> (L., 1758) – очеретянка велика*	Л	+	+	+	–
108	<i>Acrocephalus palustris</i> (Bechst., 1798) – очеретянка чагарникова*	Л	+	+	+	–
109	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i> (L., 1758) – очеретянка лучна*	Л	+	+	+	–
110	<i>Acrocephalus scirpaceus</i> (Herm., 1804) – очеретянка ставкова*	Л	+	+	+	–
111	<i>Hippolais icterina</i> (Vieillot, 1817) – берестянка звичайна*	Д	+	+	+	+
112	<i>Locustella fluviatilis</i> (Wolf, 1810) – кобилочка річкова*	Л	–	+?	+	–
113	<i>Locustella luscinioides</i> (Savi, 1824) – кобилочка солов'їна*	Л	+	+	+	–
114	<i>Phylloscopus collybita</i> (Vieillot, 1817) – вівчарик-ковалик*	Д	+	+	+	+
115	<i>Phylloscopus sibilatrix</i> (Bechst., 1793) – вівчарик жовтобровий*	Д	+	+	–	+
116	<i>Acanthis cannabina</i> (L., 1758) – коноплянка*	Д	+	+	+	+
117	<i>Carduelis carduelis</i> (L., 1758) – щиглик*	Д	+	+	+	+
118	<i>Carpodacus erythrinus</i> (Pall., 1770) – чечевича звичайна*	Д	–	–	+	–
119	<i>Chloris chloris</i> (L., 1758) – зеленяк*	Д	+	+	+	+
120	<i>Coccothraustes coccothraustes</i> (L., 1758) – костогриз*	Д	+	+	+	+
121	<i>Fringilla coelebs</i> L., 1758 – зяблик*	Д	+	+	+	+
122	<i>Passer domesticus</i> (L., 1758) – горобець хатний*	С	+	+	+	+
123	<i>Passer montanus</i> (L., 1758) – горобець польовий*	С	+	+	+	+
124	<i>Emberiza calandra</i> L., 1758 – просянка*	К	+	+	+	–
125	<i>Emberiza citrinella</i> L., 1758 – вівсянка звичайна*	Д	+	+	+	+

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
126	<i>Emberiza hortulana</i> L., 1758 – вівсянка садова*	Д	+	–	+	+
127	<i>Emberiza melanocephala</i> Scop., 1769 – вівсянка чорноголова*	Д	+	–	+	–
128	<i>Emberiza schoeniclus</i> L., 1758 – вівсянка очеретяна*	Л	–	–	+	–

Умовні позначки: Д – дендрофіли; К – кампофіли; С – склерофіли; Л – лімнофіли; ПС – Провальський степ; ДС – Долина Сіверського Дінця; СС – Стрільцівський степ; ТС – Трьохізбенський степ; * – види птахів, що гніздяться на території заповідних ділянок та в їх охоронних зонах; ? – можливе гніздування.

У гніздових орнітокомплексах заповідника наявні представники чотирьох основних екологічних груп. Серед птахів значно переважають представники *дендрофільного* угруповання (усього 69 видів, 54%). Також досить чисельним виявилось угруповання коловодних птахів – *лімнофілів* (27 видів). Значно менше представників відкритих ландшафтів – *пойофілів* та *кампофілів* (14 видів) і специфічних видів – *склерофілів* (18 видів) (рис. 6).

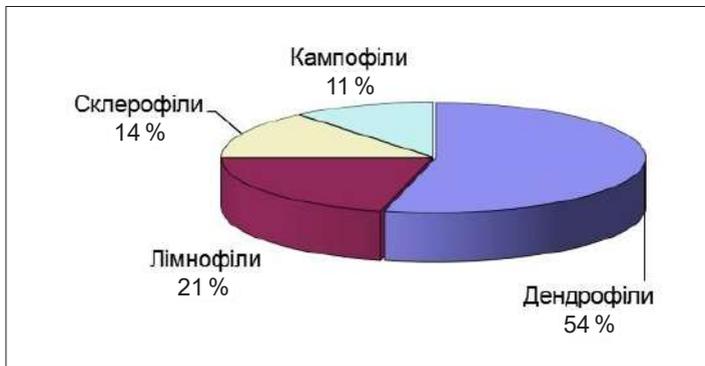

Рис. 6. Екологічна структура гніздового комплексу птахів досліджених стаціонарів

Птахи досліджених ділянок у географо-генетичному відношенні належать до шести типів фаун, виділених Б. К. Штегманом (1938). Ядро фауни гніздових видів складають птахи, що належать до транспалеарктичного (66 видів, 51,6%) та європейського типів

фаун (51 вид, 39,8%). Усього – 117 видів. Значно поступаються їм за чисельністю представники середземноморського (4 види), монгольського (3 види) та китайського типів (3 види) (рис. 7). До сибірського типу фаун належить лише один вид – мухоловка мала (*Ficedula parva*).

За географо-генетичною шкалою, розробленою В. П. Беліком (2000), гніздова авіфауна ділянок є більш складною і різноманітною (рис. 8). Основу гніздової авіфауни складають представники неморального (21 вид) і лісостепового (19 видів) фауністичних комплексів, що разом об'єднуються до європейського типу фауни, а також близькі за походженням представники давньонеморального (14 видів) та давньолісостепового (5 видів) комплексів, що входять до євро-китайського типу фауни. Загалом це 59 виявлених на гніздуванні видів птахів (переважно дендрофілів), які разом утворюють ядро типових мешканців широколистяних лісів.

Також досить потужними є угруповання пустельно-гірських (16 видів) та тропічних видів (15 видів). Перші входять до складу номадійського типу фауни й являють собою характерних представників гірської фауни, переважно склерофілів – мешканців глинистих ярів та урвищ, а також різноманітних антропогенних споруд. Розселення тропічних видів, переважно лімнофілів та кампофілів, відбувається вздовж інтразональних біотопів (водойм і болотно-лучних ділянок).

Угруповання алювіофільних (10 видів) та лиманних видів (9 видів), переважно лімнофілів і кампофілів, пов'язані з ярами, антропогенними спорудами, різними типами насаджень, а також з водоймами й чагарниками вздовж них.

Різноманітність пустельно-степового комплексу, що складає основу фауни птахів типово степових біотопів, порівняно невелика. Усього тут гніздиться 7 досить специфічних видів – пойофілів та кампофілів. Слід зазначити, що багато пустельно-степових видів, насамперед великих за розмірами, є досить вразливими до антропогенного впливу.

Нечисельна північна бореальна група птахів складається лише з 9 різних за походженням видів. Субсередземноморська група також невелика і представлена лише 3 дендрофільними видами, що тісно пов'язані з деревно-чагарниковою рослинністю.

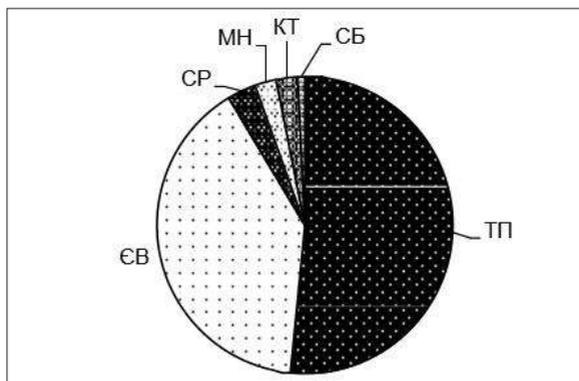

Рис. 7. Географо-генетична структура гніздової авіфауни досліджених стаціонарів (за Б. К. Штегманом, 1938):
 ТП – Транспалеарктичний тип фаун; ЄВ – Європейський тип;
 СР – Середземноморський тип; МН – Монгольський тип;
 КТ – Китайський тип; СБ – Сибірський тип

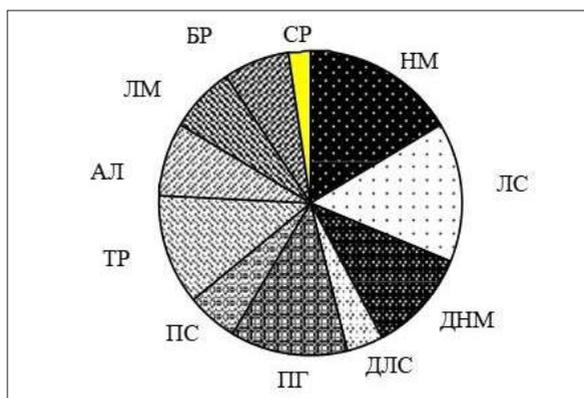

Рис. 8. Географо-генетична структура гніздової авіфауни досліджених стаціонарів (за: Белик, 2000):
 НМ – неморальний комплекс; ЛС – лісостеповий комплекс;
 ДНМ – давньонеморальний комплекс; ДЛС – давньолісостеповий комплекс;
 ПГ – пустельно-гірський комплекс; ПС – пустельно-степовий комплекс;
 ТР – тропічний комплекс; АЛ – алювіофільний комплекс;
 ЛМ – лиманний комплекс; БР – бореальний комплекс;
 СР – субсередземноморський комплекс

Загалом біотопи, характерні для заповідника, можна об'єднати у п'ять груп: деревно-чагарникові, відкриті, водно-болотні, антропогенні та орнітокомплекс ярів, скель, берегових урвищ, глинистих і піщаних обривів.

Угруповання птахів відкритих біотопів складаються лише з 26 видів (з урахуванням 9 видів дендрофілів, 2 видів лімнофілів та 1 виду склерофілів, що проникають у степові ділянки та агроценози). Власне кампофільне степове угруповання представлене 14 видами.

Загалом населення птахів відкритих біотопів заповідника можна згрупувати таким чином: комплекс птахів кам'янистого степу; різнотравно-злакового степу (включно з пасовищами на степових ділянках); комплекс птахів псамофітних степів надзаплавних терас; комплекс птахів лук; комплекс птахів перелогів і молодих лісонасаджень; комплекс агроценозів. Кожен із цих комплексів включає від 4 до 15 видів птахів.

Помітне збіднення видового різноманіття птахів відкритих ландшафтів відбувається за інтенсивного сільськогосподарського використання пасовищ та агроценозів, що супроводжується поступовою деградацією захисних властивостей місць їх існування. Саме антропогенна діяльність призвела до зникнення деяких рідкісних степових видів (степового орла, дрофи, хохітви, кроншнепа великого тощо).

Фауністичний комплекс птахів водно-болотних біотопів є досить чисельним та різноманітним і складається з 31 виду птахів, що належать до 9 рядів. Загалом орнітоугруповання коловодних біотопів можна розділити на чотири групи: населення птахів річок та прибережної рослинності вздовж річок; птахи заплавних озер; птахи штучних ставків; орнітокомплекс вологих лук і трав'яних боліт. Загалом орнітофауна водно-болотних ділянок є досить специфічною. Серед птахів, характерних для орнітокомплексів водойм, 22 види (68,8%) були пов'язані лише з цим типом біотопів.

Комплекс птахів річок та прибережної рослинності вздовж річок представлений 22 видами. В очеретяно-рогозових заростях берегів річок гніздяться бугай, бугайчик, лунь очеретяний, погонич, курочка водяна, кобилочки, очеретянки, синьошийка, вівсянка очеретяна. Уздовж берегів гніздяться крижень, чирянка велика, пісочник малий, зозуля, рибалочка блакитний, ремез.

Фауна птахів заплавлених озер представлена 16 видами. В очеретяно-рогозових заростях вздовж озер гніздяться бугайчик, лунь очеретяний (ймовірно), лиска, курочка водяна, кобилочка солов'їна, очеретянки велика, ставкова та лучна. Уздовж берегів озер мешкають крижень, чирянка велика, пісочник малий, рибалочка. У деревно-чагарникових насадженнях та заростях очерету вздовж озер гніздяться зозуля, кобилочка річкова, очеретянка чагарникова, синьошийка, ремез.

Фауна птахів штучних ставків є досить різноманітною (усього 19 видів). Звичайними видами очеретяно-рогозових заростей ставків є пірникоза велика, бугайчик, лунь очеретяний, лиска, курочка водяна, очеретянки. Уздовж берегів ставків у невеликій кількості гніздяться огар, крижень, пісочник малий, рибалочка блакитний. У деревно-чагарникових насадженнях та заростях очерету тримаються зозуля та ремез.

На ділянках вологих лук та боліт гніздяться крижень, чирянка велика, сірий журавель (ймовірно), деркач, чайка, плиски жовта та жовтогорола, кобилочка річкова, очеретянка лучна, трав'янки лучна та чорноголова. Усього – 11 видів птахів.

До орнітокомплексу скельних ділянок, крейдяних, глинистих та піщаних обривів можна віднести 10 видів птахів. Основу населення становлять склерофільні види, екологічно пов'язані з цим типом біотопів (7 видів, 70%). Більшість з них за походженням належать до пустельно-гірського фауністичного комплексу (6 видів). На скельних схилах гніздяться пугач, дрімлюга, одуд, кам'янка лиса, горобець польовий. Крім того, на скелястих стінках іноді гніздиться крук. У глинистих обривах річок та ярах гніздяться бджолоїдка, ластівка берегова, плиска звичайна. Також у глинистих ярах ймовірно гніздування одуда та кам'янки лисої.

Для крейдяних пагорбів та обривів характерні на гніздуванні пугач, дрімлюга, бджолоїдка, одуд, кам'янка звичайна. У ярах, піщаних обривах та кар'єрах постійно гніздяться бджолоїдка, одуд, ластівка берегова, кам'янка звичайна. Для кількох видів – пугача, бджолоїдки, ластівки берегової, кам'янки лисої – цей тип біотопів є основним місцем гніздування.

Група птахів антропогенних ландшафтів на території досліджених стаціонарів представлена 46 видами і включає чотири типи орнітокомплексів: деревно-чагарникових насаджень у селищах; будівель; пустирів із заростями рудеральної рослинності; опор ЛЕП.

У населенні птахів домінують дендрофіли (26 видів) та склерофіли (14 видів). Комплекс птахів деревно-чагарникових насаджень у селищах включає 24 види (переважно дендрофіли). Звичайними на гніздуванні тут є дятел сирійський, вивільга, шпак звичайний, щиглик. По чагарниках досить часто гніздяться кропив'янки сіра, рябогруда та прудка, зеленяк, коноплянка. У невеликих байрачних гаях та штучних насадженнях, що розташовані на території селищ, гніздяться ворона сіра, вівчарик весняний, мухоловка сіра, соловейко східний, дрізд чорний, синиця велика, зяблик. Один тропічний вид – горлиця садова – гніздиться виключно в насадженнях селищ.

Населення птахів будівель та різноманітних господарських споруд складається з 16 досить специфічних видів. Більшість з них є типовими склерофілами (10 видів) і за походженням переважно належать до пустельно-гірської фауни. Вісім видів є звичайними синантропами і в переважній більшості гніздяться в антропогенних ландшафтах. У селищах досліджених стаціонарів звичайними на гніздуванні є голуб сизий, сич хатній, серпокрилець чорний, одуд, ластівки сільська та міська, кам'янка звичайна, горихвістка чорна, горобці польовий та хатній. Крім того, споруди використовують для гніздування 5 видів птахів – дендрофілів: лелека білий, плиска біла, мухоловка сіра, синиця велика та гаїчка болотяна.

Пустирі із заростями рудеральної рослинності є місцем гніздування 8 видів із різних екологічних груп. На пустирях селяться жайворонок чубатий, щеврик польовий, кропив'янка сіра, кам'янка звичайна, трав'янка чорноголова, коноплянка, вівсянка чорноголова, просянка.

Високовольтні ЛЕП, що проходять через територію стаціонару, заселяють 9 видів птахів. У порожнинах бетонних стовпів постійно гніздяться склерофіли: шпак звичайний, горобці польовий та хатній, галка, дуже рідко – сиворакша. На залізних опорах стовпів буде свої гнізда крук. В останні роки зареєстровано гніздування голуба-синяка (стаціонар «Стрільцівський степ»). В гніздах крука та галки гніздяться 2 види дрібних соколів – боривітер звичайний та підсоколик великий.

Порівняльна оцінка орнітокомплексів відділень заповідника та досліджених стаціонарів

Різноманітний спектр ландшафтів досліджених стаціонарів зумовлює формування досить складних гніздових орнітокомплексів, які включають представників деревно-чагарникових біотопів, степових комплексів, агроценозів, природних і штучних водойм, а також скель, крейдяних, глинистих і піщаних обривів та селітебних ландшафтів.

Орнітокомплекси деревно-чагарникових біотопів

Орнітокомплекси деревно-чагарникових біотопів у видовому та чисельному відношенні виявилися найбільш різноманітними й включають 77 видів птахів (переважно дендрофілів та склерофілів). Для більшості досліджених орнітокомплексів характерні на гніздуванні шуліка чорний, яструб великий, канюк, припунть, горлиця звичайна, зозуля, сова вухата, совка, одуд, жовна сива, дятли великий та малий, крутиголовка, вивільга, шпак звичайний, ворона сіра, сойка, кропив'янки чорноголова, сіра та садова, вівчарик-ковалик, мухоловка сіра, вільшанка, соловейко, дрозди чорний та співочий, синиці велика та блакитна, зяблик, зеленяк, щиглик, костогриз, вівсянка звичайна. Ці види складають ядро місцевої авіфауни деревно-чагарникових біотопів; більшість із них є фоновими та чисельними на гніздуванні. В орнітокомплексах деревно-чагарникових біотопів найбагатшими за видовим різноманіттям гніздових видів птахів є заплавні листяні ліси (діброви) долини Сіверського Дінця (50 видів) і байрачні ліси (56 видів).

У дібровах долини Сіверського Дінця та в байрачних лісах Донецького кряжа спостерігали максимальну щільність гніздування фонових видів (мухоловки білошиїої, вільшанки, синиці великої, зяблика, щиглика тощо).

Комплекс птахів тополевих і вербових лісів долини Сіверського Дінця (40 видів) є дуже схожим за складом з авікомплексом заплачних дібров долини Сіверського Дінця (38 спільних видів). Чисельними на гніздуванні є дятли, вівчарик-ковалик, мухоловка сіра, зяблик. У тополевниках гніздяться регіонально рідкісні види: шуліка чорний, орел-карлик, орлан-білохвіст, мухоловка мала.

Порівняно зі старими заплавними дібровами долини Сіверського Дінця та байрачними лісами Донецького кряжа, в орнітокомплексі заплавних лісів уздовж р. Черепаха (усього 42 види) були відсутні на гніздуванні деякі типово лісові види: орел-карлик, слуква, сова сіра, дятел середній, мухоловка мала та білошия, гаїчка болотяна, повзик, підкоришник тощо.

У старих байрачних лісах Провальського степу домінують види птахів, характерні для заплавних лісів Сіверського Дінця (44 спільні види).

Саме збагачення та поповнення фауни байраків Провалля відбувається переважно за рахунок лісів Сіверського Дінця. Гніздова авіфауна високих лісових чагарників Стрільцівського степу, на відміну від байраків Провальського степу, є менш чисельною та різноманітною (26 видів птахів) і складається переважно з лісостепових видів.

Комплекс птахів вологих вільхово-березово-осикових кілків є дещо збідненим варіантом орнітокомплексу заплавних дібров долини Сіверського Дінця (усього 37 спільних видів). У кілках Трьохізбенського степу не виявлено на гніздуванні деякі види, характерні для заплавних лісів: осоїд, яструб малий, орлан-білохвіст, совка, дятел середній, мухоловка мала тощо.

Орнітокомплекс природних тополевих заростей в ериках є досить різноманітним (усього 40 видів птахів) і включає переважно мешканців заплавних лісів і старих байраків. У тополевіниках ериків виявлено також багато представників чагарникового комплексу, які знаходять тут досить оптимальні умови для гніздування (терновий сорокопуд, кропив'янки сіра та рябогруда, соловейко, коноплянка).

Орнітокомплекс лісосмуг та листяних посадок складається з 51 виду птахів різного походження, які заселяють лісонасадження з прилеглих природних лісів. У лісосмугах Провальського та Стрільцівського степів домінують переважно лісостепові види. У лісосмугах і штучних посадках стаціонару «Долина Сіверського Дінця» гніздяться деякі види, характерні для заплавних лісів: сова сіра, вівчарик жовтобровий, гаїчка болотяна.

Порівняно з природними лісами орнітокомплекс соснових насаджень є значно збідненим за видовим і чисельним складом (усього 32 види). У штучних соснових лісах домінують птахи, що гніздяться в кронах дерев і на землі; тут дуже мало представників

екологічної групи дуплогнізників. Водночас на ділянках сосни, де були розміщені штучні дуплянки, деякі види дуплогнізників були досить звичайними і навіть домінували за чисельністю (мухоловки білошия та сіра). Лише в соснових насадженнях стаціонару «Долина Сіверського Дінця» у гніздовий період виявлено рідкісного для регіону дрозда омельюха. У молодих соснових насадженнях відділення «Трьохізбенський степ» виявлено переважно лісостепові види, деякі з яких не є характерними для соснових насаджень (кропив'янка сіра, дрізд співочий, вівсянка садова).

Комплекс птахів чагарникових угруповань складається з 22 досить специфічних видів. Деякі з них трапляються переважно в чагарникових заростях (лунь лучний, деркач, синьошийка, чечевиця).

Схожість фаун гніздових видів птахів орнітокомплексів деревно-чагарникових біотопів досліджених стаціонарів оцінювали за індексом Жаккара.

Найбільша схожість фаун спостерігається між комплексами заплавних лісів (коефіцієнт спільності Жаккара (К) становить 67,3–73,1%; 37–38 спільних видів), між заплавними лісами та вологими вільхово-березово-осиковими кілками (К = 61,2–74,0%; 30–37 спільних видів), а також між заплавними дібровами і байрачними лісами (К = 70,9%; 44 спільні види).

Загалом у половині випадків значення коефіцієнта спільності орнітокомплексів перевищують 50% для всіх виділених типів ландшафтів. Водночас найбільш відокремленими від інших виявилися орнітокомплекси соснових насаджень і чагарників, для яких коефіцієнт спільності Жаккара (К) в усіх випадках не перевищує 50%.

Населення птахів відкритих біотопів

У відкритих орнітокомплексах встановлено помітно нижче видове різноманіття (усього 26 видів). Видове різноманіття степових комплексів змінюється від 14–16 видів (в орнітокомплексах кам'янистих та різнотравно-злакових степів) до 4–9 видів (на пасовищах, луках та полях). Слід зазначити, що в багатьох степових біотопах значної чисельності та щільності досягає жайворонка польовий (до 261,6 пар/км²).

Комплекс птахів кам'янистого степу Донецького кряжу є найбільш різноманітним і складається з 14 видів птахів різних екологічних груп. У кам'янистих степах домінують жайворонки

польовий і степовий, а також просянка. Ці види досягають тут значної чисельності. Субдомінантами є кропив'янка сіра (у степових чагарниках), трав'янки чорноголова та лучна, вівсянка садова. Звичайними, але нечисельними на гніздуванні є куріпка сіра, перепілка, сорокопуд терновий (у степових чагарниках), шеврик польовий. У петрофітних степах гніздяться регіонально рідкісні деркач, сова болотяна, вівсянка чорноголова.

У степовому орнітокомплексі відділення Стрільцівський степ зареєстровано 14 видів птахів. Домінують жайворонок польовий, трав'янка лучна, кропив'янка сіра. Звичайними на гніздуванні є куріпка сіра, перепілка, сорокопуд терновий (у степових чагарниках), трав'янка чорноголова, очеретянка чагарникова (два останні види – на ділянках із високою травою та чагарниками), просянка. Зрідка у степах стаціонару гніздяться плиска жовта, кам'янка попеляста (у норах бабака степового) та вівсянка чорноголова.

Порівняно зі степами Донецького кряжу, у Стрільцівському степу не реєстрували на гніздуванні шеврик польовий та жайворонки степовий.

На ділянках псамофітного степу надзаплавної тераси Сіверського Дінця виявлено 11 видів птахів. Тут трапляються як види, поширені в інших степових комплексах (перепілка, жайворонки польовий, шеврик польовий, трав'янки чорноголова та лучна), так і птахи, більш характерні для піщаного степу: жайворонки лісовий, жайворонки чубатий. На ділянках пісків із чагарниками та поблизу насаджень виявлені дрімлюга, вівсянки садова та звичайна.

Комплекс птахів степових ділянок, що використовуються як пасовища, складається з 9 видів птахів. На пасовищних ділянках досліджених стаціонарів найбільш чисельними на гніздуванні є два види жайворонків – польовий та степовий (жайворонки степовий – лише в Провальському степу). Саме на пасовищних ділянках ці види досягають найбільшої чисельності. Звичайними на гніздуванні є шеврик польовий, трав'янка лучна, кам'янка попеляста (у Стрільцівському степу чисельність цього виду значно скоротилася), просянка; рідкісними – перепілка, жайворонки чубатий, вівсянка садова.

Орнітокомплекс степів з чагарниками (в цьому розділі ми розглядаємо ці біотопи як відкриті) виявився досить різноманітним і складається з 16 видів птахів, кампофілів, дендрофілів

і лімnofілів. В порівнянні з іншими степовими комплексами, в степах із заростями чагарників значно домінує дендрофіл кропив'янка сіра, субдомінантами є птахи-кампофіли – трав'янка лучна, просянка. Звичайними але нечисельними на гніздуванні – дендрофіли, куріпка сіра, фазан, терновий сорокопуд, та звичайна, кампофіли перепілка, трав'янка чорноголова, вівсянки садова, лімnofіл – очеретянка чагарникова. В чагарниках серед степу постійно гніздяться рідкісні лунь лучний, сова болотяна, а в останні роки – вівсянка чорноголова.

Авіфауна лучних ділянок досліджених стаціонарів представлена лише 8 видами птахів. Звичайними на гніздуванні є деркач, чайка, плиска жовта, трав'янки лучна та чорноголова. Ці види трапляються на лучних ділянках майже всіх стаціонарів. У заплаві Сіверського Дінця звичайною на гніздуванні на лучних ділянках є просянка. Іноді на ділянках лук гніздяться перепілка та жайворонки польовий.

Характерний для стаціонару Долина Сіверського Дінця комплекс птахів перелогів і молодих лісонасаджень складається з 4 видів, притаманних природним лучним ділянкам, – деркача, трав'янки чорноголової, просянки. Крім того, тут знайдено один вид-дендрофіл – вівсянку звичайну.

Комплекс птахів агроценозів виявився досить різноманітним за видовим складом і налічує 9 видів птахів. Для агроценозів характерні як типово степові види-кампофіли (перепілка, жайворонки польовий та степовий, щеврик польовий), так і види, властиві лукам і болотам (чайка, плиска жовта). На полях Провальського степу зрідка гніздяться лунь лучний і журавель степовий. В агроценозах Стрільцівського степу виявлено гніздування кам'янки попелястої (у норах бабака).

Найбільша схожість фаун відкритих орнітокомплексів за індексом Жаккара спостерігається між комплексами різнотравно-злакового степу та кам'янистого степу (коефіцієнт спільності (K) становить 64,7%, виявлено 11 спільних видів птахів), різнотравно-злакового степу та степових чагарників (K = 66,7%, 12 спільних видів), між комплексами кам'янистого степу та степових чагарників (K = 66,7%, 12 спільних видів), а також кам'янистого степу та пасовищ (K = 43,8%, 7 спільних видів).

Досить відокремленим від інших комплексів є орнітокомплекс псамофітного степу (K = 17,4–42,9%, 2–6 спільних видів). Значно

відокремленими один від одного виявилися орнітокомплекси степових чагарників та агроценозів ($K = 13,6\%$, 3 спільні види), пасовищ та перелогів і молодих лісонасаджень ($K = 7,7\%$, 1 вид), а також агроценозів та перелогів і молодих лісонасаджень порівняно з іншими комплексами (коефіцієнт спільності Жаккара (K) в усіх випадках не перевищує 40%).

Загалом приблизно у 50% випадків значення коефіцієнта спільності орнітокомплексів не перевищує 30% для всіх виділених типів ландшафтів.

Орнітогрупування водно-болотних біотопів

Для водно-болотних орнітокомплексів характерний 31 специфічний вид птахів (24 з них – лімнофіли). Комплекс птахів річок та прибережної рослинності вздовж річок є найбільш представленим і складається з 22 видів. Найбільше різноманіття виявлено для стаціонару «Стрільцівський степ» (22 види). У прибережних заростях річок постійно гніздяться бугайчик, крижень, курочка водяна, пастушок, кобилочка солов'їна, плиска жовтоголова, очеретянки велика, чагарникова та ставкова, синьошийка. Уздовж берегів річок гніздяться пісочник малий, рибалочка блакитний, ремез.

Зрідка вздовж річок гніздяться бугай, чирянка велика, лунь очеретяний, кобилочка річкова, очеретянка лучна, вівсянка очеретяна.

Також досить різноманітним є комплекс птахів штучних ставків (усього 19 видів), який за складом подібний до комплексу річок (14 спільних видів). Серед птахів, не виявлених на гніздуванні вздовж річок, на штучних ставках гніздяться пірникоза велика, огар, чернь червоноголова (ймовірно), лиска. У Стрільцівському степу в заростях рогозу зареєстровано гніздування сорокопуда тернового. Фауна птахів заплавлених озер є менш різноманітною. Порівняно з авіокомплексами річок і ставків на заплавлених озерах не реєстрували на гніздуванні пірникозу велику, кобилочку річкову, бугая, огара, пастушка, вівсянку очеретяну.

На невеликих ділянках вологих лук та боліт зафіксовано 11 видів птахів. Болотні ділянки стаціонарів є місцем гніздування журавля сірого (ймовірно гніздився на стаціонарі «Долина Сіверського Дінця»), деркача, чайки, плисок жовтої та жовтоголової, кобилочки річкової, очеретянки лучної, трав'янок лучної та чорноголової.

За індексом Жаккара найбільша схожість фаун коловодних орнітокомплексів спостерігається між комплексами заплавлених озер і штучних ставків (коефіцієнт спільності (K) становить 70,0%, виявлено 14 спільних видів птахів), річок і заплавлених озер (K = 60,9%, 14 спільних видів), а також річок і штучних ставків (K = 51,9%, 14 спільних видів) (табл. 1). Значно відокремленим від інших комплексів є комплекс вологих луків і боліт (K = 7,1–26,9%, 2–7 спільних видів).

Орнітокомплекси скельних ділянок крейдових, глинистих та піщаних обривів

До цієї групи входять 10 специфічних видів птахів. Домінують склерофіли (7 видів), пустельно-гірські за походженням. Для низки видів – пугача, бджолоїдки, ластівки берегової, кам'янки лисої – цей тип біотопів є основним місцем гніздування.

Орнітокомплекси антропогенних ландшафтів

Досить різноманітною є фауна орнітокомплексів техногенних та селітебних біотопів (загалом 44 види, переважно дендрофіли та склерофіли). Комплекс птахів деревно-чагарникових насаджень у селищах (усього 24 види) складається переважно з видів, характерних для природних і штучних лісів. Шістнадцять звичайних видів знайдено в насадженнях усіх стаціонарів (дятел сирійський, вивільга, шпак звичайний, ворона сіра, кропив'янки сіра та прудка, мухоловка сіра, соловейко, синиця велика, зяблик, зеленяк, щиглик, коноплянка). Один вид – горлиця садова – гніздиться виключно в насадженнях селищ.

Орнітокомплекс будівель та різноманітних господарських споруд характеризується гніздуванням 16 видів птахів. Вісім видів є звичайними синантропами і в переважній більшості гніздяться практично в антропогенних ландшафтах усіх досліджених стаціонарів (голуб сизий, сич хатній, серпокрилець чорний, ластівки міська та сільська, кам'янка звичайна, горихвістка чорна, горобець хатній). На спорудах деяких стаціонарів гніздяться окремі пари лелеки білого.

Комплекс птахів пустирів із заростями рудеральної рослинності складається з 8 видів різних екологічних груп. На пустирях

виявлені види-кампофіли, характерні для степових комплексів (жайворонок чубатий, щеврик польовий, трав'янка чорноголова, просянка), а також дендрофіли – мешканці байрачних лісів і чагарників (кропив'янка сіра, коноплянка, вівсянка чорноголова), і один вид-склерофіл – кам'янка звичайна.

Орнітокомплекс високовольтних ЛЕП заселяють 9 видів птахів, переважно склерофілів (боривітер звичайний, сиворакша, галка, шпак звичайний, горобці польовий та хатній), а також дендрофіли (голуб-синяк, підсоколик великий, крук). Для голуба-синяка, боривітра звичайного та галки стовпи високовольтних ЛЕП є основним місцем гніздування.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОРНІТОФАУНИ ВІДДІЛЕНЬ ЗАПОВІДНИКА

Відділення Провальський степ

На відміну від більшості регіонів сходу України, околиці відділення Провальський степ характеризуються великими площами слабо трансформованих степових ценозів. Корінні степові угруповання збереглися на схилах та землях, непридатних для сільськогосподарського використання; значні площі займають перелогі. Байрачні ліси місцями утворюють доволі значні цілісні масиви. Лісосмуги та штучні насадження мають відносно невелику площу. Наявні також селітебні території та агроценози.

Еколого-географічна структура гніздової орнітофауни Провальського степу

У зоогеографічному відношенні орнітофауна Провальського степу входить до складу лісостепової і степової провінцій Європейсько-Обської підобласті Європейсько-Сибірської області Палеарктики (Второв, Дроздов, 1978; Лопатін, 1989). На думку В. П. Беліка, в орнітогеографічному відношенні досліджувана територія належить до так званого лісостепового регіону (Белік, 2000).

Сучасна авіфауна Провальського степу, за результатами наших досліджень і аналізу даних літератури, налічує 190 видів птахів, із них зареєстрованих на гніздуванні та ймовірно гніздових – 107 видів, пролітних і залітних – 78 видів, таких, що спостерігаються в регіоні лише в зимовий період, – 5 видів (Скоков та ін., 1992; Кондратенко, Мороз, 2002; Літопис природи..., 1969–2021).

У 2012 р. у гніздовий період (березень–серпень) зареєстровано 98 видів птахів, які належать до 16 рядів (табл. 2).

Таблиця 2

**Видовий склад, екологічна та географо-генетична структура
гніздової орнітофауни Провальського степу в 2012 р.**

Вид	Оцінка чисель- ності	Еколо- гічні угрупован- ня	Фауні- стичні комп- лекси	Основні гніздові стації
1	2	3	4	5
<i>Coturnix coturnix</i> (L., 1758) – перепілка*	С	К	ТР	5, 6, 8
<i>Perdix perdix</i> (L., 1758) – куріпка сіра*	С	Д	ЛС	2, 5, 6
<i>Phasianus colchicus</i> L., 1758 – фазан*	С	Д	ТР	1, 2, 4
<i>Anas platyrhynchos</i> (L., 1758) – крижень	Р	Л	БР	11, 12
<i>Tadorna ferruginea</i> (Pall., 1764) – огар	Р	Л	ЛІМ	12
<i>Podiceps cristatus</i> (L., 1758) – пірникоза велика (чомга)*	С	Л	ТР	12
<i>Columba livia</i> (Gmelin, JF, 1789) – голуб сизий	СС	С	ПГ	15
<i>Columba palumbus</i> L., 1758 – припутень*	С	Д	ЛС	1, 2, 4
<i>Streptopelia turtur</i> (L., 1758) – горлиця звичайна*	С	Д	ЛС	1, 2
<i>Streptopelia decaocto</i> (Frisvald, 1838) – горлиця садова	С	Д	ТР	13
<i>Caprimulgus europaeus</i> L., 1758 – дрімлюга*	С	Д	ЛС	1, 2, 9
<i>Arus arus</i> (L., 1758) – серпокрилець чорний	С	С	ПГ	15
<i>Cuculus canorus</i> L., 1758 – зозуля*	С	Д/Л	ТР	1, 2, 11, 12
<i>Crex crex</i> (L., 1758) – деркач*	С	К	АЛ	10
<i>Fulica atra</i> L., 1758 – лиска*	С	Л	ТР	12
<i>Gallinula chloropus</i> (L., 1758) – курочка водяна*	С	Л	ТР	12
<i>Botaurus minutus</i> (L., 1766) – бугайчик*	С	Л	ТР	12
<i>Charadrius dubius</i> Scop., 1786 – пісочник малий	Р	Л	ТР	12
<i>Vanellus vanellus</i> (L., 1758) – чайка	Р	Л	ЛІМ	8, 10

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5
<i>Astur gentilis</i> (L., 1758) – яструб великий	С	Д	ДНМ	1
<i>Accipiter nisus</i> (L., 1758) – яструб малий*	Р	Д	ДНМ	2
<i>Buteo buteo</i> (L., 1758) – канюк звичайний*	СС	Д	ДЛС	1, 2
<i>Circus pygargus</i> (L., 1758) – лунь лучний	РР	К	АЛ	8
<i>Hieraaetus pennatus</i> (Gmelin, 1788) – орел-карлик*	Р	Д	ЛС	1
<i>Athene noctua</i> (Scop., 1769) – сич хатній	С	С	ПГ	15
<i>Otus scops</i> (L., 1758) – совка*	Р	Д	НМ	1
<i>Asio flammeus</i> (Pontopp., 1763) – сова болотна*	Р	К	БР	5
<i>Strix aluco</i> L., 1758 – сова сіра*	С	Д	ДНМ	1
<i>Bubo bubo</i> (L., 1758) – пугач	РР	С	ПГ	9
<i>Urupeia epops</i> L., 1758 – одуд*	С	С	ТР	1, 9, 13, 15
<i>Coracias garrulus</i> (L., 1758) – сиворакаша*	РР	С	ПГ	1
<i>Alcedo atthis</i> (L., 1758) – рибалочка блакитний*	С	Л	ТР	11, 12
<i>Merops apiaster</i> L., 1758 – бджолоїдка*	С	С	ПГ	9
<i>Junco torquilla</i> L., 1758 – крутиголовка*	С	Д	ДНМ	1
<i>Picus canus</i> Gmelin, 1788 – жовна сива*	Р	Д	ДНМ	1
<i>Dendrocopos major</i> (L., 1758) – дятел великий*	С	Д	ДНМ	1, 2
<i>Dendrocopos medius</i> (L., 1758) – дятел середній*	С	Д	НМ	1
<i>Dryobates minor</i> (L., 1758) – дятел малий*	С	Д	ДНМ	1
<i>Dendrocopos syriacus</i> (Nempr. et Ehrenberg, 1833) – дятел сирійський*	С	Д	СР	2, 13
<i>Falco subbuteo</i> L., 1758 – підсоколик великий	Р	Д	ДЛС	16
<i>Falco tinnunculus</i> (L., 1758) – боривітер звичайний	Р	С	ТР	16
<i>Alauda arvensis</i> L., 1758 – жайворонок польовий*	ССС	К	ПС	5, 6, 7, 8

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5
<i>Galerida cristata</i> (L., 1758) – жайворонок чубатий	С	К	ПС	7, 14
<i>Lullula arborea</i> (L., 1758) – жайворонок лісовий	РР	Д	ЛС	3
<i>Melanocorypha calandra</i> (L., 1766) – жайворонок степовий*	ССС	К	ПС	5, 6, 7, 8
<i>Anthus campestris</i> (L., 1758) – щеврик польовий*	С	К	ПС	6, 7
<i>Anthus trivialis</i> (L., 1758) – щеврик лісовий*	С	Д	ЛС	1, 2, 3
<i>Motacilla alba</i> L., 1758 – плиска біла*	С	Л	БР	11, 12, 15
<i>Motacilla flava</i> L., 1758 – плиска жовта*	С	К	БР	8, 10
<i>Delichon urbica</i> (L., 1758) – ластівка міська	С	С	ПГ	15
<i>Hirundo rustica</i> L., 1758 – ластівка сільська	СС	С	ПГ	15
<i>Lanius collurio</i> L., 1758 – сорокопуд терновий*	СС	Д	ЛС	1, 2, 4, 6
<i>Lanius minor</i> Gmelin, 1788 – сорокопуд чорнолобий*	Р	Д	ЛС	1
<i>Erithacus rubecula</i> (L., 1758) – вільшанка*	СС	Д	НМ	1, 2
<i>Ficedula albicollis</i> (Temminck, 1815) – мухоловка білошия*	ССС	Д	НМ	1
<i>Luscinia luscinia</i> (L., 1758) – соловейко східний*	С	Д	НМ	1, 2, 4, 13
<i>Muscicapa striata</i> (Pall., 1764) – мухоловка сіра*	СС	Д	НМ	1, 2, 13, 15
<i>Oenanthe isabellina</i> (Temminck, 1829) – кам'янка попеляста*	Р	К	ПС	7
<i>Oenanthe oenanthe</i> (L., 1758) – кам'янка звичайна	С	С	ПГ	14, 15
<i>Oenanthe pleschanka</i> (Lepeschin, 1770) – кам'янка лиса*	Р	С	ПГ	9
<i>Phoenicurus ochruros</i> (Gmelin, 1774) – горихвістка чорна	С	С	ПГ	15
<i>Saxicola rubetra</i> (L., 1758) – трав'янка лучна*	СС	К	АЛ	5, 6, 7

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5
<i>Saxicola torquata</i> (L., 1766) – трав'янка чорноголова*	СС	К	ТР	5, 6, 14
<i>Turdus merula</i> L., 1758 – дрізд чорний*	СС	Д	НМ	1, 2, 13
<i>Turdus philomelos</i> Brehm., 1831 – дрізд співочий*	СС	Д	НМ	1, 2
<i>Oriolus oriolus</i> (L., 1758) – вивільга*	С	Д	НМ	1, 2, 13
<i>Cyanistes caeruleus</i> L., 1758 – синиця блакитна*	СС	Д	НМ	1, 2
<i>Parus major</i> L., 1758 – синиця велика*	ССС	Д	НМ	1, 2, 13
<i>Remiz pendulinus</i> (L., 1758) – ремез*	Р	Л	АЛ	1, 11, 12
<i>Certhia familiaris</i> L., 1758 – підкоришник звичайний*	Р	Д	ДНМ	1
<i>Corvus corax</i> L., 1758 – крук*	С	Д	БР	1, 9, 16
<i>Corvus cornix</i> L., 1758 – ворона сіра*	С	Д	ЛС	1, 2, 13
<i>Corvus monedula</i> L., 1758 – галка*	С	С	ПГ	16
<i>Garrulus glandarius</i> (L., 1758) – сойка*	С	Д	ДНМ	1, 2
<i>Pica pica</i> (L., 1758) – сорока*	С	Д	ДЛС	1, 4
<i>Sturnus vulgaris</i> (L., 1758) – шпак звичайний*	СС	С	ПГ	1, 13, 15, 16
<i>Sylvia atricapilla</i> (L., 1758) – кропив'янка чорноголова*	СС	Д	НМ	1, 2
<i>Sylvia borin</i> (Bodd., 1783) – кропив'янка садова*	С	Д	НМ	1
<i>Sylvia communis</i> (Litham, 1787) – кропив'янка сіра*	СС	Д	СР	1, 2, 4, 5, 6, 13, 14
<i>Sylvia curruca</i> (L., 1758) – кропив'янка прудка*	С	Д	НМ	1, 2, 4, 13
<i>Sylvia nisoria</i> (Bechst., 1795) – кропив'янка рябогруда*	С	Д	СР	1, 2, 3, 4, 13
<i>Acrocephalus arundinaceus</i> (L., 1758) – очеретянка велика*	С	Л	ЛМ	12
<i>Acrocephalus palustris</i> (Bechst., 1798) – очеретянка чагарникова*	С	Л	АЛ	10, 11
<i>Acrocephalus scirpaceus</i> (Herm., 1804) – очеретянка ставкова*	С	Л	ЛМ	11, 12
<i>Hippolais icterina</i> (Vieillot, 1817) – берестянка звичайна	Р	Д	НМ	1

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5
<i>Phylloscopus collybita</i> (Vieillot, 1817) – вівчарик-ковалик*	С	Д	НМ	1, 2
<i>Phylloscopus sibilatrix</i> (Bechst., 1793) – вівчарик жовтобровий*	Р	Д	НМ	1
<i>Acanthis cannabina</i> (L., 1758) – коноплянка*	С	Д	ЛС	4, 13, 14
<i>Carduelis carduelis</i> (L., 1758) – щиглик*	С	Д	ЛС	1, 2, 13
<i>Chloris chloris</i> (L., 1758) – зеленяк*	С	Д	ЛС	1, 2, 3, 4, 13
<i>Coccothraustes coccothraustes</i> (L., 1758) – костогриз*	С	Д	ДНМ	1, 2, 3
<i>Fringilla coelebs</i> L., 1758 – зяблик*	ССС	Д	НМ	1, 2, 3, 13
<i>Passer domesticus</i> (L., 1758) – горобець хатній	С	С	ПГ	15
<i>Passer montanus</i> (L., 1758) – горобець польовий*	ССС	С	ПГ	1, 4, 9, 15,
<i>Emberiza calandra</i> L., 1758 – просянка*	СС	К	ПС	5, 6, 7, 14
<i>Emberiza citrinella</i> L., 1758 – вівсянка звичайна*	С	Д	ЛС	1, 2
<i>Emberiza hortulana</i> L., 1758 – вівсянка садова*	С	Д	ЛС	1, 2, 4, 5, 6,
<i>Emberiza melanocephala</i> Scop., 1769 – вівсянка чорноголова*	Р	К	ЛС	2, 5, 6, 14

Умовні позначки: РР – рідкісний вид; Р – не чисельний; С – звичайний; СС – багаточисельний; ССС – дуже багаточисельний; К – дендрофіли; К – кампофіли; С – склерофіти; Л – лімнофіли; НМ – європейський неморальний комплекс; ЛС – європейський лісостеповий комплекс; ДНМ – давньонеморальний комплекс; ДЛС – давньолісостеповий комплекс; ПГ – пустельно-гірський комплекс; ПС – пустельно-степовий комплекс; ТР – тропічний комплекс; АЛ – алювіальний комплекс; ЛМ – лиманний комплекс; БР – бореальний комплекс; СР – середземноморський комплекс; * – види птахів, що зареєстровані на території заповідних ділянок та в їх охоронних зонах; 1 – байрачні ліси; 2 – лісосмуги; 3 – соснова посадка; 4 – чагарники уздовж байраків і в степу; 5 – справжній різнотравно-типчакково-ковилловий степ; 6 – кам'янистий степ; 7 – пасовища; 8 – агроценози (поля); 9 – скелі та глинисті обриви; 9 – болотяно-лучні ділянки; 11 – річки та прибережна рослинність вздовж річок; 12 – штучні ставки; 13 – насадження в селищах; 14 – пустірі та зарості рудеральної рослинності біля селищ; 15 – стіни та ніші будівель; 16 – опори високовольтних ЛЕП.

Серед виявлених у гніздовий період птахів чисельно найбільше представлений ряд Горобцеподібні – 57 видів (58,6% від загальної кількості гніздових видів). Досить чисельними є представники рядів Дятлоподібні (6 видів, 6,1%), Голубоподібні (5 видів, 5,1%),

Яструбоподібні (5 видів, 5,1%) та Совоподібні (5 видів, 5,1%). Інші ряди птахів представлені 1–3 видами: Куроподібні (3 види, 3,0%), Журавлеподібні (3 види, 3,0%), Сиворакшеподібні (3 види, 3,0%), Гусеподібні (2 види, 2,0%), Сивкоподібні (2 види, 2,0%), Соколоподібні (2 види, 2,0%). По одному виду представлені ряди Пірникозоподібні, Зозулеподібні, Дрімлюгоподібні, Серпокрильцеподібні та підряд Одудоподібні (загалом 5,0%).

Гніздова фауна птахів Провальського степу є досить складною і включає представників широколистяних (байрачних) лісів та лісосмуг, птахів, характерних для відкритих просторів – степів і полів, представників водно-болотного комплексу, а також скельних відслонень та антропогенних біотопів. На території Провальського степу трапляються представники практично всіх основних екологічних груп птахів (рис. 9).

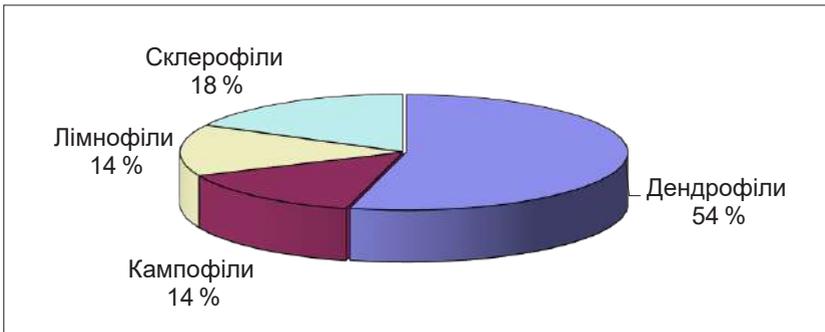

Рис. 9. Екологічна структура гніздового комплексу птахів Провальського степу

Степові ділянки та сільськогосподарські землі, сформовані на місці степів, займають близько 80% території стаціонару, однак птахи відкритих ландшафтів становлять лише 14,1% від загальної кількості гніздової фауни (14 видів). Негативну роль у зменшенні різноманіття птахів-кампофілів відіграла господарська діяльність людини. Саме антропогенний вплив призвів до зникнення тут деяких рідкісних степових видів (степового орла, хохітви тощо).

Водно-берегова (лімнофільна) орнітофауна також не є різноманітною (14 видів, 14,1%), що насамперед пов'язано з обмеженою кількістю водойм та їх нестабільним станом (періодичним

пересиханням ставків і різким зменшенням рівня води в річках у літній період).

Серед птахів Провальського степу домінують представники деревно-чагарникових біотопів (дендрофіли), які становлять 54,0% гніздової авіфауни (усього 53 види), хоча лісистість території сягає лише 12–15%.

Досить чисельним є угруповання специфічних видів – склерофілів (17 видів), які знаходять у Провальському степу багато придатних для гніздування місць як природного (скелі, глинисті обриви та яри), так і антропогенного походження (будівлі, стовпи ЛЕП).

У географо-генетичному відношенні птахи Провальського степу представлені п'ятьма типами фаун, виділеними Б. К. Штегманом (1938). Ядро фауни гніздових видів складають птахи, що належать до транспалеарктичного (45 видів, 45,9%) та європейського типів фаун (43 види, 44,0%). Значно поступаються їм за чисельністю представники середземноморського (5 видів, 5,1%), монгольського (3 види, 3,0%) та китайського типів (2 види, 2,0%) (рис. 10).

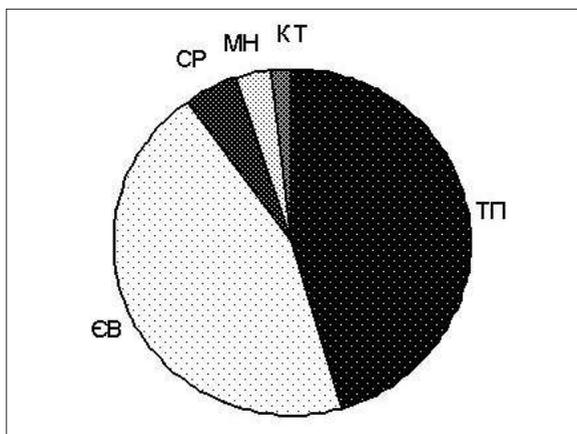

Рис. 10. Географо-генетична структура гніздової авіфауни Провальського степу (за Б. К. Штегманом, 1938).

Умовні позначки: ТП – Транспалеарктичний тип фаун;
ЄВ – Європейський тип; СР – Середземноморський тип;
МН – Монгольський тип; КТ – Китайський тип

На думку В. П. Беліка, така поширена класифікація не зовсім об'єктивно відображає географічну структуру авіфауністичних угруповань степової зони. Тому більш доцільним є проведення зоогеографічного аналізу на основі дрібніших і чіткіше окреслених ландшафтно-генетичних фауністичних комплексів. Для степового Придоння В. П. Белік виділяє 11 таких груп (Белік, 2000). У Провальському степу трапляються представники всіх 11 груп (рис. 11).

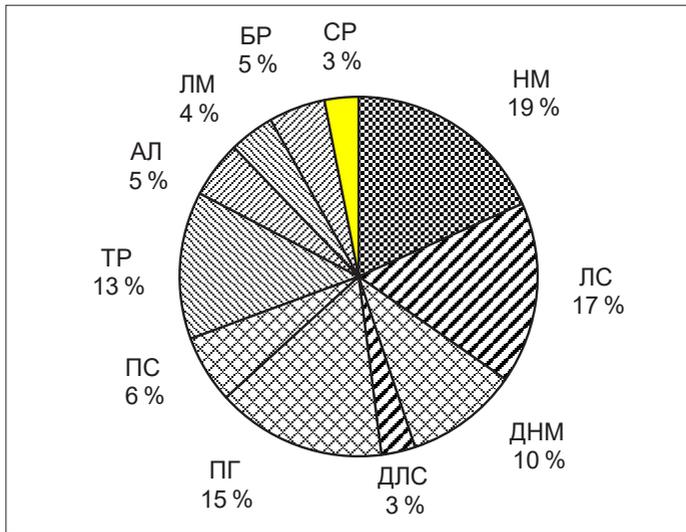

Рис. 11. Географо-генетична структура гніздової авіфауни Провальського степу (за В. П. Беліком, 2000)].

Умовні позначки: НМ – європейський неморальний комплекс; ЛС – європейський лісостеповий комплекс; ДНМ – давньонеморальний комплекс; ДЛС – давньолісостеповий комплекс; ПГ – пустельно-гірський комплекс; ПС – пустельно-степовий комплекс; ТР – тропічний комплекс; АЛ – алювіальний комплекс; ЛМ – лиманний комплекс; БР – бореальний комплекс; СР – субсередземноморський комплекс

Основу гніздової авіфауни Провальського степу становлять представники неморального (18 видів, 19%) і лісостепового (16 видів, 17%) фауністичних комплексів, що об'єднуються в європейський тип фауни, а також пустельно-гірського фауністичного

комплексу (15 видів, 15%), який входить до так званого номадійського типу фауни та представлений характерними елементами гірської фауни, що знаходять у заповіднику багато придатних для гніздування біотопів.

Дещо меншу роль у формуванні авіфауни Провалля відіграє євро-китайський тип фауни, який включає більш архаїчних за походженням представників давньонеморального (10 видів, 10%) та давньолісостепового (3 види, 3%) комплексів. Однак європейські та євро-китайські види, що в абсолютній більшості є дендрофілами, разом утворюють потужне ядро типових мешканців широколистяних (байрачних) лісів. Загалом до цього типу належать 47 видів, зареєстрованих на гніздуванні.

Також досить потужним є угруповання тропічних видів (13 видів, 13%), представлене переважно лімнофілами та кампофілами. Розселення цих видів відбувалося вздовж інтразональних біотопів (водойм та болотно-лучних ділянок).

Різноманіття пустельно-степового комплексу, що становить основу фауни птахів типово степових біотопів Провалля, порівняно невелике. Усього тут гніздиться 6 специфічних видів кампофілів (6%). Слід зазначити, що багато пустельно-степових видів, насамперед великих за розмірами, є досить вразливими до антропогенного впливу. Зникнення з фауни Провальського степу степового луня, степового орла, хохітви пов'язане саме з дією цього чинника.

Досить нечисельними є угруповання інтразональних алювіальних (5 видів, 5%) та лиманних видів (4 види, 4%), пов'язаних за походженням із різноманітними біотопами річкових долин та плавневих рогозово-очеретяних угруповань. Північна бореальна група птахів представлена в Провальському степу лише п'ятьма різними за походженням видами (5%).

Також невеликим за видовим складом є субсередземноморське угруповання, що складається з трьох дендрофільних видів, тісно пов'язаних із деревно-чагарниковою рослинністю південно-західної Палеарктики (3%).

Еколого-географічна структура орнітокомплексів Провальського степу в гніздовий період

Досить висока різноманітність ландшафтів Провальського степу зумовлює формування систематично та екологічно неоднорідних орнітофауністичних комплексів.

Загалом біотопи, характерні для Провальського степу, можна згрупувати у п'ять великих типів: деревно-чагарникові; відкриті степові; водні та коловодні; орнітокомплекси скель і глинистих обривів; антропогенні.

Орнітокомплекси деревно-чагарникових біотопів

Деревно-чагарникова рослинність займає 12–15% території стаціонару і топологічно поділяється на чотири основні групи: байрачні ліси, заплавні ліси, лісосмуги та чагарники.

Групу деревно-чагарникових біотопів заселяють 57 видів птахів (табл. 3). Ці біотопи внаслідок свого високого біологічного різноманіття характеризуються найбагатшою та найрізноманітнішою гніздовою авіфауною, що є типовим і для інших регіонів степової зони (Белік, 2000; Атемасов та ін., 2011).

Таблиця 3

Видовий склад орнітокомплексів деревно-чагарникових біотопів Провальського степу

Види птахів	Тип гніздування	Тип живлення	Байрачні ліси	Лісосмуги	Чагарникові зарості
1	2	3	4	5	6
<i>Perdix perdix</i>	3	Ф-Е	–	+	+
<i>Phasianus colchicus</i>	3	Ф-Е	+	+	+
<i>Columba palumbus</i>	К	Ф	+	+	+
<i>Streptopelia turtur</i>	К	Ф	+	+	–
<i>Caprimulgus europaeus</i>	3	Е	+	+	–
<i>Cuculus canorus</i>	П	Е	+	+	–
<i>Astur gentilis</i>	К	Х	+	–	–
<i>Accipiter nisus</i>	К	Х	–	+	–
<i>Buteo buteo</i>	К	Х	+	+	–
<i>Hieraaetus pennatus</i>	К	Х	+	–	–

Продовження таблиці 3

1	2	3	4	5	6
<i>Otus scops</i>	Д	Е	+	–	–
<i>Strix aluco</i>	Д	Х	+	–	–
<i>Upupa epops</i>	Д	Е	+	–	–
<i>Coracias garrulus</i>	Д	Е	+	–	–
<i>Junx torquilla</i>	Д	Е	+	–	–
<i>Picus canus</i>	Д	Е	+	–	–
<i>Dendrocopos major</i>	Д	Е	+	+	–
<i>Dendrocytes medius</i>	Д	Е	+	–	–
<i>Dryobates minor</i>	Д	Е	+	–	–
<i>Dendrocopos syriacus</i>	Д	Е	–	+	–
<i>Lullua arborea</i>	З	Ф-Е	–	–	–
<i>Anthus trivialis</i>	З	Е	+	+	–
<i>Lanius collurio</i>	П	Е	+	+	+
<i>Lanius minor</i>	П	Е	+	–	–
<i>Erithacus rubecula</i>	К	Е	+	+	–
<i>Ficedula albicollis</i>	Д	Е	+	–	–
<i>Luscinia luscinia</i>	З	Е	+	+	+
<i>Muscicapa striata</i>	Д	Е	+	+	–
<i>Turdus merula</i>	К	Е	+	+	–
<i>Turdus philomelos</i>	К	Е	+	+	–
<i>Oriolus oriolus</i>	К	Е	+	+	–
<i>Cyanistes caeruleus</i>	Д	Е	+	+	–
<i>Parus major</i>	Д	Е	+	+	–
<i>Remiz pendulinus</i>	К	Е	+	–	–
<i>Certhia familiaris</i>	Д	Е	+	–	–
<i>Corvus corax</i>	К	ЕВ	+	–	–
<i>Corvus cornix</i>	К	ЕВ	+	+	–
<i>Garrulus glandarius</i>	К	Е	+	+	–
<i>Pica pica</i>	К	ЕВ	+	–	+
<i>Sturnus vulgaris</i>	Д	Е	+	–	–
<i>Sylvia atricapilla</i>	П	Е	+	+	–
<i>Sylvia borin</i>	П	Е	+	–	–
<i>Sylvia communis</i>	П	Е	+	+	+
<i>Sylvia curruca</i>	П	Е	+	+	+
<i>Sylvia nisoria</i>	П	Е	+	+	+
<i>Hippolais icterina</i>	К	Е	+		

1	2	3	4	5	6
<i>Phylloscopus collybita</i>	3	Е	+	+	–
<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	3	Е	+	–	–
<i>Phylloscopus trochilus</i>	3	Е	+	+	–
<i>Acanthis cannabina</i>	П	Ф	–	–	+
<i>Carduelis carduelis</i>	К	Ф	+	+	–
<i>Chloris chloris</i>	К	Ф	+	+	+
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	К	Ф	+	+	–
<i>Fringilla coelebs</i>	К	ФЕ	+	+	–
<i>Passer montanus</i>	Д	Ф	+	–	–
<i>Emberiza citrinella</i>	3	Ф-Е	+	+	–
<i>Emberiza hortulana</i>	3	Ф-Е	+	+	+
<i>Emberiza melanocephala</i>	3	Ф-Е	–	+	–
Загалом			51	34	12

Умовні позначки: К – птахи, що гніздяться в кронах дерев; Д – птахи, що гніздяться в дуплах; П – птахи, що гніздяться в ярусі підросту та підліску; 3 – птахи, що гніздяться на землі; Х – хижакі; Е – ентомофаги; Ф-Е – фіто-ентомофаги; Ф – фітофаги; Е – еврифаги.

Орнітокомплекс байрачних лісів

Серед усіх орнітологічних угруповань орнітокомплекс байрачних лісів виявився найбільш чисельним і різноманітним. Загалом у 2012 р. у байрачних лісах зафіксовано на гніздуванні 51 вид птахів із 10 рядів. Найбільша кількість видів (34) належить до ряду Горобцеподібних. Інші ряди представлені лише 1–5 видами (найбільше – Яструбоподібних, 3 види, та типових мешканців лісів Дятлоподібних – 5 видів).

У байраках заповідних ділянок спостерігали 50 видів птахів, тобто 98,1% від загального числа видів (у заповіднику був відсутній рідкісний інвазійний вид – берестянка звичайна *Hippolais icterina*).

Орнітофауна байрачних лісів є досить специфічною. Серед птахів, зареєстрованих тут на гніздуванні, 15 видів (29,4%) гніздяться виключно в байрачних лісах – яструб великий, орел-карлик, сова сіра, совка, сиворакша, жовна сива, дятли середній та малий, вівчарик жовтобровий, мухоловка білошия, підкоришник звичайний тощо.

За географо-генетичною структурою орнітокомплекс байрачних лісів тяжіє до неморального та лісостепового типів, у межах яких домінують дендрофільні види. Загалом тут спостерігали 46 видів птахів дендрофільного комплексу (90,3%), з яких у заповіднику

зустрічалися 45 видів. Також тут виявлено 4 види склерофілів (7,8%), які досить постійно населяють лісові біотопи: одуд, сиворакша, шпак звичайний, горобець польовий. У 2012 р. в байраках Провальського степу виявлено один вид лімнофільного комплексу – ремез (1,9%), екологічно пов'язаний із коловодними біотопами.

Більшість дендрофільних птахів байрачних лісів за походженням належать до неморального, давньонеморального, лісостепового та давньолісостепового комплексів – загалом 41 вид (80,3%) (рис. 12). У байрачних лісах Провальського степу знаходять оптимальні умови для гніздування канюк звичайний, дятел великий, крутиголовка, вивільга, кропив'янка чорноголова, мухоловки білошия та сіра, вільшанка, дрозди чорний і співочий, соловейко східний, синиці велика та блакитна, зяблик, зеленяк, щиглик, костогриз, вісянка звичайна тощо. Переважна більшість цих видів у 2012 р. були звичайними або багаточисельними, а деякі навіть належали до чисельних фонових видів із високою щільністю гніздування (мухоловка білошия, вільшанка, синиця велика, зяблик).

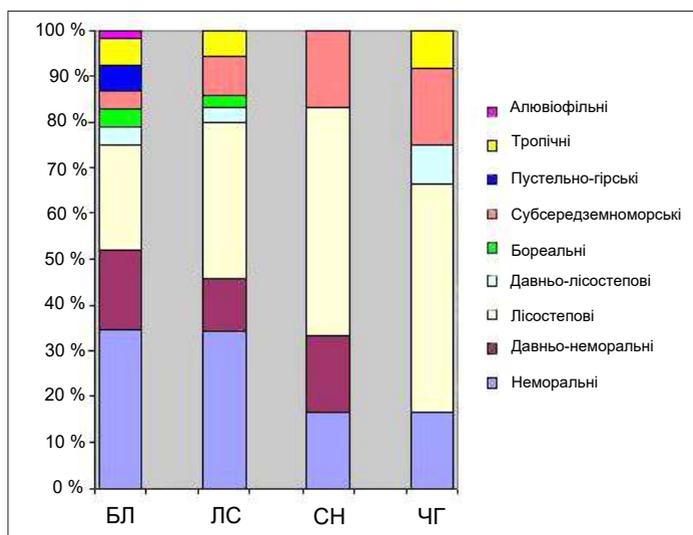

Рис. 12. Географо-генетична структура орнітокомплексів деревно-чагарникових біотопів Провальського степу.

Умовні позначки: *БЛ* – байрачні ліси; *ЛС* – лісостриги; *СН* – соснові насадження; *ЧГ* – чагарникові зарості

Північні бореальні види в байраках Провальського степу представлені звичайним на гніздуванні круком. Пустельно-гірські, субсередземноморські, тропічні та алювіофільні за походженням птахи становлять дуже незначну частку орнітокомплексу байрачних лісів – загалом 7 видів (13,7%).

За результатами обліків птахів у байрачних лісах Провальського степу у 2012 р. загальна щільність населення була досить високою і становила 1518,8 пар/км², а в байраках заповідника – 1684,3 пар/км². Виявлено чотири фонові за чисельністю види, щільність гніздування яких перевищувала 100 пар/км²: мухоловка білошия, вільшанка, синиця велика, зяблик. Найчисельнішим на гніздуванні виявився зяблик – 316–355 пар/км² (табл. 4). Такі показники щільності зближують орнітокомплекси вологих байрачних лісів із населенням заплавної лісів Сіверського Дінця в районі Станично-Луганського відділення заповідника; коефіцієнт спільності між ними за формулою Жаккара становить 0,77.

Таблиця 4

**Щільність населення птахів у байрачних лісах стаціонару
«Провальський степ» (пар/км²) в 2012 р.**

Види птахів	Місяця гніздування	Трофічні групи	Загалом	Заповідник
			щільність пар/км ²	щільність пар/км ²
1	2	3	4	5
<i>Phasianus colchicus</i>	З	Ф-Е	0,5	1,1
<i>Columba palumbus</i>	К	Ф	0,4	1,6
<i>Streptopelia turtur</i>	К	Ф	3,6	4,8
<i>Caprimulgus europaeus</i>	З	Е	1,5	1,6
<i>Cuculus canorus</i>	П	Е	1,4	1,4
<i>Accipiter gentilis</i>	К	Х	0,1	0,2
<i>Buteo buteo</i>	К	Х	0,4	0,5
<i>Hieraaetus pennatus</i>	К	Х	0,1	0,2
<i>Otus scops</i>	Д	Е	+	+
<i>Strix aluco</i>	Д	Х	+	+
<i>Upupa epops</i>	Д	Е	5,5	7,2
<i>Coracias garrulus</i>	Д	Е	+	+
<i>Junco torquilla</i>	Д	Е	10,1	12,1
<i>Picus canus</i>	Д	Е	0,7	0,9
<i>Dendrocopos major</i>	Д	Е	11,6	17,7
<i>Dendrocoptes medius</i>	Д	Е	11,3	12,1

Продовження таблиці 4

1	2	3	4	5
<i>Dryobates minor</i>	Д	Е	2,4	3,2
<i>Anthus trivialis</i>	З	Е	3,7	4,8
<i>Lanius collurio</i>	П	Е	2,8	2,1
<i>Lanius minor</i>	К	Е	+	+
<i>Erithacus rubecula</i>	З	Е	111,8	116,1
<i>Ficedula albicollis</i>	Д	Е	155,2	184,8
<i>Luscinia luscinia</i>	З	Е	45,7	49,8
<i>Muscicapa striata</i>	Д	Е	66,5	58,2
<i>Turdus merula</i>	К	Е	67,4	60,7
<i>Turdus philomelos</i>	К	Е	36,1	38,6
<i>Oriolus oriolus</i>	К	Е	31,2	34,7
<i>Cyanistes caeruleus</i>	Д	Е	47	62
<i>Parus major</i>	Д	Е	106,3	118,6
<i>Remiz pendulinus</i>	К	Е	+	+
<i>Certhia familiaris</i>	Д	Е	3,6	3,2
<i>Corvus corax</i>	К	ЕВ	+	+
<i>Corvus cornix</i>	К	ЕВ	2,4	1,6
<i>Garrulus glandarius</i>	К	Е	6	8
<i>Pica pica</i>	К	ЕВ	1,1	1
<i>Sturnus vulgaris</i>	Д	Е	74,5	79,5
<i>Sylvia atricapilla</i>	П	Е	90,1	97,3
<i>Sylvia borin</i>	П	Е	16,8	20,6
<i>Sylvia communis</i>	П	Е	3,5	4,7
<i>Sylvia curruca</i>	П	Е	1,2	1,6
<i>Sylvia nisoria</i>	П	Е	1,2	1,6
<i>Hippolais icterina</i>	К	Е	2,4	-
<i>Phylloscopus collybita*</i>	З	Е	18,1	24,8
<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	З	Е	3,6	4,8
<i>Carduelis carduelis</i>	К	Ф	72,2	81,5
<i>Chloris chloris</i>	К	Ф	50,9	65,7
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	К	Ф	58,8	66,7
<i>Fringilla coelebs</i>	К	ФЕ	316,5	355,2
<i>Passer montanus</i>	Д	Ф	21,7	20,7
<i>Emberiza citrinella</i>	З	Ф-Е	32,4	34,9
<i>Emberiza hortulana</i>	З	Ф-Е	18,1	15,9
Загалом, пар/км ²	-		1518,8	1684,3

Умовні позначки: К – птахи, що гніздяться в кронах дерев; Д – птахи, що гніздяться в дуплах; П – птахи, що гніздяться в ярусі підросту та підліску; З – птахи, що гніздяться на землі; Х – хижаки; Е – ентомофаги; Ф-Е – фіто-ентомофаги; Ф – фітофаги; Е – еврифаги.

У старих вологих байрачних лісах Провальського степу постійно гніздяться характерні для заплавних лісів Сіверського Дінця види – орел-карлик, сова сіра, жовна сива, дятел середній, вівчарик-ковалик, мухоловка білошия, підкоришник звичайний. Збагачення та поповнення фауни байраків Провалля відбувається переважно саме за рахунок лісів Сіверського Дінця.

Під час аналізу структури населення за типами гніздування було виділено такі екологічні групи: птахи, що гніздяться в кронах дерев, у дуплах, у ярусі підросту та підліску, а також на землі. За кількістю видів і щільністю гніздування в байрачних лісах Провалля домінують птахи, що гніздяться в кронах (19 видів) і в дуплах (16 видів) дерев, переважно неморального походження (рис. 13).

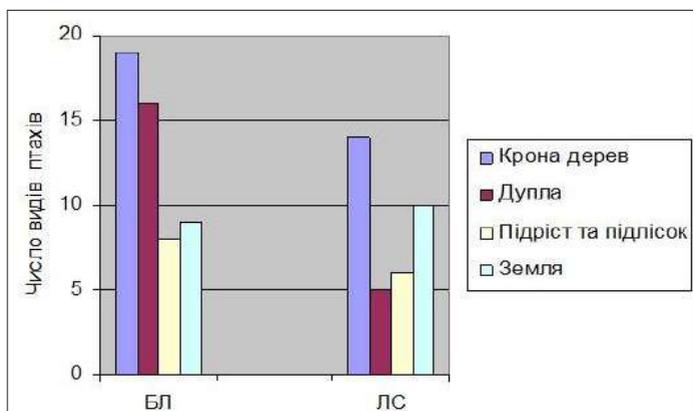

Рис. 13. Структура орнітокомплексів байрачних лісів та лісосмуг за типом гніздування.

Умовні позначки: БЛ – байрачні ліси; ЛС – лісосмуги

За типом живлення в орнітокомплексі байрачних лісів абсолютно домінують птахи-ентомофаги – 34 види (переважно представники неморального та лісостепового комплексів) (рис. 14). Більшість із них є звичайними або чисельними на гніздуванні й за кормовою стратегією тісно пов'язані саме з байрачними лісами. Такі показники, імовірно, свідчать про досить високу біологічну продуктивність вологих байрачних лісів Провальського степу. Слід також зазначити, що значна кількість видів – близько 27 (52,9%) – тією чи іншою мірою трофічно пов'язані з відкритими ділянками

степів і агроценозів (переважно лісостепові та давньолісостепові, пустельно-гірські й тропічні види).

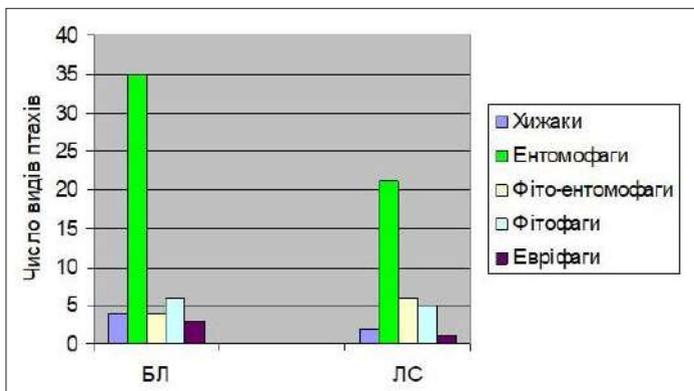

Рис. 14. Структура орнітокомплексів байрачних лісів та лісосмуг за типом живлення.

Умовні позначки: БЛ – байрачні ліси; ЛС – лісосмуги

Орнітокомплекс лісосмуг

У 2012 р. у лісосмугах Провальського степу було зафіксовано 34 види птахів, що належать до 7 рядів. До ряду Горобцеподібних належить більшість видів – 24 (70,6%). Інші ряди представлені лише 1–2 видами (табл. 5).

У лісосмугах Калинівської ділянки заповідника виявлено 30 видів птахів (88,2%). У лісосмугах заповідника були відсутні на гніздуванні канюк, ворона сіра, мухоловка сіра, вівсянка чорно-голова. Серед птахів, що гніздилися в лісосмугах, виявлено один специфічний вид – яструб малий. Усі птахи, зафіксовані в лісосмугах, в екологічному відношенні є дендрофілами. Відсутність представників інших екологічних груп свідчить про певну спрощеність біоценозів штучних насаджень.

Більшість дендрофільних птахів лісосмуг за походженням є неморальними та лісостеповими; загалом це 24 види (70,6%). На відміну від байрачних лісів, у лісосмугах дещо зростає частка лісостепових та субсередземноморських видів, тоді як пустельно-гірські види тут зовсім не знайдені.

Порівняно з байрачними лісами сумарна щільність населення птахів у лісосмугах у 2012 р. була значно нижчою і становила 216,0 пар/км², а в лісосмугах заповідника – 225,3 пар/км². Аналогічні показники щільності птахів у штучних насадженнях характерні й для інших регіонів степової зони (Белік, 2009). Найбільш чисельними видами були дрізд чорний (22,5 пар/км²) та вівсянка садова (24,1 пар/км²). Серед негоробиних досить звичайними на гніздуванні були горлиця звичайна та дятел великий.

У лісосмугах Калинівської ділянки заповідника домінували дрізд чорний (26,6 пар/км²) та костогриз (26,4 пар/км²). Субдомінантами були зяблик і дрізд співочий. Щільність вівсянки садової була досить низькою (5,2 пар/км²).

За типом гніздування в лісосмугах Провальського степу переважають птахи, що гніздяться в кронах дерев (14 видів) і на землі (10 видів); це переважно неморальні та лісостепові види (табл. 5, рис. 13). Саме ці групи були найбільш чисельними на гніздуванні. У лісосмугах спостерігається значне зменшення кількості видів птахів, що гніздяться в дуплах. Це пов'язано насамперед зі спрощеною структурою деревостану лісосмуг, їх відносно невеликим віком і, як наслідок, відсутністю необхідної кількості старих дуплистих дерев, придатних для гніздування.

Як і в байрачних лісах, за типом живлення в лісосмугах переважають птахи-ентомофаги – загалом 21 вид (представники неморального та лісостепового комплексів) (рис. 14). Більшість із них є звичайними або чисельними на гніздуванні.

Таблиця 5

Щільність населення птахів у лісосмугах стаціонару «Провальський степ» (пар/км²) в 2012 р.

Види птахів	Місця гніздування	Трофічні групи	Загалом	Заповідник
			кількість пар/км ²	кількість пар/км ²
1	2	3	4	5
<i>Perdix perdix</i>	3	Ф-Е	імовірно гніздиться	імовірно гніздиться
<i>Phasianus colchicus</i>	3	Ф-Е	0,6	1
<i>Columba palumbus</i>	К	Ф	1,2	1,2
<i>Streptopelia turtur</i>	К	Ф	2,7	2,4
<i>Caprimulgus europaeus</i>	3	Е	1,2	1,2

Продовження таблиці 5

1	2	3	4	5
<i>Cuculus canorus</i>	П	Е	1,9	1,2
<i>Accipiter nisus</i>	К	Х	+	+
<i>Buteo buteo</i>	К	Х	+	–
<i>Dendrocopos major</i>	К	Е	2,4	2
<i>Dendrocopos syriacus</i>	К	Е	2,2	1,6
<i>Anthus trivialis</i>	3	Е	14,1	16,9
<i>Lanius collurio</i>	3	Е	3,7	2
<i>Erithacus rubecula</i>	3	Е	4,1	4,6
<i>Luscinia luscinia</i>	3	Е	10,6	13,1
<i>Muscicapa striata</i>	Д	Е	3,7	–
<i>Turdus merula</i>	К	Е	22,5	26,6
<i>Turdus philomelos</i>	К	Е	14,5	19,5
<i>Oriolus oriolus</i>	К	Е	11,7	14,9
<i>Cyanistes caeruleus</i>	Д	Е	1,6	2,6
<i>Parus major</i>	Д	Е	8,1	11,1
<i>Corvus cornix</i>	К	ЕВ	1,2	–
<i>Garrulus glandarius</i>	К	Е	4,9	6
<i>Sylvia atricapilla</i>	П	Е	4,3	4,9
<i>Sylvia communis</i>	П	Е	11,2	13,3
<i>Sylvia curruca</i>	П	Е	0,7	0,6
<i>Sylvia nisoria</i>	П	Е	3,2	3,2
<i>Phylloscopus collybita*</i>	3	Е	3,7	4
<i>Carduelis carduelis</i>	К	Ф	3,4	5,2
<i>Chloris chloris</i>	К	Ф	4,1	2,6
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	К	Ф	18,8	26,4
<i>Fringilla coelebs</i>	К	ФЕ	18,6	18,3
<i>Emberiza citrinella</i>	3	Ф-Е	11	13,7
<i>Emberiza hortulana</i>	3	Ф-Е	24,1	5,2
<i>Emberiza melanocephala</i>	3	Ф-Е	+	–
Загалом пар/км ²	–	–	216,0	225,3

**Орнітокомплекс заростей чагарників
(Зарості чагарників з терену степового,
вишні степової, глоду, жостеру)**

Для заростей чагарників характерні 12 дендрофільних видів птахів, що належать до трьох рядів – Горобцеподібних (9 видів, або 75%), Куроподібних (2 види) та Голубоподібних (1 вид).

У географо-генетичному відношенні домінують птахи лісостепо-вого комплексу – загалом 6 видів (50%) (рис. 9). За типом гніздування в чагарникових заростях переважають види, що гніздяться на рівні підросту та підліску (5 видів), а також на землі (4 види).

У чагарникових заростях звичайними на гніздуванні є куріпка сіра, фазан, сорокопуд терновий, сорока, кропив'янки сіра та рябогруда, вівсянка садова. Іноді в чагарниках гніздяться соловейко східний, зеленяк, коноплянка. Зрідка – припутень та кропив'янка прудка.

Слід зазначити, що для сороки тернові чагарники нині є одним з основних гніздових біотопів (Мороз, 2009).

Видові нариси птахів орнітокомплексів деревно-чагарникових біотопів

Фазан (*Phasianus colchicus*). Дендрофіл, фіто-ентомофаг. Є досить звичайним видом деревно-чагарникових біотопів Провальського степу. Гніздиться в байраках, де тримається узлісь, галявин та верхів'їв балок (щільність 0,4 пар/км²), у лісосмугах (щільність 1,1 пар/км²), а також у чагарниках. Завжди тяжіє до ділянок поблизу води. Є звичайним на Калинівській ділянці заповідника. У квітні–травні 2012 р. на маршруті протяжністю близько 3 км тут відмічали 1–4 самців. На Грушевській ділянці чисельність низька (зафіксовано лише одного самця, що токував).

Припутень (*Columba palumbus*). Дендрофіл, фітофаг. Досить звичайний, але нечисельний вид байрачних лісів і лісосмуг; іноді гніздиться у чагарникових заростях. У байрачних лісах стаціонару середня відносна щільність припутня у 2012 р. була дуже низькою і становила 0,4 пар/км², а в лісосмугах – 1,2 пар/км². Припутень гніздиться на ділянках заповідника як у лісосмугах, так і в байрачних лісах, де його щільність становила відповідно 2,1 та 1,6 пар/км².

Горлиця звичайна (*Streptopelia turtur*).

Дендрофіл, фітофаг. Є звичайним видом байрачних лісів і лісосмуг Провальського степу. У червні 2012 р. у байрачних лісах стаціонару середня гніздова щільність горлиці дорівнювала 3,6 пар/км², а в байраках заповідної ділянки – 4,8 пар/км². У лісосмугах середня щільність виду була дещо нижчою – 2,5 пар/км², у лісосмугах заповідника – 2,6 пар/км².

Дрімлюга (*Caprimulgus europaeus*). Дендрофіл, ентомофаг. Досить звичайний на гніздуванні вид байрачних ділянок лісу

та лісосмуг. У байраках тяжіє до узлісь зі скелястими виходами, чагарниками та поодинокими деревами. У травні–червні 2012 р. щільність дрімлюги в лісосмугах Калинівської ділянки заповідника становила 2,8 пар/км². У старих байраках балки Верхнє Провалля (Калинівська ділянка заповідника) на ділянці лісу довжиною близько 4 км було зареєстровано 5 самців дрімлюги, що токували.

Зозуля звичайна (*Cuculus canorus*). Дендрофіл–лімнофіл, ентомофаг. Звичайний вид лісосмуг, байраків і берегів водойм. Переважно паразитує на кропив'янках та очеретянках. У 2012 р. відносна щільність зозулі в лісосмугах стаціонару становила 2,3 пар/км², у лісосмугах заповідника – 2,0 пар/км². Під час вечірніх обліків уздовж лісосмуг на території Калинівської ділянки у травні–червні відмічали 1–2 самців зозулі на 2 км облікового маршруту. У байраках заповідника та його охоронної зони в травні–червні щільність зозулі становила 1,4 пар/км².

Яструб великий (*Astur gentilis*). Дендрофіл, орніто-міофаг. Звичайний осілий та кочовий вид, чисельність якого поступово відновлюється. У Провальському степу гніздиться лише на ділянках старого байрачного лісу в глибоких широких балках, де його відносна чисельність у 2012 р. становила 0,1 пари/км². Чисельність яструба великого утримується на рівні 2–4 пар (у 2003 р. тут гніздилися 6–7 пар). На території Калинівської ділянки заповідника (разом з охоронною зоною) періодично гніздиться одна пара. Середня гніздова щільність – 2,3 пари/100 км². На території стаціонару у 2012 р. гніздилися 3–4 пари яструба.

Головною причиною відносно низької чисельності є переслідування людиною (розорення гнізд, відстріл дорослих птахів і пташенят).

У Провальському степу яструб великий населяє ділянки байрачних лісів із домінуванням дуба, ясена та в'яза (система балок Грушева, Верхнє Провалля, Деревечка; 100 % виявлених гніздових ділянок). Для гніздування використовує найстаріші ділянки лісу з високими деревами. На гніздових ділянках птахи з'являються залежно від погодних умов наприкінці лютого – у березні. Після зайняття гніздової ділянки пара починає токування, яке супроводжується повітряними іграми та характерними криками обох партнерів. Шлюбні ігри в Провальському степу спостерігалися нами 14 березня 2007 р. (ліс Катарал).

Гніздові ділянки зазвичай постійні та складаються з 2–4 гнізд, які птахи використовують по чергово. Запасні гнізда розташовані на відстані від 20 до 350 м (у Провальському степу – на відстані 170 і 200 м від житлового гнізда). Виявлені гніздові ділянки розташовувалися на відстані 1,8–2,0 км одна від одної. Із 11 оглянутих гнізд 3 були розміщені на деревах ясена (27%), вільхи (27%) та клена (27%), по одному гнізду – на груші (9,5%) та в'язі (9,5%).

У Провальському степу птахи використовували дерева заввишки від 12,5 до 19,0 м, у середньому ($n = 6$) – $15,4 \pm 2,3$ м. Діаметр використаних дерев становив від 23,6 до 54,4 см, у середньому ($n = 16$) – $41,3 \pm 9,9$ см. Гнізда розташовувалися на висоті від 10,0 до 13,5 м, у середньому ($n = 7$) – $11,5 \pm 1,4$ м.

Старі гнізда яструба великого використовують деякі хижі птахи. Зокрема, у Провальському степу це канюк (відомо 2 випадки) та орел-карлик (1 випадок). Водночас, яструб великий сам займає гнізда інших хижих птахів. Так, у 2011 р. у Провальському степу зафіксовано випадок заселення яструбом гнізда орла-карлика (Калинівська ділянка заповідника).

Розміри чотирьох гнізд із Провальського степу: максимальний діаметр гнізда – 87–150 см, у середньому – $106,5 \pm 29,6$ см; мінімальний діаметр – 60–120 см, у середньому – $87,0 \pm 24,7$ см; максимальний діаметр лотка – 25–53 см, у середньому – $36,0 \pm 12,2$ см; мінімальний – 20–52 см, у середньому – $32,0 \pm 13,9$ см; глибина лотка – 3–16 см, у середньому – $9,6 \pm 5,3$ см; висота гнізда – 35–62 см, у середньому – $49,5 \pm 12,7$ см.

До відкладання яєць птахи зазвичай приступають у першій–другій декадах квітня; пізні кладки трапляються наприкінці квітня – на початку травня. У Провальському степу самок на гніздах спостерігали 8 квітня 2004 р., 25 та 28 квітня 2007 р.

Повна кладка з трьох яєць була оглянута нами 23 квітня 2005 р. в урочищі Ліс Катарал (стаціонар Провальський степ). Розміри яєць ($n = 3$): $54,6\text{--}57,5 \times 41,5\text{--}44,0$ мм, у середньому – $56,0 \times 42,6$ мм.

Насиджування починається з першого яйця. У кладках іноді трапляється одне незапліднене яйце (виявлено 2 такі яйця у двох гніздах у Провальському степу). Житлове гніздо яструба великого легко визначається за наявністю пухового пір'я на гніздовій споруді та прилеглих гілках. Самка сидить на гнізді дуже щільно й злітає лише при безпосередньому наближенні спостерігача.

Пташенята з'являються в гніздах із першої декади травня. За нашими спостереженнями, у Провальському степу в 2002–2011 рр. 62,6% пташенят вилупилися у другій декаді травня. У гніздах із пізніми або повторними кладками пташенята з'являлися навіть на початку червня (табл. 6).

Таблиця 6

**Основні фази розмноження яструба великого
у Провальському степу**

Місце та рік	Початок кладки*	Поява пташенят	Виліт пташенят
Балка Верхнє Провалля, 2002	18–20.04	22–23.05	6–7.07
Балка Дубова, 2003	5–7.05**	10.12.06	20–21.07
Балка Козяча, 2004	2–4.04	6–8.05	20–22.06
Ліс Катарал, 2005	5–10.04	10–13.05	21–23.06
Ліс Катарал, 2007	7–10.04	10–12.05	20–25.06
Калинівська ділянка, 14 кв., 2011 р	12–15.04	15–17.05	30.06–2.07

* – відносно спостережень за пташенятами; ** – ймовірно, повторні кладки.

Яструб великий – типовий орнітофаг. У живленні виявлено не менше 35 видів птахів, що становить 97,7% від загальної кількості жертв. Водночас, у Провальському степу нами було знайдено кілька пелеток, що склалися з шерсті та кісток зайця сірого.

Яструб малий (*Accipiter nisus*). Дендрофіл, орнітофаг. Нечисленний на гніздуванні вид. На гніздуванні виявлений лише в штучних насадженнях (відносна щільність у 2012 р. – 0,1 пари/км²). Одна пара яструба малого постійно гніздиться у широких лісо-смугах Калинівської ділянки. Цей вид не виявлений на гніздуванні в байрачних лісах, хоча воно цілком імовірне. Потайний спосіб життя ускладнює об'єктивну оцінку чисельності виду в регіоні. У Провальському степу в 2007–2011 рр. нами припускалося гніздування не менше 3–5 пар цього виду. На Калинівській ділянці ЛПЗ регулярно гніздиться одна пара.

У Провальському степу яструб малий розміщує гнізда на деревах ясена (3 гнізда, 37,5%), робінії (3 гнізда, 37,5%) та сосни (2 гнізда, 25%). Гнізда розташовувалися на висоті 4,5–6,5 м, у середньому ($n = 5$) – $5,7 \pm 0,75$ м.

До відкладання яєць птахи зазвичай приступають протягом травня (табл. 7). У повній кладці виявляли 4–6 яєць,

у середньому – $4,75 \pm 0,96$ яйця на кладку. Насиджування починається з першого яйця, унаслідок чого пташенята у виводках різновікові. Повні кладки виявлено 30 травня 2007 р. (5 яєць), 6 червня 2003 р. (4 слабо насиджені яйця), 19 червня 2004 р. (6 сильно насиджених яєць). Гнізда з пташенятами віком 2–3 тижні знайдено 5 червня 2011 р. та 6 червня 2007 р. 15 липня 2009 р. у гнізді цієї пари виявлено одне двотижнєве пташеня. Пташенята починають залишати гнізда з кінця першої декади липня. Гнізда з опереними пташенятами спостерігалися 13 липня 2010 р. (7-й квартал Калинівської ділянки відділення). Перед вильотом пташенята досить часто виходять із гнізда та сидять на гілках поблизу нього.

Яструб малий є типовим орнітофагом. У його живленні знайдено не менше 25 видів птахів, переважно горобцеподібних розміром до вивільги; траплялися також рештки дятла та бджолоїдки. Загалом серед здобичі переважав горобець польовий (27,6%).

Таблиця 7

Основні фази розмноження яструба малого на території Провальського степу

Місце та рік	Початок кладки*	Поява пташенят*	Виліт пташенят
Калинівська ділянка, 2 кв., 2006 р	10–12.05	12–20.06	18–20.07
Калинівська ділянка, 2 кв., 2007 р	18–20.05	20–22.06	–
Калинівська ділянка, 2 кв., 2010 р	10.12.05	12–15.06	15–16.07
Калинівська ділянка, 14 кв., 2011 р	13–14.04	15–17.05	15–16.07

Канюк звичайний (*Buteo buteo*). Дендрофіл, поліфаг. Найбільш чисельний вид хижих птахів Провальського степу. Лісостеповий ландшафт Провальського степу є найбільш оптимальним для гніздування цього виду. Звичайний на гніздуванні в байрачних лісах – як у широких балках із постійними водотоками, так і у вузьких, невеликих балках (відносна щільність у 2012 р. – $0,4$ пари/км²). У 2012 р. в заповіднику гніздилися 2 пари – в байраках Калинівської ділянки.

У Провальському степу канюк гніздиться переважно в різних типах байрачних лісів: у дубово-ясенєво-в'язових байрачних лісах широких і глибоких балок, у сухих байраках по верхів'ях балок, іноді в невеликих «острівцях» байрачного лісу серед степових ділянок на вододілах (загалом 84% виявлених гнізд). Також птахи

заселяють лісосмуги різних типів і невеликі масиви штучних лісів (разом 16 % гнізд).

У Провальському степу загальна чисельність гніздового угруповання в 2007–2008 рр. становила 17–23 пари (з урахуванням птахів, що літують). Середня щільність гніздування – 15,2 пари/100 км². У 2010 р. на площі близько 80 км² нами було виявлено 11–12 пар, що відповідало гніздовій щільності 13,75–15,0 пар/100 км² території.

Гнізда розміщувалися на деревах дуба (28 %), ясена (22 %), вільхи (14 %), клена (14 %), груші (8 %), в'яза (8 %), верби (3 %) та робінії (3 %).

Найчастіше птахи будують власні гнізда, іноді використовують старі гнізда інших хижих птахів або воронових. У Провальському степу в трьох випадках канюки займали старі гнізда яструба великого, по одному разу використовували гнізда орла-карлика та крука. У байрачних лісах Провальського степу гнізда канюка розташовувалися на висоті 4,3–12,5 м, у середньому ($n = 22$) – $8,03 \pm 2,61$ м.

Повні кладки відмічалися нами, починаючи з 6 травня і трплялися до початку червня. У 2007 р. повні кладки були знайдені 5 травня (4 яйця), 12 травня (3 і 4 яйця), 14 травня (3 і 4 яйця), 5 червня (4 яйця). Ймовірно, кількість яєць у кладках залежить від кормових умов року. Так, у сприятливому за кормовою базою 2007 р. у кладках було від 3 до 4 яєць, у середньому – 3,6 яйця на кладку, причому переважали кладки з 4 яєць (67 %) (Мороз та ін., 2008).

Відзначено територіальні відмінності розмірів яєць із різних стаціонарів. Так, яйця з території Провальського стаціонару ($n = 22$) виявилися більшими за довжиною порівняно з яйцями зі Стрільцівського стаціонару ($n = 17$) (табл. 8).

Таблиця 8

Характеристика яєць канюка з території стаціонарів

Регіон	Середні розміри яєць		Регіон
	L	D	
Стаціонари загалом ($n = 42$)	$54,25 \pm 2,03$	$43,18 \pm 1,71$	Наші дані
Стрільцівський степ ($n = 17$)	$53,9 \pm 1,6$	$43,5 \pm 1,4$	Наші дані
Провальський степ ($n = 22$)	$54,9 \pm 2,1$	$43,3 \pm 1,5$	Наші дані
Північ України ($n = 13$)	55,4	43,9	Домашевський, 2004
Київська та Харківська область ($n = 48$)	54,6	43,3	Зубаровський, 1977

Насиджування кладки починається з відкладання першого яйця. Тривалість насиджування становить близько одного місяця; кладку насиджує переважно самка. Поява пташенят відмічалася з кінця другої декади травня і тривала до середини червня (у гніздах із пізніми кладками). У Провальському степу найраніший термін появи пташенят зафіксовано 10–12 травня 2007 р. (за результатами спостережень за пташенятами).

Гнізда з пташенятами у першому та другому пуховому вбранні знаходили в Провальському степу 29 травня 2004 р., 10 червня 2003 р., 19 і 20 червня 2010 р., 21 червня 2008 р. Частково оперених пташенят віком 2–3 тижні виявляли 22 червня 2004 р., 24 червня 2005 р., 29 червня 2007 р., 2 липня 2011 р.

Успішність розмноження канюка, тобто відсоток пташенят, що благополучно залишили гніздо, від загальної кількості відкладених яєць, істотно варіює за роками й залежить від низки чинників. Так, у Провальському степу в 2007 р. успішність розмноження була досить високою і становила 81,9% (для 6 пар). При цьому у двох пар спостерігали 100% ефективність розмноження (усі пташенята покинули гнізда).

Пташенята перебувають у гніздах протягом 40–45 діб. Виліт пташенят відбувається з кінця червня і триває до початку серпня. Найраніший термін залишення гнізда зафіксований 25–27 червня 2007 р. (табл. 9).

Таблиця 9

**Основні терміни розмноження канюка на території
Провальського степу**

Рік	Поява біля гнізда	Початок відкладки яєць	Поява пташенят	Виліт пташенят (початок)	Виліт пташенят (закінчення)
2007	2–3.04	10–12.04	10–12.05	25–28.06	25–26.07
2009	12–15.04	25–27.04	26–27.05	4–8.07	15–17.07

Спектр живлення канюка є одним із найрізноманітніших у регіоні. Серед його жертв виявлено 13–14 видів ссавців, один вид амфібій, не менше 4–5 видів плазунів і не менше 14 видів птахів. У спектрі живлення переважають мишоподібні гризуни та плазуни. У Провальському степу в 2007 р. у пелетках цього виду домінувала нориця звичайна (*Microtus* sp.) – 41,9%.

Субдомінантами в живленні були змії (*Serpentes*) – 13,5 % та миші групи *Mus musculus* – 10,9 %.

Орел-карлик (*Hieraaetus pennatus*). Дендрофіл, орніто-міофаг. Нечисленний на гніздуванні вид. Гніздиться на ділянках байрачних лісів із домінуванням дуба, ясена, в'яза та вільхи в широких і глибоких балках (Верхнє Провалля, Грушева, Деревечка).

Достовірно на гніздуванні виявлений із 2003–2004 рр. У 2012 р. одна пара гніздилася в байрачному лісі кварталі 19 Калинівської ділянки заповідника. Гніздування ще однієї пари в охоронній зоні Грушівської ділянки (балка Грушева) підтверджено не було. На території стаціонару площею 120–130 км² у 2007–2011 рр. гніздилися 4–5 пар орла-карлика. Щільність гніздування становила 3,8 пари/100 км². Загальна чисельність на стаціонарі оцінювалася в 3–4 пари.

Одразу після прильоту птахи починають ремонтувати старі або будувати нові гнізда. Для гніздування орли-карлики використовують власні гнізда або займають старі споруди інших хижих птахів. Так, у Провальському степу з 7 виявлених гнізд 5 були збудовані самими птахами (71,4 %), а у двох випадках орли-карлики зайняли гнізда яструба великого та канюка. Птахи будують гнізда переважно на старих в'язах (4 гнізда, 58 %). Гніздо яструба великого, яке використовували орли-карлики, розташовувалося на високому дереві вільхи, а гніздо канюка – на високому ясені.

У Провальському степу гнізда розміщувалися на висоті 12,9–19,5 м, у середньому – $17,6 \pm 3,1$ м. Гніздові ділянки знаходилися на відстані 2–5 км одна від одної, а в системі балок Верхнє Провалля–Грушева – на відстані 2,0–3,5 км. Гнізда орла-карлика відносно невеликі за розмірами. Середні розміри гнізд орла-карлика з Провальського степу наведені в таблиці 10.

Таблиця 10
Розміри гнізд орла-карлика з Провальського степу, 2007 р.

Параметри гнізд	n	Lim	M ± m
Максимальний діаметр, см	2	67–90	69,5 ± 0,71
Мінімальний діаметр, см	2	67–68	67,5 ± 0,71
Максимальний діаметр лотка, см	2	28–39	33,5 ± 7,78
Мінімальний діаметр лотка, см	2	28–31	27,5 ± 2,12
Глибина лотка, см	2	6–8,5	7,3 ± 1,77
Висота гнізда, см	2	20–27	23,5 ± 4,95

Гнізда були побудовані з гілок в'яза та клена, лоток – із тонких гілочок в'яза. У лотку було багато свіжих гілочок в'яза та клена татарського з листям. Початок кладки в орла-карлика зазвичай припадає на кінець квітня – початок травня (табл. 11). У повній кладці найчастіше буває два яйця, рідше – одне або три. Самиць орла-карлика на гніздах ми спостерігали 9 травня 2006 р., 14 і 25 травня 2007 р., 6 червня 2007 р. (Мороз, Ветров, 2013).

Таблиця 11

**Основні фази розмноження орла-карлика
у Провальському степу**

Місце та рік	Початок кладки	Поява пташенят	Виліт пташенят
Королівські скелі, 2006 р.	2–3.05	3–5.06	12–15.07
Королівські скелі, 2007 р.	7–8.05.	10–12.06	22–25.07
Балка Грушева, 2007 р.	12–15.05	15–18.06	26–28.07
Ліс Катарал, 2008 р.	5–7.05	7–10.06	25.07
Королівські скелі, 2011 р.	12–14.05	14–16.06	25–27.07

У двох гніздах орла-карлика, оглянутих 24–25 червня 2007 р., було знайдено по два пташеняти в білому пуху віком від 5–7 до 12–15 днів. Пташенят віком 2,5–3,5 тижня (які почали вкриватися пір'ям) спостерігали в гніздах 2 липня 2011 р. та 4 липня 2009 р. 9 липня 2007 р. у гнізді орла-карлика на вільсі (ліс Катарал) виявлено пташеня віком близько 4 тижнів, розміром із курку. Пташеня перебувало переважно в пуховому вбранні, пір'я було розвинене на плечах, спині та крилах.

У рештках їжі орла-карлика з Провальського степу виявляли *Spermophilus pygmaeus*, *Columba palumbus*, *Strix aluco*, *Turdus merula*.

Совка (*Otus scops*). Дендрофіл, ентомофаг. Рідкісний вид. Гніздиться переважно на ділянках старих байрачних лісів у балках і на вододілах. Основною умовою гніздування є наявність старих дуплистих дерев, а також старих гнізд воронових птахів.

На території стаціонарів совка гніздиться також по узліссях заплавних дібров, у вербово-тополевих насадженнях уздовж берегів водойм, у старих лісосмугах.

У Провальському степу чисельність совки є невисокою і продовжує скорочуватися. Якщо у 2003–2004 рр. на ділянці заплави

р. Верхнє Провалля завдовжки 2,5 км уздовж Калинівської ділянки нами обліковані три самці совки, що токували, то у 2007 р. – лише один самець. За даними нічних обліків самців у травні–червні 2007 р. гніздова щільність совки на Калинівській ділянці становила 0,4–0,7 пари/км², на Грушівській – 0,3–0,5 пари/км².

Загалом у байрачних лісах Калинівської ділянки щорічно фіксувалися 2–3 територіальні самці совки, а в охоронній зоні Грушівської ділянки (балка Грушівська) – 1–2 самці. У 2011 р. на Калинівській ділянці заповідника спостерігали двох самців совки, що токували, однак у 2012 р. – жодного. На Грушівській ділянці (в охоронній зоні) у 2012 р. зареєстровано лише одного самця.

Сова сіра (*Strix aluco*). Дендрофіл, міофаг. Досить звичайний осілий птах. Характерна лише для байрачних лісів. У Провальському степу сова сіра мешкає на ділянках старого дубово-в'язово-ясеневого байрачного лісу (де є нечисленною), а також у старих вільхово-вербових насадженнях уздовж річок.

За нашими спостереженнями, пари гніздяться на відстані 1–5 км одна від одної. Під час нічних обліків самців, що токували, у березні–квітні 2007 р. у байраках балкових систем Верхнє Провалля та Грушева виявлено не менше 7 особин сови сірої. На території Калинівської ділянки постійно гніздилися 2–4 пари (балка Верхнє Провалля), на Грушівській (з охоронною зоною) – 1–2 пари (балка Грушева). У балці Козячій (околицях Грушівської ділянки) у 2007–2009 рр. постійно відмічали одну пару на 2 км байрачного лісу. Середня гніздова щільність на маршрутах становила 0,4–0,5 пари/км².

Шлюбні крики самців чути з кінця лютого – початку березня. У Провальському степу в 2007 р. самців, що токували, ми чули з 18 березня (балка Верхнє Провалля). Птахи дотримувалися старих дерев в'яза (4 дерева, з них 3 – сухостійні), верби (одне дерево) та груші (одне дерево).

Птахи використовували дуплисті дерева заввишки від 4 до 15 м, у середньому (n = 6) – 9,8 м. Діаметр використаних дерев коливався від 32 до 143 см, у середньому (n = 6) – 58,2 см. Дупла розташовувалися на висоті 1,8–5,7 м, у середньому (n = 6) – 3,1 м. Середні розміри лотка дупел (n = 4) становили 32 × 19 см. Пташенята з'являються у квітні–травні. У гніздах вони перебувають близько трьох тижнів. Виводки залишають гнізда у другій половині травня – у червні.

У Провальському степу молодих птахів, що покинули гнізда, ми спостерігали 14 травня 2007 р. та 7 липня 2009 р. (балка Козяча). Пташенят поблизу гнізд чули 20 і 28 травня 2007 р. (балки Верхнє Провалля та Грушева).

У живленні сови сірої знайдені *Sorex araneus* (1,9%), *Sorex minutus* (3,8%), вовчок лісовий (*Dryomys nitedula*) (3,8%), *Mus musculus* + *Mus spicilegus* (15,4%), *Sylvaemus uralensis* (5,8%), *Sylvaemus tauricus* (7,7%), *Microtus arvalis* (36,4%), а також птахи: *Turdus* sp. (1,9%), *Erithacus rubecula* (3,8%), *Parus major* (1,9%), *Passer montanus* (5,8%), *Fringilla coelebs* (5,8%); амфібії (*Bufo viridis* – 1,9%), а також комахи (5,7%).

Основними ворогами сови сірої на ділянках стаціонару є яструб великий та пугач. За нашими спостереженнями, у Провальському степу частка сови сірої в живленні яструба великого становила 3,6% від загальної кількості здобутих жертв (усього 3 знахідки). Також у Провальському степу сова сіра виявлена в живленні пугача – одна особина у 2007 р. (0,4% від загальної кількості здобутих жертв) (Русин та ін., 2008).

Сова вухата (*Asio otus*). Дендрофіл, міофаг. У Провальському степу у 2007 р. на площі 120–130 км² мешкали 7 пар вухатої сови. Середні показники гніздової щільності – 5,3 пари/100 км². Одна пара вухатої сови гніздилася у 2009 р. на Грушівській ділянці заповідника. У 2012 р. на гніздуванні вид не виявлено.

У Провальському степу вухата сова гніздиться в різноманітних лісосомагах і невеликих штучних лісах (37,5% знайдених гнізд і гніздових ділянок), а також по узліссях байрачних лісів (25%). Для гніздування використовувала споруди сірої ворони (4 гнізда, 57,1%), сороки (2 гнізда, 28,6%) і яструба малого (1 гніздо, 14,3%). Із 8 житлових гнізд 3 (37,5%) були розташовані на яблуні, 2 гнізда (25%) – на гліді, по одному гнізду – на клені татарському (12,5%) та сосні (12,5%). Висота розташування гнізд варіювала від 1,7 до 6,5 м, у середньому ($n = 7$) – 4,2 м.

Гнізда з неповними кладками знайдено 30 березня 2004 р. (5 яєць) та 7 квітня 2007 р. (2 яйця). У Провальському степу повні кладки виявлено 14 квітня 2004 р. (6 яєць), 19 квітня 2007 р. (7 слабо насиджених яєць), 24 квітня 2007 р. (5 яєць), 15 травня 2009 р. (7 яєць).

Вилуплення пташенят зазвичай відбувається наприкінці квітня – у травні. Гніздо з пташенятами віком 5–7 днів знайдено

14 травня 2007 р. (околиці заповідника, балка Вільхова). 24 травня 2003 р. у сосновій лісосмузі біля с. Провалля знайдено гніздо з 4 пташенятами віком 2,5–3 тижні. У Провальському степу успішність розмноження у 2007 р. для 3 пар становила 41,2%.

Природними ворогами вухатої сови є яструб великий, канюк і пугач. За нашими спостереженнями, у Провальському степу частка вухатої сови в живленні яструба великого становила 1,5% від загальної кількості здобутих жертв (усього знайдено рештки 1 особини вухатої сови). Навесні й улітку 2007 р. у здобичі канюка та пугача частка вухатої сови становила відповідно 1,3% та 0,49% від загальної кількості здобутих цими хижаками тварин (Русин та ін., 2008).

Одуд (*Upupa epops*). Склерофіл, ентомофаг. Є досить звичайним видом байрачних лісів. У 2012 р. на території заповідних ділянок середня щільність одуда в байраках дорівнювала 7,2 пари/км², у межах стаціонару Провальський степ щільність становила до 5,5 пари/км².

Сиворакша (*Coracias garrulus*). Склерофіл, ентомофаг. Дуже рідкісний на гніздуванні вид старих байрачних лісів. Спостерігається не щороку. В екологічному відношенні є склерофілом, проте досить часто гніздиться і в дулистих деревах. У 2012 р. в старих байраках Калинівської ділянки заповідника, ймовірно, гніздилася одна пара сиворакші. Візуально одного птаха спостерігали в 19-му кварталі заповідника 1 липня 2012 р.

Крутиголовка (*Jynx torquilla*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний гніздовий вид, переважно байрачних лісів. У 2012 р. в байрачних лісах стаціонару середня гніздова щільність крутиголовки була досить високою – 10,0 пари/км², у байраках заповідної ділянки – 12,1 пари/км².

Жовна сива (*Picus canus*). Дендрофіл, ентомофаг. Досить рідкісний осілий птах старих байрачних лісів. У гніздовий період дотримується старих насаджень верби, тополі та в'яза у днищах балок. Низька чисельність, ймовірно, лімітується нестачею придатних гніздових біотопів. У 2012 р. загальна відносна щільність виду в байраках заповідника становила 0,5 пари/км², у байраках стаціонару – 0,4 пари/км².

Дятел великий (*Dendrocopos major*). Дендрофіл, фіто-ентомофаг. Звичайний осілий вид байрачних лісів і лісосмуг. У Провальському степу є найбільш чисельним серед дятлів.

Дотримується як старих лісів у глибоких балках, так і невеликих байрачних масивів у їхніх верхів'ях та вибалках. У 2012 р. щільність виду в байрачних лісах досягала 11,6–17,8 пари/км². Досить звичайний цей вид і в старих лісосмугах – 2,2–4,9 пари/км².

Дятел середній (*Dendrocoptes medius*). Дендрофіл, ентомофаг. Є досить звичайним осілим видом старих байрачних лісів у глибоких балках. Дотримується старих ділянок дуба та в'яза. У квітні–червні 2012 р. на таких ділянках лісу нами зареєстровано 11,3–12,1 пари/км².

Дятел малий (*Dryobates minor*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид різних типів байрачних лісів (рис. 31). Зустрічається спорадично. У байрачних лісах заповідної ділянки (з охоронними зонами) середня щільність малого дятла у 2012 р. дорівнювала 3,2 пари/км², у байраках стаціонару – 2,4 пари/км².

Дятел сирійський (*Dendrocopos syriacus*). Дендрофіл, фіто-ентомофаг. Звичайний вид старих лісосмуг та деревних насаджень у селах. У 2012 р. загальна відносна щільність виду в лісосмугах заповідника становила 1,5 пари/км², у лісосмугах стаціонару – 2,4 пари/км².

Жайворонок лісовий (*Lullula arborea*). Дендрофіл, фітоентомофаг. Є характерним мешканцем піщаних терас, де населяє листяні рідколісся та узлісся соснових насаджень.

У Провальському степу двох самців лісового жайворонка ми спостерігали на невеликій ділянці соснової посадки біля с. Провалля у травні–червні. Самці активно токували, що може свідчити про гніздування виду, проте, ймовірно, це були лише літучі особини. Цей випадок є першим для досліджуваної ділянки. Раніше цей вид у Провальському степу не відмічали й інші дослідники (Волчанецкий, 1950; Панченко, 1978; Кондратенко, Мороз, 2002).

Щеврик лісовий (*Anthus trivialis*). Дендрофіл, ентомофаг. Є досить чисельним на гніздуванні в лісосмугах дослідженого стаціонару, де його відносна щільність у 2012 р. становила 17,9–22,1 пари/км². У байрачних лісах чисельність лісового щеврика значно менша, проте і тут він є досить звичайним – 3,7–4,8 пари/км².

Сорокопуд терновий (*Lanius collurio*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид чагарникових біотопів, лісосмуг та узлісь байрачних лісів Провальського степу. По чагарниках проникає на степові ділянки. У 2012 р. в байраках заповідної ділянки щільність

становила 2,1 пари/км². У лісосмугах середня чисельність виду була дещо вищою – 3,7 пари/км², у лісосмугах заповідника – 2,2 пари/км². У байрачних лісах стаціонару дотримувався узлісь та сухих верхів'їв балок, де його середня гніздова щільність у 2012 р. дорівнювала 2,8 пари/км².

Сорокопуд чорнолобий (*Lanius minor*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисленний вид узлісь байрачних лісів та невеликих «острівців» байрачного лісу з чагарниками у степових улоговинах. Може гніздитися на поодиноких деревах на степових галявинах.

Одного самця чорнолобого сорокопуда спостерігали 11 червня 2012 р. на маршруті вздовж балки Верхнє Провалля завдовжки близько 3 км (Калинівська ділянка та охоронна зона). На ділянці пасовища з поодинокими деревами та чагарниками між балками Козячою та Верхнє Провалля (площа близько 1,5 км²) у червні 2012 р. знайдено дві пари чорнолобого сорокопуда. У лісосмугах у 2012 р. вид не виявлений.

Вільшанка (*Erithacus rubecula*). Дендрофіл, ентомофаг. Фоновий чисельний птах старих вологих ділянок байрачних лісів з густим підліском та буреломами. У травні–червні 2012 р. щільність виду в байрачних масивах заповідника сягала 116,1 пари/км², а загальна середня щільність у байраках стаціонару – 111,9 пари/км². У лісосмугах Провалля вільшанка гніздиться з невисокою щільністю – 4,1–4,6 пари/км².

Мухоловка білошия (*Ficedula albicollis*). Дендрофіл, ентомофаг. Фоновий багаточисельний птах старих байрачних лісів Провальського степу. Зафіксована лише на ділянках старого байрачного лісу в широких глибоких балках. Один із найчисельніших видів у 2012 р. У травні–червні 2012 р. щільність виду у широких байрачних масивах була дуже високою – до 155,2–184,9 пари/км².

Соловейко східний (*Luscinia luscinia*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний птах байрачних лісів, лісосмуг та чагарників. У травні 2012 р. в байрачних масивах балок чисельність соловейка становила 45,7–49,8 пари/км². У лісосмугах він був одним із чисельних видів із щільністю 10,6–13,7 пари/км².

Мухоловка сіра (*Muscicapa striata*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний птах байрачних лісів, старих лісосмуг та насаджень у селищах. У байрачних лісах дотримується як старих ділянок лісу в широких глибоких балках, так і менших суходільних балок.

У червні 2012 р. чисельність виду в байрачних масивах стаціонару була високою і становила 58,2–66,5 пари/км². У лісосмугах вид поширений спорадично, з щільністю 3,7–4,4 пари/км².

Дрізд чорний (*Turdus merula*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид вологих та суходільних ділянок байрачних лісів (середня щільність у 2012 р. – 67,4 пари/км²). У лісосмугах стаціонару чорний дрізд був найбільш чисельним видом. У травні–червні 2012 р. відносна щільність виду в лісосмугах стаціонару становила 22,5 пари/км², а в лісосмугах Калинівської ділянки – до 26,6 пари/км².

Дрізд співочий (*Turdus philomelos*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний на гніздуванні в байрачних лісах Провальського степу (36,1–38,7 пари/км² у 2012 р.). У лісосмугах співочий дрізд у 2012 р. поступався за чисельністю лише чорному дрозду (середня щільність – 14,5–19,5 пари/км²). Під час вечірніх обліків у лісосмугах Калинівської ділянки заповідника 6 травня зафіксовано до 9 співаючих самців на 2 км облікового маршруту.

Вивільга (*Oriolus oriolus*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид байрачних лісів різних типів. У червні 2012 р. у заповіднику (з охоронною зоною) щільність була навіть дещо вищою, ніж на стаціонарі загалом – 34,8 пари/км² (у байрачних лісах стаціонару – 31,2 пари/км²). Вивільга є досить чисельною у лісосмугах стаціонару – 13,5–15,9 пари/км². Постійно гніздиться в насадженнях селищ, де також є звичайним видом.

Синиця блакитна (*Cyanistes caeruleus*). Дендрофіл, ентомофаг. Досить чисельний осілий вид старих вологих байраків Провалля зі щільністю 47–62 пари/км² у 2012 р. У невеликій кількості спостерігалася на гніздуванні в старих лісосмугах – 1,6–2,6 пари/км².

Синиця велика (*Parus major*). Дендрофіл, ентомофаг. Фоновий багаточисельний осілий вид байрачних лісів, звичайний вид лісопосадок і насаджень у селищах. У байраках дотримується різноманітних ділянок. У травні–червні 2012 р. відносна щільність синиці у байраках дорівнювала 106,3 пари/км², у байрачних лісах заповідника – до 118,6 пари/км². У старих лісосмугах велика синиця також була одним із чисельних видів – 8,1–11,1 пари/км².

Ремез (*Remiz pendulinus*). Дендрофіл–лімнофіл, ентомофаг. Рідкісний вид. Після тривалої перерви знову з'явився на гніздуванні в Провальському степу. Дотримується ділянок байрачного лісу з водоймами. У червні–липні 2012 р. під час обліків уздовж балки Клинівської зареєстровано пару ремеза на 2 км маршруту.

Підкоришник звичайний (*Certhia familiaris*). Дендрофіл, ентомофаг. Нечисленний осілий птах. Зустрічається спорадично на ділянках старого байрачного лісу. Нині спостерігається скорочення чисельності. У квітні–травні 2012 р. щільність цього виду в байраках стаціонару становила 3,6 пари/км².

Крук (*Corvus corax*). Дендрофіл, еврифаг. Є звичайним осілим птахом. Протягом гніздового періоду населяє різноманітні біотопи. Оселяється в байрачних лісах, на деревах (25 % гнізд), віддаючи перевагу дубу звичайному (п'ять гнізд) та в'язу (чотири гнізда). Пара, яка гніздилася у 2004–2006 рр. на Калинівській ділянці заповідника, будувала гнізда на великих дубах на висоті 9,5–13 м; у 2012 р. на площі близько 100 га байрачного лісу гніздилися 2 пари крука (у кв. 4 та 19). Загальна чисельність дендрофільного угруповання крука в Провальському степу дорівнює 5–6 пар. На скельних виступах балок (система балок Верхнє Провалля, Деревечка) розташовується 5,5 % гнізд. Часто оселяється на опорах високовольтних ліній електромереж напругою 35 і 500 кВ серед агроландшафтів та ділянок кам'янистих і лучних степів (69 % гнізд). Найчастіше гнізда розташовує посередині металевих горизонтальних елементів подвійних бетонних опор ЛЕП (9 гнізд) або на горизонтальній ділянці ажурних металевих опор – у верхній або середній частині (12 гнізд). Три гнізда розташовувалися на платформі, що прилягала до одного з бетонних стовпів.

Спостерігали будівництво запасних гнізд, які птахи (залежно від гніздової прихильності) будували або на сусідніх деревах (одне гніздо), або на сусідніх опорах бетонних ЛЕП (три гнізда), або поруч з основним гніздом – на одній опорі (три гнізда).

Висота розташування гнізда варіює від 9 до 22 м, у середньому – 14,9 м (36 гнізд). На опорах ЛЕП – на висоті 10,5–22 м (у середньому 18,4 м; 25 гнізд); на деревах – від 9 до 15 м (у середньому 11,4 м; 9 гнізд). Біля с. Королівка (околиці Грушевської ділянки) гнізда крука розташовувалися на вертикальній скельній стіні (лівий берег р. Верхнє Провалля, притока Великої Кам'янки) на висоті 10 м від землі, у 2 м від краю скельного обриву (у 2006 р. птахи побудували нове гніздо на місці старого).

Круки, як правило, дуже консервативні у виборі гніздових ділянок і віддають перевагу одним і тим самим місцям гніздування протягом багатьох років. У Провальському степу у 2004–2005 рр. дві пари використовували для гніздування одні й ті самі опори

ЛЕП, решта переселилися на сусідні опори та дерева на відстань у середньому 318 м (6 гнізд).

Розміри гніздових ділянок: у 2005 р. на ЛЕП завдовжки 6 км на північний захід від с. Провалля знайдено 6 житлових гнізд на відстані 1,5–0,45–0,75–1,35–1,5 км одне від одного (у середньому – 1,1 км). Середні розміри гнізд (9 гнізд): діаметр 61,5–67,9 см, висота 22–38 см; розміри лотка (8 гнізд): діаметр 24,5–27,6 см, глибина 8,2 см, товщина стінок 5–7 см.

Вилуплення пташенят крука у 2004 р. розпочалось наприкінці березня – на початку квітня (28–29 березня – 4–5 квітня). У 2005 р. терміни вилуплення змістилися приблизно на тиждень (початок 5–12 квітня). Успіх вилуплення доволі високий: у 6 гніздах (34 яйця) знайдено 3 незапліднені яйця. Максимальний відхід пташенят припадає на перші два тижні життя. У 6 випадках із 25 обстежених гнізд кладки та пташенята загинули повністю (2004–2006 рр.). Ефективність розмноження становить 42 % (для 7 гніздових пар). Разом у 2004–2006 рр. з гнізд вилетіло 50 зльотків (1,7 зльотка на пару та 2,2 – на успішну пару).

Цікавим є випадок повторного гніздування у пари, яка гніздилася у 2004 р. на залізній опорі ЛЕП напругою 35 кВ. Перша кладка з 7 яєць (14.03.2004 р., слабо насиджена) була невдалою (пташенята загинули від погодних умов). У першій декаді квітня (через три дні після загибелі останнього пташеняти) птахи почали демонструвати шлюбну поведінку, і наприкінці другої декади квітня самка розпочала другу кладку. На початку травня (4.05) у гнізді було 4 добре насиджених яйця.

Загальна чисельність гніздового угруповання у 2004–2006 рр. становила 10–12 пар при щільності 1–1,2 пари/10 км². Уже в лютому траплялися птахи з будівельним матеріалом (8.02.2004 р.). За умови пізньої і холодної весни птахи розпочинали будівництво чи ремонт гнізда в середині березня (2 березня 2005 р. знайдено повністю оновлене гніздо). Загалом період гніздування розтягнутий: 18.03.2005 р. було знайдено як гнізда з кладками (2–3 яйця), так і гнізда на стадії будування. Повні кладки з 5–7 слабо насиджених яєць знаходили в середині березня (14.03.2004 р. – кладка з 7 яєць; 23.03.2005 р. – 5 яєць; 20.03.2006 р. – кладка з 4 яєць). Загалом у кладці 4–7 яєць, у середньому ($n = 7$) – 5,3 яйця на кладку. Розміри яєць ($n = 40$): $44,9\text{--}55,8 \times 31,8\text{--}36,2$ мм, у середньому – $49,2 \times 33,4$ мм.

Восени більша частина круків місцевої популяції концентрується біля с. Провалля. Ймовірно, до них приєднується і частина птахів з більш віддалених гніздових ділянок. Загалом в околицях с. Провалля зимує 65–70 особин (зима 2005–2006 рр.).

З природних ворогів крука у Провальському степу мешкає яструб великий і, ймовірно, пугач. Відомі два випадки здобичі яструбом молодих круків та пташенят біля гнізд у квітні та червні 2004 р.

У 2006 р. у Провальському степу спостерігали випадок гніздування звичайного боривітра (*Falco tinnunculus*) у запасному гнізді крука на опорі ЛЕП.

У пелетках та поїдях крука з Провальського степу знайдено рештки свійської худоби, собак, шкаралупу яєць свійських та диких птахів, рештки дрібних гризунів, комах (жужелиць, жуків тощо), насіння культурних та дикорослих злаків, ягоди терену та степової вишні. Виявлено випадки розорювання гнізд птахів, що гніздяться на землі (щевриків, жайворонків).

Сіра ворона (*Corvus cornix*). Дендрофіл, еврифаг. Звичайний, але нечисельний осілий вид. У Провальському степу мешкає на ділянках байрачних лісів, у лісосмугах різного типу, у селищах – на високих вербах та тополях. Щільність гніздування сірої ворони у Провальському степу в 2004–2006 рр. становила 1,6–1,8 пари/10 км². На Калинівській ділянці та в її охоронній зоні у 2012 р. спостерігали одну пару сірих ворон, в охоронній зоні Грушевської ділянки – 2 пари (у балці Грушевій).

Наразі спостерігається певне зниження чисельності на всіх досліджуваних ділянках. Основними чинниками зменшення чисельності є хижацтво яструба великого та переслідування людиною.

Терміни розмноження сірої ворони залежать від погодних умов: у роки з теплою та ранньою весною птахи починають займати гніздові ділянки й будувати гнізда наприкінці лютого – на початку березня. Повністю готове гніздо знайдено 7.03.2005 р.; 25.03.2004 та 10.04.2006 рр. спостерігали птахів із гніздовим матеріалом, які будували гнізда. Сіра ворона щороку будує нове гніздо; гніздування у торішніх гніздах не траплялося.

У Провальському степу сіра ворона будує гнізда на груші звичайній (16%), вербі (16%), вільсі чорній (13,5%), ясену високому (13,5%), яблуні лісовій (13,5%), осокорі (11%), в'язі (8%), робінії (2,7%), клені польовому (2,7%), дубі звичайному (2,7%)

(усього 37 гнізд). Висота розташування гнізд коливається від 3,2 до 14 м, у середньому – 8,49 м. Розміри гнізд (11 гнізд): діаметр – 39,1–46,5 см, висота – 12,5–32,5 см, у середньому – 24,5 см. Розміри лотка: діаметр – 20–21 см, глибина – 7–12,5 см, у середньому – 9,7 см. Товщина стінок чаші лотка – 3,5–7 см.

Терміни відкладання яєць залежать від характеру весни і зазвичай збігаються з кінцем третьої декади березня – першою декадою квітня. Повні кладки з 6 середньонасиджених яєць знаходили 15.04.2004 та 18.04.2005 рр. Перші пташенята з'являються у третій декаді квітня (25.04.2004 р.). У гнізді в с. Провалля 26.04.2005 р. знайдено 4 тридобових пташеняти. Процес вилуплення може тривати до середини травня. Ефективність розмноження становить 64,2%. Виліт пташенят триває з середини травня до середини червня. Молоді птахи тримаються біля гнізд до кінця липня. Часто птахи кількох виводків об'єднуються в групи чисельністю 30–50 особин. Восени виводки переміщуються до селищ, ферм і сміттєзвалищ.

Доволі часто сіра ворона полює на пташенят свійських птахів (п'ять зафіксованих випадків). Природними ворогами сірої ворони є яструб великий, шуліка та пугач. Поблизу селищ птахи зазнають переслідування з боку людини: у 2004–2006 рр. відомі чотири випадки розорення гнізд та відстрілу птахів.

Сорока (*Pica pica*). Дендрофіл, еврифаг. Досить звичайний осілий птах. Основні гніздові стації – чагарникові угруповання з терену степового, глоду, жостеру, приурочені до схилів та верхів'їв балок і ярів. Зрідка гніздиться в байраках, у верхів'ях балок. Майже не гніздиться в лісосмугах через зниження їхніх захисних властивостей. На території Калинівської ділянки заповідника в заростях сливи колючої (терену), глоду, шипшини – уздовж узлісся байрачних лісів, у зниженнях та улоговинах на площі близько 300 га – зафіксовано 2 пари сороки; у тернах біля породного відвалу на площі близько 50 га – одну пару.

Середня щільність виду у 2004–2006 рр. дорівнювала 0,26–0,28 пари/км², а разом із птахами, що не розмножувалися, – 0,78–0,82 ос./км². У перерахунку на площу гніздопридатних біотопів середня щільність становила: 2,6–3,75 пари/км² у терновниках біля с. Провалля; 0,7–1,3 пари/км² у рідколіссях; 4,5–5,45 пари/км² у балках Верхнього Провалля біля с. Калинник. Чисельність сороки в лісосмугах низька – 0,08–0,19 пари/км². Узимку щільність сороки становить 4,5–25,8 ос./км².

На Калинівській ділянці у 2004–2006 рр. гніздилися 3–4 пари сорок, у середньому 1,3 пари/км². На Грушівській ділянці гнізд не знайдено.

До будування гнізд сороки приступають у другій половині березня, і на початку квітня гнізда повністю збудовані. Характерною рисою розміщення гнізд сороки є доволі тісний зв'язок із заростями чагарників. У Провальському степу з 63 старих гнізд 26 (41,3%) розташовані на чагарнику сливи колючої (терену), 14 (22,2%) – на глоді, 6 (9,5%) – на ясені, 5 (7,9%) – на яблуні, 4 (6,3%) – на груші, 4 (6,3%) – на клені татарському, 2 (3,2%) – на робінії, 2 (3,2%) – на абрикосі. Висота розташування гнізд коливалася від 1,17 до 11,2 м, у середньому – 3,75 м.

Середні розміри гнізда сороки у Провальському степу: діаметр гніздового шару (15 гнізд) – 62,9 ± 6,7 см, висота гнізда – 29,9 ± 6,9 см, діаметр гнізда – 30,1 ± 2,7–33,4 ± 3,2 см, глибина лотка – 11,9 ± 2,6 см, діаметр лотка – 17,9 ± 2,5–19,4 ± 2,6 см, товщина стінок лотка – 2,5–5,2 см, діаметр льотка – 9,7 см.

Терміни відкладання яєць залежать від погодних умов. Перші яйця з'являються наприкінці першої декади квітня. Масова відкладка триває у другу декаду квітня. Повні кладки з 6–7 слабо насиджених яєць знаходили 24.04.2004 та 16.04.2006. У повній кладці (13 кладок) міститься від 5 до 7 яєць, у середньому – 5,74 яйця на кладку (Мороз, 2009).

Розміри яєць (n = 59): 32,6–34,9 × 23,4–25,1 мм, у середньому – 33,7 × 24,2 мм. Вилуплення пташенят розпочинається наприкінці квітня – на початку травня: 2 травня 2005 р. знайдено гніздо з трьома сильно насидженими яйцями та чотирма дводобовими пташенятами. Успішність гніздування відносно низька і простежена для 10 пар – 47,5% (яєць – 59, пташенят – 33, зльотків – 28; відхід яєць – 44%).

Виліт молодих птахів – наприкінці травня – до середини червня. До початку липня виводки тримаються гніздових ділянок, потім об'єднуються у більші зграї і переміщуються до околиць селищ і полів. Восени птахи концентруються біля джерел корму – силосних ям, звалищ, бойнь. Узимку реєстрували зграї з 30 птахів.

Всєдний птах. У живленні сороки трапляються безхребетні (черви, комахи), рослинні корми (зерно культурних і диких злаків). Спостерігали випадки розорення сорокою кладок наземногніздових горобцеподібних (польового жайворонка, садової вівсянки). Доволі регулярно реєструються випадки полювання сорок на

пташенят свійської птиці. Біля водойм підбирає загиблу рибу. У роки підйому чисельності мікромамалій може «мишкувати». В осінньо-зимовий період основу живлення становлять насіння культурних злаків, падло та харчові відходи.

Природними ворогами сороки є яструб великий і пугач. Хижацтво яструба великого є однією з імовірних причин глибокої депресії чисельності сороки на межі 1990-х – 2000-х рр. У 2004–2006 рр. спостерігалися три випадки успішного полювання яструба великого на сорок. У серпні 2001 р. на Грушівській ділянці спостерігали ефективний напад пугача на молодого птаха. Іноді кладки сороки розорує сіра ворона. Спостерігалися випадки гніздування у гніздах сороки польових горобців (гніздо з повною кладкою з шести яєць знайдено в тернах балки Дубової 23 травня 2005 р.). У старих гніздах сороки оселяється лісовий вовчок.

Сойка (*Garrulus glandarius*). Дендрофіл, еврифаг. У Луганській області мешкає звичайна (сивоголова) сойка. У Провальському степу реєстрували також особин кавказького (чорноголового) підвиду та птахів проміжних форм (із проміжним забарвленням голови).

У Провальському степу сойка трапляється в байрачних лісах (сухих або з постійним водотоком) з дуба, ясена, в'яза, кленів татарського та польового. У байрачних лісах відносна щільність сойки у 2012 р. становила 6–8 пар/км².

Гніздиться у природних рідколіссях з яблуні, груші, дуба, клена татарського, глоду, терену, які утворилися на місці зведених байрачних лісів. Великих лісових масивів та глибоких балок сойка уникає, віддає перевагу узліссям по краях балок. Сойка заселяє лісосмуги, невеликі штучні насадження з робінії, в'яза, ясена, абрикоса, клена татарського. У Провальському степу середня щільність гніздування становить: у лісосмугах (включно з невеликими штучними масивами) – 12,1–22,3 пар/км², у байрачних лісах – 11,9–21,8 пар/км². На Калинівській ділянці у 2004–2006 рр. мешкало 8–10 пар сойки, що в перерахунку на площу деревних насаджень (близько 90 га) становило 8,8–11,1 пар/км². У байраках Грушівської ділянки сойка малочисельна (0,3–1,5 пар/км²).

Повністю збудовані гнізда у Провальському степу знаходили 16 та 18 квітня 2005 р., 19 квітня 2006 р. Для гніздування сойка використовує широкий спектр деревних порід: клен татарський (24%), клен польовий (12%), ясен високий (12%), по 8% – робінія, абрикос, в'яз, клен ясенелистий та глід;

по 4% – яблуня, груша та дуб. Висота розташування гнізд коливалася від 1,07 до 6,2 м, у середньому – 3,8 м (25 гнізд).

Гнізда сойки найчастіше будують з гілочок клена татарського, льону, в'яза, ясена, робінії, використовуючи гілки довжиною 20–40 см і товщиною 1,5–4 мм. Лоток будується з корінців, сухих стебел трав'янистих рослин, тонких (0,5–1,5 мм), іноді в нього влітаються шматки синтетичної мотузки.

Середні розміри гнізд сойки у Провальському степу (см) (12 гнізд): діаметр – $28,7 \pm 7,2$ – $34,2 \pm 5,8$; висота – $18,2 \pm 1,1$; діаметр лотка – $14,5 \pm 1,9$ – $15,9 \pm 1,5$; глибина лотка – $7,6 \pm 1,1$; товщина стінок лотка – 1,5–3,5. Загалом найбільші за розмірами гнізда знайдено у Провальському степу, проте спостерігається значна мінливість цього показника, що пов'язано з широким спектром деревних і чагарникових порід, використовуваних сойкою.

Відкладання яєць триває з середини квітня. У Провальському степу повні кладки знайдено наприкінці квітня – на початку травня (29 квітня 2004 р. – 8 яєць; 2 травня 2006 р. – 7 яєць). Відкладання яєць триває до другої декади травня включно. Гнізда з 6–8 слабо насидженими яйцями виявлено 14 травня 2006 р. (6 яєць) та 20 травня 2005 р. (8 яєць). Кількість яєць у повній кладці – 6–9, у Провальському степу в середньому – 7,3 на гніздо. Розміри яєць з Провальського степу ($n = 44$): $28,4$ – $32,4 \times 21,3$ – $25,2$ мм, у середньому – $30,8 \times 23,9$ мм (Мороз, 2008а).

Вилуплення пташенят починається з середини травня. У Провальському степу пташенят у гніздах знаходили 18 і 20 травня 2004 р. Успішність розмноження сойки простежено для шести пар у Провальському степу: відкладено яєць – 44; вилупилося пташенят – 23; зльотків – 9; відхід яєць – 52,3%; успішність розмноження – 20,5%.

Виліт молодих птахів відбувається з першої декади червня. У пізніх кладках пташенята залишають гнізда до кінця місяця. Виводки тримаються на гніздових ділянках до серпня, у цей період птахи найбільш помітні.

У живленні сойки виявлені комахи (прямокрилі, жуки), пташенята дрібних горобцеподібних, ягоди та насіння дикорослих і культурних рослин. У роки врожаю жолуді стають основним джерелом рослинної їжі (у Провальському степу зафіксовано випадки запасання жолудів). Узимку в пошуках корму птахи регулярно відвідують садиби приватних будинків, території ферм, складів тощо.

Головним природним ворогом сойки на досліджуваних ділянках є яструб великий. На дорослих птахів і пташенят можуть нападати шуліка та сови. У старих гніздах сойки іноді оселяється лісовий вовчок.

Шпак звичайний (*Sturnus vulgaris*). Склерофіл, ентомофаг. Постійно гніздиться у вологих байрачних лісах. Переважно дотримується ділянок лісу зі старими вербами та в'язами по днищах балок. Гніздиться у старих дуплах дятлів та у природних дуплах. У 2012 р. був чисельним видом на ділянках байрачного лісу – гніздова щільність сягала 74,6–79,5 пар/км². Є звичайним видом у насадженнях селищ.

Кропив'янка чорноголова (*Sylvia atricapilla*). Дендрофіл, ентомофаг. Фоновий багаточисельний вид байрачних лісів і звичайний вид лісосмуг Провальського степу. У червні 2012 р. гніздова щільність кропив'янки в байрачних лісах була досить значною і сягала 90,1–97,3 пар/км². У лісосмугах щільність виду була на рівні 6,7–7,4 пар/км².

Кропив'янка садова (*Sylvia borin*). Дендрофіл, ентомофаг. Досить звичайний птах узлісь байрачних лісів. У червні 2012 р. відносна щільність виду в байраках стаціонару була на рівні 16,8–20,7 пар/км².

Кропив'янка сіра (*Sylvia communis*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид чагарників та узлісь байрачних лісів, досить чисельний вид лісосмуг. У травні–червні 2012 р. щільність кропив'янки в лісосмугах була високою – 13,4–17,9 пар/км². У байрачних лісах щільність виду становила 3,5–4,7 пар/км².

Кропив'янка прудка (*Sylvia curruca*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисленний вид чагарників по узліссях лісових масивів. Досить звичайна у деревно-чагарникових насадженнях селищ. У 2012 р. у байрачних лісах щільність виду становила 1,2–1,6 пар/км², у лісосмугах – лише 0,7–1,2 пар/км².

Кропив'янка рябогруда (*Sylvia nisoria*). Дендрофіл, ентомофаг. Нечисленний птах чагарників, лісосмуг і узлісь лісових масивів. Постійно гніздиться у насадженнях селищ. У байраках стаціонару чисельність виду у 2012 р. становила 1,2–1,6 пар/км². У лісосмугах щільність була дещо вищою – 3,7–4,4 пар/км².

Берестянка звичайна (*Hippolais icterina*). Дендрофіл, ентомофаг. Нечисленний вид байрачних лісів стаціонару зі щільністю 2,4 пар/км². У 2012 р. цей вид уперше виявлений на території

Провальського степу. Інвазія берестянки, ймовірно, відбулася із заплавних лісів Сіверського Дінця.

Вівчарик-ковалик (*Phylloscopus collybita*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний птах. Постійно гніздиться у байрачних масивах та у лісосмугах. У травні–червні 2012 р. середня щільність виду в байрачних лісах становила 18,1 пар/км², а в байраках заповідника – 24,8 пар/км². У лісосмугах стаціонару щільність виду була невисокою – 2,7–4,4 пар/км².

Вівчарик жовтобровий (*Phylloscopus sibilatrix*). Дендрофіл, ентомофаг. Нечисленний на гніздуванні вид байрачних лісів. З'являється тут не щорічно. У 2012 р. спостерігали інвазію виду в байрачні ліси стаціонару, де його щільність становила 3,6–4,8 пар/км².

Коноплянка (*Acanthis cannabina*). Дендрофіл, переважно фітофаг. Звичайний вид чагарників уздовж байрачних лісів та лісосмуг. Досить звичайна у насадженнях місцевих селищ.

Щиглик (*Carduelis carduelis*). Дендрофіл, переважно фітофаг. Звичайний осілий птах. У 2012 р. виявився досить чисельним у байрачних лісах стаціонару – 72,2–81,5 пар/км². У лісосмугах щільність щиглика була на досить низькому рівні – 3,4–5,2 пар/км². Щиглик є дуже звичайним на гніздуванні в селищах.

Зеленяк (*Chloris chloris*). Дендрофіл, переважно фітофаг. Звичайний осілий птах узлісь байраків, лісосмуг, чагарників, насаджень у селищах. У травні–червні 2012 р. у байраках стаціонару відмічали 50,9–65,7 пар/км². У лісосмугах чисельність зеленяка була невисокою – 2,6–4,1 пар/км².

Костогриз (*Coccothraustes coccothraustes*). Дендрофіл, фітофаг. Є звичайним осілим видом байрачних лісів та лісосмуг. У травні–червні 2012 р. відносна щільність костогриза в байраках стаціонару становила 58,9–66,7 пар/км². У лісосмугах костогриз виявився одним із найчисельніших на гніздуванні – 18,8–26,4 пар/км².

Зяблик (*Fringilla coelebs*). Дендрофіл, фіто-ентомофаг. Фоновий вид байрачних ділянок Провальського степу. Становить значну частку в населенні. У травні–червні 2012 р. щільність виду в байрачних масивах стаціонару дорівнювала 316,5 пар/км², а в заповідних байраках – до 355,2 пар/км². Є чисельним видом у лісосмугах, де дещо поступається чорному та співочому дроздам – 18,3–18,6 пар/км². Зяблик гніздиться у сосновій посадці та у насадженнях селищ, де також є досить звичайним.

Горобець польовий (*Passer montanus*). Склерофіл, переважно фітофаг. Звичайний, але нечисленний вид байрачних лісів, де гніздиться у дуплах дерев та в гніздах хижих птахів (відносна щільність у 2012 р. – 20,7 пар/км²). Є звичайним видом селищ. Зрідка гніздиться у тернових чагарниках, у старих гніздах сорок.

Вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний осілий і кочовий вид узлісь байрачних лісів і лісо-смуг. У 2012 р. відносна щільність вівсянки у байрачних масивах Калинівської ділянки становила 32,4–34,9 пар/км². У лісосмугах цей птах також був досить звичайним – 11,0–13,7 пар/км².

Вівсянка садова (*Emberiza hortulana*). Дендрофіл, фіто-ентомофаг. Звичайний вид лісосмуг, чагарників та узлісь байраків. У 2012 р. у байрачних лісах щільність садової вівсянки становила 15,9–18,1 пар/км². У лісосмугах садова вівсянка місцями була дуже чисельною (до 10 самців на 1,4 км обліку). Середня щільність виду в лісосмугах коливалася від 5,2 до 24,1 пар/км².

Вівсянка чорноголова (*Emberiza melanocephala*). Дендрофіл, фіто-ентомофаг. Рідкісний птах. Основні біотопи у Провальському степу – ділянки степової, лучної та рудеральної рослинності із чагарниками та поодинокими деревами. У невеликій кількості гніздиться у лісосмугах. Так, 19 травня 2012 р. у лісосмузі біля с. Черемшине довжиною близько 1,5 км зареєстровано одного самця, що токував.

Орнітокомплекси відкритих біотопів

Відкриті степові ділянки та їх аналоги займають найбільшу площу на території стаціонару Провальський степ (близько 80 %). Однак, орнітокомплекси відкритих ландшафтів налічують лише 18 видів птахів (з урахуванням 5 видів дендрофілів та 1 виду лімнофілів, що проникають у степові ділянки та агроценози). Власне кампофільне степове угруповання представлено лише 12 видами, що становить 12,1 % від загального числа гніздової фауни.

Така диспропорція пов'язана, насамперед, зі спрощеністю екологічної структури степів унаслідок інтенсивної господарської діяльності. Помітне збіднення різноманіття відкритих ландшафтів відбувається за умов інтенсивного сільськогосподарського використання пасовищ і агроценозів, що супроводжується поступовою деградацією захисних властивостей місць існування птахів. Саме

антропогенна діяльність призвела до зникнення у Провальському степу деяких рідкісних степових видів (степового орла, дрофи, хохітви, кульона великого тощо).

Серед птахів відкритих біотопів виявлено представників чотирьох рядів. Домінують горобцеподібні (13 видів); куроподібні представлені двома видами; яструбоподібні та сивкоподібні – по одному виду.

За своїм походженням більшість видів відкритих орнітокомплексів належать до пустельно-степової фауни (6 видів, усі кампофіли) та лісостепової фауни (4 види – дендрофіли) (рис. 15).

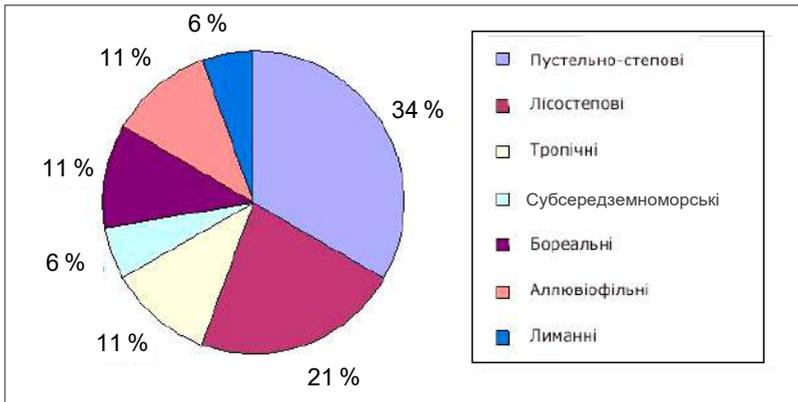

Рис. 15. Географо-генетична структура орнітокомплексів відкритих біотопів Провальського степу

Пустельно-степовий комплекс охоплює характерних представників аридних відкритих ландшафтів – жайворонків польового, степового та чубатого, щеврика польового, кам'янку попелясту, просянку. По більш мезофільних ділянках степу та агроценозах сюди проникають представники тропічного (перепілка, трав'янка чорногорова), алювіофільного (лузь лучний, трав'янка лучна) та бореального (сова болотяна, плиска жовта) комплексів. На полях просапних культур гніздиться представник лиманного комплексу – чайка.

Загалом орнітофауну відкритих біотопів можна поділити на чотири типи орнітокомплексів: комплекси різнотравно-злакового степу, кам'янистого степу, пасовищ і агроценозів. Кожен із цих комплексів включає від 6 до 12 видів птахів (табл. 12).

**Видовий склад орнітокомплексів відкритих біотопів
Провальського степу в 2012 р.**

Вид	Різнотравно-злаковий степ	Кам'янистий степ	Пасовища	Агроценози (поля)
<i>Circus pygargus</i>	–	–	–	+
<i>Coturnix coturnix</i>	+	+	–	+
<i>Perdix perdix</i>	+	+	–	–
<i>Vanellus vanellus</i>	–	–	–	+
<i>Asio flammeus</i>	+	–	–	–
<i>Galerida cristata</i>	–	–	+	–
<i>Alauda arvensis</i>	+	+	+	+
<i>Melanocorypha calandra</i>	+	+	+	+
<i>Anthus campestris</i>	–	+	+	–
<i>Motacilla flava</i>	–	–	–	+
<i>Lanius collurio</i>	–	+	–	–
<i>Sylvia communis</i>	+	+	–	–
<i>Saxicola rubetra</i>	+	+	+	–
<i>Saxicola torquata</i>	+	+	–	–
<i>Oenanthe isabellina</i>	–	–	+	–
<i>Emberiza hortulana</i>	+	+	–	–
<i>Emberiza melanocephala</i>	+	+	–	–
<i>Emberiza calandra</i>	+	+	+	–
Всього	11	12	7	6

Орнітокомплекс різнотравно-злакових степів

На ділянках різнотравно-злакового степу зафіксовано 11 видів птахів із трьох рядів. Домінують горобцеподібні – 8 видів (72,7%). За екологічною приуроченістю орнітофауна представлена кампофілами (7 видів) та дендрофілами (4 види).

Загальна щільність населення птахів на ділянках різнотравно-злакового степу у 2012 р. становила 161,0 пар/км². У складі орнітокомплексу переважають кампофіли, насамперед жайворонки польовий і степовий, а також просянка (табл. 13).

**Щільність населення птахів на ділянках
різнотравно-злакового та кам'янистого степу в 2012 р.**

Вид	Різнотравно-злаковий степ		Кам'янистий степ	
	щільність, пар/км ²	%	щільність, пар/км ²	%
<i>Coturnix coturnix</i>	1,6	0,99	0,9	0,34
<i>Perdix perdix</i>	1,2	0,74	0,8	0,3
<i>Asio flammeus</i>	0,3	0,19	–	–
<i>Alauda arvensis</i>	56,8	35,28	91,9	34,11
<i>Melanocorypha calandra</i>	27,9	17,22	45,2	16,77
<i>Anthus campestris</i>	–	–	5,5	2,04
<i>Lanius collurio</i>	–	–	5,4	2,01
<i>Saxicola rubetra</i>	12,1	7,41	10,3	3,72
<i>Saxicola torquata</i>	4,5	2,79	21,6	8,02
<i>Sylvia communis</i>	7,3	4,53	17	6,31
<i>Emberiza calandra</i>	42,3	26,27	15,02	41,5
<i>Emberiza hortulana</i>	3,7	2,29	10,43	35
<i>Emberiza melanocephala</i>	3,7	2,29	0,93	2,5
Загалом пар/км ²	161,0	100	269,4	100

Комплексу птахів кам'янистого степу

На ділянках кам'янистого степу зустрічаються 12 видів птахів із двох рядів: горобцеподібні – 10 видів (83,3 %) та куроподібні – 2 види. Переважають птахи кампофільного угруповання (7 видів), проте значною є й частка дендрофілів (5 видів), що проникають у кам'яністі степові ділянки вздовж заростей чагарників.

Порівняно з різнотравно-злаковим степом, на ділянках кам'янистого степу загальна щільність населення птахів була значно вищою і становила 269,4 пар/км². До числа домінантів у кам'янистих степах належать жайворонки польовий і степовий, при цьому гніздова щільність цих видів була вищою, ніж у різнотравно-злаковому степу. Чисельними на гніздуванні були кропив'янка сіра, трав'янки чорноголова та лучна, вівсянка садова, просянка. Звичайними, але нечисельними на гніздуванні є перепілка, куріпка сіра, сорокопуд терновий, щеврик польовий. Рідкісним видом є вівсянка чорноголова.

Комплексу птахів пасовищ. Під пасовища у Провальському степу використовують ділянки цілинних степів, а також перелоги. Пасовищні ділянки характеризуються збідненим ценотичним різноманіттям; степовий травостій тут низький і розріджений. Місцями пасовищні угіддя істотно потерпають від перевипасу, а рослинність на таких ділянках представлена типчakovими збоями. На більшості пасовищних ділянок деревно-чагарникова рослинність відсутня або представлена поодинокими деревами та кущами шипшини й глоду.

Останніми роками внаслідок зменшення поголів'я худоби на окремих пасовищних ділянках спостерігається процес відновлення степової рослинності та заростей чагарників. Такі зміни призвели до появи на пасовищних ділянках більш мезофільних видів птахів – просянки та трав'янки лучної. Водночас мезофітизація рослинності сприяє зменшенню чисельності напівпустельних видів – кам'янки попелястої та шеврика польового.

Видовий склад птахів на пасовищах виявився найбільш збідненим. На пасовищних ділянках зафіксовано на гніздуванні 7 видів кампофілів із ряду Горобцеподібних (табл. 14). Виявлено один специфічний вид: лише на пасовищних ділянках із помірним та інтенсивним випасом траплялася кам'янка попеляста.

Таблиця 14

**Щільність населення птахів на пасовищах
Провальського степу в 2012 р.**

Види птахів	Щільність, пар/км ²	%
<i>Galerida cristata</i>	+	–
<i>Alauda arvensis</i>	156,3	59,74
<i>Melanocorypha calandra</i>	67,4	25,76
<i>Anthus campestris</i>	8,5	3,25
<i>Saxicola rubetra</i>	15	5,73
<i>Oenanthe isabellina</i>	9,1	3,48
<i>Emberiza calandra</i>	5,3	2,04
Всього пар./км ²	261,6	100

Загальна щільність населення птахів на пасовищах була досить високою – 261,6 пар/км² (за рахунок високої щільності жайворонків, насамперед польового). До складу абсолютних домінантів на пасовищах входить жайворонок польовий, чисельність якого на

цих ділянках була найвищою – до 156,3 пар/км². Багаточисельним також був жайворонок степовий, гніздова щільність якого на пасовищах також є максимальною – 67,4 пар/км². На пасовищах з інтенсивним випасом звичайними на гніздуванні були щеврик польовий та кам'янка попеляста, рідкісним – жайворонок чубатий. На пасовищних ділянках зі слабким і помірним випасом досить звичайними виявилися трав'янка лучна та просянка.

Комплекс птахів агроценозів

Агроценози в межах стаціонару **Провальський степ** представлені переважно полями озимих і ярових зернових культур (пшениці та ячменю), а також просапними культурами (соняшник і кукурудза). Значно меншу площу займають поля багаторічних трав і вівса.

Орнітокомплекс агроценозів Провалля включає 5 видів кампофілів та 1 вид лімнофілів – чайку, яка гніздиться на полях просапних культур. Щільність гніздування птахів на полях є дещо нижчою порівняно зі степовими ділянками, проте й тут вона залишається досить високою – до 93,9 пар/км².

До числа домінантів належать два види жайворонків – польовий і степовий, які гніздяться на полях зернових культур та еспарцету зі щільністю 54,5 і 35,4 пар/км² відповідно (табл. 15). Аналогічні дані щодо гніздування жайворонків в агроценозах степової та лісо-степової зон наведені в працях інших дослідників. Так, у Київській області на полях багаторічних трав відносна щільність польового жайворонка досягала 270 пар/км² (Владишевський, 1975).

Таблиця 15

Щільність населення птахів в агроценозах Провальського степу в 2012 р.

Види птахів	Щільність, пар/км ²	%
<i>Coturnix coturnix</i>	3,4	3,62
<i>Alauda arvensis</i>	54,5	58,04
<i>Melanocorypha calandra</i>	35,4	37,7
<i>Motacilla flava</i>	0,6	0,64
Загалом пар/км ²	93,9	100

До звичайних на гніздуванні видів агроценозів належить перепілка, щільність якої у травні–червні становила 3,4 ос./км².

На полях просапних культур гніздиться чайка (у 2012 р. виявлено одну пару на полі соняшнику). У невеликій кількості на полях багаторічних трав гніздиться плиска жовта (щільність – 0,6 пар/км²). Лише в агроценозах (багаторічні трави, зернові культури), імовірно, гніздиться лунь лучний.

Видові нариси птахів орнітокомплексів відкритих ландшафтів

Перепілка (*Coturnix coturnix*). Кампофіл, фітофаг. Звичайний гніздовий вид відкритих ділянок із густою трав'яною рослинністю та агроценозів. У Провальському степу гніздиться в різнотравно-злакових і кам'янистих степах. На цілинних ділянках різнотравно-злакового степу в травні–червні 2012 р. відносна щільність виду становила 1,6 ос./км², на ділянках кам'янистого степу – 0,9 ос./км². Найбільшої чисельності цей вид досягав на полях багаторічних трав і ячменю, де його щільність у травні–червні становила 3,4 ос./км². На лучних ділянках перепілка не виявлена внаслідок їх незначної площі.

Куріпка сіра (*Perdix perdix*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний осілий птах чагарникових заростей у степу, лучних степів і лук. Не гніздиться на пасовищах та в агроценозах, проте постійно використовує їх під час кормових кочівель, особливо в холодний період року. По чагарникових ділянках проникає в степ, де її середня щільність у 2012 р. становила 0,8–1,2 пар/км². На Калинівській ділянці заповідника на некошених ділянках степу з чагарниками площею близько 15 га 26 квітня 2012 р. спостерігали одну пару куріпки сірої. У квітні–червні протягом одного дня обліків відмічали 1–4 особини цього виду.

Лунь лучний (*Circus pygargus*). Кампофіл, герпето-орнітофаг. Рідкісний на гніздуванні вид. У Провальському степу гніздування лучного луня відмічалось на полях багаторічних трав і зернових культур. Ймовірно також гніздування на лучних і степових ділянках та в чагарниках. У 2005 р. в межах стаціонару гніздилися не менше ніж три пари цього виду. У 2007–2011 рр. виявлено лише 1–2 пари лучного луня. Середня гніздова щільність у 2007 р. становила 1,9 пари/100 км². Загальна чисельність гніздового угруповання на стаціонарі у 2012 р. – 2–3 пари. Птахи постійно використовують степові ділянки під час полювання.

Поза гніздовим періодом птахи дотримуються різноманітних відкритих біотопів. Пари прилітають до гніздових ділянок зазвичай у I–II декадах квітня – I декаді травня. Шлюбні ігри спостерігаються відразу після прильоту: птахи літають над гніздовою ділянкою, часто й голосно кричать. Пари, ймовірно, є постійними й з року в рік використовують одні й ті самі гніздові ділянки. У Провальському степу постійні гніздові ділянки лучного луна зосереджені в агроценозах верхів'їв балки Грушевої та поблизу с. Бобриківка.

Гнізда птахи завжди влаштовують на землі – серед високої й густої трави, під кущами карагани, мигдалю, терну або під поодинокими деревами. На полях обирають найбільш високо-травні та вологі ділянки.

Чайка (*Vanellus vanellus*). Лімнофіл, ентомофаг. Нечисельний на гніздуванні вид. Поодинокі пари гніздяться на полях просапних культур (переважно соняшнику). У 2012 р. таку пару виявлено на полі соняшнику площею близько 30 га поблизу с. Черемшине.

Сова болотна (*Asio flammeus*). Кампофіл, міофаг. Рідкісний на гніздуванні вид.

У Провальському степу періодично гніздяться 1–7 пар. Успішне гніздування однієї пари спостерігали у 2007 р. на Грушівській ділянці заповідника «Провальський степ». По одній парі болотної сови зафіксовано на заповідних ділянках у 2009 р. (кв. 6–8 Калинівської ділянки) та у 2010 р. (Грушівська ділянка). У 2012 р. на території Грушівської ділянки заповідника, ймовірно, також гніздилася одна пара болотної сови; птахів візуально відмічали тут у квітні–червні.

Середня гніздова щільність для стаціонару Провальський степ у 2007–2010 рр. становила 0,7–1,2 пари/100 км².

Болотна сова населяє ділянки цілинного степу, багаторічні перелоги, чагарники серед степу, а також ділянки з рудеральною рослинністю. Птахи можуть гніздитися на полях багаторічних трав і зернових культур, по узліссях байрачних лісів і лісосмуг, по берегах водойм, на вологих луках. Нерегулярно (у роки високої чисельності гризунів) гніздиться на ділянках степу без випасу, в улоговинах заповідника.

Пара, що гніздилася у 2007 р. на Грушівській ділянці заповідника «Провальський степ», дотримувалася відкритих ділянок степу із заростями карагани чагарникової, спіреї та поодинокими кущами шипшини й глоду.

Спектр живлення болотної сови у Провальському степу (за даними 2007 р.) включав: *Microtus arvalis* – 96,7%, *Sicista* sp. – 1,6%, птахів – 1,6%.

До природних ворогів болотної сови на території стаціонарів належить яструб великий. У Провальському степу цей вид у живленні яструба великого в 2002–2007 рр. становив 3,61% від загального числа жертв (разом із совою вухатою). Більшість здобутих сов були особинами, що мігрували.

Жайворонек польовий (*Alauda arvensis*). Кампофіл, фіто-ентомофаг. Фоновий вид відкритих степових біотопів Провальського степу. Є найбільш чисельним видом-кампофілом дослідженого стаціонару. Зустрічається практично в усіх типах степів, на пасовищах та в агроценозах.

У травні–червні 2012 р. середня щільність польового жайворонка в справжніх різнотравно-типчаково-ковилових степах становила 56,8 пар/км², а в кам'янистих степах – 91,9 пар/км². Найбільшої чисельності польовий жайворонек досягав на пасовищах, де його щільність сягала 156,3 пар/км². Досить чисельним цей вид був і в агроценозах, де його середня щільність у травні 2012 р. становила 54,5 пар/км².

Жайворонек степовий (*Melanocorypha calandra*). Кампофіл, переважно фітофаг. Фоновий, чисельний вид степових масивів і агроценозів Провальського степу. У травні–червні 2012 р. середня щільність степового жайворонка в справжніх різнотравно-типчаково-ковилових степах становила 27,9 пар/км², у кам'янистих степах – 45,2 пар/км². Як і польовий жайворонек, найбільшої чисельності степовий жайворонек досягає на пасовищах – до 67,4 пар/км² у 2012 р. В агроценозах Провальського степу щільність цього виду також була високою – до 35,4 пар/км².

Плиска жовта (*Motacilla flava*). Кампофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисельний вид. У невеликій кількості гніздиться на полях багаторічних трав; у 2012 р. щільність становила 0,6 пар/км².

Щеврик польовий (*Anthus campestris*). Кампофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисельний вид степових пасовищ і кам'янистих степів. Поширений нерівномірно. Дотримується підвищених ділянок степу з виходами порід і зрідженою трав'янистою рослинністю, а також степових доріг. На полях на гніздуванні не виявлений.

У кам'янистих степах щільність гніздування польового щеврика у 2012 р. становила 5,5 пар/км². У 15-му та 16-му кварталах Калинівської ділянки, на ділянці кам'янистих виходів площею близько 30 га, зареєстровано трьох самців, що токували. На степових пасовищах чисельність польового щеврика була дещо вищою – у середньому до 8,5 пар/км².

Сорокопуд терновий (*Lanius collurio*). Дендрофіл, ентомофаг. По чагарниках проникає у степові ділянки, де є досить звичайним видом. У кам'янистих степах щільність гніздування тернового сорокопуда у 2012 р. дорівнювала 5,4 пар/км².

Кропив'янка сіра (*Sylvia communis*). Дендрофіл, ентомофаг. Досить звичайний вид ділянок різнотравного та кам'янистого степу. У степах дотримується високотравних густих ділянок із чагарниковими заростями, угруповань карагани (*Caragana frutex*) та заростей горошку (*Vicia*). У травні–червні 2012 р. чисельність кропив'янки в справжніх різнотравно-типчакowo-ковилиових степах становила 7,3 пар/км², у кам'янистих степах – до 17,0 пар/км².

Трав'янка лучна (*Saxicola rubetra*). Пойофіл, ентомофаг. Звичайний птах степових ділянок. Гніздиться на невипасених ділянках різнотравного та кам'янистого степу, де її гніздова щільність у 2012 р. становила 10,3–12,1 пар/км². Зустрічається також на пасовищних ділянках зі слабким і помірним випасом, де щільність була досить високою – близько 15,0 пар/км².

Трав'янка чорноголова (*Saxicola torquata*). Пойофіл, ентомофаг. Звичайний на гніздуванні вид степів без випасу. Чисельність поступово зростає, і нині в місцях спільного гніздування цей вид є навіть більш чисельним, ніж трав'янка лучна. На пасовищах не спостерігали. У травні–червні 2012 р. щільність чорноголової трав'янки в різнотравно-злакових степах становила 4,5 пар/км², у кам'янистих степах – до 21,6 пар/км². У Провальському степу гніздиться характерний для кам'янистих степів підвид *Saxicola torquata rubicola*.

Кам'янка попеляста (*Oenanthe isabellina*). Кампофіл, ентомофаг. Регіонально рідкісний вид. У Луганській області зберігся лише на степових ділянках з помірним і сильним пасовищним навантаженням, де для гніздування використовує нори тушканчика великого, ховраха сірого, бабака степового, зрідка – нори бджолоїдки. У 2012 р. на таких пасовищних ділянках щільність кам'янки попелястої становила 9,1 пар/км². У невеликій кількості

гніздиться в охоронній зоні Грушівської ділянки заповідника, де в червні виявлено три пари цього виду.

Вівсянка садова (*Emberiza hortulana*). Кампофіл, фіто-ентомофаг. Звичайний, місцями багаточисельний вид кам'янистих степів і степів із заростями чагарників. Дотримується кам'янистих схилів та виходів порід із чагарниками. У червні 2012 р. щільність садової вівсянки в різнотравно-злакових степах становила 3,7 пар/км², а в кам'янистих степах цей вид був чисельним – до 28,4 пар/км².

Вівсянка чорноголова (*Emberiza melanocephala*). Кампофіл, фіто-ентомофаг. Рідкісний птах, для якого характерні значні коливання чисельності. Нині відбувається поступове зростання чисельності виду. Основні біотопи гніздування в Провальському степу – ділянки степової, лучної та рудеральної рослинності з чагарниками та поодинокими деревами. На таких ділянках у 2012 р. вівсянка гніздилася зі щільністю 2,5–3,7 пар/км². У травні–червні 2012 р. на Калинівській ділянці заповідника з охоронною зоною загалом зареєстровано не менше 8–10 самців чорноголової вівсянки.

Просянка (*Emberiza calandra*). Кампофіл, фіто-ентомофаг. Фоновий вид степів. Гніздиться на степових ділянках із густою трав'янистою рослинністю та поодинокими деревами й кущами, на верхів'ях яких співають самці. У 2012 р. на ділянках різнотравного та кам'янистого степу без випасу гніздова щільність просянки була значною і становила 40,5–42,3 пар/км². Вид також трапляється на пасовищних ділянках зі слабким і помірним випасом та поодинокими деревами, де його середня щільність дорівнювала 5,3 пар/км².

Орнітокомплекси прибережних і водних біотопів

Угрупування птахів прибережних і водних біотопів налічує 17 видів, з яких 12 гніздяться по берегах ставків, 7 видів – по берегах річок. Чотири види характерні для ділянок вологих лук та боліт уздовж річок (табл. 16).

Птахи водойм належать до 7 рядів. Найбільше представлені Горобцеподібні (7 видів) та Журавлеподібні (3 види).

Орнітофауна прибережних ділянок є досить специфічною. Серед птахів, характерних для орнітокомплексів водойм, 12 видів (70,9%) пов'язані виключно з цим типом біотопів.

**Видовий склад орнітокомплексів прибережних і лучних біотопів
Провальського степу в 2012 р.**

Вид	Болотно-лучні ділянки	Річки та прибережна рослинність вздовж річок	Ставки
<i>Podiceps cristatus</i>	–	–	+
<i>Ixobrychus minutus</i>	–	+	+
<i>Tadorna ferruginea</i>	–	–	+
<i>Anas platyrhynchos</i>	–	+	+
<i>Crex crex</i>	+	–	–
<i>Gallinula chloropus</i>	–	–	+
<i>Fulica atra</i>	–	–	+
<i>Charadrius dubius</i>	–	–	+
<i>Vanellus vanellus</i>	+	–	–
<i>Cuculus canorus</i>	–	+	+
<i>Alcedo atthis</i>	–	+	+
<i>Motacilla alba</i>	–	+	+
<i>Motacilla flava</i>	+	–	–
<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	–	–	+
<i>Acrocephalus palustris</i>	+	+	–
<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	–	+	+
<i>Remiz pendulinus</i>	–	+	+

У комплексі птахів прибережних біотопів переважають лімно-фільні види – усього 13 видів (76,5%). Також тут гніздяться два види кампофілів (7,7%) – мешканці лучно-болотяних ділянок (деркач і плиска жовта), один дендрофільний вид – зозуля, а також один вид лімнофільного комплексу – ремез (1,9%), мешканець деревно-чагарникових насаджень уздовж річок і ставків.

За походженням птахи прибережних біотопів є досить різноманітними. Переважають види тропічного походження (7 видів) та лиманні види (4 види). По три види птахів належать до бореального та алювіофільного комплексів (рис. 16).

Фауна птахів штучних ставків Провальського степу є найбільш різноманітною. Звичайними видами очеретяно-рогозових заростей ставків є пірникоза велика, бугайчик, лиска, курочка водяна, очеретянки велика та ставкова. По берегах ставків у невеликій кількості гніздяться огар, крижень, пісочник малий, рибалочка

блакитний, плиска біла. У деревно-чагарникових насадженнях та заростях очерету тримаються зозуля і рідкісний у регіоні ремез.

По берегах річок Провальського степу (Верхнє Провалля, Грушева тощо) у невеликій кількості гніздяться крижень, зозуля, рибалочка блакитний, плиска біла, очеретянки ставкова та чагарникова, ремез.

На невеликих ділянках лук та боліт гніздяться деркач, чайка, плиска жовта, а там, де є зарості чагарників і високі трав'янисті рослини, тримається очеретянка чагарникова.

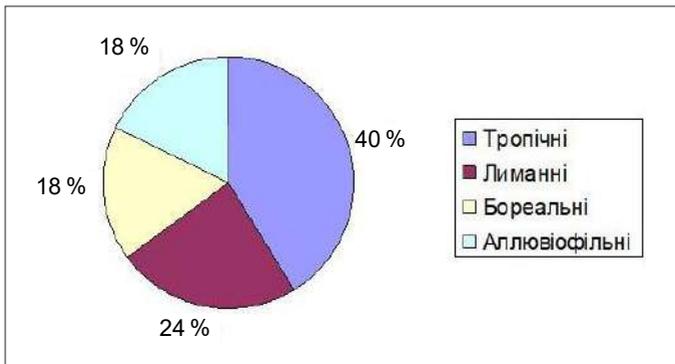

Рис. 16. Географо-генетична структура орнітокомплексів прибережних біотопів Провальського степу

Видові нариси птахів орнітокомплексів прибережних і лучних біотопів

Крижень (*Anas platyrhynchos*). Лімнофіл, переважно фітофаг. Нечисельний на гніздуванні вид. У Провальському степу в невеликій кількості гніздиться на лучних та болотних ділянках, у байраках біля ставків і по берегах річок (загальна чисельність на стаціонарі у 2012 р. – 5–6 пар). У квітні–червні в балці Верхнє Провалля на території Калинівської ділянки заповідника трималися 1–2 пари крижня.

Огар (*Tadorna ferruginea*). Лімнофіл, фіто-ентомофаг. Малочисельний вид. Гніздиться біля степових ставків і річок у норах лисиці та борсука, під скельними нішами, у дуплах. Унаслідок усихання ставків чисельність огара в регіоні дещо скоротилася,

проте нині поступово відновлюється. Загалом на території стаціонару на площі близько 100 км² у гніздовий період 2012 р. зафіксовано 5–6 пар огара. На заповідних ділянках огар на гніздуванні не спостерігався.

Пірникоза велика (*Podiceps cristatus*). Лімнофіл, переважно іхтіофаг. Звичайний гніздовий птах. У Провальському степу гніздиться на штучних водоймах у заростях очерету та рогозу. Регулярно гніздиться на ставку Катарал в охоронній зоні Грушівської ділянки заповідника. У травні–липні 2012 р. на ставку Катарал спостерігали 7 пар великої пірникози та 7 виводків.

Зозуля звичайна (*Cuculus canorus*). Дендрофіл–лімнофіл, ентомофаг. Звичайний вид деревно-чагарникових біотопів по берегах водойм, де її відносна щільність у 2012 р. дорівнювала 1,4 пар/км².

Бугайчик (*Botaurus minutus*). Лімнофіл, іхтіо-батрахофаг. У Провальському степу гніздиться в заростях очерету на штучних водоймах, а також в очеретах і чагарниках уздовж річок. У 2012 р. на ставку Катарал гніздилися 3–4 пари бугайчика.

Лиска (*Fulica atra*). Лімнофіл, фітофаг. Звичайний птах очеретяно-рогозових заростей ставків. У зв'язку з їх обмілінням чисельність лиски знижується. На ставку Катарал у 2012 р. в очеретяно-рогозових заростях гніздилися 6 пар лиски та 5 виводків.

Курочка водяна (*Gallinula chloropus*). Лімнофіл, фітофаг. Звичайний вид очеретяно-рогозових заростей штучних ставків, чисельність якого скорочується внаслідок усихання водойм. На малих ставках гніздиться у кількості 1–2 пар. На ставку Катарал в охоронній зоні Грушівської ділянки заповідника у 2012 р. ймовірно гніздилися 2–3 пари цього виду.

Пісочник малий (*Charadrius dubius*). Лімнофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисельний на гніздуванні вид. Гніздиться по глинистих берегах річок і ставків, іноді у щербенистих кар'єрах. Потерпає від обміління ставків та річок. Постійно гніздиться на ставку Катарал в околицях Грушівської ділянки заповідника. У 2012 р. на ставку Катарал спостерігали 2 пари цього виду.

Чайка (*Vanellus vanellus*). Лімнофіл, ентомофаг. Нечисельний на гніздуванні вид. Основні гніздові стації чайки в Провальському степу – ділянки сирих низькорослих болотяних лук у верхів'ях балок з домінуванням осок (*Carex riparia*). Площі таких ділянок невеликі – 1–5 га, а кількість чайок, що на них гніздяться, не перевищує 1–3 пар на ділянку. Поодинокі пари гніздяться на полях

просапних культур (соняшнику). У 2012 р. на полі соняшнику площею близько 30 га біля с. Черемшино знайдено одну таку пару. У гніздовий період птахи потерпають від перевипасу та сільськогосподарських робіт на полях, унаслідок чого успіх гніздування чайки є невисоким. Загальну чисельність чайки у 2012 р. на території стаціонару можна оцінити у 6–7 пар.

Рибалочка блакитний (*Alcedo atthis*). Лімнофіл, іхтіофаг. Звичайний, але нечисельний вид берегів ставків та річок. У 2012 р. по берегах р. Верхнє Провалля в межах Калинівської ділянки та її охоронної зони було виявлено 2 пари рибалочки (щільність – 4–5 пар/10 км). В охоронній зоні Грушівської ділянки (річка Грушева і ставок Катарал) знайдено 2 пари.

Плиска біла (*Motacilla alba*). Лімнофіл, ентомофаг. Звичайний вид коловодних біотопів та селищ регіону. У природних біотопах гніздиться по берегах річок і ставків. Чисельність природного угруповання дещо скорочується. Уздовж балки Козячої у квітні–травні 2012 р. на ділянці довжиною близько 1,5 км вряховано 2 пари білої плиски (у середньому – 1,3 пари/км маршруту). На ставку Катарал на 1,2 км маршруту траплялася одна пара (0,8 пар/км маршруту).

Плиска жовта (*Motacilla flava*). Кампофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисленний вид. Характерний гніздовий біотоп – сирі різнотравні луки вздовж річок та у верхів'ях балок. У таких біотопах у 2012 р. на 1 км лучних ділянок зареєстровано 1,25 пари жовтої плиски.

Ремез (*Remiz pendulinus*). Дендрофіл-лімнофіл, ентомофаг. Рідкісний вид. Після тривалої перерви знову з'явився на гніздуванні в Провальському степу. Дотримується ділянок байрачного лісу з водоймами. У червні–липні 2012 р. під час обліків уздовж балки Калинівської зафіксовано пару ремеза на 2 км маршруту. В очеретяних заростях ставка Катарал – одну пару.

Очеретянка велика (*Acrocephalus arundinaceus*). Лімнофіл, ентомофаг. У регіоні гніздиться в очеретяно-рогозових заростях по берегах ставків. Гніздо завжди розміщує над водою. У сприятливих місцях гніздування щільність очеретянки є досить високою. Так, на ставку Катарал в охоронній зоні Грушівської ділянки на 1,2 км маршруту у 2012 р. спостерігали 12–13 самців очеретянки великої.

Очеретянка чагарникова (*Acrocephalus palustris*). Лімнофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисленний вид. Гніздиться на луках

із бур'янистим різнотрав'ям у сирих днищах балок та їх верхів'ях, а також по берегах річок. У червні–липні 2012 р. уздовж балки Калинівської (Калинівська ділянка заповідника) спостерігали 2 самців на 2,2 км обліків.

Очеретянка ставкова (*Acrocephalus scirpaceus*). Лімнофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисленний вид. Основні біотопи – очеретяні зарості вздовж річок та ставків. У червні–липні 2012 р. під час обліків уздовж балки Калинівської (Калинівська ділянка заповідника) виявлено одного самця на 2,2 км маршруту. На ставку Катарал на 1,2 км маршруту зафіксовано також лише одного самця ставкової очеретянки.

Орнітокомплекс скельних ділянок і глинистих обривів

Усього для даного комплексу характерні 7 видів птахів. Основу населення птахів скельних ділянок і глинистих обривів складають переважно склерофільні види, екологічно пов'язані зі скельними утвореннями (5 видів). Більшість із них за походженням належать до пустельно-гірського фауністичного комплексу (4 види).

На скельних схилах гніздяться пугач, дрімлюга, одуд, кам'янка лиса, горобець польовий. З глинистими обривами тісно пов'язана бджолоїдка; ймовірно є також гніздування тут одуда та кам'янки лисої. Крім того, на скелястих стінках іноді гніздиться один вид-дендрофіл – крук. Для кількох видів – пугача та кам'янки лисої – скельні ділянки є основними гніздовими біотопами стаціонару Провальський степ.

Пугач (*Bubo bubo*). Склерофіл, поліфаг. На ділянках відділення Провальський степ ЛПЗ гніздування пугача жодного разу не спостерігалось, однак воно цілком можливе, зокрема в улоговині Легкій (Грушівська ділянка) та біля скельних стінок балок Калинівської і Верхне Провалля (кв. 12–19 Калинівської ділянки). Поодиноких особин пугача спостерігали тут у 2001–2005 рр. (усього зареєстровано до 10 таких зустрічей). Можливим чинником, що перешкоджає гніздуванню, є постійне антропогенне навантаження на прилеглі до заповідних ділянок території, яке призводить до підвищеного турбування птахів у гніздовий період (насамперед, це стосується Калинівської ділянки заповідника).

У Провальському степу гніздові ділянки пугача розташовані поблизу скелястих обривів і схилів глибоких балок зі степовою

рослинністю та чагарниками. Поза періодом гніздування птахи дотримуються різних біотопів лісового і степового типу, агроландшафтів, берегів річок і ставків. До гніздування приступають наприкінці лютого – на початку березня. Гнізда пугач улаштовують безпосередньо на землі – у нішах, вимоїнах, печерках, на скелястих виступах, під корінням дерев і кущів. Гніздові ніші можуть розташовуватися як на землі під обривами, так і на деякій висоті.

За літературними даними, повна кладка складається з 2–5 (частіше 4) яєць і з’являється наприкінці лютого – у березні. Насиджує самка протягом приблизно 30–35 днів. Пташенята з’являються в середині квітня – до кінця місяця. Вихід пташенят із гнізд відбувається наприкінці травня, а виліт – у другій половині червня (Дементьев та ін., 1954). У Луганській області в гніздах знаходили 1–3 пташенят ($n = 16$), при цьому переважали гнізда з 2 (9 гнізд) і 3 (6 гнізд) пташенятами (Ветров, 2003).

25 травня 2007 р. на ділянці скельних виходів р. Верхнє Провалля (околиці с. Корольовка) було знайдено одне пташеня пугача. Пташеня сиділо на землі під невеликим деревом ясена (ймовірно, злетіло сюди з гніздової ніші, що розташовувалася на висоті 9–10 м). Воно було повністю оперене, проте певна кількість пухового пера зберігалася на крилах, ногах і голові. Основні розміри пташеняти: довжина дзьоба до ніздрів – 27 мм; довжина цівки – 87 мм; довжина крила – 326 мм; довжина хвоста – 139 мм. За нашими спостереженнями, пташеня успішно покинуло гніздо (молодий птах виявлений на гніздовій ділянці 27 липня).

Усього в живленні пугача у Провальському степу виявлено близько 16 видів ссавців, не менше 10 видів птахів і один вид амфібій (Русін та ін., 2008). Кількісно в живленні переважають звичайні нориці *Microtus levis* + *Microtus obscurus* + *Arvicola terrestris* (45,6%). Другим за частотою вилову є їжак білочеревий (*Erinaceus concolor*) – 15,25%. Досить високою є також частка сірого хом’ячка (10,8%), звичайного сліпака *Spalax microphthalmus* і звичайних мишей *Mus musculus* + *Mus spicilegus* (по 4,9%). Частка ондатри становила 3,9%, *Sylvaemus uralensis* – 1,9%. *Mustela nivalis*, *Canis familiaris*, *Sicista* sp., *Rattus norvegicus* траплялися по 0,5%. Птахи становили 7,8% від загальної кількості жертв пугача (*Anas* sp., *Falco tinnunculus*, *Perdix perdix*, *Columba palumbus*, *Asio otus*, *Strix aluco*, *Dendrocopos* sp., *Pica pica*, *Corvus corax*, *Turdus* sp., дрібні *Passeriformes*). Амфібії (*Bufo viridis*) склали 1%.

Значний матеріал щодо живлення пугача в Луганській області наведено в публікації В. В. Ветрова та О. В. Кондратенка (1999). Автори роблять висновок про високе значення їжака білочеревого та окремих видів мишоподібних гризунів (*Microtus auritus*, *Mus spicilegus*) у спектрі жертв цього виду. Аналіз отриманих нами даних свідчить, що виявлені особливості живлення пугача в Провальському степу є характерними і для інших регіонів Луганської області.

Орнітокомплекси антропогенних біотопів

Група птахів антропогенних біотопів у дослідженому регіоні представлена 35 видами і включає представників 4 типів орнітокомплексів: деревно-чагарникових насаджень у селищах; будівель; пустирів із заростями рудеральної рослинності; опор ЛЕП (табл. 17).

Таблиця 17

Видовий склад орнітокомплексів антропогенних біотопів Провальського степу в 2012 р.

Види	Насадження в селищах	Пустирі з рудеральною рослинністю	Будівлі та штучні гніздівлі	Опори ЛЕП
1	2	3	4	5
<i>Columba livia</i>	–	–	+	–
<i>Streptopelia decaocto</i>	+	–	–	–
<i>Apus apus</i>	–	–	+	–
<i>Athene noctua</i>	–	–	+	–
<i>Upupa epops</i>	–	–	+	–
<i>Dendrocopos syriacus</i>	+	–	–	–
<i>Falco subbuteo</i>	–	–	–	+
<i>Falco tinnunculus</i>	–	–	–	+
<i>Galerida cristata</i>	–	+	–	–
<i>Motacilla alba</i>	–	–	+	–
<i>Delichon urbica</i>	–	–	+	–
<i>Hirundo rustica</i>	–	–	+	–
<i>Luscinia luscinia</i>	+	–	–	–
<i>Muscicapa striata</i>	+	–	+	–
<i>Oenanthe oenanthe</i>	–	+	+	–
<i>Phoenicurus ochruros</i>	–	–	+	–

Продовження таблиці 17

1	2	3	4	5
<i>Saxicola torquata</i>	–	+	–	–
<i>Turdus merula</i>	+	–	–	–
<i>Oriolus oriolus</i>	+	–	–	–
<i>Parus major</i>	+	–	–	–
<i>Corvus corax</i>	–	–	–	+
<i>Corvus cornix</i>	+	–	–	–
<i>Corvus monedula</i>	–	–	–	+
<i>Sturnus vulgaris</i>	+	–	+	+
<i>Sylvia communis</i>	+	+	–	–
<i>Sylvia curruca</i>	+	–	–	–
<i>Sylvia nisoria</i>	+	–	–	–
<i>Acanthis cannabina</i>	+	+	–	–
<i>Carduelis carduelis</i>	+	–	–	–
<i>Chloris chloris</i>	+	–	–	–
<i>Fringilla coelebs</i>	+	–	–	–
<i>Passer domesticus</i>	–	–	+	–
<i>Passer montanus</i>	–	–	+	+
<i>Emberiza calandra</i>	–	+	–	–
<i>Emberiza melanocephala</i>	–	+	–	–

Серед синантропних птахів домінують дендрофіли (17 видів, 48,6%) та склерофіли (13 видів, 37,1%).

Комплекс птахів деревно-чагарникових насаджень у селищах містить 16 видів (переважно дендрофіли), які за походженням належать головним чином до неморальних (7 видів), субсередземноморських (3) та лісостепових (3) фауністичних комплексів. Звичайними на гніздуванні тут є дятел сирійський, вивільга, шпак звичайний, щиглик.

У чагарниках досить часто гніздяться кропив'янки – сіра, рябогруда та прудка, зеленяк, коноплянка. У невеликих гаях і штучних насадженнях, розташованих на території селищ, гніздяться ворона сіра, мухоловка сіра, соловейко східний, дрізд чорний, синиця велика, зяблик.

Один тропічний вид – горлиця садова – гніздиться виключно в насадженнях селищ.

Орнітокомплекс будівель і різноманітних господарських споруд складається з 12 досить специфічних видів птахів. Більшість із них

є типовими склерофілами (10 видів) і за походженням належать до пустельно-гірської фауни. Вісім видів є звичайними синантропами і в переважній більшості гніздяться майже виключно в антропогенних ландшафтах. У селищах Провальського степу звичайними на гніздуванні є голуб сизий, сич хатній, серпокрилець чорний, одуд, ластівки сільська та міська, кам'янка звичайна, горихвістка чорна, горобці польовий і хатній. Крім того, в будівлях гніздяться два види дендрофілів – мухоловка сіра та плиска біла.

Пустирі із заростями рудеральної рослинності характеризуються гніздуванням 7 видів птахів різних екологічних груп. На пустирях селяться жайворонок чубатий, кропив'янка сіра, кам'янка звичайна, трав'янка чорноголова, коноплянка, вівсянка чорноголова, просянка.

Високовольтні ЛЕП, що проходять через територію стаціонару, населяють 6 видів птахів. У порожнинах бетонних опор постійно гніздяться склерофіли: шпак звичайний, горобець польовий, галка. На металевих опорах ЛЕП будує свої гнізда крук. У старих гніздах крука та галки гніздяться два види дрібних соколів – боривітер звичайний та підсоколик великий.

Видові нариси деяких видів птахів орнітокомплексів антропогенних біоценозів

Підсоколик великий (*Falco subbuteo*). Дендрофіл, орнітофаг. Нечисельний на гніздуванні вид. В останні роки в Провальському степу підсоколик досить регулярно гніздиться на залізних опорах високовольтних ЛЕП, у старих гніздах крука.

На території заповідних ділянок заповідника гніздування підсоколика не спостерігалось. У межах стаціонару Провальський степ 1–2 пари підсоколика досить регулярно гніздяться на залізних опорах високовольтних ЛЕП у старих гніздах крука. Гніздування відмічалось у 2008–2009 та 2010 рр. Також можливе гніздування в байрачних лісах і лісосмугах. Загалом на території стаціонару Провальський степ припускається гніздування 2–3 пар підсоколика великого.

Самця підсоколика, що токував, спостерігали біля гнізда 6 червня 2011 р. Самок на гніздах відмічали 6 червня 2011 р., 10 червня 2008 р., 16 червня 2009 р. Пташенята вилуплюються наприкінці червня – на початку липня, вилітають з гнізд у другій

половині липня – серпні. Льотних молодих птахів спостерігали біля гнізда 23 серпня 2011 р.

Є типовим орнітофагом. У Провальському степу в живленні цього виду знайдені: серпокрилець чорний – 1 особина, ластівка сільська – 1 особина, жайворонок польовий – 3 особини.

Боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*). Склерофіл, герпето-міофаг. Нечисельний на гніздуванні вид стаціонару. Зараз основними гніздовими біотопами боривітру в Провальському степу є високовольтні ЛЕП, розташовані серед ділянок степів, байрачних лісів і агроландшафтів. Птахи гніздяться тут в гніздах галки та крука. У 2007 р. на двох ділянках високовольтних ЛЕП завдовжки 4 і 10 км гніздилися відповідно 3 і 5 пар боривітру. Середня гніздова щільність даного гніздового угруповання – 0,4–0,8 пар на кілометр лінії. У 2007 р. одна пара боривітру гніздилася в охоронній зоні Грушевської ділянки заповідника (на стовпах ЛЕП). В цілому, гніздове угруповання боривітру у 2007 р. оцінене в 11–12 пар. У 2012 р. на двох ділянках високовольтних ЛЕП завдовжки 4 і 5 км спостерігали відповідно по 2 пари боривітру.

Птахи прилітають до місць гніздування в другій половині березня – на початку травня. Терміни прильоту боривітру до місць гніздування сильно варіюють по роках. В Провальському степу в 2007 р. перші птахи біля гніздових біотопів зафіксовані лише 4–7 травня (високовольтні ЛЕП). Більша частина птахів місцевої популяції зайняла свої гніздові ділянки лише у середині травня. Боривітер, як і більшість інших видів соколів, переважно не будує гнізда сам, він використовує готові гнізда інших птахів, головним чином, вороних. У Провальському степу 80,8% пар боривітру використовували для гніздування гнізда галок (всього 21 випадок гніздування), 11,5% – гнізда сірих ворон (3 випадки), 7,7% – гнізда крука (2 випадки). У Провальському степу 23 гнізда (92%) знаходилися на стовпах високовольтних ЛЕП, два гнізда – на деревах (89%). У бетонних стовпах знайдено 22 гнізда (21 – галки, 1 – крука), в залізних – гніздо (крука). Пари, що гніздилися на деревах, використовували для гніздування в'язи (1 гніздо) і яблуню (1 гніздо).

На стовпах ЛЕП гнізда знаходились на висоті 15–20 м, в середньому – 17,6 м. Висота розташування гнізд на деревах – 7,7–9,5 м, в середньому – 8,6 м. Розміри гнізда, знайденого на дереві в'язи 4 червня 2007 р. в околицях відділення Провальський степ

(верхів'я балки Чашеватської), такі: внутрішній діаметр гнізда – 37–46 см; діаметр лотка – 16,5–18 см; глибина лотка – 9,7 см; висота гнізда – 32,5 см. Гніздо складалося з гілочок в'яза і терну. У лотку було багато овечої шерсті.

Починають кладку птахи в середині квітня–травні. Період відкладання яєць розтягнутий. Повні кладки у Провальському степу та самок на гніздах ми спостерігали 28 травня 2007 р., 3, 4, 6 червня 2007 р., 14 червня 2006 р. Гніздо з повною кладкою з чотирьох слабко насиджених яєць знайдено 4 червня 2007 р. (околиці відділення Провальський степ, верхів'я балки Чашеватської). Розміри яєць (n = 4): 36,6–37,9 × 29,5–30,8 мм, в середньому – 37,2–30,18 мм. Вага яєць (n = 4): 16,8–17,9 г, в середньому – 17,5 г. Основний тон яєць – вохристий, з іржавими крапками і плямами по всій поверхні яйця.

У Провальському степу 4 липня 2007 р. в гнізді знайдені чотири 10–12-денних пташеняти в другому пуховому вбранні (в гнізді в верхів'я балки Чашеватської).

Склад живлення боривітра звичайного у Провальському степу: *Microtus arvalis* (55,5%), *Lagurus lagurus* (1,11%), *Sylvaemus uralensis* (1,11%), *Mus musculus* (1,11%), птахи (5,6%), плазуни – *Lacerta agilis* (5,6%) (за даними М. Ю. Русіна та ін.).

Сич хатній (*Athene noctua*). Склерофіл, міо-ентомофаг. Звичайний осілий вид антропогенних ландшафтів стаціонару. Гніздиться в с. Провалля. У квітні–травні 2012 р. на площі близько 2,5 км² було зареєстровано 5 пар сича. Середня щільність становила 2,0 пар/км².

Гнізда сич влаштовує в порожнистих бетонних опорах, у нішах стін, на горищах. Виводки з'являються з кінця червня – у липні. У Провальському степу молодих птахів, що слабо літали, спостерігали 9 та 26 червня 2007 р.

Особливості зимового населення птахів Провальського степу

Зимова орнітофауна Провальського степу формується вже наприкінці листопада. Узимку 2011–2012 рр. було зафіксовано 34 види птахів, включно з осілими, кочовими та такими, що зимують (табл. 18). На території заповідника спостерігалось 26 видів.

**Видовий склад зимової орнітофауни Провальського степу
взимку 2011– 2012 рр.**

Вид	Бальна оцінка чисельності	Угруповання
<i>Perdix perdix</i> (L., 1758) – куріпка сіра*	С	Д
<i>Phasianus colchicus</i> L., 1758 – фазан*	С	Д
<i>Columba livia</i> (Gmelin, JF, 1789) – голуб сизий*	СС	С
<i>Sreptopelia decaocto</i> (Frisvald, 1838) – горлиця садова	СС	Д
<i>Astur gentilis</i> (L., 1758) – яструб великий	С	Д
<i>Accipiter nisus</i> (L., 1758) – яструб малий*	С	Д
<i>Buteo lagopus</i> (Pontopp., 1763) – зимняк*	С	К
<i>Circus cyaneus</i> (L., 1766) – лунь польовий	РР	К
<i>Athene noctua</i> (Scop., 1769) – сич хатній	С	С
<i>Strix aluco</i> L., 1758 – сова сіра*	Р	Д
<i>Picus canus</i> Gmelin, 1788 – жовна сива	С	Д
<i>Dendrocopos major</i> (L., 1758) – дятел великий *	С	Д
<i>Dendrocoptes medius</i> (L., 1758) – дятел середній*	С	Д
<i>Dendrocopos syriacus</i> (Hempr. et Ehrenberg, 1833) – дятел сирійський	СС	Д
<i>Dryobates minor</i> (L., 1758) – дятел малий*	Р	Д
<i>Galerida cristata</i> (L., 1758) – жайворонок чубатий	С	К
<i>Eremophila alpestris</i> (L., 1758) – жайворонок рогагий*	С	К
<i>Lanius excubitor</i> L., 1758 – сорокопуд сирій*	РР	Д
<i>Turdus pilaris</i> L., 1758 – чикотень*	С	Д
<i>Aegithalos caudatus</i> – синиця довгохвоста*	Р	Д
<i>Cyanistes caeruleus</i> L., 1758 – синиця блакитна*	С	Д
<i>Parus major</i> L., 1758 – синиця велика*	СС	Д
<i>Certhia familiaris</i> L., 1758 – підкоришник звичайний*	Р	Д
<i>Corvus corax</i> L., 1758 – крук*	СС	Д
<i>Corvus cornix</i> L., 1758 – ворона сіра*	С	Д
<i>Corvus frugilegus</i> L., 1758 – грак*	С	Д
<i>Corvus monedula</i> L., 1758 – галка*	С	С
<i>Garrulus glandarius</i> (L., 1758) – сойка*	С	Д
<i>Pica pica</i> (L., 1758) – сорока*	С	Д
<i>Carduelis carduelis</i> (L., 1758) – щиглик	С	Д
<i>Passer domesticus</i> (L., 1758) – горобець хатній	С	С
<i>Passer montanus</i> (L., 1758) – горобець польовий	ССС	С
<i>Emberiza citrinella</i> L., 1758 – вівсянка звичайна	С	Д
<i>Emberiza schoeniclus</i> L., 1758 – вівсянка очеретяна	Р	Л

Умовні позначки: РР – рідкісний вид; Р – не чисельний; С – звичайний; СС – багато чисельний; ССС – дуже багато чисельний; К – дендрофіли; К – кампофіли; С – склерофіти; Л – лімнофіли; * – види птахів, що зареєстровані на території заповідних ділянок.

Оснoву зимової орнітофауни становлять осілі види (22 види, 65%) (рис. 17). Близько третини з них є синантропними (22%) і пов'язані з антропогенними ландшафтами (сизий голуб, горлиця садова, сич хатній тощо). До видів, що зимують, належать 9 видів (26%), з яких 4 є далекими мігрантами (лунь польовий, зимняк, жайворонок рогатий, сорокопуд сірий). До частково осілих (кочових) можна віднести 3 види (яструб великий, галка, щиглик). Серед видів, що зимують, переважають представники горобцеподібних – 18 видів (52,9%).

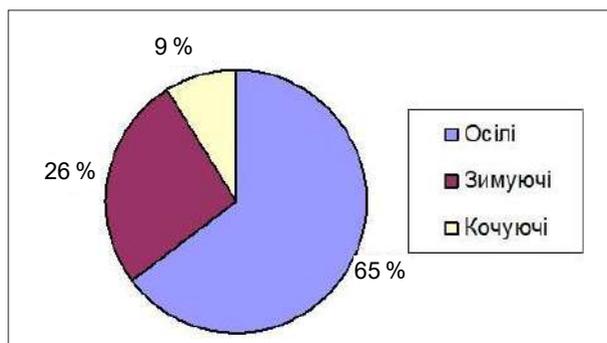

Рис. 17. Структура зимової орнітофауни Провальського степу за характером перебування

Зимове населення птахів Провальського степу представлене різними екологічними групами. Домінують дендрофіли – 24 види (70%), тоді як кампофілів і склерофілів значно менше (4 і 5 видів відповідно) (рис. 18). Серед кампофілів переважають північні зимуючі види (лунь польовий, зимняк, жайворонок рогатий). Склерофіли представлені переважно осілими синантропними видами, а лімнофіли – одним нечисельним видом (вівсянка очеретяна).

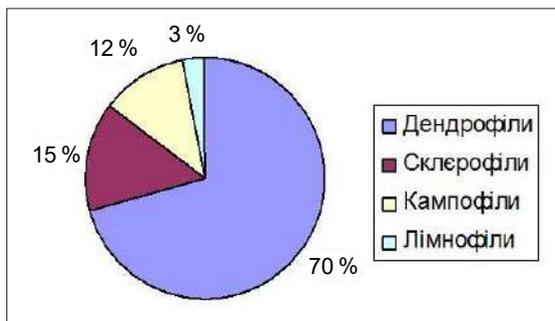

Рис. 18. Екологічна структура зимової авіфауни Провальського степу

Зимові орнітокомплекси байрачних дібров і лісосмуг

Обліки птахів у байрачних лісах проводилися в січні–лютому 2012 р. на території Калинівської ділянки заповідника (балка Верхнє Провалля, кв. 14, 17, 20), а також у балці Верхнє Провалля поблизу Королівських скель. Загалом у байрачних дібровах зареєстровано 17–18 видів птахів, з яких постійно зустрічаються 12–13 видів. Основне ядро зимової орнітофауни байрачних дібров складають два види комахоїдних дендрофілів – синиця велика та синиця блакитна (понад половину птахів за чисельністю). Загальна щільність птахів, що зимують, становила 198,1 ос./км².

Аналогічна ситуація спостерігалася і в лісосмугах Калинівської ділянки, однак тут чітко домінував один вид – синиця велика, тоді як субдомінантом була синиця блакитна. Загалом у лісосмугах спостерігали 10–11 видів, з яких постійно зустрічалися 6–7 видів. Загальна щільність птахів була дещо нижчою – 144,4 ос./км² (табл. 19), що, ймовірно, пов'язано з меншою кормовою забезпеченістю лісосмуг порівняно з байраками.

Чисельність дрозда-чикотня – досить звичайного, а в окремі роки дуже чисельного взимку виду – перебувала на низькому рівні, що, ймовірно, пов'язано з неврожаєм основного корму – ягід терну степового. Порівняно з попередніми роками, взимку 2011–2012 рр. не відмічалися деякі види, які зазвичай не зимують, але можуть траплятися в м'які зими (зяблик, зеленяк, костогриз), що, ймовірно, зумовлено більш суворим характером зими в січні–лютому 2012 р.

**Кількісні показники населення птахів у байрачних лісах
та лісосмугах Провальського степу взимку 2012 р.**

Вид	Байрачні ліси	Лісосмуги
	Щільність, ос./км ²	
<i>Phasianus colchicus</i>	–	1,8
<i>Strix aluco</i>	3	–
<i>Picus canus</i>	3	–
<i>Dendrocopos major</i>	3	3,5
<i>Dendrocoptes medius</i>	6,1	–
<i>Dryocopus minor</i>	3	–
<i>Corvus cornix</i>	3	–
<i>Garrulus glandarius</i>	6,1	3,5
<i>Turdus pilaris</i>	12,1	7
<i>Parus major</i>	80	98,2
<i>Cyanistes caeruleus</i>	63,6	29,8
<i>Aegithalos caudatus</i>	6,1	–
<i>Certhia familiaris</i>	3	–
<i>Emberiza citrinella</i>	6,1	0,6
Загалом	198,1	144,4

Наприкінці зими, особливо в лютому, чисельність птахів у лісових масивах скорочується. Із дібров до населених пунктів відкочовують великі синиці, сойки, дятли. Крім того, частина птахів, імовірно, відкочовує до заплавлених лісових масивів уздовж берегів Сіверського Дінця.

Зимові орнітокомплекси степових ділянок

Зимовий аспект орнітофауни відкритих степових ділянок відзначається одноманітністю та низькою чисельністю. Загалом у степових біотопах виявлено 12 видів птахів, з яких постійно зустрічаються 5–6 видів. Узимку в степу птахи живляться переважно в улоговинах і пониженнях з високою рослинністю та чагарниками, а також уздовж доріг, де зберігається бур'яниста рослинність. Загальна щільність птахів на степових ділянках із чагарниками становила 32,8 ос./км². Серед птахів на таких ділянках домінували зерноїдні дендрофіли (куріпка сіра, горобець польовий, щиглик, вівсянка звичайна) (табл. 20).

**Відносна щільність птахів на степових ділянках
Провальського степу взимку 2012 р.**

Види	Щільність ос./км ²	
	Степові ділянки з чагарниками, протяжність маршруту 5,9 км	Пасовища, протяжність маршруту 3,5 км
<i>Circus cyaneus</i>	–	0,3
<i>Buteo lagopus</i>	0,3	0,3
<i>Perdix perdix</i>	6,7	–
<i>Phasianus colchicus</i>	1,7	–
<i>Eremophila alpestris</i>	1	2,6
<i>Lanius excubitor</i>	0,2	–
<i>Corvus corax</i>	0,7	0,9
<i>Pica pica</i>	0,7	–
<i>Passer montanus</i>	3,6	
<i>Carduelis carduelis</i>	9,6	17,1
<i>Emberiza citrinella</i>	6,1	4,9
<i>Emberiza schoeniclus</i>	2,2	–
Загалом	32,8	26,1

Пташине населення пасовищних ділянок степу є значно збідненим: тут трапляється 6 видів птахів, однак майже всі вони зустрічалися нерегулярно (за винятком вівсянки звичайної). Загальна щільність птахів у зимовий період становила 26,1 ос./км². Серед птахів пасовищ у рівній мірі представлені кампофіли (хижаки-міофаги та фітоентомофаги) і зерноїдні дендрофіли.

Зимова орнітофауна в селищах

Основу орнітофауни селищ складають осілі дендрофіли та склерофіли (хижаки, зерноїдні фітофаги та еврифаги). Загалом тут зареєстровано 21 вид птахів. Із них постійно зустрічаються 14–15 видів, а 4 види (горлиця садова, сич хатній, дятел сирійський, горобець хатній) протягом зими відмічалися виключно в межах селищ.

Серед видів, що зимують, найбільш чисельними в селищах були голуб сизий, крук, синиця велика, горобець польовий. Звичайними також є горлиця садова, дятел сирійський, жайворончок чубатий, ворона сіра, галка, горобець хатній, щиглик.

Протягом зими в с. Провалля зафіксовано декілька особин яструба великого (переважно молоді птахи). Крім того, в селищах Провальського степу в зимовий період постійно зустрічаються 2–3 особини яструба малого. Селища приваблюють цих хижаків наявністю доступної здобичі (воронових, голубів, свійських птахів, горобців).

Оцінка схожості авіфауністичних комплексів Провальського степу

Різноманітний спектр ландшафтів Провальського степу зумовлює формування тут досить складних гніздових комплексів птахів, що складаються з представників байрачних лісів, лісосмуг, степів, агроценозів, штучних і природних водойм, скельних ділянок та селітебних ландшафтів.

Основу гніздової авіфауни Провальського степу складають представники неморального, давньонеморального, лісостепового та пустельно-гірського фауністичних комплексів (за Беликом, 2000). Загалом це 59 видів (переважно дендрофіли та склерофіли). Досить потужним є угруповання тропічних видів (13 видів, в основному лімнофіли та кампофіли). Різноманіття пустельно-степового комплексу, що становить основу фауни птахів типово степових біотопів Провалля, порівняно невелике – лише 6 видів-кампофілів.

У видовому та чисельному відношенні найбільш різноманітними виявилися орнітокомплекси деревно-чагарникових біотопів, які включають 57 видів птахів (переважно дендрофілів і склерофілів).

Найбагатшими є байрачні ліси (51 вид у гніздовий період, з них 50 – у заповіднику; 90,4 % – дендрофіли), що зумовлено історичною та географічною близькістю цих лісів до заплавної лісів Сіверського Дінця (коефіцієнт спільності Жаккара $K = 77\%$). У байрачних лісах спостерігали максимальну щільність населення – 1518,8 пар/км², а в байраках заповідника – 1684,3 пар/км².

Орнітокомплекс лісосмуг являє собою переважно збіднений варіант комплексу байрачних лісів (загалом 34 види). Порівняно з байрачними лісами сумарна щільність населення птахів лісосмуг у 2012 р. була значно нижчою і становила 216,0 пар/км², у лісо-смугах заповідника – 225,3 пар/км².

У степових орнітокомплексах виявлено помітно нижчу видову різноманітність (усього 18 видів). Видове різноманіття степових

комплексів змінюється від 12 видів (у комплексі кам'янистих степів) до 6–7 видів (на пасовищах). Слід зазначити, що практично в усіх степових біотопах високої чисельності та щільності досягають жайворонки польовий і степовий (відповідно 261,6 та 67,4 пар/км²).

Досить різноманітною є фауна синантропних орнітокомплексів (загалом близько 30 видів, переважно дендрофіли та склерофіли).

Для водно-болотних орнітокомплексів характерні 17 специфічних видів (16 з них – лімнофіли). Майже половина представників водно-болотного комплексу не є аборигенними і з'явилися тут після спорудження ставків на річках. Схожість фаун гніздових видів птахів Провальського степу оцінювали за індексом Жаккара (табл. 21).

Найбільша схожість фаун спостерігається між комплексами байрачних лісів і лісосмуг (коефіцієнт спільності Жаккара $K = 0,55$; виявлено 31 спільний вид), а також між комплексами різнотравно-злакового і кам'янистого степу ($K = 0,77$; 10 спільних видів), лісосмуг і насаджень у селищах ($K = 0,37$; 14 видів), кам'янистих степів і пасовищ ($K = 0,36$; 5 видів).

Водночас значно відокремленими виявилися орнітокомплекси байрачних лісів і степових біотопів ($K = 0,03–0,05$), байрачних лісів і водно-болотних біотопів ($K = 0,03$), а також байрачних лісів і селітебних ландшафтів ($K = 0,03$).

Слід зазначити, що в більшості випадків значення коефіцієнта спільності орнітокомплексів не перевищують 0,20 для всіх виділених типів біотопів, а майже в половині випадків комплекси взагалі не мають спільних видів. Це свідчить про високу специфічність їхньої фауни.

Про своєрідність орнітокомплексів також свідчить наявність у їх складі специфічних стенотопних видів. Загалом у гніздових угрупованнях Провальського степу 31 вид (31,3 %) є стенотопним (приуроченим лише до одного біотопу) (табл. 22).

Найбільше таких видів виявлено в байрачних лісах (15 видів дендрофілів). Високий відсоток стенотопних видів характерний для багатьох інтразональних орнітокомплексів: скельних ділянок (28,8%), будівель, ставків, ліній ЛЕП (по 50% таких видів, переважно лімнофіли та склерофіли). У зональних степових комплексах кількість стенотопних видів мінімальна (1–2 види на комплекс).

Таблиця 21

Оцінка схожості авіфауністичних комплексів Провальського степу

Типи комплексів	Байрачні ліси	Лісосмуги	Різноманітний злаковий степ	Кам'янистий степ	Пасовища	Агроценози	Скелі	Ставки	Луки та болота	Насадження в селищах	Будівлі в селищах
Байрачні ліси		55,4/31*	3,3/2	4,9/3	0	0	7,3/4	3,2/2	0	25,5/14	3,2/2
Лісосмуги	55,4/31		9,5/4	11,9/5	0	0	2,4/1	2,2/1	0	36,8/14	2,2/1
Різноманітний злаковий степ	3,3/2	9,5/4		76,9/10	28,6/4	21,4/3	0	0	0	0	0
Кам'янистий степ	4,9/3	11,9/5	76,9/10		35,7/5	20,0/3	0	0	0	0	0
Пасовища	0	0	28,6/4	35,7/5		18,2/2	0	0	0	0	0
Агроценози	0	0	21,4/3	20,0/3	18,2/2		0	0	25,0/2	0	0
Скелі	7,3/4	2,4/1	0	0	0	0		0	0	0	11,8/2
Ставки	3,2/2	2,2/1	0	0	0	0	0		6,7/1	0	4,3/1
Луки та болота	0	0	0	0	0	25,0/2	0	6,7/1		0	0
Насадження в селищах	25,5/14	36,8/14	0	0	0	0	0	0	0		3,6/1
Будівлі в селищах	3,2/2	2,2/1	0	0	0	0	11,8/2	4,3/1	0	3,6/1	

Умовні позначки: * – в знаменнику види птахів, що виявилися спільними для досліджених комплексів.

**Розподіл стенотопних та евритопних видів за кількістю
в орнітокомплексах Провальського степу**

Типи природних комплексів	Всього видів	Стенотопні види	Евритопні види, що займають		
			2 біотопи	3 біотопи	4 біотопи чи більше
Байрачні ліси	51	15	11	13	12
Лісосмуги	34	1	11	12	10
Соснові насадження	6	1	–	2	3
Чагарники	12	–	1	3	8
Різнотравно-злаковий степ	11	1	–	4	6
Каменистий степ	12	–	1	4	7
Пасовища	7	1	2	1	3
Агроценози	6	1	2	1	2
Скелі	7	3	–	2	2
Ставки	12	6	3	2	1
Річки	7	–	4	2	1
Луки та болота	4	1	3	–	–
Насадження в селищах	16	1	1	7	7
Будівлі	12	6	1	1	4
Пустирі	7	–	2	2	3
Лінії ЛЕП	6	3	–	1	2

Станично-Луганське відділення

Видовий склад і географо-генетична структура орнітофауни Станично-Луганського відділення та прилеглих територій в гніздовий період

Сучасна гніздова орнітофауна Станично-Луганського відділення та прилеглих територій (далі – стаціонару Долина Сіверського Дінця), за даними 2009–2013 рр., складається зі 104 видів, що належать до 16 рядів (табл. 23). Під час спостережень у гніздовий період 2013 р. (березень – серпень) нами було зареєстровано 95 видів птахів, які тут гніздилися або ймовірно гніздилися.

Серед птахів, виявлених у гніздовий період (за даними 2009–2013 рр.), значно домінують представники ряду Горобцеподібних – усього 61 вид (58,7% від загального переліку гніздових видів). Представники ряду Яструбоподібних налічують 8 видів (7,7%), Дятлоподібних – 6 видів (5,8%). Ряди Голубоподібні, Журавлеподібні та Совоподібні представлені 4 видами кожний (разом 11,4%), Сивкоподібні – 3 видами (2,9%). По 2 види мають Лелекоподібні, Гусеподібні, Куроподібні, Сиворакшоподібні та Соколоподібні (загалом 9,5%); ряди Зозулеподібні, Дрімлюгоподібні, Серпокрильцеподібні та Гомраєподібні (підряд Одудові) представлені 1 видом кожний (разом 4,0%).

Таблиця 23

Видовий склад, екологічна та географо-генетична структура орнітофауни відділення Станично-Луганське та прилеглих територій (стаціонар Долина Сіверського Дінця)

Вид	Оцінка чисельності	Екологічні угруповання	Фауністичні комплекси	Основні гніздові стації
1	2	3	4	5
<i>Perdix perdix</i> (L., 1758) – куріпка сіра	Р	Д	ЛС	5
<i>Phasianus colchicus</i> L., 1758 – фазан*	С	Д	ТР	5
<i>Anas platyrhynchos</i> (L., 1758) – крижень*	С	Л	БР	9, 10, 11
<i>Spatula querquedula</i> (L., 1758) – чирянка велика	Р	Л	АЛ	10, 11
<i>Columba livia</i> (Gmelin, JF, 1789) – голуб сизий	СС	С	ПГ	15
<i>Columba palumbus</i> L., 1758 – припутень*	С	Д	ЛС	1, 5
<i>Streptopelia turtur</i> (L., 1758) – горлиця звичайна*	С	Д	ЛС	1, 2, 3
<i>Streptopelia decaocto</i> (Frisvald, 1838) – горлиця садова	С	Д	ТР	13
<i>Caprimulgus europaeus</i> L., 1758 – дрімлюга*	С	Д	ЛС	4, 8
<i>Apus apus</i> (L., 1758) – серпокрилець чорний	С	С	ПГ	15
<i>Cuculus canorus</i> L., 1758 – зозуля*	С	Д/Л	ТР	1, 9, 10
<i>Grus grus</i> (L., 1758) – журавель сирій*	РР	Л	БР	11

Продовження таблиці 23

1	2	3	4	5
<i>Crex crex</i> (L., 1758) – деркач	Р	К	АЛ	6, 7
<i>Gallinula chloropus</i> (L., 1758) – курочка водяна*	С	Л	ТР	9, 10
<i>Fulica atra</i> L., 1758 – лиска	С	Л	ТР	10
<i>Ciconia ciconia</i> (L., 1758) – лелека білий	Р	Д	ЛС	15
<i>Botaurus minutus</i> (L., 1766) – бугайчик	Р	Л	ТР	9, 10
<i>Charadrius dubius</i> Scop., 1786 – пісочник малий*	Р	Л	ТР	9, 10
<i>Vanellus vanellus</i> (L., 1758) – чайка	Р	Л	ЛМ	6, 11
<i>Scolopax rusticola</i> L., 1758 – слуква*	Р	Д	ДНМ	1
<i>Astur gentilis</i> (L., 1758) – яструб великий*	С	Д	ДНМ	1, 2, 4
<i>Accipiter nisus</i> (L., 1758) – яструб малий*	Р	Д	ДНМ	1, 3
<i>Buteo buteo</i> (L., 1758) – канюк звичайний*	СС	Д	ДЛС	1, 2
<i>Circus aeruginosus</i> (L., 1758) – лунь очеретяний*	РР?	Л	ЛМ	10 ?
<i>Haliaeetus albicilla</i> (L., 1758) – орлан-білохвіст*	Р	Д	ДЛС	2
<i>Hieraaetus pennatus</i> (Gmelin, 1788) – орел-карлик*	С	Д	ЛС	1, 2
<i>Milvus migrans</i> (Bodd., 1783) – шуліка чорний*	Р	Д	ТР	1, 2
<i>Pernis apivorus</i> (L., 1758) – осоїд	РР	Д	НМ	1 ?
<i>Athene noctua</i> (Scop., 1769) – сич хатній	С	С	ПГ	15
<i>Otus scops</i> (L., 1758) – совка	РР	Д	НМ	1, 2
<i>Asio otus</i> (L., 1758) – сова вухата	Р	Д	ДЛС	4
<i>Strix aluco</i> L., 1758 – сова сіра*	С	Д	ДНМ	1, 3
<i>Uropsa eops</i> L., 1758 – одуд*	С	С	ТР	1, 2, 8, 15
<i>Alcedo atthis</i> (L., 1758) – рибалочка блакитний*	С	Л	ТР	9, 10
<i>Merops apiaster</i> L., 1758 – бджолоїдка	Р	С	ПГ	12
<i>Junco torquilla</i> L., 1758 – крутиголовка*	С	Д	ДНМ	1, 2, 4
<i>Picus canus</i> Gmelin, 1788 – жовна сива*	С	Д	ДНМ	1, 2
<i>Dendrocopos major</i> (L., 1758) – дятел великий*	С	Д	ДНМ	1, 2, 3, 4, 13

Продовження таблиці 23

1	2	3	4	5
<i>Dendrocoptes medius</i> (L., 1758) – дятел середній*	С	Д	НМ	1, 2
<i>Dryobates minor</i> (L., 1758) – дятел малий*	С	Д	ДНМ	1, 2
<i>Dendrocopos syriacus</i> (Hempr. et Ehrenberg, 1833) – дятел сирійський	С	Д	СР	13
<i>Falco subbuteo</i> L., 1758 – підсоколик великий	РР	Д	ДЛС	2 ?
<i>Falco tinnunculus</i> (L., 1758) – боривітер звичайний	РР	С	ТР	16 ?
<i>Alauda arvensis</i> L., 1758 – жайворонок польовий	Р	К	ПС	8
<i>Galerida cristata</i> (L., 1758) – посмітюха, жайворонок чубатий	Р	К	ПС	14
<i>Lullia arborea</i> (L., 1758) – жайворонок лісовий*	С	Д	ЛС	4, 8
<i>Anthus campestris</i> (L., 1758) – щеврик польовий*	С	К	ПС	8
<i>Anthus trivialis</i> (L., 1758) – щеврик лісовий*	С	Д	ЛС	1, 3, 4
<i>Motacilla alba</i> L., 1758 – плиска біла*	С	Л	БР	4, 12, 15
<i>Motacilla flava</i> L., 1758 – плиска жовта*	С	К	БР	6
<i>Riparia riparia</i> (L., 1758) – ластівка берегова*	С	С	ПГ	12
<i>Delichon urbica</i> (L., 1758) – ластівка міська	С	С	ПГ	13
<i>Hirundo rustica</i> L., 1758 – ластівка сільська*	СС	С	ПГ	13
<i>Lanius collurio</i> L., 1758 – сорокопуд терновий*	С	Д	ЛС	1, 5
<i>Erithacus rubecula</i> (L., 1758) – вільшанка*	СС	Д	НМ	1, 2, 3
<i>Ficedula albicollis</i> (Temmin., 1815) – мухоловка білошия*	СС	Д	НМ	1, 2, 4
<i>Ficedula parva</i> (Bechst., 1794) – мухоловка мала*	С	Д	БР	1, 2
<i>Luscinia luscinia</i> (L., 1758) – соловейко східний*	С	Д	НМ	1, 2, 3, 13

Продовження таблиці 23

1	2	3	4	5
<i>Luscinia svecica</i> (L., 1758) – синьошийка	Р	Л	АЛ	10
<i>Muscicapa striata</i> (Pall., 1764) – мухоловка сіра*	СС	Д	НМ	1, 2, 4, 15
<i>Oenanthe oenanthe</i> (L., 1758) – кам'янка звичайна	С	С	ПГ	8, 12, 14, 15
<i>Phoenicurus ochruros</i> (Gmelin, 1774) – горихвістка чорна	С	С	ПГ	15
<i>Phoenicurus phoenicurus</i> (L., 1758) – горихвістка звичайна*	Р	Д	НМ	1, 4
<i>Saxicola torquata</i> (L., 1766) – трав'янка чорноголова	С	К	ТР	6, 7
<i>Turdus merula</i> L., 1758 – дрізд чорний*	СС	Д	НМ	1, 2, 3, 13
<i>Turdus philomelos</i> Brehm., 1831 – дрізд співочий*	СС	Д	НМ	1, 2, 3
<i>Turdus viscivorus</i> L., 1758 – дрізд-омелюх	РР	Д	НМ	4
<i>Oriolus oriolus</i> (L., 1758) – вивільга*	С	Д	НМ	1, 2, 3, 13
<i>Aegithalos caudatus</i> (L., 1758) – синиця довгохвоста	Р	Д	ДНМ	1
<i>Cyanistes caeruleus</i> L., 1758 – синиця блакитна*	СС	Д	НМ	1, 2, 13
<i>Parus major</i> L., 1758 – синиця велика*	ССС	Д	НМ	1, 2, 3, 4, 13, 15
<i>Poecile palustris</i> L., 1758 – гаїчка болотна*	С	Д	ДНМ	1, 2, 3, 13, 15
<i>Remiz pendulinus</i> (L., 1758) – ремез*	Р	Л	АЛ	2, 9, 10
<i>Certhia familiaris</i> L., 1758 – підкоришник звичайний*	Р	Д	ДНМ	1, 2
<i>Sitta europaea</i> L., 1758 – повзик*	С	Д	ДНМ	1, 2, 4
<i>Corvus corax</i> L., 1758 – крук*	С	Д	БР	4, 16
<i>Corvus cornix</i> L., 1758 – ворона сіра*	С	Д	ЛС	1, 2, 3, 13
<i>Corvus monedula</i> L., 1758 – галка	С	С	ПГ	16
<i>Garrulus glandarius</i> (L., 1758) – сойка*	С	Д	ДНМ	1, 3, 4
<i>Pica pica</i> (L., 1758) – сорока	С	Д	ДЛС	3, 13
<i>Sturnus vulgaris</i> L., 1758 – шпак звичайний*	СС	С	ПГ	1, 2, 13, 15, 16
<i>Sylvia atricapilla</i> (L., 1758) – кропив'янка чорноголова*	СС	Д	НМ	1, 2, 3

Продовження таблиці 23

1	2	3	4	5
<i>Sylvia borin</i> (Bodd., 1783) – кропив'янка садова*	С	Д	НМ	1, 2, 5
<i>Sylvia communis</i> (Latham, 1787) – кропив'янка сіра*	С	Д	СР	1, 3, 5, 13
<i>Sylvia curruca</i> (L., 1758) – кропив'янка прудка	Р	Д	НМ	1, 5, 13
<i>Sylvia nisoria</i> (Bechst., 1795) – кропив'янка рябогруда*	Р	Д	СР	2, 5
<i>Acrocephalus arundinaceus</i> (L., 1758) – очеретянка велика*	С	Л	ЛМ	9, 10
<i>Acrocephalus palustris</i> (Bechst., 1798) – очеретянка чагарникова	Р	Л	АЛ	10, 11
<i>Acrocephalus schoenobaenus</i> (L., 1758) – очеретянка лучна	Р	Л	АЛ	10, 11
<i>Acrocephalus scirpaceus</i> (Herm., 1804) – очеретянка ставкова	Р	Л	ЛМ	10
<i>Hippolais icterina</i> (Vieillot, 1817) – берестянка звичайна*	Р	Д	НМ	1, 2
<i>Locustella fluviatilis</i> (Wolf, 1810) – кобилочка річкова	Р	Л	АЛ	10
<i>Locustella luscinioides</i> (Savi, 1824) – кобилочка солов'їна	Р	Л	ЛМ	10
<i>Phylloscopus collybita</i> (Vieillot, 1817) – вівчарик-ковалик*	СС	Д	НМ	1, 2, 3, 4, 13
<i>Phylloscopus sibilatrix</i> (Bechst., 1793) – вівчарик жовтобровий*	С	Д	НМ	1, 4
<i>Acanthis cannabina</i> (L., 1758) – коноплянка*	Р	Д	ЛС	5, 13
<i>Carduelis carduelis</i> (L., 1758) – щиглик*	С	Д	ЛС	1, 2, 13
<i>Chloris chloris</i> (L., 1758) – зеленьк*	С	Д	ЛС	1, 3, 4, 5, 13
<i>Coccothraustes coccothraustes</i> (L., 1758) – костогриз*	СС	Д	ДНМ	1, 2, 3
<i>Fringilla coelebs</i> L., 1758 – зяблик*	ССС	Д	НМ	1, 2, 3, 4, 13
<i>Passer domesticus</i> (L., 1758) – горобець хатній	С	С	ПГ	15
<i>Passer montanus</i> (L., 1758) – горобець польовий*	ССС	С	ПГ	1, 2, 15, 16

Продовження таблиці 23

1	2	3	4	5
<i>Emberiza calandra</i> L., 1758 – просянка	Р	К	ПС	6, 7
<i>Emberiza citrinella</i> L., 1758 – вісянка звичайна*	С	Д	ЛС	1, 2, 3, 4, 7, 8

Умовні позначки: РР – рідкісний вид; Р – нечисельний; С – звичайний; СС – багаточисельний; ССС – дуже багаточисельний; К – дендрофіли; К – кампофіли; С – склерофіли; Л – лімнофіли; НМ – європейський неморальний комплекс; ЛС – європейський лісостеповий комплекс; ДНМ – давньонеморальний комплекс; ДЛС – давньолісостеповий комплекс; ПГ – пустельно-гірський комплекс; ПС – пустельно-степовий комплекс; ТР – тропічний комплекс; АЛ – алювіальний комплекс; ЛМ – лиманний комплекс; БР – бореальний комплекс; СР – середземноморський комплекс; * – види птахів, що зареєстровані на території заповідної ділянки та в її охоронній зоні; 1 – заплавні діброви; 2 – заплавні осокорники та вербняки; 3 – штучні листяні насадження; 4 – соснові насадження; 5 – заплавні чагарники; 6 – луки; 7 – перелоги та молоді лісонасадження; 8 – псамофітні степи та вирубки горілої сосни; 9 – річки та зарості прибережної рослинності вздовж річок; 10 – заплавні озера та зарості прибережної рослинності вздовж озер; 11 – яри, берегові урвища; 12 – болотяні ділянки; 13 – насадження в селищах; 14 – пустирі біля селищ; 15 – будівлі та інші споруди; 16 – опори високовольтних ЛЕП.

Гніздова фауна птахів дослідженого стаціонару є досить складною і включає представників заплавних широколистяних лісів, штучних листяних насаджень та соснових культур, водно-болотного комплексу, піщаних степів, ярів і глинистих обривів, а також антропогенних біотопів.

На території стаціонару представлені практично всі основні екологічні групи птахів (рис. 19).

Рис. 19. Екологічна структура гніздового комплексу птахів стаціонару Долина Сіверського Дінця (включаючи Станично-Луганське відділення ЛПЗ)

Серед птахів домінують представники деревно-чагарникових біотопів (дендрофіли), які становлять 61% гніздової авіфауни (загалом виявлено 63 види).

Водно-берегове (лімнофільне) угруповання є досить різноманітним і включає 19 видів птахів (18%). Водночас більшість із цих видів є рідкісними або малочисельними та не щороку гніздяться на території стаціонару, що насамперед пов'язано з нестабільним станом водойм (пересиханням заплавлених озер і боліт, відсутністю в останні десятиліття повноцінної природної повені на руслі Сіверського Дінця, зменшенням кормової бази).

Досить чисельним є угруповання склерофілів (15 видів, 14%), які знаходять тут багато придатних для гніздування місць природного та антропогенного походження (дупла, глинисті обриви й яри, будівлі, опори ЛЕП). Кількість видів відкритих комплексів (кампофілів) є невеликою. Загалом зареєстровано 7 таких видів (7%) – специфічних мешканців лучних ділянок та піщаних масивів надзаплавлених терас.

У зоогеографічному відношенні орнітофауна стаціонару Долина Сіверського Дінця належить до лісостепової та степової провінцій Європейсько-Обської підобласті Європейсько-Сибірської області Палеарктики (Второв, Дроздов, 1978; Лопатін, 1989). У географо-генетичному відношенні птахи стаціонару належать до п'яти типів фаун, виділених Б. К. Штегманом (1938). Ядро гніздової фауни складають представники транспалеарктичного (52 види, 50%) та європейського (44 види, 42%) типів. Значно менш чисельними є середземноморський (3 види, 3%), монгольський (2 види, 2%), китайський і сибірський (по 1 виду, 1%) типи (рис. 20).

За В. П. Беліком (2000), основу гніздової авіфауни Долини Сіверського Дінця формують представники неморального (21 вид, 19%), давньонеморального (14 видів, 13%), лісостепового (14 видів, 13%) та давньолісостепового (5 видів, 5%) фауністичних комплексів. Абсолютна більшість цих видів є дендрофілами й разом утворюють потужне ядро європейських та європейсько-китайських видів – типових мешканців широколистяних лісів. Загалом це 54 зареєстрованих на гніздуванні види (рис. 21).

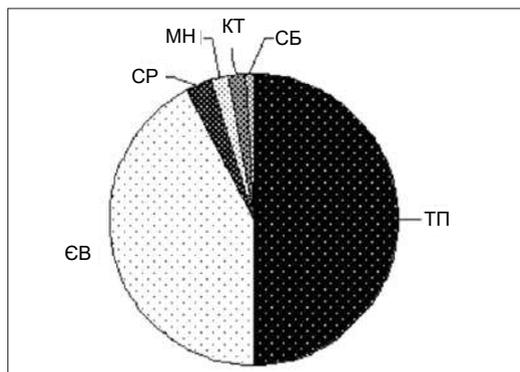

Рис. 20. Географо-генетична структура гніздової авіфауни стаціонару Долина Сіверського Дінця (за Б. К. Штегманом, 1938):
ТП – Транспалеарктичний тип фаун; ЄВ – Європейський тип;
СР – Середземноморський тип; МН – Монгольський тип;
КТ – Китайський тип

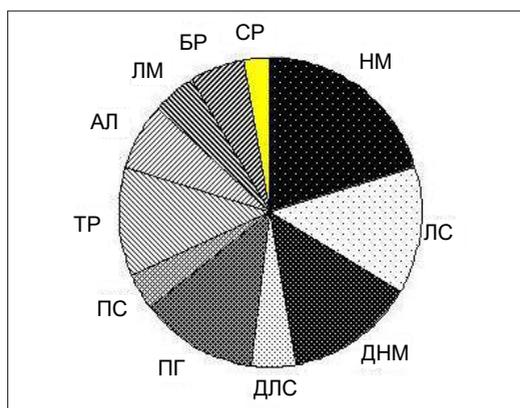

Рис. 21. Географо-генетична структура гніздової авіфауни стаціонару Долина Сіверського Дінця (за В. П. Беліком, 2000):
НМ – неморальний комплекс; ЛС – лісостеповий комплекс;
ДНМ – давньонеморальний комплекс; ДЛС – давньолісостеповий комплекс;
ПГ – пустельно-гірський комплекс; ПС – пустельно-степовий комплекс;
ТР – тропічний комплекс; АЛ – алювіофільний комплекс;
ЛМ – лиманний комплекс; БР – бореальний комплекс;
СР – субсередземноморський комплекс

Досить потужними є також угруповання пустельно-гірських (13 видів, 13%) і тропічних видів (13 видів, 13%). Перші належать до так званого номадійського типу фауни та представлені переважно склерофілами – мешканцями дупел, глинистих ярів і урвищ, а також різноманітних антропогенних споруд. Розселення тропічних видів, переважно лімнофілів і кампофілів, відбувалося вздовж інтразональних біотопів – водойм та болотно-лучних ділянок (рис. 21).

Угруповання інтразональних алювіальних (7 видів, 7%) і лиманних видів (5 видів, 5%) за походженням пов'язані з біотопами річкових долин та плавневих очеретяно-рогозових заростей.

Північна бореальна група представлена 6 видами (6%). Субсередземноморське угруповання є нечисельним і включає три дендрофільні види (3%), тісно пов'язані з деревно-чагарниковою рослинністю південно-західної Палеарктики.

Пустельно-степовий комплекс є порівняно невеликим і складається з 4 специфічних видів кампофілів (4%) – мешканців лучних ділянок, пустирів та піщаних масивів надзаплавних терас (рис. 21).

Біотопи, характерні для регіону стаціонару Долина Сіверського Дінця, можна згрупувати таким чином: деревно-чагарникові; відкриті; водні та навколоводні; яри, берегові урвища та глинисті обриви; антропогенні.

Орнітокомплекси деревно-чагарникових біотопів

Деревно-чагарникову рослинність стаціонару топологічно можна розділити на п'ять основних груп: заплавні діброви, заплавні осокові та вербові ліси, штучні листяні насадження, соснові насадження, заплавні чагарники.

Загалом групу деревно-чагарникових біотопів заселяють 65 видів птахів, по 12–52 видів в межах окремих біотопів (табл. 24). Із них на території Станично-Луганського відділення заповідника зареєстровано 58 видів, що тут гніздилися або ймовірно гніздилися. Біотопи деревно-чагарникової рослинності характеризуються найбагатшим гніздовим населенням птахів. Очевидно, що серед птахів, які входять до складу орнітокомплексів деревно-чагарникових біотопів, домінують дендрофільні види (60 видів, 92,3%).

**Видовий склад орнітокомплексів деревно-чагарникових
біотопів стаціонару Долина Сіверського Дінця
(включаючи Станично-Луганське відділення ЛПЗ)**

Види	Тип гніздування	Тип живлення	Заплавні діброви	Заплавні тополевіники та верб'яки	Штучні листяні насадження	Насадження сосни	Заплавні чагарники
1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Perdix perdix</i>	З	Ф-Е	–	–	–	–	+
<i>Phasianus colchicus</i>	З	Ф-Е	–	–	–	–	+
<i>Columba palumbus</i>	К	Ф	+	+	–	–	+
<i>Streptopelia turtur</i>	К	Ф	+	+	+	–	–
<i>Caprimulgus europaeus</i>	З	Е	–	–	–	+	–
<i>Cuculus canorus</i>	П	Е	+	–	–	–	–
<i>Scolopax rusticola</i>	З	Е	+	–	–	–	–
<i>Astur gentilis</i>	К	Х	+	+	–	+	–
<i>Accipiter nisus</i>	К	Х	+	–	+	–	–
<i>Buteo buteo</i>	К	Х	+	+	–	–	–
<i>Haliaeetus albicilla</i>	К	Х	–	+	–	–	–
<i>Hieraaetus pennatus</i>	К	Х	+	+	–	–	–
<i>Milvus migrans</i>	К	Х	+	+	–	–	–
<i>Pernis apivorus</i>	К	Х	+	–	–	–	–
<i>Otus scops</i>	Д	Е	+	+	–	–	–
<i>Asio otus</i>	К	Х	–	–	–	+	–
<i>Strix aluco</i>	Д	Х	+	–	+	–	–
<i>Upupa epops</i>	Д	Е	+	+	–	–	–
<i>Junx torquilla</i>	Д	Е	+	+	–	+	–
<i>Picus canus</i>	Д	Е	+	+	–	–	–
<i>Dendrocopos major</i>	Д	Е	+	+	+	+	–
<i>Dendrocoptes medius</i>	Д	Е	+	+	–	–	–
<i>Dryobates minor</i>	Д	Е	+	+	–	–	–
<i>Falco subbuteo</i>	К	Х	–	+	–	–	–
<i>Lullua arborea</i>	З	Ф-Е	–	–	–	+	–
<i>Anthus trivialis</i>	З	Е	+	–	+	+	–
<i>Motacilla alba</i>	З	Е	–	–	–	+	–
<i>Lanius collurio</i>	П	Е	+	–	–	–	+
<i>Erithacus rubecula</i>	К	Е	+	+	+	–	–
<i>Ficedula albicollis</i>	Д	Е	+	+	–	+	–
<i>Ficedula parva</i>	Д	Е	+	+	–	–	–
<i>Luscinia luscinia</i>	З	Е	+	+	+	–	+
<i>Muscicapa striata</i>	Д	Е	+	+	–	+	–

Продовження таблиці 24

1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	Д	Е	+	-	-	+	-
<i>Turdus merula</i>	К	Е	+	+	+	-	-
<i>Turdus philomelos</i>	К	Е	+	+	+	-	-
<i>Turdus viscivorus</i>	К	Е	-	-	-	+	-
<i>Oriolus oriolus</i>	К	Е	+	+	+	-	-
<i>Aegithalos caudatus</i>	К	Е	+	-	-	-	-
<i>Cyanistes caeruleus</i>	Д	Е	+	+	-	-	-
<i>Parus major</i>	Д	Е	+	+	+	+	-
<i>Poecile palustris</i>	Д	Е	+	+	+	-	-
<i>Remiz pendulinus</i>	К	Е	+	+	-	-	-
<i>Certhia familiaris</i>	Д	Е	+	+	-	-	-
<i>Sitta europaea</i>	Д	Е	+	+	-	+	-
<i>Corvus corax</i>	К	ЕВ	-	-		+	-
<i>Corvus cornix</i>	К	ЕВ	+	+	+	-	-
<i>Garrulus glandarius</i>	К	Е	+	-	+	+	-
<i>Pica pica</i>	К	ЕВ	-	-	+	-	+
<i>Sturnus vulgaris</i>	Д	Е	+	+	-	-	-
<i>Sylvia atricapilla</i>	П	Е	+	+	+	-	-
<i>Sylvia borin</i>	П	Е	+	+	-	-	+
<i>Sylvia nisoria</i>	П	Е	-	+	-	-	+
<i>Sylvia communis</i>	П	Е	+	-	+	-	+
<i>Sylvia curruca</i>	П	Е	+	-	-	-	+
<i>Hippolais icterina</i>	К	Е	+	+	-	-	-
<i>Phylloscopus collybita</i>	З	Е	+	+	+	+	-
<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	З	Е	+	-	-	+	-
<i>Acanthis cannabina</i>	П	Ф	-	-	-	-	+
<i>Carduelis carduelis</i>	К	Ф	+	+	-	-	-
<i>Chloris chloris</i>	К	Ф	+	-	+	+	+
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	К	Ф	+	+	+	-	-
<i>Fringilla coelebs</i>	К	Ф-Е	+	+	+	+	-
<i>Passer montanus</i>	Д	Ф	+	+	-	-	-
<i>Emberiza citrinella</i>	З	Ф-Е	+	+	+	+	-
Загалом			52	41	22	21	12

Умовні позначки: К – птахи що гніздяться в кронах дерев; Д – птахи що гніздяться в дуплах; П – птахи що гніздяться в ярусі підросту та підліску; З – птахи що гніздяться на землі; Х – хижаки; Е – ентомофаги; Ф-Е – фіто-ентомофаги; Ф – фітофаги; Е – еврифаги.

Орнітокомплекс заплавлних дібров

Орнітокомплекс заплавлних дібров за видовим складом птахів є найчисельнішим і найрізноманітнішим. Усього в заплавлних дібровах виявлено на гніздуванні 52 види птахів із 10 рядів (табл. 24). Серед них домінують представники ряду Горобце-подібних (42 види). Інші ряди представлені 1–5 видами; найбільше – Яструбоподібних і Соколоподібних (по 6 видів) та Дятлоподібних (5 видів).

У дібровах заповідника зареєстровано 47 видів птахів, що становить 90,4% від загального числа видів. Серед птахів, зафіксованих тут на гніздуванні, 4 види (9,4%) гніздяться виключно в заплавлних дібровах (осоїд, слуква, сова сіра, синиця довгохвоста).

За географо-генетичним складом комплекс птахів заплавлних дібров тяжіє до неморального, давньо-неморального та лісостепоного фауністичних комплексів із домінуванням дендрофільних видів (рис. 22). Загалом тут виявлено 48 видів птахів дендрофільного комплексу (92,3%), з них у заповіднику спостерігалися 42 види. Заплавлні діброви постійно населяють 3 види склерофілів (5,7%), тісно пов'язаних із лісовими біотопами: одуд, шпак звичайний, горобець польовий. Деякі з цих видів (зокрема шпак звичайний) є досить чисельними. Також тут зареєстрували 1 представника лімнофільного комплексу – ремеза (1,9%), екологічно пов'язаного з навколводними біотопами.

За походженням дендрофільні птахи заплавлних дібров належать переважно до неморального, давньо-неморального та лісостепоного комплексів – загалом 42 види (79,2%). Більшість із них постійно гніздяться в заплавлних дібровах і є звичайними на гніздуванні. Окремі види є багаточисельними фоновими з високою щільністю гніздування (дятли великий і середній, мухоловка білошия, мухоловка сіра, дрізд чорний, синиця велика, синиця блакитна, зяблик тощо).

Інші 10 видів птахів належать до давньо-лісостепоного, бореального, пустельно-гірського, субсередземноморського, тропічного та алювіофільного комплексів і представлені 1–3 видами кожен; загалом це 11 видів птахів (19,2%) (рис. 22).

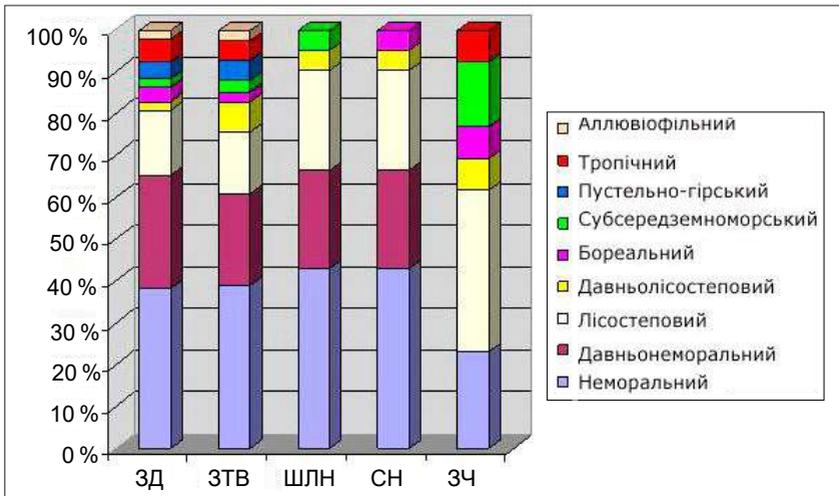

Рис. 22. Географо-генетична структура орнітокомплексів деревно-чагарникових біотопів Долини Сіверського Дінця: *ЗД* – заплавні діброви; *ЗТВ* – заплавні осокові та вербові ліси; *ШЛН* – штучні листяні насадження; *СН* – соснові насадження; *ЗЧ* – заплавні чагарники

У заплавних дібровах загальна щільність населення птахів у 2013 р. на стаціонарі становила 894,2 пар/км², а в дібровах заповідника – 865,1 пар/км². Серед виявлених на гніздуванні птахів виявлено один фоновий вид, щільність гніздування якого перевищує 100 пар/км², – зяблик. Загальна гніздова щільність цього виду становила 197–212 пар/км² (табл. 25). Досить чисельним був також ще один вид – мухоловка білошя, гніздова щільність якої сягала 83–98 пар/км². До фонових видів (щільність гніздування понад 10 пар/км²) належать шпак звичайний, кропив'янка чорноголова, вівчарик-ковалик, вівчарик жовтобровий, мухоловка сіра, вільшанка, соловейко, дрозди чорний і співочий, синиця велика, синиця блакитна, гаїчка болотяна, повзик, зеленяк, костогриз (табл. 25).

Серед негоровиних птахів досить чисельними на гніздуванні були дятли – великий (10,4 пар/км²) та середній, чисельність якого була дуже високою – 23–30 пар/км². Про це свідчить, зокрема, факт виявлення житлових гніздових дупел середнього дятла (з пташенятами) на відстані близько 300 м одне від одного під час обліків.

**Щільність населення птахів у заплавах дібровах
Станично-Луганського відділення ЛПЗ та стаціонару
Долина Сіверського Дінця (пар/км²) в 2013 р.**

Вид	Місяця гніздування	Трофічні групи	Стаціонар, загалом (пар/км ²)	Заповідник (пар/км ²)
1	2	3	4	5
<i>Columba palumbus</i>	К	Ф	1,4	2,5
<i>Streptopelia turtur</i>	К	Ф	2,5	3,6
<i>Cuculus canorus</i>	П	Е	0,6	0,8
<i>Upupa epops</i>	Д	Е	0,2	0,3
<i>Picus canus</i>	Д	Е	0,4	0,8
<i>Dendrocopos major</i>	Д	Е	10,4	12
<i>Dendrocoptes medius</i>	Д	Е	23,3	30,1
<i>Dryobates minor</i>	Д	Е	1,6	2,7
<i>Junx torquilla</i>	Д	Е	4,7	3,6
<i>Anthus trivialis</i>	З	Е	0,5	0,8
<i>Oriolus oriolus</i>	К	Е	6,8	7,4
<i>Sturnus vulgaris</i>	Д	Е	41,9	32,8
<i>Corvus cornix</i>	К	ЕВ	0,4	-
<i>Garrulus glandarius</i>	К	Е	8,2	11,7
<i>Hippolais icterina</i>	К	Е	3,1	-
<i>Sylvia borin</i>	П	Е	1,6	2,7
<i>Sylvia atricapilla</i>	П	Е	32,5	25,1
<i>Phylloscopus collybita</i>	З	Е	26,4	25,7
<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	З	Е	16,3	19,7
<i>Ficedula albicollis</i>	Д	Е	97,5	82,5
<i>Ficedula parva</i>	Д	Е	5,1	7,3
<i>Muscicapa striata</i>	Д	Е	69,3	54,6
<i>Erithacus rubecula</i>	З	Е	22,5	19,9
<i>Luscinia luscinia</i>	З	Е	17,1	12
<i>Turdus merula</i>	К	Е	47,4	48,9
<i>Turdus philomelos</i>	К	Е	27,6	30,6
<i>Parus major</i>	Д	Е	74,8	64,7
<i>Cyanistes caeruleus</i>	Д	Е	32,9	25,4
<i>Poecile palustris</i>	Д	Е	29,9	32,8
<i>Sitta europaea</i>	Д	Е	13,4	9
<i>Certhia familiaris</i>	Д	Е	3,1	5,5
<i>Passer montanus</i>	Д	Ф	1,6	2,7

Продовження таблиці 25

1	2	3	4	5
<i>Fringilla coelebs</i>	К	ФЕ	197,5	212,3
<i>Chloris chloris</i>	К	Ф	25,6	7,1
<i>Carduelis carduelis</i>	К	Ф	6,2	10,9
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	К	Ф	26,9	41,9
<i>Emberiza citrinella</i>	З	Ф-Е	12,9	14,5
Загалом пар/км ²			894,2	865,1

Умовні позначки: К – птахи що гніздяться в кронах дерев; Д – птахи що гніздяться в дуплах; П – птахи що гніздяться в ярусі підросту та підліску; З – птахи що гніздяться на землі; Х – хижакі; Е – ентомофаги; Ф-Е – фіто-ентомофаги; Ф – фітофаги; Е – еврифаги.

Серед негоробиних птахів звичайними на гніздуванні є яструб великий, канюк, горлиця звичайна, сова сіра, крутиголовка.

Аналіз структури населення за типом гніздування показав, що в дубових лісах Долини Сіверського Дінця домінують птахи, які гніздяться в кронах дерев (22 види) та в дуплах (18 видів); переважно це неморальні та давньо-неморальні види (табл. 25). За типом живлення в заплавних дібровах абсолютно домінують птахи-ентомофаги – 36 видів. Більшість із них є представниками неморального, давньо-неморального та лісостепового комплексів, звичайними й чисельними на гніздуванні та тісно пов'язаними з лісовими біотопами за кормовою стратегією.

Орнітокомплекс осокоревих і вербових лісів

Усього в межах цього комплексу зареєстрований 41 вид птахів, що належать до 6 рядів. На території заповідної ділянки спостерігалось 37 видів (80%). До ряду Горобцеподібних належать 26 видів (63,4%). Інші ряди представлені 1–6 видами. У осокорево-вербових лісах досить широко представлені ряди Яструбоподібних (6 видів) та Дятлоподібних (5 видів) (табл. 26).

Більшість птахів, виявлених у осокорево-вербових насадженнях, в екологічному відношенні є дендрофілами (36 видів, 90%), а за географо-генетичним походженням, як і представники заплавних дібров, належать переважно до неморального, давньо-неморального, лісостепового та давньо-лісостепового фауністичних комплексів (рис. 22). Крім того, тут зафіксовано 3 види склерофілів та 1 вид лімнофілів, характерних для заплавних лісів.

**Щільність населення птахів в осоково-вербових лісах
стаціонару Долина Сіверського Дінця (пар/км²) в 2013 р.**

Вид	Місяця гніздування	Трофічні групи	Щільність пар/км ²
<i>Streptopelia turtur</i>	К	Ф	11,4
<i>Picus canus</i>	Д	Е	3,4
<i>Dendrocopos major</i>	Д	Е	45,5
<i>Dendrocoptes medius</i>	Д	Е	22,7
<i>Junx torquilla</i>	Д	Е	11,4
<i>Oriolus oriolus</i>	К	Е	11,4
<i>Sturnus vulgaris</i>	Д	Е	56,8
<i>Sylvia borin</i>	П	Е	45,5
<i>Sylvia nisoria</i>	П	Е	11,4
<i>Phylloscopus collybita</i>	З	Е	128,4
<i>Ficedula albicollis</i>	Д	Е	11,4
<i>Ficedula parva</i>	Д	Е	68,2
<i>Muscicapa striata</i>	Д	Е	136,4
<i>Erithacus rubecula</i>	З	Е	11,4
<i>Luscinia luscinia</i>	З	Е	34,1
<i>Turdus merula</i>	К	Е	26,1
<i>Turdus philomelos</i>	К	Е	11,4
<i>Parus major</i>	Д	Е	90,9
<i>Cyanistes caeruleus</i>	Д	Е	11,4
<i>Poecile palustris</i>	Д	Е	11,4
<i>Sitta europaea</i>	Д	Е	11,4
<i>Certhia familiaris</i>	Д	Е	11,4
<i>Passer montanus</i>	Д	Ф	11,4
<i>Fringilla coelebs</i>	К	ФЕ	181,8
<i>Carduelis carduelis</i>	К	Ф	56,8
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	К	Ф	59,5
<i>Emberiza citrinella</i>	З	Ф-Е	45,5
Загалом пар/км ²			1134,5

Умовні позначки: К – птахи що гніздяться в кронах дерев; Д – птахи що гніздяться в дуплах; П – птахи що гніздяться в ярусі підросту та підліску; З – птахи що гніздяться на землі; Х – хижакі; Е – ентомофаги; Ф-Е – фіто-ентомофаги; Ф – фітофаги; Е – еврифаги.

Загальна щільність населення птахів у заплавлених осоково-вербових лісах у 2013 р. була високою і становила 1134,5 пар/км². Серед виявлених на гніздуванні птахів три види

виявилися фоновими – вівчарик-ковалик, мухоловка сіра, зяблик. Найбільш чисельним серед горобцеподібних був зяблик (гніздова щільність – 181 пар/км²), а серед негоробиних – дятел великий (45,5 пар/км²) (табл. 26). До чисельних видів також належать горлиця звичайна, дятел середній, шпак звичайний, кропив'янка садова, мала мухоловка, соловейко, дрізд чорний, синиця велика, щиглик, костогриз, вівсянка звичайна.

Слід зазначити, що вологі осокорево-вербові насадження заплави Сіверського Дінця є місцями гніздування багатьох рідкісних і зникаючих видів. Тут постійно гніздяться шуліка чорний, орел-карлик, орлан-білохвіст, совка, мала мухоловка, ремез тощо.

За типом гніздування в осокорево-вербових лісах домінують птахи, що гніздяться в кронах дерев (18 видів) та в дуплах (17 видів); переважно це неморальні та давньо-неморальні види. За типом живлення в цьому комплексі абсолютно домінують птахи-ентомофаги – 27 видів (табл. 26).

Орнітокомплекс штучних листяних насаджень

У 2013 р. у лісонасадженнях стаціонару було виявлено 22 види птахів, що належать до 5 рядів. Більшість видів належать до ряду Горобцеподібних – 18 (81,8 %). Інші ряди представлені 1–2 видами (табл. 27).

Усі виявлені в лісосмугах птахи (22 види) в екологічному відношенні є дендрофілами. Більшість дендрофільних птахів штучних насаджень за походженням належать до неморального, давньо-неморального та лісостепового фауністичних комплексів, загалом – 20 видів (90,9 %) (рис. 22).

Порівняно з природними лісами сумарна щільність населення птахів у лісонасадженнях у 2013 р. була значно нижчою і становила 395,3 пари/км² (табл. 27). Аналогічні показники щільності птахів у штучних насадженнях характерні й для інших регіонів степової зони (Белик, 2009). У штучних лісонасадженнях стаціонару домінували зяблик (71,9 пар/км²), синиця велика (38,3 пар/км²), вівчарик жовтобровий (35,9 пар/км²), дрізд чорний (32,8 пар/км²) та кропив'янка чорноголова (31,3 пар/км²). Субдомінантами були вівсянка звичайна, вільшанка, щеврик лісовий.

**Щільність населення птахів у штучних лісонасадженнях
стаціонару Долина Сіверського Дінця (пар/км²) в 2013 р.**

Вид	Місяця гніздування	Трофічні групи	Кількість пар/км ²
<i>Streptopelia turtur</i>	К	Ф	2,3
<i>Dendrocopos major</i>	Д	Е	2,3
<i>Anthus trivialis</i>	З	Е	17,9
<i>Lanius collurio</i>	З	Е	3,7
<i>Oriolus oriolus</i>	К	Е	15,6
<i>Garrulus glandarius</i>	К	Е	15,6
<i>Sylvia communis</i>	П	Е	10,2
<i>Sylvia atricapilla</i>	П	Е	31,3
<i>Phylloscopus collybita</i>	З	Е	35,9
<i>Erithacus rubecula</i>	З	Е	23,4
<i>Luscinia luscinia</i>	З	Е	12,5
<i>Turdus merula</i>	К	Е	32,8
<i>Turdus philomelos</i>	К	Е	17,9
<i>Parus major</i>	Д	Е	38,3
<i>Poecile palustris</i>	Д	Е	15,6
<i>Fringilla coelebs</i>	К	ФЕ	71,9
<i>Chloris chloris</i>	К	Ф	15,6
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	К	Ф	7,8
<i>Emberiza citrinella</i>	З	Ф-Е	28,1
Загалом пар/км ²	–	–	395,3

Умовні позначки: К – птахи що гніздяться в кронах дерев; Д – птахи що гніздяться в дуплах; П – птахи що гніздяться в ярусі підросту та підліску; З – птахи що гніздяться на землі; Х – хижакі; Е – ентомофаги; Ф-Е – фіто-ентомофаги; Ф – фітофаги; Е – еврифаги.

Серед негоробиних птахів досить звичайними на гніздуванні були горлиця звичайна та дятел великий. У штучних насадженнях гніздяться два види хижих птахів – яструб малий та сова сіра. Останній вид подекуди гніздиться на ділянках лісонасаджень у дуплах старих груш і яблунь, що збереглися після вирубування природного лісу.

За типом гніздування в лісонасадженнях Долини Сіверського Дінця домінують птахи, що гніздяться в кронах дерев (12 видів), переважно неморальні та лісостепові види (табл. 27). У штучних лісонасадженнях зменшується кількість видів дуплогнізних птахів, що пов'язано з відсутністю достатньої кількості старих дуплистих дерев, необхідних для гніздування. Водночас окремі

дуплогніздні види залишаються досить чисельними (зокрема, синиця велика).

За типом живлення в лісонасадженнях домінують птахи-ентомофаги – загалом 13 видів (переважно представники неморального та лісостепового комплексів). Більшість із цих видів є звичайними та чисельними на гніздуванні.

Орнітокомплекс соснових насаджень

Для соснових насаджень Долини Сіверського Дінця характерний 21 вид птахів, що належать до 5 рядів. Більшість із них належать до ряду Горобцеподібних – 16 видів (76,2%) (табл. 28).

Таблиця 28

Щільність населення птахів у соснових насадженнях стаціонару (пар/км²) в 2013 р.

Види птахів	Місця гніздування	Трофічні групи	Стаціонар, загалом (пар/км ²)	Заповідник (пар/км ²)
<i>Caprimulgus europaeus</i>	З	Е	1,3	1,8
<i>Dendrocopos major</i>	Д	Е	4,5	4,2
<i>Jynx torquilla</i>	Д	Е	1,3	–
<i>Lullula arborea</i>	З	Ф-Е	1,7	1,1
<i>Motacilla alba</i>	З	Е	1,3	1,8
<i>Anthus trivialis</i>	З	Е	22,9	16,1
<i>Garrulus glandarius</i>	К	Е	0,4	0,5
<i>Phylloscopus collybita</i>	З	Е	4,0	2,3
<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	З	Е	3,8	1,8
<i>Ficedula albicollis</i>	Д	Е	24,7	–
<i>Muscicapa striata</i>	Д	Е	27,2	11,2
<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	Д	Е	1,6	1,8
<i>Turdus viscivorus</i>	К	Е	0,4	–
<i>Parus major</i>	Д	Е	36,1	20,2
<i>Sitta europaea</i>	Д	Е	1,6	1,8
<i>Fringilla coelebs</i>	К	ФЕ	37,4	26,9
<i>Chloris chloris</i>	К	Ф	7,4	9,6
<i>Emberiza citrinella</i>	З	Ф-Е	4,2	5,4
Всього пар/км ²	–		181,6	99,3

Умовні позначки: К – птахи що гніздяться в кронах дерев; Д – птахи що гніздяться в дуплах; П – птахи що гніздяться в ярусі підросту та підліску; З – птахи що гніздяться на землі; Х – хижакі; Е – ентомофаги; Ф-Е – фіто-ентомофаги; Ф – фітофаги; Е – еврифаги.

У сосняках заповідника зареєстровано 17 видів птахів (81 % від загальної кількості). Домінували дятел великий, зяблик, синиця велика, щеврик лісовий, однак були відсутні деякі види, що зазвичай гніздяться в дуплах або їх аналогах (крутиголовка), а чисельність інших дуплогнізників (мухоловки білошиїї, мухоловки сірої, синиці великої) була нижчою. У заповіднику не спостерігали на гніздуванні сову вухату, крутиголовку, мухоловку білошию, дрозда-омелюха.

У 2013 р. виявлено два види, що гніздилися виключно в соснових посадках, – сову вухату та дрозда-омелюха. Практично всі птахи, виявлені в соснових насадженнях (20 видів, 95,2 %), в екологічному відношенні є дендрофілами (за винятком одного виду лімnofільного комплексу – плиски білої). Відсутність представників інших екологічних груп може свідчити про певну спрощеність біотопів штучних насаджень.

Більшість дендрофілних птахів соснових насаджень за своїм походженням належать до неморального, давньо-неморального та лісостепового фауністичних комплексів – загалом 18 видів (85,7 %) (рис. 22). У сосняках стаціонару виявлено два бореальні види – плиску білу та крука, а також один давньо-лісостеповий вид – сову вухату.

Порівняно з природними та штучними листяними лісами сумарна щільність населення птахів у соснових посадках у 2013 р. була найнижчою і становила 181,6 пар/км², а в сосняках заповідника – лише 99,3 пар/км² (табл. 28). Найбільш чисельними видами в соснових посадках стаціонару були зяблик (37,4 пар/км²), синиця велика (36,1 пар/км²), щеврик лісовий (22,9 пар/км²). На ділянках соснових насаджень, де були розміщені штучні дуплянки, домінували деякі дуплогнізні види: мухоловка білошия (24,7 пар/км²), мухоловка сіра (27,2 пар/км²). Серед негоробиних досить чисельним на гніздуванні був дятел великий (4,5 пар/км²).

У соснових насадженнях заповідника домінували дятел великий, зяблик, синиця велика, щеврик лісовий, однак були відсутні деякі дуплогнізні види (крутиголовка, мухоловка білошия), а чисельність інших дуплогнізників (мухоловки сірої, синиці великої) була значно нижчою (табл. 28).

Соснові посадки піщаних терас Сіверського Дінця є місцем гніздування яструба великого, дрімлюги, жайворонка лісового, крука, сойки, вівчариків-ковалика та жовтобрового, зеленяка.

Більшість із цих видів є досить звичайними та регулярно гніздяться. У сосняках спостерігали на гніздуванні також відносно рідкісні для цього біотопу види – сову вухату, горихвістку звичайну, дрізда-омелюха.

За типом гніздування в соснових насадженнях реєструвалися птахи, що гніздяться в кронах дерев (7 видів) та на землі (7 видів). Також у соснових посадках спостерігається значна кількість видів, що гніздяться в дуплах (7 видів), що зумовлено наявністю на окремих ділянках штучних дуплянок, які активно використовуються птахами для гніздування.

За типом живлення в соснових посадках домінують птахи-ентомофаги – загалом 14 видів (представники неморального, давньо-неморального та лісостепового комплексів). Більшість із цих видів є звичайними та чисельними на гніздуванні.

Орнітокомплекс заростей чагарників

У заплавних заростях чагарників зареєстровано 12 дендрофільних видів птахів, що належать до 3 рядів: Куроподібних (2 види), Голубоподібних (1 вид) та Горобцеподібних (9 видів, або 75%). У географо-генетичному відношенні домінують птахи лісостепового та неморального фауністичних комплексів – загалом 8 видів (66,7%).

За типом гніздування в чагарникових заростях переважають види, що гніздяться на рівні підросту та підліску (6 видів, 50%). За типом живлення домінують ентомофаги – 6 видів (50%). У заростях чагарників звичайними на гніздуванні є фазан, сорокопуд терновий, кропив'янки сіра та рябогруда, зеленяк, коноплянка. Іноді тут гніздяться соловейко східний і зеленяк. Зрідка відмічаються припутень, сорока та кропив'янка прудка.

Видові нариси птахів орнітокомплексів дервно-чагарникових біотопів

Куріпка сіра (*Perdix perdix*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний, але нечисельний осілий птах. Дотримується заплавних чагарників, галявин лісів та лісопосадок. Чисельність істотно коливається за роками. В останні роки чисельність виду в регіоні різко скоротилася.

Фазан (*Phasianus colchicus*). Дендрофіл, фіто-ентомофаг. Досить звичайний вид деревно-чагарникових біотопів долини Сіверського Дінця. Гніздиться в заплавах чагарниках, тримається узлісь, галявин, лучних та зволжених ділянок. Часто відмічається в чагарниках поблизу селищ. Є звичайним, але нечисельним видом Станично-Луганського відділення ЛПЗ.

Припутень (*Columba palumbus*). Дендрофіл, фітофаг. Досить звичайний, але нечисельний вид заплавах в'язово-дубових лісів; інколи гніздиться в чагарникових заростях. У заплавах дубових лісах стаціонару середня відносна чисельність виду у 2013 р. становила 1,39 пар/км², а в заплавах дібровах заповідника – 2,46 пар/км².

Горлиця звичайна (*Streptopelia turtur*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний вид заплавах в'язово-дубових і тополево-вербових лісів, а також штучних лісопосадок стаціонару. У червні у в'язово-дубових лісах середня гніздова щільність виду становила 2,6 пар/км², а в дібровах заповідної ділянки – 3,6 пар/км². У осоково-вербових лісах середня чисельність була дещо вищою – до 11,4 пар/км², у штучних листяних насадженнях – 2,3 пар/км².

Дрімлюга (*Caprimulgus europaeus*). Дендрофіл, ентомофаг. Досить звичайний на гніздуванні вид соснових насаджень на пісках. Дотримується узлісь сосняків, вирубок та вигорілих ділянок. У червні 2013 р. щільність виду в соснових насадженнях стаціонару становила 1,3 пар/км², а в сосняках заповідника – 1,8 пар/км².

Зозуля звичайна (*Cuculus canorus*). Дендрофіл-лімфофіл, ентомофаг. Звичайний вид заплавах дубових лісів. Дотримується ділянок лісу поблизу галявин та берегів водойм. Відносна щільність виду в заплавах дібровах стаціонару у 2013 р. була невисокою – 0,6–0,8 пар/км².

Слуква (*Scolopax rusticola*). Дендрофіл, ентомофаг. Рідкісний вид, що, ймовірно, гніздиться на території стаціонару. Дотримується вологих ділянок заплавах дібров. У червні 2013 р. поодинокі особини спостерігалися в кварталах 10–11 Станично-Луганського відділення, що дозволяє припускати гніздування 1–2 пар.

Яструб великий (*Astur gentilis*). Дендрофіл, орніто-міофаг. Звичайний осілий і кочовий вид. За останні 20–25 років яструб великий істотно збільшив чисельність і нині є звичайним видом регіону, заселивши всі придатні біотопи. Зокрема,

за даними В. В. Ветрова (2003), на початку 2000-х рр. у Станично-Луганському районі гніздилися щонайменше 110–120 пар. У Станично-Луганському відділенні заповідника вид регулярно гніздиться з 1999–2001 рр.: одна пара – у старому сосняку кв. 4 (Літопис природи..., 1969–2021).

На території стаціонару Долина Сіверського Дінця цей птах гніздиться на ділянках дубово-в'язово-ясеневих лісів, у вільхових лісах та в штучних лісових масивах на місці зведених заплавлених лісів (50 % виявлених гніздових ділянок). Вид чисельний у штучних надзаплавлених насадженнях сосни звичайної (50 %) заввишки від 15 м і більше. Регулярно одна пара гніздиться у старих сосняках в кварталі 4 на території Станично-Луганського відділення ЛПЗ (утім, у 2013 р. гніздування цієї пари тут не зафіксовано). Загальну чисельність на території стаціонару можна оцінити у 4–5 пар. На стаціонарі Долина Сіверського Дінця активні самки біля гніздових ділянок траплялися 6 та 12 березня 2008 р., 25 березня 2011 р.

Гніздові ділянки зазвичай постійні та складаються з 2–4 гнізд, які птахи використовують по черзі. Запасні гнізда розміщені на відстані від 20 до 350 м. На стаціонарі Долина Сіверського Дінця запасні гнізда однієї з пар знаходилися на відстанях 200 і 350 м від житлового гнізда.

Найчастіше для гніздування використовували сосну (35 %), вільху (18 %) та клен (14 %). На перевагу у використанні яструбом сосни в лісах долини Сіверського Дінця вказує В. В. Ветров (1996). На стаціонарі Долина Сіверського Дінця житлові та запасні гнізда ($n = 8$) були розміщені: на соснах – 5 гнізд (62,9 %), на дубах – 2 гнізда (25 %), на кленах – 1 гніздо (12,5 %).

На стаціонарі Долина Сіверського Дінця яструб великий гніздився на деревах заввишки від 15 до 25 м; у середньому $20,8 \pm 3,9$ м ($n = 7$). Діаметр стовбурів використаних порід становив від 26,4 до 53,8 см; у середньому $41,1 \pm 9,1$ см ($n = 7$). Висота розташування гнізд коливалася від 11 до 16 м; у середньому $13,8 \pm 1,9$ м ($n = 5$).

Розміри чотирьох гнізд стаціонару: максимальний діаметр гнізда – 87–150 см (у середньому – $106,5 \pm 29,6$ см); мінімальний 60–120 см (у середньому – $87,0 \pm 24,7$ см); максимальний діаметр лотка – 25–53 см (у середньому – $36,0 \pm 12,2$ см); мінімальний – 20–52 см (у середньому – $32,0 \pm 13,9$ см); глибина

лотка – 3–16 см (у середньому – $9,6 \pm 5,3$ см); висота гнізда – 35–62 см (у середньому – $49,5 \pm 12,7$ см).

Пташенята з'являються в гніздах із першої декади травня. У гніздах із пізніми або повторними кладками пташенята вилуплюються навіть на початку червня. Так, 26 червня 2008 р. у заплавному лісі біля оз. Рубіжне (стаціонар Долина Сіверського Дінця) було знайдено гніздо, в якому перебували двоє пташенят віком 2–3 тижні у білому пуху, з зачатками пір'я на голові, крилах і плечах (вилупилися орієнтовно 5–7 червня). У гніздах відмічали від 1 до 3 пташенят; у середньому – 2,18 пташенят на гніздо ($n = 17$).

Пташенята починають залишати гнізда в другій половині червня, і цей процес триває до середини липня. Ще близько місяця виводки утримуються в межах гніздових ділянок. Розпад виводків відбувається в середині – наприкінці серпня, після чого молоді птахи починають кочувати.

Загалом строки гніздування у Станично-Луганському відділенні такі: початок гніздування – 3–5.04.2008 та 27–30.04.2010; поява пташенят – 5–10.05.2008 та 1–2.06.2010; виліт пташенят – 17–18.06.2008 та 7–10.07.2010. У заплавному лісі біля оз. Рубіжне відповідно: 2–3.05.2008 та 12–14.04.2010; 3–5.06.2008 та 17–18.05.2010; 12–14.07.2008 та 30.06–1.07.2010.

Яструб малий (*Accipiter nisus*). Дендрофіл, орнітофаг. Рідкісний на гніздуванні вид, чисельність якого в останні роки істотно скоротилася, насамперед унаслідок хижацтва з боку яструба великого. У Долині Сіверського Дінця вид населяє різні типи заплавних в'язово-ясенево-дубових лісів, гніздиться у штучних листяних насадженнях, може також гніздитися в посадках сосни звичайної. Віддає перевагу захищеним ділянкам порослевого молодого лісу та штучним лісопосадкам.

На території Станично-Луганського відділення ЛПЗ гніздяться 1–2 пари (у 2013 р. поодиноких особин, імовірно з однієї пари, спостерігали в північній частині заповідника, поблизу хутора Піщаного). Утаємничений спосіб життя виду не дає змоги здійснити об'єктивну оцінку його чисельності в регіоні. У 2008–2009 рр. на стаціонарі передбачалося гніздування щонайменше 5–6 пар, було знайдено 3 житлові гнізда (середня гніздова щільність – 7,8 пари/100 км²), тоді як у 2011 р. жодної житлової гніздової ділянки виявлено не було. Основним чинником, що

стримує зростання чисельності виду, є яструб великий, чисельність якого в регіоні продовжує збільшуватися.

Територіальні пари завжди мають кілька запасних гнізд, які використовують по черзі. У Долині Сіверського Дінця пари мали на своїх ділянках по 2–3 гнізда. Виявлені житлові та запасні гнізда ($n = 9$) були розміщені на кленах – 5 гнізд (56%), грушах – 2 гнізда (22%), по одному гнізду – на в'язі (11%) та дубі (11%). На стаціонарі Долина Сіверського Дінця гнізда розташовувалися на висоті 3,9–9,5 м, у середньому – $6,2 \pm 1,9$ м.

Повна кладка в заплавному лісі біля оз. Глибоке (стаціонар Долина Сіверського Дінця) складалася з 4 яєць (4 червня 2008 р.). У гнізді малого яструба біля цього ж озера 25 червня 2008 р. перебували 3 пташенята віком 7–10 днів і одне незапліднене яйце.

Пташенята починають залишати гнізда з кінця першої декади липня. Гнізда з опереними пташенятами спостерігали 6 липня 2009 р. (Станично-Луганське відділення, квартал 3). Терміни розмноження малого яструба були такими. Заплавний ліс біля оз. Глибоке: початок відкладання яєць – 10.05.2008 та 23–25.05.2009; поява пташенят – 10–12.06.2008 та 27–29.06.2009; виліт пташенят – 10–12.07.2008 та 28–30.07.2009. Станично-Луганське відділення: відповідно 10–12.05.2009; 12–14.06.2009; 18–20.07.2009.

Канюк звичайний (*Buteo buteo*). Дендрофіл, поліфаг. Найбільш звичайний вид хижих птахів заповідника. На стаціонарі Долина Сіверського Дінця канюк населяє переважно старі ділянки заплавного лісу: в'язово-дубово-ясеневі масиви, а також осокорники, вільхові й вербові ліси вздовж річок та озер. У соснових посадках канюк практично не гніздиться. Загальна чисельність виду на стаціонарі може бути оцінена у 8–10 пар (Мороз, 2012а). У заповіднику регулярно гніздяться 1–2 пари.

Більшість виявлених гнізд були розташовані поблизу основних мисливських біотопів канюка – галявин, узлісь, ділянок заплавних лук, берегів водойм, згарищ. Серед деревних порід, на яких розміщувалися гнізда, 43% припадало на дуб, 29% – на вербу, по 14% – на ясен і клен. У заплавних лісах Долини Сіверського Дінця гнізда розташовувалися на висоті 6–15 м, у середньому – $11,5 \pm 3,32$ м ($n = 7$).

У Долині Сіверського Дінця 3 червня 2008 р. було знайдено гніздо з двома середньо насидженими яйцями. Для порівняння, С. Г. Панченко (2016) у Станично-Луганському районі виявив

кладку з двох яєць 29.05.1969 р. Малих пташенят віком близько двох тижнів у гніздах у Долині Сіверського Дінця спостерігали 27 червня 2011 р. та 28 червня 2010 р.

Поява птахів біля гнізд у 2008 р. відмічалася 5–10 квітня; початок відкладання яєць – 20–21 квітня; поява пташенят – 19–20 травня; початок вильоту пташенят – 29–30 червня; завершення вильоту – 20–23 липня.

Орел-карлик (*Hieraetus pennatus*). Дендрофіл, орніто-міофаг. Досить звичайний на гніздуванні вид. На території стаціонару орел-карлик мешкає на ділянках заплавних лісів з дуба, ясена та в'яза; гніздиться також у старих лісах з осокоря, верби й вільхи. Для гніздування пари обирають найбільш старі ділянки лісу, що межують з відкритими луговинами, заболоченими ділянками та водоймами. Загальна чисельність на стаціонарі може бути оцінена у 5–6 пар із гніздовою щільністю 6,9 пар/100 км².

У 1976–1983 рр. у Станично-Луганському відділенні регулярно гніздилися 1–2 пари орла-карлика. Гнізда були розташовані у високовікових листяних масивах біля озер Став і Грузьке. У 2008 р. у гніздовий період у заповіднику спостерігали одну пару, яка успішно гніздилася. Усі виявлені гнізда були збудовані птахами самостійно. У 2013 р. на території Станично-Луганського відділення гніздилася 1 пара орла-карлика (у заплавному лісі південніше озера Солдатське, кв. 11). Ще одна пара трималася в охоронній зоні; її гніздування лише припускалося.

У Долині Сіверського Дінця територіальні пари біля своїх гнізд і гніздових ділянок відмічалися 25 і 29 квітня та 8 травня 2008 р.

За даними «Літопису природи» Луганського заповідника (1969–2021), пари, які протягом кількох років гніздилися у Станично-Луганському відділенні, будували гнізда на високих деревах – осокорі, вербі та осиці. Виявлені гнізда (n = 5) були розміщені на дубі (2 гнізда, 40%), осокорі (1 гніздо, 20%), в'язі (1 гніздо, 20%) та вербі (1 гніздо, 20%). Територіальні пари часто використовують гнізда протягом багатьох років. У разі падіння дерев або гілок, на яких розташовувалися гнізда, птахи будували нове гніздо або займали гніздо іншого хижого птаха. У 2011 р. пара орла-карлика збудувала нове гніздо, розташоване приблизно за 200 м від попереднього. Гнізда знаходилися на висоті 15,5–18,0 м (у середньому $16,62 \pm 1,1$ м) і були розміщені одне від одного на відстані 2–3 км.

На стаціонарі Долина Сіверського Дінця пташенят віком 10–12 днів, розміром з куріпку, виявлено 19 червня; пташенят віком 2–3,5 тижні відмічали 29 червня 2009 р., 4 липня 2008 р., 15 липня 2011 р. та 21 липня 2010 р. (Мороз, Ветров, 2013).

Таблиця 29

Дати основних етапів сезону розмноження орла-карлика на стаціонарі Долина Сіверського Дінця

	Початок гніздування	Поява пташенят	Виліт пташенят
Заплавний ліс у оз. Рубіжне	30.04–1.05.2008	2–3.06.2008	17.07.2008
	10–12.05.2009	12–14.06.2009	25–27.07.2009
Заплавний ліс у оз. Глибоке	8–10.05.2008	14–15.06.2008	28–29.07.2008
	15–17.05.2010	15–16.06.2010	30.07–3–08.2010
	18–20.05.2011	22–23.06.2011	5–8.08.2011
Заплавний ліс у оз. Криве	10–12.05.2008	15–17.06.2008	2–3.08.2008

Орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla*). Дендрофіл, переважно іхтіофаг. Рідкісний вид. У гніздовий період орлан-білохвіст дотримується ділянок старого високостовбурного заплавного лісу вздовж річок і озер. На території стаціонару постійно гніздиться одна пара орлана-білохвоста в межах Станично-Луганського відділення (урочище Ріг біля оз. Став, кв. 8) (Мороз, 2014). Загалом у Луганській області гніздиться не менше 5 пар цього виду (Милобог, Ветров, 2007).

Перші відомості про гніздування виду у Станично-Луганському відділенні належать до 1994 р.: у 10 кварталі заповідника на високому осокорі з'явилося гніздо орлана, а наприкінці лютого в ньому спостерігали насиджуючу самку (Кондратенко, 2005). У 2002 р. птахи були змушені переміститися в інше місце, у глибину урочища Ріг, де регулярно гніздилися впродовж 2003–2011 рр. Ще одну пару орлана ми спостерігали в червні – липні 2008 р. у заплавних тополевих лісах Кіндрашівського лісництва, на південь від ст. Кіндрашівська Стара.

До гнізд птахи прилітають у середині лютого – на початку березня. Шлюбний політ орланів біля гнізда спостерігали 23 та 25 лютого 2008 р. Гнізда (житлове і запасне) розташовувалися на старих деревах тополі заввишки 18–23 м (у середньому 20,5 м) і діаметром стовбура 55–77 см (у середньому 66,0 см). Гнізда

орлан буде у розгалуженнях масивних крон дерев. Житлове і запасне гнізда знаходилися на відстані близько 300 м одне від одного. Гнізда є масивними конструкціями діаметром 1,0–1,5 м і заввишки до 1 м. В основі гнізд – товсті гілки тополі, верби, ясена завдовжки до 1 м і завтовшки 1–3 см. Гнізда були розташовані на висоті 12,5–17,5 м, у середньому – 15,0 м. Відкладання яєць починається наприкінці лютого – у першій декаді березня.

Насиджуючу самку орлана на гнізді спостерігали 10 і 20 березня 2008 р., а також 23 березня 2010 р. За даними Літопису природи (1969–2021), найбільш ранній випадок гніздування зафіксовано у 1998 р.: самку на гнізді спостерігали 27 лютого 1998 р. Насиджуючих птахів також спостерігали 7 березня 1996 р., 10 березня 1995 р., 3 і 14 березня 1997 р., 20 березня 2000 р.

За літературними даними, у повній кладці 1–3 яйця, частіше 2 (Зубаровський, 1977). Насиджування починається з відкладання першого яйця. Пташенята з'являються у першій половині – середині квітня. У 2008 р. дорослих птахів з кормом біля гнізда спостерігали 24 квітня, 13 та 29 травня. 30–31 травня 2008 р. у гнізді спостерігали двох пташенят, які вже повністю оперилися. Двох частково оперених пташенят спостерігали в гнізді на березі оз. Став 16 травня 1994 р. Оперених пташенят у гнізді та на гілках поблизу гнізда відмічали 3 червня 1998 р. і 27 червня 1997 р.

Виліт молодих птахів відбувається у другій половині червня – на початку липня. Молодих орланів біля гнізда спостерігали 24 червня 2008 р., а також у липні 1994 і 1999 рр. 30 липня 2009 р. над оз. Став виявили дорослу пару орланів і двох молодих птахів. Іноді частина пташенят гине: так, рештки одного пташеняти знайдено біля гнізда у 2002 р., тоді як другий молодий птах з цього виводка успішно покинув гніздо.

У 1994–2011 рр. у виводках спостерігали 1–2 молодих орланів, у середньому – $1,5 \pm 0,53$ пташеняти (наші дані та матеріали Літопису природи). За нашими спостереженнями, у 2008–2011 рр. з гнізд щороку вилітало 1–2 молодих птахи, у середньому – 1,7 пташеняти на гніздо за умови вдалого гніздування. У 2010 р. гніздування виявилось невдалим і виводка не було. Загалом у 2008–2011 рр. гнізда залишили 5 молодих орланів.

Шуліка чорний (*Milvus migrans*). Дендрофіл, міо-некрофаг. Рідкісний на гніздуванні та звичайний під час міграції вид. Шуліка гніздиться переважно на ділянках старих тополевих і вербових

лісів у заплаві Сіверського Дінця, а також у старих ільмових та ясеневих дібровах. Зазвичай віддає перевагу узліссям, ділянкам поблизу галявин і берегів водойм.

У 2008–2011 рр. на ділянці русла довжиною 10–12 км зареєстрували 2–3 пари чорного шуліки (гніздові ділянки двох пар, ймовірно, розташовані на протилежному березі Сіверського Дінця). Одна пара достовірно гніздилася на території стаціонару Долина Сіверського Дінця у 2011 р. (виявлено житлове гніздо). Гніздова щільність на стаціонарі становила 1,4 пари/100 км².

Раніше шуліка гніздився на території Станично-Луганського відділення: гніздування однієї пари спостерігали у 1972–1974 рр. Нині на території заповідника вид на гніздуванні не відмічається.

9 липня 2011 р. у старому заплавному лісі на території Кіндрашівського лісництва виявлено житлове гніздо шуліки. Гніздовий біотоп був приурочений до берега пересохлої стариці Сіверського Дінця (один із рукавів озера Криве), приблизно за 100 м від краю стариці та за 700–800 м від лівого берега річки. Гніздо розміщувалося у розвилці стовбура дубу на висоті близько 10 м над поверхнею землі. Висота дерева становила 16 м, діаметр стовбура – 49,4 см.

Під гніздом виявлено рештки двох частково оперених пташенят, що свідчить про ймовірно невдале гніздування цієї пари. Дорослих птахів у період обстеження не спостерігали, однак шулік у цій місцевості відмічали раніше – у квітні – травні.

Осоїд звичайний (*Pernis apivorus*). Дендрофіл, переважно ентомофаг. Рідкісний гніздовий вид. В околицях Станично-Луганського відділення ЛПЗ та на стаціонарі Долина Сіверського Дінця гніздування окремих пар осоїда реєстрували у 1978, 1979 та 1983 рр. (біля ставків Станично-Луганського рибгоспу та в заплаві р. Деркул). У 1980 р. пара осоїда гніздилася в Станично-Луганському відділенні: 4 вересня тут знайдено льотне пташеня осоїда (Літопис природи, 1969–2021).

Наразі на стаціонарі Долина Сіверського Дінця можливе нерегулярне гніздування 1–2 пар. Так, у липні – серпні 2009 р. поодинокого осоїда спостерігали на великих галявинах з лучною рослинністю в околицях садиби заповідника, біля оз. Глибоке (птах активно шукав і збирав гнізда ос) (Мороз, Галущенко, 2010). В останні роки поодинокі особини осоїда відмічалися в гніздовий період на ділянках заплавного лісу в межах дослідженого стаціонару, однак гнізд і виводків не зафіксовано.

Совка (*Otus scops*). Дендрофіл, ентомофаг. Рідкісний вид. Гніздиться переважно по узліссях заплавних дібров, у вербово-тополевих лісах по берегах водойм. Головною умовою гніздування є наявність старих дуплистих дерев, а також старих гнізд воронових. В останні роки спостерігається істотне скорочення чисельності цього виду.

За даними О. В. Кондратенка, у 2001 р. в Станично-Луганському відділенні, в осокорниках біля хутора Піщаного, гніздилися 2–3 пари совки (у старих гніздах воронових). У липні 2001 р. тут чули крики не менш як трьох різних особин. У травні–червні 2008 р. гніздова щільність совки на заповідній ділянці становила 0,6–0,8 пар/км² (усього виявлено 3–4 токуючих самці). На ділянці заплави Сіверського Дінця вздовж озер Кіндрашівське, Глибоке, Рубіжне (довжина ділянки близько 3 км) спостерігали трьох самців совки. У 2013 р. на території стаціонару зафіксовано лише одного самця (у заплавних вербово-осокоревих насадженнях південніше заповідника), а на території Станично-Луганського відділення совка на гніздуванні не виявлена.

Сова вухата (*Asio otus*). Дендрофіл, міофаг. Нечисленний на гніздуванні вид. Дотримується різних типів насаджень, чисельність характеризується значними коливаннями. Загальною умовою поширення виду є наявність достатньої кількості гнізд воронових (сірої ворони та сороки), а також хижих птахів. У 2013 р. на території стаціонару знайдено лише одну пару вухатої сови, яка успішно гніздилася на ділянці старих соснових насаджень у гнізді яструба великого (рис. 60). За даними Літопису природи (1969–2021), вухата сова регулярно гніздилася в Станично-Луганському відділенні у 1970–1980-х рр. У травні 1981 р. на ділянці від хутора Піщаного до центральної садиби заповідника В. Г. Сулік враховував до 6 пар цього виду. Спад чисельності, ймовірно, відбувся на межі 1980–1990-х рр. і пов'язаний насамперед зі зростанням гніздового угруповання яструба великого, а також зі зменшенням чисельності сірої ворони і сороки – основних «постачальників» гнізд.

Сова сіра (*Strix aluco*). Дендрофіл, міофаг. Досить звичайний осілий вид. У долині р. Сіверський Донець населяє старі в'язово-дубові заплавні ліси, вербові ліси та осокорники вздовж водойм. Зустрічається також у порослевих і штучних насадженнях з дуба, клена, ясена, де гніздиться в дуплах старих груш і яблунь, що збереглися після вирубок. Для успішного гніздування

необхідна наявність значної кількості старих дуплистих дерев. У долині Сіверського Дінця сова використовувала для гніздування чотири породи дерев, віддаючи перевагу старим дуплистим грушам і вербам (49 % і 25 % відповідно).

У 2008 р. в заплавних лісах між озерами Рубіжне і Клішня на площі близько 10 км² виявлено не менше 7 пар сови сірої (на території Станично-Луганського відділення – не менше 4–5 пар). Гніздові ділянки приурочені до кв. 4, 7, 10. Гніздова щільність становила 0,8–1,0 пар/км². Загалом у 2008 р. на стаціонарі передбачалося гніздування 17–19 пар, середня щільність – 5,1 пар/10 км².

У 2013 р. в заповіднику виявлені гніздові ділянки не менше 3–4 пар (кв. 1, 3, 7, 11), а загалом на стаціонарі – 15–17 пар. Шлюбні переклички самців і самок у 2008–2010 рр. чули з кінця лютого, у 2011 р. – з 2 березня. Повні кладки знаходили в березні – квітні. Самка насиджує кладку близько 30 днів. За даними Літопису природи ЛПЗ (1969–2021), 30 березня 1992 р. у гнізді (кв. 7) знайдено кладку з трьох яєць, а 10 квітня – уже з чотирьох. Молодих птахів біля гніздових ділянок спостерігали 20 і 23 травня, 3 червня 2008 р. Виводки трималися поблизу гніздових ділянок до кінця літа; дорослі птахи зимували в межах своїх територій, а молоді у вересні починали кочувати.

Одуд (*Урира еропс*). Склерофіл, ентомофаг. Звичайний, але не дуже чисельний вид старих заплавних дубових лісів стаціонару. У 2013 р. щільність одуда тут становила 0,2 пари/км², а на території заповідної ділянки – 0,3 пари/км².

Крутиголовка (*Junx torquilla*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид. Гніздиться у заплавних в'язово-дубових лісах та у заплавних осокорево-вербових лісах. У 2013 р. у заплавних дібровах стаціонару середня гніздова щільність крутиголовки становила 3,6–4,7 пари/км², а у осокорево-вербових лісах – 11,4 пари/км². Крутиголовку реєстрували також у соснових насадженнях, де вона гніздиться в штучних дуплянках із щільністю 1,3 пари/км².

Жовна сива (*Picus canus*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисельний осілий птах. У гніздовий період дотримується старих заплавних дубових лісів, а також старих лісів з верб, осокорів і в'язів уздовж річок та озер. У 2013 р. загальна відносна щільність виду у заплавних дібровах стаціонару була на рівні 0,4 пари/км², а на території заповідної ділянки – 0,8 пари/км². У вербово-осокоревих лісах чисельність сивої жовни була вищою – 3,4 пари/км².

Дятел великий (*Dendrocopos major*). Дендрофіл, фіто-ентомофаг. Звичайний осілий птах старих заплавлних лісів різного типу. Гніздиться в штучних листяних насадженнях і в соснових насадженнях на пісках. У 2013 р. щільність виду у в'язово-дубових заплавлних лісах досягала 10,4–12,0 пари/км², а у вербово-осокоревих лісах – 45,5 пари/км². Досить звичайним цей вид був і в старих соснових посадках – 4,2–4,5 пари/км². У штучних листяних насадженнях чисельність виду була найнижчою – 2,3 пари/км².

Дятел середній (*Dendrocoptes medius*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний осілий вид старих в'язово-дубових заплавлних лісів (рис. 62). У 2013 р. щільність середнього дятла в заплавлних дібровах стаціонару була високою і досягала 23,3 пари/км², а в заплавлних дібровах заповідника – 30,1 пари/км². Вид гніздиться також у старих вербово-осокоревих лісах уздовж водойм. У квітні – червні на таких ділянках лісу зафіксовано 22,7 пари/км².

Дятел малий (*Dryobates minor*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисельний вид в'язово-дубових заплавлних лісів. Зустрічається спорадично. У заплавлних дубових лісах стаціонару середня щільність малого дятла у 2013 р. становила 1,6 пари/км², у дібровах заповідної ділянки – 2,7 пари/км².

Підсоколик великий (*Falco subbuteo*). Дендрофіл, орнітофаг. Рідкісний, ймовірно гніздовий вид. Протягом останніх 5 років на території стаціонару Долина Сіверського Дінця в гніздовий період ми зустрічали поодиноких птахів, тому можна припустити гніздування 1–2 пар підсоколика на стаціонарі (Мороз, Галущенко, 2010). У минулому 1–2 пари підсоколика гніздилися в заплавлних осокорниках і вільшаниках Станично-Луганського відділення (Літопис природи, 1969–2021), однак в останні роки достовірних випадків гніздування тут не реєстрували. Птахи використовують для гніздування переважно гнізда воронових (сірої ворони, крука), іноді – хижих птахів.

Жайворонок лісовий (*Lullula arborea*). Дендрофіл, фіто-ентомофаг. Характерний мешканець піщаних терас, де населяє листяні рідколісся та узлісся соснових насаджень. У 2013 р. у соснових насадженнях стаціонару загальна гніздова щільність лісового жайворонка становила 1,7 пари/км², а в сосняках заповідної ділянки – 1,1 пари/км².

Щеврик лісовий (*Anthus trivialis*). Дендрофіл, ентомофаг. Досить чисельний на гніздуванні у соснових насадженнях

у 2013 р. (16,1–22,9 пари/км²) та у штучних листяних насадженнях (17,9 пари/км²). У заплавних в'язово-дубових лісах чисельність лісового щеврика значно менша – 0,5–0,8 пари/км² у 2013 р.

Плиска біла (*Motacilla alba*). Лімнофіл, ентомофаг. Звичайний вид ярів та урвищ, глинистих берегів річок і озер. Гніздиться в будівлях селищ регіону та інших спорудах. У 2013 р. спостерігали на гніздуванні в соснових насадженнях заповідника, де птахи гніздилися у нагромадженнях соснових колод; відносна чисельність плиски тут становила 1,3–1,8 пари/км².

Сорокопуд терновий (*Lanius collurio*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид чагарникових заростей уздовж узлісь заплавних лісів, лісонасаджень та молодих посадок. У 2013 р. у штучних листяних насадженнях чисельність тернового сорокопуда становила 3,7 пари/км².

Вільшанка (*Erithacus rubecula*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний птах старих вологих заплавних лісів і штучних листяних насаджень. У травні – червні 2013 р. щільність виду у в'язово-дубових лісах заповідника становила 19,9 пари/км², а середня щільність у дібровах стаціонару – 22,5 пари/км². У штучних листяних насадженнях щільність вільшанки також була досить високою – до 23,4 пари/км².

Мухоловка білошия (*Ficedula albicollis*). Дендрофіл, ентомофаг. Фоновий птах старих заплавних лісів стаціонару. У травні – червні 2013 р. чисельність виду у в'язово-дубових лісах була значною – 97,5 пари/км², у дібровах заповідника – 82,5 пари/км². У старих тополево-вербових лісах гніздова щільність цього птаха становила 11,4 пари/км². Вид зареєстрували на гніздуванні в соснових насадженнях на ділянках із наявними штучними дуплянками. На таких ділянках щільність мухоловки у 2013 р. була досить високою – до 24,7 пари/км².

Мухоловка мала (*Ficedula parva*). Дендрофіл, ентомофаг. Досить рідкісний вид старих заплавних лісів. Зустрічається спорадично і не щороку. У 2013 р. чисельність виду у в'язово-дубових лісах становила 5,1 пари/км², у дібровах заповідника – 7,3 пари/км². У старих тополево-вербових лісах гніздова щільність мухоловки була високою – 68,2 пари/км².

Соловейко східний (*Luscinia luscinia*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний птах заплавних лісів, штучних листяних насаджень та чагарників. Гніздиться в селищах

стаціонару. У травні 2013 р. щільність виду в дібровах стаціонару становила 12,0–17,1 пари/км², у старих осокорево-вербових лісах – 34,1 пари/км². У штучних листяних насадженнях соловейко гніздився зі щільністю 12,75 пари/км².

Мухоловка сіра (*Muscicapa striata*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний, місцями чисельний птах лісів різного типу, старих соснових посадок та насаджень у селищах. У червні 2013 р. чисельність виду у в'язово-дубових масивах стаціонару становила 54,6–69,3 пари/км². У старих тополево-вербових лісах гніздова щільність мухоловки була значною – 136,4 пари/км². У соснових насадженнях на пісках у 2013 р. чисельність виду становила 11,2–27,2 пари/км².

Горхівка звичайна (*Phoenicurus phoenicurus*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисельний вид ділянок заплавних дібров та соснових насаджень на пісках (рис. 64). Зустрічається спорадично. У травні – червні 2013 р. чисельність виду в соснових насадженнях стаціонару була низькою і становила 1,6–1,8 пари/км².

Дрізд чорний (*Turdus merula*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид деревних насаджень регіону. У 2013 р. у в'язово-дубових лісах стаціонару щільність виду становила 47,4–48,9 пари/км², у старих осокорево-вербових лісах – 26,1 пари/км². У штучних листяних насадженнях стаціонару чорний дрізд був звичайним видом із щільністю 32,8 пари/км².

Дрізд співочий (*Turdus philomelos*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний на гніздуванні у заплавних дібровах (27,6–30,6 пари/км² у 2013 р.). У штучних листяних насадженнях середня щільність виду у 2013 р. становила 17,9 пари/км².

Дрізд-омелюх (*Turdus viscivorus*). Дендрофіл, ентомофаг. Рідкісний на гніздуванні вид старих соснових насаджень на пісках. Зустрічається спорадично та нерегулярно. У травні 2013 р. на ділянці старої соснової посадки в околицях заповідника спостерігали одного співаючого самця омелюха; середня щільність виду в сосняках була на рівні 0,4 пари/км².

Вивільга (*Oriolus oriolus*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид заплавних лісів різних типів. У червні 2013 р. у заплавних в'язово-дубових лісах стаціонару гніздова щільність вивільги становила 6,8 пари/км², у заповіднику – 7,4 пари/км². Вивільга досить чисельна в осокорево-вербових лісах – 11,4 пари/км² у 2013 р.

Постійно гніздиться в штучних листяних насадженнях, де також є чисельним видом – 15,6 пари/км² у 2013 р.

Синиця довгохвоста (*Aegithalos caudatus*). Нечисельний на гніздуванні вид заплавної дібров. Зустрічається спорадично і не щороку. Гніздування на території заповідника зафіксоване у 2010 р.: 2 червня на ділянці заплавної дібров біля озера Червоненьке (квартали 2 і 3) спостерігали виводок довгохвостої синиці з 5–6 слабо літаючих молодих птахів.

Синиця блакитна (*Cyanistes caeruleus*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний на гніздуванні вид природних лісів дослідженого стаціонару. У червні 2013 р. чисельність виду у в'язово-дубових масивах стаціонару становила 25,4–32,9 пари/км². У старих тополево-вербових лісах гніздова щільність була невеликою – 11,4 пари/км².

Синиця велика (*Parus major*). Дендрофіл, ентомофаг. Фоновий осілий вид різних типів заплавної дібров; звичайний вид штучних листяних насаджень, соснових посадок і насаджень у селищах. У травні – червні 2013 р. відносна щільність виду у в'язово-дубових лісах становила 74,8 пари/км², у дібровах заповідника – до 64,7 пари/км². У старих осокорево-вербових лісах гніздова щільність була найвищою – 90,9 пари/км². У штучних листяних насадженнях стаціонару синиця була найбільш звичайним видом із щільністю 38,3 пари/км². У соснових насадженнях у 2013 р. велика синиця також була одним із чисельних видів – 20,2–36,1 пари/км².

Гаїчка болотяна (*Poecile palustris*). Дендрофіл, ентомофаг. Досить звичайний на гніздуванні вид старих вологих заплавної дібров лісів. У 2013 р. щільність виду у в'язово-дубових заплавної дібров лісах досягала 29,9–32,8 пари/км², а у вербово-осокоревих лісах – 11,4 пари/км². Досить звичайним цей вид був і в штучних листяних насадженнях стаціонару – до 15,6 пари/км².

Ремез (*Remiz pendulinus*). Дендрофіл-лімнофіл, ентомофаг. Досить рідкісний вид, що зустрічається спорадично. Наразі спостерігається зростання чисельності. Дотримується ділянок заплавної дібров поблизу водойм. На території заповідної ділянки в гніздовий період 2013 р. виявлено не менше 2 пар ремеза (біля оз. Грузьке та вздовж Сіверського Дінця у кв. 7).

Підкоришник звичайний (*Certhia familiaris*). Дендрофіл, ентомофаг. Нечисельний птах. Зустрічається спорадично на ділянках старого заплавної дібров лісу. Наразі відмічається скорочення чисельності.

У квітні – травні 2013 р. щільність виду у в'язово-дубових лісах стаціонару становила 3,1–5,5 пари/км², у старих осокорево-вербових лісах – 11,4 пари/км².

Повзик (*Sitta europaea*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний осілий птах заплавних лісів. У 2013 р. у в'язово-дубових лісах стаціонару середня щільність виду становила 9,0 –13,4 пари/км², у старих тополево-вербових лісах – 11,4 пари/км².

У невеликій кількості гніздиться в соснових насадженнях, де використовує для гніздування дупла дятлів та штучні дуплянки. У травні – червні 2013 р. чисельність виду в соснових насадженнях стаціонару становила 1,6–1,8 пари/км².

Крук (*Corvus corax*). Дендрофіл, еврифаг. Звичайний, але нечисельний осілий птах старих соснових насаджень. Гнізда розташовує на великих соснах. Одна пара крука постійно гніздиться в старих соснових насадженнях кв. 4 заповідника. Загальна чисельність місцевого угруповання крука в сосняках піщаної тераси стаціонару у 2013 р. становила 3–4 пари.

Сіра ворона (*Corvus cornix*). Дендрофіл, еврифаг. Звичайний, але нечисельний осілий птах, кількість якого в останні роки знизилася. Основні гніздові стації сірої ворони в регіоні – старі заплавні ліси з тополі та верби вздовж Сіверського Дінця і заплавних озер. У 2013 р. у таких біотопах на території Станично-Луганського відділення спостерігали не менше 5 пар сірої ворони. Птах гніздиться також у заплавних дубових лісах стаціонару, але гніздова щільність у дібровах є низькою і у 2013 р. становила 0,4 пари/км². Сіра ворона є досить звичайним на гніздуванні видом у штучних листяних насадженнях та насадженнях у селищах.

Сойка (*Garrulus glandarius*). Дендрофіл, еврифаг. Звичайний осілий птах деревних насаджень різного типу (Мороз, 2010а). У 2013 р. у заплавних в'язово-дубових лісах відносна щільність сойки була на рівні 8,2–11,7 пари/км². У штучних листяних насадженнях сойка гніздилася з щільністю 15,6 пари/км². У соснових насадженнях відносна щільність сойки була низькою – 0,4–0,5 пари/км².

Сорока (*Pica pica*). Дендрофіл, еврифаг. Нечисельний осілий птах. Раніше гніздилася у заплавних лісах та чагарникових заростях уздовж лісових масивів, однак нині практично зникла з природних біотопів. Основні сучасні гніздові стації сороки в регіоні – штучні листяні насадження (переважно поблизу

селищ) та насаджень у селищах. Зрідка сорока гніздиться у заплавних чагарниках (також поблизу селищ). На території Станично-Луганського відділення в останні роки на гніздуванні сороку не спостерігали.

Шпак звичайний (*Sturnus vulgaris*). Склерофіл, ентомофаг. Є звичайним на гніздуванні у вологих заплавних в'язово-дубових лісах, де гніздиться в дуплах дятлів та природних дуплах. На таких ділянках лісу у 2013 р. гніздова щільність виду сягала 32,8–41,9 пари/км². Є чисельним видом у осоково-вербових лісах – 56,8 пари/км² у 2013 р.

Кропив'янка чорноголова (*Sylvia atricapilla*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид заплавних лісів і листяних насаджень стаціонару. У червні 2013 р. гніздова щільність кропив'янки в заплавних дібровах стаціонару сягала 25,1–32,5 пари/км². У штучних листяних насадженнях щільність виду становила 31,3 пари/км².

Кропив'янка садова (*Sylvia borin*). Дендрофіл, ентомофаг. Досить звичайний птах узлісь заплавних лісів. У червні 2013 р. відносна щільність виду у в'язово-дубових лісах стаціонару становила 1,6–2,7 пари/км². У старих тополево-вербових лісах гніздова щільність цього виду була значно вищою – до 45,5 пари/км².

Кропив'янка сіра (*Sylvia communis*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид чагарників, узлісь заплавних лісів та штучних листяних насаджень. Гніздиться також у насадженнях селищ стаціонару. У травні – червні 2013 р. чисельність кропив'янки в лісопосадках стаціонару дорівнювала 10,2 пари/км².

Кропив'янка прудка (*Sylvia curruca*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисельний вид чагарників узлісь лісових масивів. Є досить звичайним видом у деревно-чагарникових насадженнях селищ.

Кропив'янка рябогруда (*Sylvia nisoria*). Дендрофіл, ентомофаг. Нечисельний птах чагарників і узлісь лісових масивів. Постійно гніздиться в насадженнях селищ. У червні 2013 р. відносна щільність виду в старих тополево-вербових лісах становила 11,4 пари/км².

Берестянка звичайна (*Hippolais icterina*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисельний вид заплавних в'язово-дубових лісів стаціонару з щільністю 3,1 пари/км² у 2013 р. Берестянка також гніздиться у старих заплавних лісах з тополі та верби вздовж Сіверського Дінця.

Вівчарик-ковалик (*Phylloscopus collybita*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний, місцями чисельний птах лісів і насаджень різних типів. У травні – червні 2013 р. середня щільність виду в заплавах дібрових стаціонару становила 26,4 пари/км², а в дібровах заповідника – 25,7 пари/км². У старих осоково-вербових лісах гніздова щільність цього виду була досить високою – до 128,4 пари/км². У листяних посадках щільність виду становила 35,9 пари/км². Вівчарик-ковалик також гніздиться в соснових насадженнях на пісках, проте чисельність виду тут є невисокою – на рівні 2,3–4,0 пари/км².

Вівчарик жовтобровий (*Phylloscopus sibilatrix*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний на гніздуванні вид в'язово-дубових масивів, де у травні – червні 2013 р. чисельність виду становила 16,3 пари/км², а в дібровах заповідника – 19,7 пари/км². Вид постійно гніздиться в соснових насадженнях на пісках, де його чисельність у 2013 р. перебувала на рівні 1,8–3,8 пари/км².

Коноплянка (*Acanthis cannabina*). Дендрофіл, переважно фітофаг. Звичайний вид чагарників уздовж заплавах лісів. Також досить звичайна в насадженнях місцевих селищ.

Щиглик (*Carduelis carduelis*). Дендрофіл, переважно фітофаг. Є досить звичайним у в'язово-дубових лісах стаціонару з щільністю 6,2–10,9 пари/км². У старих осоково-вербових лісах у 2013 р. щільність щиглика була значно вищою і досягала 56,8 пари/км². Щиглик є дуже звичайним на гніздуванні в селищах.

Зеленяк (*Chloris chloris*). Дендрофіл, переважно фітофаг. Звичайний птах узлісь заплавах дібров, лісопосадок, чагарників, соснових посадок та насаджень у селищах. У травні – червні 2013 р. у заплавах дібрових стаціонару щільність цього виду становила 7,1–25,6 пари/км². У лісопосадках чисельність зеленяка була на рівні 2,6–4,1 пари/км², а в соснових посадках – 7,4–9,6 пари/км².

Костогриз (*Coccothraustes coccothraustes*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний вид. У травні – червні 2013 р. відносна щільність костогриза в дібровах стаціонару становила 26,9 – 41,9 пари/км².

Зяблик (*Fringilla coelebs*). Дендрофіл, фіто-ентомофаг. Фоновий, найбільш чисельний вид лісів Долини Сіверського Дінця. У травні – червні 2013 р. щільність виду в заплавах в'язово-дубових лісах стаціонару становила 197,5 пари/км², а в заповідних дібровах – до 212,3 пари/км². Вид є чисельним у штучних лісопосадках (71,9 пари/км²) та в соснових насадженнях на пісках (19,7–37,4 пари/км²).

Горобець польовий (*Passer montanus*). Склерофіл, переважно фітофаг. Звичайний, але нечисельний вид заплавних лісів, де гніздиться в дуплах дерев та в гніздах хижих птахів. Є також звичайним видом селищ.

Вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний осілий і кочовий вид узлісь заплавних лісів і штучних лісонасаджень. У 2013 р. відносна щільність виду у в'язово-дубових лісах стаціонару становила 12,9–14,5 пари/км², а у старих тополево-вербових лісах – 45,5 пари/км². У штучних лісах цей птах також був досить звичайним (28,1 пари/км²). У соснових насадженнях стаціонару чисельність виду була нижчою і становила 4,2–5,4 пари/км².

Орнітокомплекси відкритих біотопів

Загалом групу відкритих біотопів можна розділити на два типи орнітокомплексів: луки та псамофітні степи (до останнієї близькими є вирубки на місці згорілих соснових масивів). Кожний із цих комплексів включає від 5 до 7 видів птахів (табл. 30).

Серед птахів відкритих біотопів зареєстровано 12 видів із 5 рядів. Домінують горобцеподібні (8 видів); сивкоподібні, журавлеподібні, дрімлюгоподібні та одудові – по 1 виду (табл. 30).

Таблиця 30

Видовий склад орнітокомплексів відкритих біотопів стаціонару Долина Сіверського Дінця в 2013 р.

Вид	Луки	Псамофітні степи та вирубки – згарща
<i>Caprimulgus europaeus</i>	–	+
<i>Crex crex</i>	+	–
<i>Vanellus vanellus</i>	+	–
<i>Upupa epops</i>	–	+
<i>Alauda arvensis</i>	–	+
<i>Lullula arborea</i>	–	+
<i>Anthus campestris</i>	–	+
<i>Motacilla flava</i>	+	–
<i>Oenanthe oenanthe</i>	–	+
<i>Saxicola torquata</i>	+	–
<i>Emberiza calandra</i>	+	–
<i>Emberiza citrinella</i>	–	+
Загалом	5	7

За своїм походженням птахи відкритих біотопів належать до різних фауністичних комплексів (рис. 23).

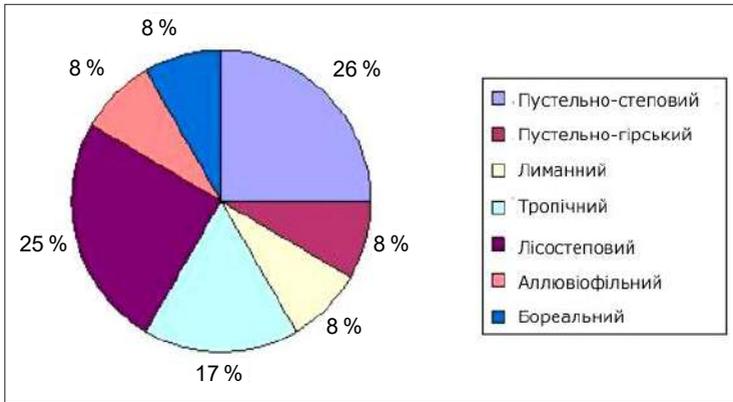

Рис. 23. Географо-генетична структура орнітокомплексів відкритих біотопів Долини Сіверського Дінця

Пустельно-степовий (3 види) та пустельно-гірський (1 вид) комплекси включають характерних представників аридних відкритих і гірських ландшафтів – жайворонка польового, щеврика польового, кам'янку звичайну, просянку. По більш мезофільних лучних ділянках сюди проникають представники тропічного (трав'янка чорноголова), алювіофільного (деркач) та бореального (плиска жовта) комплексів. На мезофільних луках трапляється представник лиманного комплексу – чайка. На ділянках відкритих пісків спостерігали представників лісостепового комплексу (дрімлюгу, жайворонка лісового, вівсянку звичайну).

На ділянках лучної рослинності виявлено 5 видів птахів із 3 рядів. Екологічні групи представлені кампофілами (4 види), а також лімнофілами (1 вид). Звичайними на гніздуванні у 2013 р. тут були плиска жовта, трав'янка чорноголова, просянка. Рідкісними – деркач і чайка.

Комплекс птахів псамофільних степів та згаріщ

Формації наддонецького піщаного псамофільного степу невеликими площами поширені в околицях заповідника на піщаних

терасі Сіверського Дінця серед штучних насаджень сосни та на їхніх узліссях. В останні роки на місці вирубок сосни сформувалися досить великі відкриті піщані ділянки, які умовно можна вважати аналогом псамофітного степу. Найбільші такі ділянки розташовані в охоронній зоні Станично-Луганського відділення та на прилеглій території біля хутора Піщаного (дві ділянки площею близько 200–250 га кожна), а також південніше заповідника – на землях Кіндрашівського лісництва (350–400 га). Слід зазначити, що значна частина цих ділянок нині знову засаджена молодими сосновими посадками.

На ділянках надзаплавних пісків у гніздовий період 2013 р. реєстрували 7 видів птахів із 3 рядів (табл. 30). Екологічні групи представлені кампофілами (3 види), дендрофілами (2 види) та склерофілами (2 види).

У травні – червні 2013 р. загальна щільність населення птахів на відкритих піщаних ділянках (вирубках сосни) дорівнювала 42,6 пар/км² (табл. 31). Домінувала кам'янка звичайна (15,0 пар/км²). Субдомінантами були жайворонок лісовий та щеврик польовий. Звичайними на гніздуванні були дрімлюга та вівсянка звичайна, нечисленими – одуд і жайворонок польовий.

Таблиця 31

**Щільність населення птахів на вигорілих ділянках сосни
стаціонару Долина Сіверського Дінця в 2013 р.**

Види птахів	Щільність, пар/км ²
<i>Upupa epops</i>	0,7
<i>Alauda arvensis</i>	2,6
<i>Lullula arborea</i>	11,2
<i>Anthus campestris</i>	11,4
<i>Oenanthe oenanthe</i>	15,0
<i>Emberiza citrinella</i>	9,1
Загалом пар./км ²	42,6

Видові нариси птахів орнітокомплексів відкритих біотопів

Дрімлюга (*Caprimulgus europaeus*). Дендрофіл, ентомофаг. У 2013 р. був досить звичайним видом на відкритих піщаних ділянках тераси.

Деркач (*Crex crex*). Кампофіл, фіто-ентомофаг. Нечисленний вид. У невеликій кількості гніздиться на ділянках мезофільних луків.

Чайка (*Vanellus vanellus*). Лімнофіл, ентомофаг. Нечисленний на гніздуванні вид. Поодинокі пари нерегулярно гніздяться на ділянках мезофільних луків в околицях та на місці заплавних озер.

Одуд (*Uria eopos*). Склерофіл, ентомофаг. У 2013 р. виявлений на гніздуванні на ділянках соснових вирубок, де птахи гніздилися у нагромадженнях залишених соснових колод; відносна чисельність одуда тут дорівнювала 0,7 пар/км².

Жайворонок польовий (*Alauda arvensis*). Кампофіл, фіто-ентомофаг. Нечисленний на гніздуванні вид. зареєстрований на гніздуванні на ділянках вигорілої сосни (вирубках), де у травні – червні 2013 р. його середня щільність дорівнювала 2,6 пар/км².

Жайворонок лісовий (*Lullula arborea*). Дендрофіл-фіто-ентомофаг. Характерний мешканець піщаних терас. У 2013 р. був звичайним на ділянках соснових вирубок, де його загальна гніздова щільність була досить високою і становила 11,2 пар/км².

Щеврик польовий (*Anthus campestris*). Кампофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисленний вид псамофітних ділянок. На відкритих піщаних ділянках на місці соснових вирубок щільність гніздування польового щеврика у 2013 р. становила 11,4 пар/км².

Кам'янка звичайна (*Oenanthe oenanthe*). Склерофіл, ентомофаг. Звичайний вид. Основні гніздові стації виду в регіоні – різноманітні споруди в селищах та їхніх околицях, а також їх природні аналоги. У 2013 р. кам'янка звичайна на ділянках соснових вирубок мала значну гніздову щільність – 15,3 пар/км². Птахи гніздилися у нагромадженнях залишених соснових стовбурів.

Трав'янка чорноголова (*Saxicola torquata*). Пойофіл, ентомофаг. Звичайний на гніздуванні вид на ділянках сухих і мезофільних луків.

Просянка (*Emberiza calandra*). Пойофіл, фіто-ентомофаг. Досить звичайний на гніздуванні вид на ділянках луків.

Вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний вид. Зафіксована на гніздуванні на вирубках сосни, де у травні – червні 2013 р. її середня щільність становила 9,1 пар/км².

Орнітокомплекси водно-болотних біотопів

Комплекс птахів водно-болотних біотопів включає 19 видів. На території Станично-Луганського відділення ЛПЗ зареєстровано 15 видів. Із них 17 видів гніздяться по берегах ставків, 8 видів – уздовж берегів річок, а 5 видів є характерними для заболочених ділянок поблизу заплавних озер (табл. 32). Птахи водно-болотних біотопів належать до 8 рядів, серед яких найбільш представленими є горобцеподібні (8 видів) та журавлеподібні (3 види).

Серед птахів, характерних для орнітокомплексів водойм, 16 видів (70,9%) пов'язані виключно з цим типом біотопів, що свідчить про його високу екологічну специфічність.

Таблиця 32

Видовий склад орнітокомплексів водно-болотних біотопів стаціонару Долина Сіверського Дінця

Види птахів	Річки та прибережна рослинність вздовж річок	Заплавні озера	Болотяно- лучні ділянки
<i>Anas platyrhynchos</i> *	+	+	+
<i>Anas querquedula</i> *	–	+	+
<i>Cuculus canorus</i> *	+	+	–
<i>Grus grus</i> *	–	–	+
<i>Gallinula chloropus</i> *	+	+	–
<i>Fulica atra</i> *	–	+	–
<i>Charadrius dubius</i> *	+	+	–
<i>Vanellus vanellus</i>	–	–	+
<i>Botaurus minutus</i> *	+	+	–
<i>Circus aeruginosus</i> *	–	+	–
<i>Alcedo atthis</i> *	+	+	–
<i>Luscinia svecica</i>	–	+	–
<i>Remiz pendulinus</i> *	+	+	–
<i>Acrocephalus arundinaceus</i> *	+	+	–
<i>Acrocephalus palustris</i> *	–	+	+
<i>Acrocephalus scirpaceus</i> *	–	+	–
<i>Acrocephalus schoenobaenus</i> *	–	+	+
<i>Locustella fluviatilis</i>	–	+	–
<i>Locustella luscinioides</i>	–	+	–
Загалом	8	17	5

Умовні позначки: * – види птахів, зареєстровані на території заповідної ділянки та в її охоронній зоні.

У складі орнітокомплексу водно-болотних біотопів чітко домінують лімnofіли – загалом 18 видів (94,7%). Окрім них, тут зареєстрований лише один дендрофільний вид – зозуля. За географо-генетичним походженням птахи водно-болотних ділянок є досить різноманітними. Домінують представники аллювіофільного (6 видів) та тропічного (6 видів) комплексів. Значною є також частка лиманних видів (5 видів). До бореального комплексу належать 2 види (рис. 24).

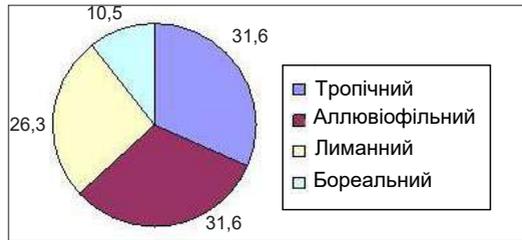

Рис. 24. Географо-генетична структура орнітокомплексів водно-болотних біотопів Долини Сіверського Дінця

Фауна птахів заплавних озер є найбільш різноманітною і включає загалом 17 видів. В очеретяно-рогозових заростях уздовж озер гніздяться бугайчик, лунь очеретяний (ймовірно), лиска, курочка водяна, кобилочка солов'їна, очеретянки – велика, ставкова та лучна. Уздовж берегів озер трапляються крижень, чирянка велика, пісочник малий, рибалочка. У деревно-чагарникових насадженнях і заростях очерету поблизу озер тримаються зозуля, кобилочка річкова, очеретянка чагарникова, синьошийка, ремез.

По берегах Сіверського Дінця гніздяться бугайчик, крижень, курочка водяна, зозуля, рибалочка блакитний, плиска біла, очеретянка велика, ремез.

На болотних ділянках гніздяться крижень, чирянка велика, чайка, очеретянка чагарникова; також можливе гніздування сірого журавля.

Видові нариси птахів орнітокомплексів водно-болотяних біотопів

Крижень (*Anas platyrhynchos*). Лімнофіл, переважно фітофаг. Досить звичайний, але нечисельний на гніздуванні вид. Постійно гніздиться по берегах річок і заплавлених озер, на лучних та болотних ділянках. У зв'язку з обмілінням озер і усиханням боліт чисельність виду знижується. Найбільш чисельним крижень виявився на заплавному озері Рубіжне в околицях станції Кіндрашівська Нова, де в червні – липні реєстрували до 4–5 пар і не менш як три виводки. У 2013 р. на заплавлених озерах заповідника та охоронної зони спостерігали лише одну пару. Ймовірною причиною низької чисельності крижня на озерах заповідника є хижацтво орлана-білохвоста та луночерепа, які полюють на дорослих птахів і пташенят.

Чирянка велика (*Anas querquedula*). Лімнофіл, фіто-ентомофаг. Рідкісний на гніздуванні вид заплавлених озер. Нерегулярно спостерігається в гніздовий період на озерах Станично-Луганського відділення. У червні – липні 2013 р. одну пару чирянки великої спостерігали на озерах Грузьке та Рубіжне, однак виводка не спостерігали.

Зозуля звичайна (*Cuculus canorus*). Дендрофіл-лімнофіл, ентомофаг. Звичайний вид деревно-чагарникових біотопів і очеретяних заростей по берегах водойм. Відносна щільність виду на стаціонарі у 2013 р. становила 0,6–0,8 пари/км².

Журавель сірий (*Grus grus*). Лімнофіл, фіто-ентомофаг. Рідкісний вид. Ймовірно гніздує. Основні гніздові стації – ділянки різнотипних боліт. У гніздовий період 2013 р. одна пара журавля сірого спостерігалася на ділянках осокових боліт у Станично-Луганському відділенні ЛПЗ (урочище Грузьке). Птахи трималися тут з кінця квітня до кінця червня, однак гнізда чи виводка виявлено не було.

Лиска (*Fulica atra*). Лімнофіл, фітофаг. Звичайний птах очеретяно-рогозових заростей заплавлених озер. У зв'язку з їх обмілінням чисельність лиски в регіоні знижується. Є звичайною на гніздуванні на озері Рубіжне, де у 2013 р. в очеретяно-рогозових заростях гніздилися 2–3 пари та спостерігали два виводки.

Курочка водяна (*Gallinula chloropus*). Лімнофіл, фітофаг. Звичайний вид очеретяно-рогозових заростей заплавлених озер

і річок. У травні – червні 2013 р. на озері Став (Станично-Луганське відділення) зареєстровані дві пари курочки водної та спостерігався один виводок. На озері Рубіжне гніздилися 4–5 пар цього виду та виявлені чотири виводки.

Пісочник малий (*Charadrius dubius*). Лімнофіл, ентомофаг. Рідкісний на гніздуванні вид. Гніздиться по глинистих і піщаних берегах річок та озер. Страждає від обміління водойм. Нерегулярно гніздиться на озерах заповідної ділянки.

Чайка (*Vanellus vanellus*). Лімнофіл, ентомофаг. Нечисленний на гніздуванні вид. Гніздиться на ділянках мезофільних лук та осокових боліт уздовж заплавлених озер.

Бугайчик (*Ixobrychus minutus*). Лімнофіл, іхтіо-батрахофаг. На території стаціонару бугайчик гніздиться в заростях очерету уздовж заплавлених озер та в очеретяних чагарниках уздовж Сіверського Дінця. У червні 2013 р. на озері Рубіжне в околицях станції Кіндрашівська Нова спостерігали одного самця бугайчика. Ймовірно, у 2013 р. на озерах заповідника гніздилися 1–2 пари цього виду.

Лунь очеретяний (*Circus aeruginosus*). Лімнофіл, орніто- та міофаг. Гніздиться вздовж озер, боліт, берегів ставків і річок. У гніздовий період 2013 р. пару очеретяного луна спостерігали на озері Став у Станично-Луганському відділенні ЛПЗ, однак гнізда та виводка не виявлено, у зв'язку з чим цю пару, ймовірно, слід вважати літуючою.

Рибалочка блакитний (*Alcedo atthis*). Лімнофіл, іхтіофаг. Звичайний, але нечисленний вид берегів ставків і річок. Під час обліків уздовж р. Сіверського Дінця в межах заповідної ділянки виявлено не менше 5–6 пар рибалочки. У 2013 р. на озерах Став і Грузьке зареєстровано 2 пари. На озері Рубіжне траплялися 2 пари на 500 м облікового маршруту.

Ремез (*Remiz pendulinus*). Дендрофіл-лімнофіл, ентомофаг. Рідкісний вид. Після тривалої перерви ремез знову виявлений у гніздовий період. Гніздиться на заплавлених ділянках уздовж річок та озер. У червні – липні 2013 р. під час обліків уздовж системи озер Став–Грузьке (Станично-Луганське відділення ЛПЗ) зареєстровано 1 пару ремеза. Ще одну пару спостерігали вздовж берега Сіверського Дінця навпроти «Острова» (квартал 7 заповідника).

Очеретянка велика (*Acrocephalus arundinaceus*). Лімнофіл, ентомофаг. У регіоні гніздиться в очеретяно-рогозових заростях по

берегах заплавлених озер і річок. У травні–червні 2013 р. біля озера Став зафіксовано 3 співаючих самців великої очеретянки, а на ділянці озера Рубіжне довжиною близько 500 м – 2 самці.

Орнітокомплекс ярів, глинистих та піщаних обривів

До цієї групи біотопів належать яри, глинисті та піщані обриви, а також яри вздовж берегів річок, стариць і піщаних терас. Окремо слід віднести сюди деякі техногенні утворення, які за своїми морфологічними та екологічними характеристиками є подібними до природних ярів і обривів (зокрема піщані кар'єри).

Для цього орнітокомплексу характерні 5 видів птахів. Основу пташиного населення складають склерофільні види, екологічно пов'язані з цим типом біотопів (4 види). Більшість із них за походженням належать до пустельно-гірського фауністичного комплексу (3 види).

У глинистих обривах річок та ярах гніздяться бджолоїдка, ластівка берегова та плиска біла. На піщаних кар'єрах виявлені бджолоїдка, одуд, ластівка берегова та кам'янка звичайна. Для окремих видів, зокрема бджолоїдки та ластівки берегової, цей тип біотопів є основним місцем гніздування.

Орнітокомплекси антропогенних ландшафтів

Група птахів антропогенних ландшафтів включає чотири типи орнітокомплексів: деревно-чагарникові насадження в селищах; будівлі та інші споруди; пустирі біля селищ; опори високочастотних ліній електропередачі (ЛЕП) (табл. 33). Загалом в антропогенних ландшафтах зареєстровано 37 видів птахів з 8 рядів. Переважають дендрофіли (21 вид, 56,8 %) та склерофіли (13 видів, 35,1 %). Також трапляються 2 види кампофілів (5,4 %) і 1 лімнофіл (2,7 %).

**Видовий склад орнітокомплексів антропогенних біотопів
Долини Сіверського Дінця**

Види птахів	Насадження в селищах	Пустирі	Будівлі та інші споруди	Опори високовольтних ЛЕП
<i>Columba livia</i>	–	–	+	–
<i>Streptopelia decaocto</i>	+	–	–	–
<i>Apus apus</i>	–	–	+	–
<i>Ciconia ciconia</i>	+	–	+	–
<i>Athene noctua</i>	–	–	+	–
<i>Upupa epops</i>	–	–	+	–
<i>Dendrocopos major</i>	+	–	–	–
<i>Dendrocopos syriacus</i>	+	–	–	–
<i>Falco tinnunculus</i>	–	–	–	+
<i>Galerida cristata</i>	–	+	–	–
<i>Hirundo rustica</i>	–	–	+	–
<i>Delichon urbica</i>	–	–	+	–
<i>Motacilla alba</i>	–	–	+	–
<i>Luscinia luscinia</i>	+	–	–	–
<i>Muscicapa striata</i>	+	–	+	–
<i>Oenanthe oenanthe</i>	–	+	+	–
<i>Phoenicurus ochruros</i>	–	–	+	–
<i>Saxicola torquata</i>	–	+	–	–
<i>Turdus merula</i>	+	–	–	–
<i>Oriolus oriolus</i>	+	–	–	–
<i>Cyanistes caeruleus</i>	+	–	–	–
<i>Parus major</i>	+	–	+	–
<i>Poecile palustris</i>	+	–	+	–
<i>Corvus corax</i>	–	–	–	+
<i>Corvus cornix</i>	+	–	–	–
<i>Corvus monedula</i>	–	–	–	+
<i>Pica pica</i>	+	–	–	–
<i>Sturnus vulgaris</i>	+	–	+	+
<i>Sylvia communis</i>	+	–	–	–
<i>Sylvia curruca</i>	+	–	–	–
<i>Phylloscopus collybita</i>	+	–	–	–
<i>Acanthis cannabina</i>	+	–	–	–
<i>Carduelis carduelis</i>	+	–	–	–
<i>Chloris chloris</i>	+	–	–	–
<i>Fringilla coelebs</i>	+	–	–	–
<i>Passer domesticus</i>	–	–	+	–
<i>Passer montanus</i>	+	–	+	+
Загалом	21	3	16	5

Деревно-чагарникові насадження в місцевих селищах (Станиця Луганська, хутір Піщаний тощо) представлені штучними насадженнями, а також фрагментами природних заплавлених лісів. Орнітокомплекс деревно-чагарникових насаджень у селищах включає 21 вид птахів, переважно дендрофілів (19 видів). Крім того, тут гніздяться 2 види склерофілів, що використовують дупла та штучні дуплянки (шпак звичайний, горобець польовий). За походженням птахи цього комплексу представлені переважно неморальними (9 видів), давньо-неморальними (3 види), субсередземноморськими (2 види) та лісостеповими видами (4 види).

Звичайними на гніздуванні в насадженнях селищ є дятли сирійський і великий, вивільга, шпак звичайний, ворона сіра, сорока, мухоловка сіра, дрізд чорний, синиці велика та блакитна, зяблик, зеленяк, щиглик. У чагарниках гніздяться кропив'янки сіра та прудка, соловейко східний, зеленяк, коноплянка. Для такого давньо-лісостепоного виду як сорока насадження в селищах є одним з основних місць гніздування. Горлиця садова (тропічний вид) гніздиться виключно в насадженнях селищ.

У будівлях та різноманітних господарських спорудах гніздяться 16 видів птахів (табл. 33). Десять з них є специфічними склерофільними видами – представниками пустельно-гірської фауни. Більшість цих птахів мешкають виключно поблизу людини. У селищах стаціонару звичайними на гніздуванні є голуб сизий, сич хатній, серпокрилець чорний, одуд, ластівки сільська та міська, кам'янка звичайна, горихвістка чорна, горобці польовий і хатній.

Крім того, споруди використовують для гніздування 5 видів дендрофільних птахів: лелека білий, плиска біла, мухоловка сіра, синиця велика та гаїчка болотяна. На пустирях в околицях селищ гніздяться 3 види птахів різних екологічних груп: жайворонок чубатий, кам'янка звичайна, трав'янка чорноголова.

Для високовольтних ліній електропередачі, що проходять через територію стаціонару, характерні 5 видів птахів. У порожнинах бетонних опор гніздяться склерофільні види: шпак звичайний, горобець польовий, галка. На металевих опорах гніздиться крук. У гніздах крука та галки інколи гніздиться боривітер звичайний.

Особливості зимового населення птахів стаціонару Долина Сіверського Дінця

Формування зимової орнітофауни починається вже наприкінці листопада. Взимку 2012–2013 рр. на території стаціонару зареєстрували 38 видів птахів, включаючи осілі, кочові та зимуючі види (табл. 34). На території Станично-Луганського відділення зафіксовано 22 види.

Таблиця 34

Видовий склад зимової орнітофауни Долини Сіверського Дінця у 2012–2013рр.

Види птахів	Бальна оцінка чисельності	Екологічні угруповання
1	2	3
<i>Perdix perdix</i>	Р	Д
<i>Phasianus colchicus</i> *	С	Д
<i>Anas platyrhynchos</i> *	С	Л
<i>Bucephala clangula</i> *	С	Л
<i>Columba livia</i>	СС	С
<i>Streptopelia decaocto</i>	СС	Д
<i>Astur gentilis</i> *	С	Д
<i>Accipiter nisus</i>	С	Д
<i>Buteo lagopus</i> *	С	К
<i>Haliaeetus albicilla</i> *	Р	Д
<i>Athene noctua</i>	С	С
<i>Strix aluco</i>	Р	Д
<i>Picus canus</i>	С	Д
<i>Dendrocopos major</i> *	С	Д
<i>Dendrocoptes medius</i> *	С	Д
<i>Dendrocopos syriacus</i>	С	Д
<i>Galerida cristata</i>	С	К
<i>Lanius excubitor</i> *	РР	Д
<i>Bombycilla garrulus</i>	С	Д
<i>Turdus pilaris</i> *	Р	Д
<i>Cyanistes caeruleus</i> *	ССС	Д
<i>Parus major</i> *	СС	Д
<i>Poecile palustris</i> *	СС	Д
<i>Sitta europaea</i> *	С	Д
<i>Regulus regulus</i> *	ССС	Д
<i>Corvus corax</i> *	С	Д

1	2	3
<i>Corvus cornix</i> *	СС	Д
<i>Corvus monedula</i>	СС	С
<i>Corvus frugilegus</i>	СС	Д
<i>Garrulus glandarius</i> *	С	Д
<i>Pica pica</i>	С	Д
<i>Acanthis cannabina</i> *	Р	Д
<i>Carduelis carduelis</i> *	С	Д
<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	С	Д
<i>Spinus spinus</i> *	ССС	Д
<i>Passer domesticus</i>	С	С
<i>Passer montanus</i> *	ССС	С
<i>Emberiza citrinella</i>	Р	Д

Умовні позначки: РР – рідкісний вид; Р – не чисельний; С – звичайний; СС – багато-чисельний; ССС – дуже багато чисельний; К – дендрофіли; К – кампофіли; С – склерофіли; Л – лімнофіли; * – види птахів, що зареєстровані на території заповідної ділянки та її охоронної зони.

У складі зимової орнітофауни переважають осілі та кочові види (загалом 27 видів, 71%). До зимуючих належать 11 переважно північних видів (29%), значна частина з яких є зимовими мігрантами (гоголь, зимняк, омелюх, чиж тощо) (рис. 25). Серед зимуючих видів домінують представники горобцеподібних – 22 види (57,9%); також досить численними є представники рядів Яструбоподібних і Дятлоподібних (разом 8 видів, 21,1%).

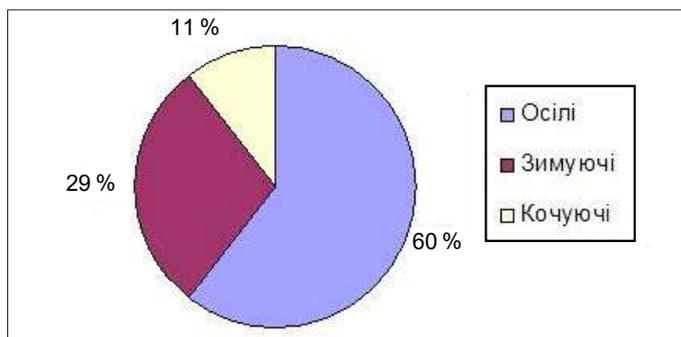

Рис. 25. Структура зимової орнітофауни Долини Сіверського Дінця за характером перебування

Зимове населення стаціонару представлене різними екологічними групами. Переважають дендрофіли – 29 видів (77%). Значно меншою є частка інших екологічних груп (рис. 26).

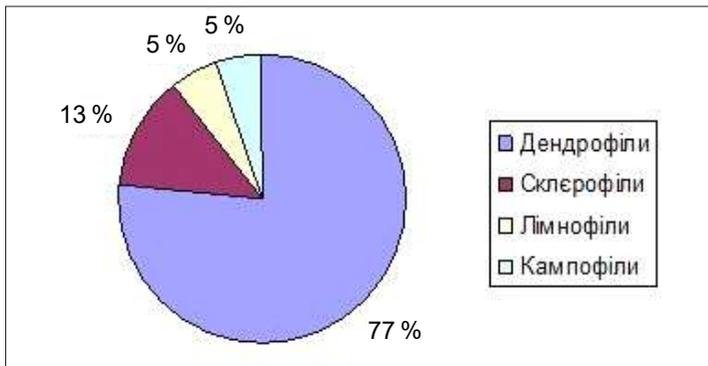

Рис. 26. Екологічна структура зимової авіфауни Долини Сіверського Дінця

Склерофіли представлені переважно осілими синантропними видами, лімнофіли – двома коловодними видами, з яких крижень узимку є досить чисельним. Кампофіли представлені нечисленими північними та осілими видами (зимняк, жайворонок чубатий) (табл. 34).

Орнітокомплекси деревно-чагарникових біотопів

Обліки птахів у деревно-чагарникових біотопах проводилися в січні – лютому та наприкінці листопада 2013 р. на території Станично-Луганського відділення та в насадженнях Кіндрашівського лісництва. У заплавах дібрових спостерігалось 19 осілих і зимуючих видів, з яких постійно траплялися 14–15 видів. Серед зареєстрованих птахів домінувала синиця блакитна (середня щільність – 163,2 ос./км²). Субдомінантами були чиж (82,1 ос./км²) та гаїчка болотяна (82,1 ос./км²). Звичайними видами були омелюх, синиця велика, повзик, щиглик. Серед негоробиних птахів чисельним був дятел великий (22,6 ос./км²). Загальна щільність птахів становила 446,9 ос./км² (табл. 35).

**Відносна щільність птахів у деревно-чагарникових біотопах
стаціонару Долина Сіверського Дінця взимку 2012–2013 рр.**

Види птахів	Щільність ос./км ²		
	Заплавні ліси	Штучні листяні насадження	Соснові насадження
<i>Dendrocopos major</i>	22,6	–	10,9
<i>Dendrocoptes medius</i>	6,1	–	–
<i>Bombycilla garrulus</i>	34,0	–	–
<i>Cyanistes caeruleus</i>	163,2	–	–
<i>Parus major</i>	28,5	24,9	20,5
<i>Poecile palustris</i>	75,8	–	9,0
<i>Sitta europaea</i>	17,8	–	1,4
<i>Regulus regulus</i>	–	–	152,4
<i>Corvus corax</i>	1,0	–	0,5
<i>Garrulus glandarius</i>	2,0	23,5	–
<i>Acanthis cannabina</i>	1,9	–	–
<i>Carduelis carduelis</i>	15,9	–	9,5
<i>Spinus spinus</i>	82,1	–	23,8
Загалом	446,9	48,4	228,1

У соснових насадженнях стаціонару виявлені 12 видів, з яких постійно траплялися 6–7. Загальна щільність птахів була значно нижчою – 228,1 ос./км² (табл. 35). У соснових насадженнях домінував один вид – золотомушка жовточуба, чисельність якої була високою (152,4 ос./км²). Субдомінантами виступали синиця велика та чиж. Звичайними видами були дятел великий, гаїчка болотяна, щиглик.

Орнітокомплекси відкритих ділянок

Загалом у відкритих біотопах взимку зареєстрували 7 видів птахів, з яких постійно траплялися 4–5 видів: крук, щиглик, горобець польовий, вівсянка звичайна. Серед хижих птахів взимку 2012–2013 рр. зафіксовано кілька особин зимняка (21.02.2013 р. – 2 особини) та орлана-білохвоста (05.02.2013 р. – 1 особина; 12.02.2013 р. – 1 особина). Також спостерігали 2 особини рідкісного зимуючого виду – сорокопуда сірого.

Зимова орнітофауна водойм

Зимова орнітофауна водойм є малочисельною за видовим складом. Наявність і чисельність навколководних птахів у зимовий період значною мірою залежать від погодних умов. Більшість зимуючих навколководних птахів тримаються русла Сіверського Дінця, яке зрідка замерзає повністю. Взимку 2012–2013 рр. виявлені лише 2 види – крижень і гоголь. Дані щодо реєстрації навколководних птахів у зимовий період наведено в таблиці 36.

Таблиця 36
Реєстрації навколководних птахів на території стаціонару
Долина Сіверського Дінця взимку 2012–2013 рр.

Вид	Дата зустрічі	Місце зустрічі	Кількість особин
<i>Anas platyrhynchos</i>	06.02.2013 р.	р. Сіверський Донець (охоронна зона заповідника)	6
-//-	12.02.2013 р.	Озеро Став (кв.8 Станично-Луганського відділення)	1
-//-	12.02.2013 р.	р. Сіверський Донець (охоронна зона заповідника)	32
-//-	21.02.2013 р.	р. Сіверський Донець (охоронна зона заповідника)	2
<i>Bucephala clangula</i>	12.02.2013 р.	р. Сіверський Донець (охоронна зона заповідника)	5
-//-	21.02.2013 р.	р. Сіверський Донець (охоронна зона заповідника)	2

Зимова орнітофауна в селищах

Основу орнітофауни в селищах складають осілі та зимуючі птахи, переважно дендрофіли та склерофіли (загалом 26 видів). Сім видів (горлиця садова, сич хатній, дятел сирійський, галка, грак, сорока, горобець хатній) протягом зими відмічалися виключно в селищах. Найбільш чисельними серед зимуючих видів у селищах є голуб сизий, синиця велика, крук, галка, грак, горобці польовий і хатній. Звичайними є яструби великий і малий, горлиця садова, жовна сива, дятли сирійський та великий, жайворонок чубатий, синиця блакитна, ворона сіра, сорока, сойка, щиглик, чиж.

Оцінка схожості авіфауністичних комплексів Долини Сіверського Дінця

У видовому та чисельному відношенні найбільш багатими є орнітокомплекси деревно-чагарникових біотопів – загалом 65 видів птахів (переважно дендрофіли та склерофіли). Найвища видова різноманітність спостерігалася в орнітокомплексі заплавних дібров (52 види в гніздовий період, з них 47 – у заповіднику, 90,4%). Загальна щільність населення в дібровах стаціонару становила 894,2 пар/км², а в дібровах заповідника – 865,1 пар/км². Також досить різноманітним виявився орнітокомплекс тополевих і вербових лісів – 41 вид (з них 36 видів – дендрофіли). У заплавних тополево-вербових лісах фіксували високу щільність населення – 1134,5 пар/км², а в байраках заповідника – 1689,1 пар/км².

Порівняно з природними лісами орнітокомплекси штучних насаджень (листяних посадок і соснових культур) є значно збідненими за видовим і чисельним складом (відповідно 22 та 21 вид). Сумарна щільність населення птахів у 2013 р. була істотно нижчою і становила 395,3 пар/км² у листяних посадках та 99,3–181,6 пар/км² у культурах сосни. Досить різноманітною є фауна синантропних орнітокомплексів (загалом 36 видів, переважно дендрофілів та склерофілів).

В орнітокомплексах відкритих біотопів спостерігали нижчу видову різноманітність: загалом тут зареєстровано 12 видів птахів різного походження – мешканців лучних ділянок та піщаних степів. Комплекс птахів водно-болотних біотопів складається з 19 специфічних видів, з яких 18 – лімнофіли. Водночас більшість цих видів є рідкісними й нечисельними та спостерігаються на гніздуванні не щороку, що передусім пов'язано з нестабільним станом наявних водойм.

Схожість фаун гніздових видів птахів стаціонару Долина Сіверського Дінця оцінено за індексом Жаккара (табл. 37). Найбільша схожість фаун спостерігається між орнітокомплексами деревно-чагарникових біотопів (коефіцієнти спільності K у межах 9,7–69%), між лісовими орнітокомплексами та насадженнями в селищах ($K = 16$ –30%), а також між комплексами водно-болотних біотопів ($K = 11$ –22%). Натомість значно відокремленими один від одного виявилися лісові та відкриті орнітокомплекси, лісові та водно-болотні комплекси, а також комплекси заплавних лісів і селітебних ландшафтів.

**Оцінка схожості авіфауністичних комплексів Долини Сіверського Дінця
(за коефіцієнтом Жаккара)**

Біотопи	Заплавні дброви	Заплавні тополеві та вербові ліси	Штучні листяні насадження	Соснові насадження	Заплавні чагарники	Луки	Болотні ділянки	Заплавні озера	Псамфітні степи та вирубки сосни	Насадження в селищах	Будівлі та інші споруди
Заплавні дброви	69,1/38	69,1/38*	45,1/23	32,7/183	12,3/7	0	0	0	3,5/2	30,4/17	9,7/6
Заплавні тополеві та вербові ліси	45,1/23	31,3/15	31,3/15	19,2/10	8,2/4	0	0	0	4,3/2	29,2/14	11,8/6
Штучні листяні насадження	32,7/18	19,2/10	22,9/8	3,1/1	13,3/4	0	0	0	3,6/1	38,7/12	5,5/2
Соснові насадження	12,3/7	8,2/4	13,3/4	3,1/1	0	0	0	0	12/3	16,7/6	8,8/3
Заплавні чагарники	0	0	0	0	0	0	0	0	0	22,2/6	0
Луки	0	0	0	0	0	0	11,1/9	0	0	0	0
Болотні ділянки	0	0	0	0	0	11,1/9	22,2/4	22,2/4	0	0	0
Заплавні озера	0	0	0	0	0	0	22,2/4	0	0	0	0
Псамфітні степи та вирубки сосни	3,5/2	4,3/2	3,6/1	12/3	0	0	0	0	0	0	4,5/1
Насадження в селищах	30,4/17	29,2/14	38,7/12	16,7/6	22,2/6	0	0	0	0	0	15,6/5
Будівлі та інші споруди	9,7/6	11,8/6	5,5/2	8,8/3	0	0	0	0	4,5/1	15,6/5	0

Умовні позначки: * – в знаменнику види птахів, що виявилися спільними для досліджених комплексів.

Слід зазначити, що приблизно в третині випадків значення коефіцієнта спільності орнітокомплексів не перевищує 20% для всіх виділених типів ландшафтів, а майже в половині випадків комплекси взагалі не мають спільних видів. Це свідчить про високу специфічність досліджених орнітокомплексів.

Загалом у гніздовому угрупованні стаціонару 34 види (32,7%) виявилися стенотопними (табл. 38). Найбільшу кількість стенотопних видів реєстрували в окремих інтразональних орнітокомплексах (переважно лімнофіли та склерофіли): заплавної озера (35,3%) та будівель (50%). У більшості інших орнітокомплексів, у тому числі в усіх лісових комплексах, стенотопних видів виявлено небагато – від 1 до 4 на комплекс.

Таблиця 38

**Розподіл стенотопних та евритопних видів птахів
в орнітокомплексах стаціонару Долина Сіверського Дінця**

Типи комплексів	Всього видів	Стено-топні види	Евритопні види, що займають		
			2 біотопи	3 біотопи	4 біотопи чи більше
Заплавні діброви	52	4	17	14	17
Заплавні тополевики та вербняки	40	2	12	12	14
Штучні листяні насадження	22	–	2	6	14
Соснові насадження	21	2	4	7	8
Заплавні чагарники	12	2	3	2	5
Луки	5	1	3	1	–
Перелоги та молоді лісопосадки	4	–	2	2	1
Псамофітні степи та вирубки	7	1	3	–	3
Річки	8	–	7	1	–
Заплавні озера	17	6	10	1	–
Болотяні ділянки	6	1	4	1	–
Яри, берегові урвища	5	2	–	1	2
Насадження в селищах	20	2	–	4	14
Пустирі	3	1	1	1	1
Будівлі та інші споруди	16	8	–	1	7
Лінії ЛЕП	5	2	1	–	2

Відділення Стрільцівський степ

Розмаїття біотопів Стрільцівського степу зумовлює формування тут досить складних гніздових комплексів птахів, що включають представників деревно-чагарникових біотопів, степів, агроценозів, штучних і природних водойм та селітебних ландшафтів.

Еколого-географічна структура орнітофауни Стрільцівського степу в гніздовий період

За даними 2004–2014 рр, сучасна гніздова орнітофауна відділення Стрільцівський степ Луганського природного заповідника та прилеглих територій (у подальшому – стаціонару Стрільцівський степ) складається зі 104 видів птахів, що належать до 16 рядів (табл. 39).

Таблиця 39

Видовий склад, екологічна та географо-генетична структура орнітофауни Стрільцівського степу станом на 2014 р.

Вид	Оцінка чисель- ності	Еколо- гічні угрупован- ня	Фауніс- тичні комп- лекси	Основні гніздові стації
1	2	3	4	5
<i>Coturnix coturnix</i> (L., 1758) – перепілка*	С	К	ТР	5, 6, 8
<i>Perdix perdix</i> (L., 1758) – куріпка сіра*	С	Д	ЛС	3, 4, 5, 6
<i>Phasianus colchicus</i> L., 1758 – фазан*	С	Д	ТР	1, 4, 6
<i>Anas platyrhynchos</i> (L., 1758) – крижень*	С	Л	БР	10, 11, 12
<i>Spatula querquedula</i> (L., 1758) – чирянка велика*	Р	Л	АЛ	10, 11, 12
<i>Aythya ferina</i> (L., 1758) – чернь червоноголова	РР	Л	ЛМ	12
<i>Tadorna ferruginea</i> (Pall., 1764) – огар*	Р	Л	ЛМ	12
<i>Podiceps cristatus</i> (L., 1758) – пірни-коза велика	Р	Л	ТР	12
<i>Columba livia</i> (Gmelin, JF, 1789) – голуб сизий	СС	С	ПГ	15

Продовження таблиці 39

1	2	3	4	5
<i>Columba palumbus</i> L., 1758 – припутьень*	СС	Д	ЛС	1, 2, 3, 4
<i>Streptopelia turtur</i> (L., 1758) – горлиця звичайна*	С	Д	ЛС	1, 2, 3
<i>Streptopelia decaocto</i> (Frisvald, 1838) – горлиця садова	С	Д	ТР	13
<i>Caprimulgus europaeus</i> L., 1758 – дрімлюга	Р	Д	ЛС	3, 9
<i>Apus apus</i> (L., 1758) – серпокрилець чорний	С	С	ПГ	15
<i>Cuculus canorus</i> L., 1758 – зозуля*	С	Д/Л	ТР	1, 3, 11, 12
<i>Crex crex</i> (L., 1758) – деркач*	С	К	АЛ	6, 10
<i>Fulica atra</i> L., 1758 – лиска*	С	Л	ТР	12
<i>Gallinula chloropus</i> (L., 1758) – курочка водяна*	С	Л	ТР	11, 12
<i>Rallus aquaticus</i> L., 1758 – пастушок*	С	Л	ЛМ	10, 11
<i>Botaurus stellaris</i> (L., 1758) – бугай*	РР	Л	ЛМ	11
<i>Botaurus minutus</i> (L., 1766) – бугайчик*	С	Л	ТР	11, 12
<i>Charadrius dubius</i> Scop., 1786 – пісочник малий*	Р	Л	ТР	11, 12
<i>Vanellus vanellus</i> (L., 1758) – чайка*	Р	Л	ЛМ	8, 10
<i>Astur gentilis</i> (L., 1758) – яструб великий*	С	Д	ДНМ	1
<i>Accipiter nisus</i> (L., 1758) – яструб малий	Р	Д	ДНМ	1, 3
<i>Buteo buteo</i> (L., 1758) – канюк звичайний*	СС	Д	ДЛС	1, 2, 3
<i>Circus aeruginosus</i> (L., 1758) – лунь очеретяний*	Р	Л	ЛМ	11, 12
<i>Circus pygargus</i> (L., 1758) – лунь лучний*	Р	К	АЛ	6
<i>Milvus migrans</i> (Bodd., 1783) – шуліка чорний	Р	Д	ТР	1, 3
<i>Athene noctua</i> (Scop., 1769) – сич хатний*	С	С	ПГ	15
<i>Otus scops</i> (L., 1758) – совка*	С	Д	НМ	1, 3
<i>Asio flammeus</i> (Pontopp., 1763.) – сова болотяна*	Р	К	БР	5, 6

Продовження таблиці 39

1	2	3	4	5
<i>Asio otus</i> (L., 1758) – сова вухата*	С	Д	ДЛС	1, 2, 3
<i>Bubo bubo</i> (L., 1758) – пугач	РР	С	ПГ	9
<i>Urupa epops</i> L., 1758 – одуд*	С	С	ТР	1, 9, 15
<i>Coracias garrulus</i> (L., 1758) – сиворакша*	РР	С	ПГ	16
<i>Alcedo atthis</i> (L., 1758) – рибалочка блакитний*	С	Л	ТР	11, 12
<i>Merops apiaster</i> L., 1758 – бджолоїдка*	С	С	ПГ	9
<i>Junco torquilla</i> L., 1758 – крутиголовка*	С	Д	ДНМ	1, 3
<i>Picus canus</i> Gmel., 1788 – жовна сива*	С	Д	ДНМ	1
<i>Dendrocopos major</i> (L., 1758) – дятел великий*	С	Д	ДНМ	1, 3
<i>Dryobates minor</i> (L., 1758) – дятел малий*	С	Д	ДНМ	1, 3
<i>Dendrocopos syriacus</i> (Nempr. et Ehrenberg, 1833) – дятел сирійський*	С	Д	СР	1, 3, 13
<i>Falco subbuteo</i> L., 1758 – підсоколик великий	Р	Д	ДЛС	3, 16
<i>Falco tinnunculus</i> (L., 1758) – боривітер звичайний*	С	С	ТР	3, 16
<i>Falco vespertinus</i> L., 1766 – кібчик	РР	Д	ЛС	3?
<i>Alauda arvensis</i> L., 1758 – жайворонок польовий*	СС	К	ПС	5, 6, 7, 8
<i>Galerida cristata</i> (L., 1758) – жайворонок чубатий	С	К	ПС	14
<i>Anthus campestris</i> (L., 1758) – шеврик польовий	Р	К	ПС	7, 8, 14
<i>Anthus trivialis</i> (L., 1758) – шеврик лісовий*	С	Д	ЛС	1, 2, 3
<i>Motacilla alba</i> L., 1758 – плиска біла*	С	Л	БР	11, 12, 15
<i>Motacilla citreola</i> (Pall., 1776) – плиска жовтоголова*	С	Л	БР	10, 11, 12
<i>Motacilla flava</i> L., 1758 – плиска жовта*	С	К	БР	8, 10
<i>Delichon urbica</i> (L., 1758) – ластівка міська	С	С	ПГ	15

Продовження таблиці 39

1	2	3	4	5
<i>Hirundo rustica</i> L., 1758 – ластівка сільська	СС	С	ПГ	15
<i>Lanius collurio</i> L., 1758 – сорокопуд терновий*	СС	Д	ЛС	1, 2, 3, 4, 6, 12
<i>Lanius minor</i> Gmelin, 1788 – сорокопуд чорнолобий*	Р	Д	ЛС	1, 3
<i>Erithacus rubecula</i> (L., 1758) – вільшанка*	Р	Д	НМ	1, 3
<i>Luscinia luscinia</i> (L., 1758) – соловейко східний*	С	Д	НМ	1, 2, 3, 4, 13
<i>Luscinia svecica</i> (L., 1758) – синьошийка*	С	Л	АЛ	11, 12
<i>Muscicapa striata</i> (Pall., 1764) – мухоловка сіра*	С	Д	НМ	1, 13, 15
<i>Oenanthe isabellina</i> (Temminck, 1829) – кам'янка попеляста*	С	К	ПС	5, 7
<i>Oenanthe oenanthe</i> (L., 1758) – кам'янка звичайна	С	С	ПГ	9, 14, 15
<i>Phoenicurus ochruros</i> (Gmelin, 1774) – горихвістка чорна	С	С	ПГ	15
<i>Saxicola rubetra</i> (L., 1758) – трав'янка лучна*	С	К	АЛ	5, 6, 7, 10, 11
<i>Saxicola torquata</i> (L., 1766) – трав'янка чорноголова*	С	К	ТР	5, 10, 11
<i>Turdus merula</i> L., 1758 – дрізд чорний*	СС	Д	НМ	1, 2, 3, 13
<i>Turdus philomelos</i> Brehm., 1831 – дрізд співочий*	СС	Д	НМ	1, 2, 3
<i>Oriolus oriolus</i> (L., 1758) – вивільга*	С	Д	НМ	1, 2, 3, 13
<i>Cyanistes caeruleus</i> L., 1758 – синиця блакитна*	С	Д	НМ	1
<i>Parus major</i> (L., 1758) – синиця велика*	СС	Д	НМ	1, 2, 3, 13
<i>Remiz pendulinus</i> (L., 1758) – ремез*	Р	Л	АЛ	1, 11, 12
<i>Corvus corax</i> L., 1758 – крук*	С	Д	БР	1, 16
<i>Corvus cornix</i> (L., 1758) – ворона сіра*	С	Д	ЛС	1, 2, 3, 13
<i>Corvus monedula</i> L., 1758 – галка*	СС	С	ПГ	16
<i>Garrulus glandarius</i> (L., 1758) – сойка*	С	Д	ДНМ	1, 2, 3
<i>Pica pica</i> (L., 1758) – сорока*	С	Д	ДЛС	2, 3, 4
<i>Sturnus vulgaris</i> L., 1758 – шпак звичайний*	ССС	С	ПГ	1, 13, 15, 16

Продовження таблиці 39

1	2	3	4	5
<i>Sylvia atricapilla</i> (L., 1758) – кропив'янка чорноголова*	С	Д	НМ	1, 2
<i>Sylvia borin</i> (Bodd., 1783) – кропив'янка садова*	С	Д	НМ	1, 2, 3, 4
<i>Sylvia nisoria</i> (Bechst., 1795) – кропив'янка рябогруда*	С	Д	СР	2, 4
<i>Sylvia communis</i> (Litham, 1787) – кропив'янка сіра*	ССС	Д	СР	1, 2, 3, 4, 5, 6
<i>Sylvia curruca</i> (L., 1758) – кропив'янка прудка*	С	Д	НМ	1, 2, 4, 13
<i>Acrocephalus arundinaceus</i> (L., 1758) – очеретянка велика*	С	Л	ЛМ	11, 12
<i>Acrocephalus palustris</i> (Bechst., 1798) – очеретянка чагарникова*	С	Л	АЛ	10, 11, 12
<i>Acrocephalus scirpaceus</i> (Herm., 1804) – очеретянка ставкова*	С	Л	ЛМ	11, 12
<i>Acrocephalus shoenoaenus</i> (L., 1758) – очеретянка лучна*	РР	Л	АЛ	11
<i>Hippolais icterina</i> (Vieillot, 1817) – берестянка звичайна*	Р	Д	НМ	1
<i>Locustella fluviatilis</i> (Wolf, 1810) – кобилочка річкова*	Р	Л	АЛ	10, 11
<i>Locustella luscinioides</i> (Savi, 1824) – кобилочка солов'їна*	С	Л	ЛМ	11, 12
<i>Phylloscopus collybita</i> (Vieillot, 1817) – вівчарик-ковалик*	С	Д	НМ	1, 2, 3
<i>Acanthis cannabina</i> (L., 1758) – коноплянка*	С	Д	ЛС	4, 13
<i>Carduelis carduelis</i> (L., 1758) – щиглик*	ССС	Д	ЛС	1, 2, 3, 13
<i>Carpodacus erythrurus</i> (Pall., 1770) – чечевиця звичайна*	Р	Д	БР	1, 4
<i>Chloris chloris</i> (L., 1758) – зеленяк*	С	Д	ЛС	1, 3, 13
<i>Coccothraustes coccothraustes</i> (L., 1758) – костогриз*	С	Д	ДНМ	1, 2, 3
<i>Fringilla coelebs</i> L., 1758 – зяблик*	СС	Д	НМ	1, 2, 3, 13
<i>Passer domesticus</i> (L., 1758) – горобець хатній	С	С	ПГ	15
<i>Passer montanus</i> (L., 1758) – горобець польовий*	ССС	С	ПГ	1, 3, 15, 16

Продовження таблиці 39

1	2	3	4	5
<i>Emberiza calandra</i> L., 1758 – просянка*	СС	К	ПС	5, 6, 7
<i>Emberiza citrinella</i> L., 1758 – вівсянка звичайна*	С	Д	ЛС	1, 2, 3
<i>Emberiza hortulana</i> L., 1758 – вівсянка садова*	С	Д	ЛС	2, 3, 4, 5, 6, 7
<i>Emberiza melanocephala</i> Scop., 1769 – вівсянка чорноголова*	РР	Д	ЛС	3, 5
<i>Emberiza schoeniclus</i> L., 1758 – вівсянка очеретяна*	Р	Л	АЛ	11

Умовні позначки: РР – рідкісний вид; Р – нечисельний; С – звичайний; СС – багаточисельний; ССС – дуже багаточисельний; Д – дендрофіли; К – кампофіли; С – склерофіли; Л – лімнофіли; НМ – європейський неморальний комплекс; ЛС – європейський лісостеповий комплекс; ДНМ – давньонеморальний комплекс; ДЛС – давньолісостеповий комплекс; ПГ – пустельно-гірський комплекс; ПС – пустельно-степовий комплекс; ТР – тропічний комплекс; АЛ – аловіальний комплекс; ЛМ – лиманний комплекс; БР – бореальний комплекс; СР – середземноморський комплекс. * – види птахів, що зафіксовані на території заповідних ділянок та в їх охоронних зонах; 1 – заплавні ліси вздовж річок; 2 – високі чагарники; 3 – лісосмуги та штучні насадження; 4 – ксеромезофітні чагарники уздовж балок і в степу; 5 – різнотравно-злаковий степ; 6 – степові чагарники; 7 – пасовища; 8 – агроценози (поля); 9 – крейдяні відслонення та глинисті обриви; 10 – болотяно-лучні ділянки; 11 – річки та прибережна рослинність уздовж річок; 12 – штучні ставки; 13 – насадження в селах; 14 – пустирі та зарості рудеральної рослинності біля сіл; 15 – стіни та ніші будівель; 16 – опори високовольтних ЛЕП; ? – гніздування можливе.

Серед зареєстрованих у гніздовий період птахів найбільш представлений ряд Горобцеподібні – 58 видів (55,8% від загальної кількості гніздових видів). Досить чисельними є також представники рядів Яструбоподібні (9 видів, 8,7%), Дятлоподібні (5 видів, 6,1%), Голубоподібні (5 видів, 5,1%) та Соповодібні (5 видів, 5,1%). У рядах Гусеподібних і Журавлеподібних зареєстровано по 4 види (загалом 7,6%), Куроподібних і Сиворакшоподібних – по 3 види (загалом 5,8%), Сивкоподібних – 2 види (1,9%). По одному виду представлені ряди Пірникозоподібні, Зозулеподібні, Дрімлюгоподібні, Серпокрильцеподібні та Гомраеподібні (підряд Одудові), що в сумі становить близько 5,0%.

На території стаціонару представлені практично всі основні екологічні угруповання птахів. Серед гніздової орнітофауни домінують представники дендрофільного комплексу; досить чисельними є також птахи-лімнофіли (рис. 27).

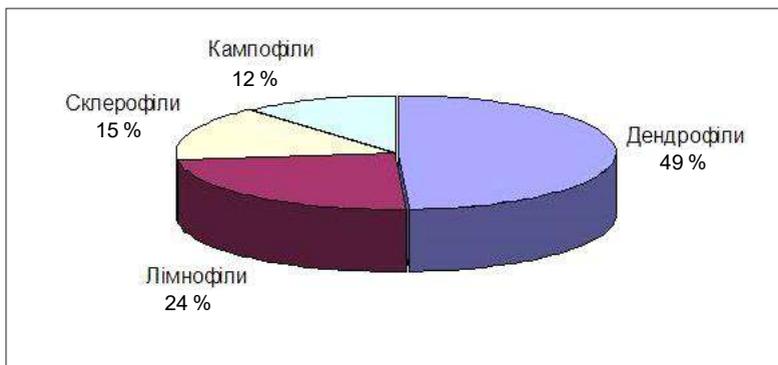

Рис. 27. Екологічна структура гніздового комплексу птахів стаціонару Стрільцівський степ

У видовому відношенні найбільш чисельною на території стаціонару є група птахів деревно-чагарникових біотопів (переважно дендрофіли) – загалом тут зареєстрований 51 вид, що становить 49 % гніздової авіфауни. Водночас, серед дендрофілів переважають лісостепові види, тоді як типово лісових птахів, характерних для старих заплавлених лісів долини Сіверського Дінця, у фауні Стрільцівського степу небагато.

Кількість видів відкритих степових орнітокомплексів загалом є невеликою. Усього тут зареєстровано 18 видів (17 % гніздової авіфауни), представлених кампофілами та дендрофілами – мешканцями справжніх степів і степів із чагарниковими заростями. Негативну роль у зменшенні різноманіття птахів-кампофілів відіграла господарська діяльність людини, насамперед розорювання більшої частини степових ділянок, що призвело до зникнення низки рідкісних степових видів (степового орла, степового луна, хохитви тощо).

Лімнофільне угруповання птахів є досить потужним і різноманітним та включає 31 вид (30 %), що зумовлено наявністю значних площ водно-лучної рослинності вздовж річок і ставків.

За Б. К. Штегманом (1938), птахи стаціонару Стрільцівський степ належать до п'яти типів фаун (рис. 28). Ядро фауни гніздових видів формують представники транспалеарктичного (56 видів, 53 %) та європейського (38 видів, 37 %) типів.

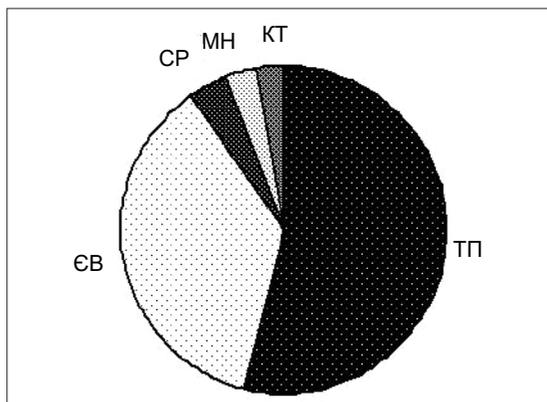

Рис. 28. Географо-генетична структура гніздової авіфауни стаціонару Стрільцівський степ (за Б. К. Штегманом, 1938):
ТП – Транспалеарктичний тип фаун; *ЄВ* – Європейський тип;
СР – Середземноморський тип; *МН* – Монгольський тип;
КТ – Китайський тип

Інші фауністичні групи представлені нечисленними видами: середземноморського типу – 4 види (4%), монгольського – 3 види (3%), китайського – 3 види (3%).

Географо-генетична структура авіфауни стаціонару (за класифікацією В. П. Беліка (2000)), є більш складною. Основу гніздової авіфауни Стрільцівського степу становлять представники неморального (15 видів, 14%) та лісостепового (15 видів, 14%) фауністичних комплексів європейського типу фауни (рис. 29).

Споріднені за походженням комплекси давньонеморальний (8 видів, 8%) та давньолісостеповий (4 види, 4%) входять до складу європейсько-китайського типу фауни.

Досить чисельним є угруповання пустельно-гірського фауністичного комплексу (14 видів, 13%), яке представлено переважно склерофільними видами, характерними для гірських ландшафтів, і належить до номадійського типу фауни. Угруповання інтразональних тропічних (14 видів, 13%), альовіальних (10 видів, 10%) та лиманних видів (9 видів, 9%), представлених переважно лімнофілами та кампофілами, пов'язані за походженням із різноманітними водоймами, болотно-лучними ділянками та рогово-очеретяними заростями.

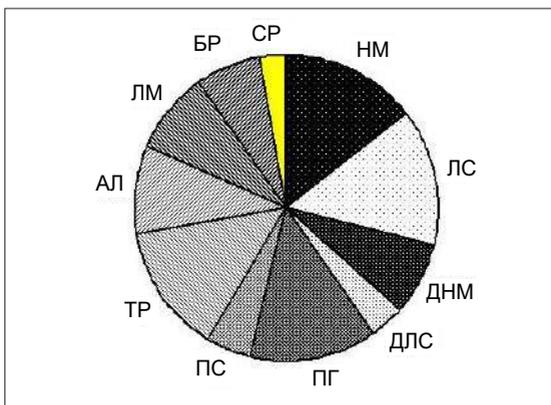

Рис. 29. Географо-генетична структура гніздової авіфауни стаціонару Стрільцівський степ (за класифікацією В. П. Беліка, 2000):

*НМ – неморальний комплекс; ЛС – лісостеповий комплекс;
 ДНМ – давньонеморальний комплекс; ДЛС – давньолісостеповий комплекс; ПГ – пустельно-гірський комплекс; ПС – пустельно-степовий комплекс; ТР – тропічний комплекс; АЛ – алювіофільний комплекс;
 ЛМ – лиманний комплекс; БР – бореальний комплекс;
 СР – субсередземноморський комплекс*

Північна бореальна група птахів містить 7 видів (7%), різних за походженням. Субсередземноморське угруповання представлене лише трьома дендрофільними видами, тісно пов'язаними з деревно-чагарниковою рослинністю (3%). Пустельно-степовий комплекс є порівняно нечисленним і включає 5 специфічних видів кампофілів (5%) – мешканців степових і лучних ділянок, а також агроценозів, сформованих на місці колишніх степів.

Орнітокомплекси деревно-чагарникових біотопів

Загалом групу деревно-чагарникових біотопів стаціонару Стрільцівський степ складають 62 види птахів (табл. 40). З них на території заповідника зареєстровано 57 видів, що тут гніздилися або ймовірно гніздилися. Серед птахів, які входять до складу деревно-чагарникових біотопів, домінують дендрофільні види (50 видів, 80,5%).

**Видовий склад орнітокомплексів деревно-чагарникових
біотопів стаціонару Стрільцівський степ**

Види птахів	Тип гніздування	Тип живлення	Заплавні ліси	Високі чагарники	Лісосмуги	Ксеромезо- фільні чагарники	Степові чагарники
1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Coturnix coturnix</i>	3	Ф	-	-	-	-	+
<i>Perdix perdix</i>	3	Ф-Е	-	-	+	+	+
<i>Phasianus colchicus</i>	3	Ф-Е	+	-	-	+	+
<i>Columba palumbus</i>	К	Ф	+	+	+	+	-
<i>Streptopelia turtur</i>	К	Ф	+	+	+	-	-
<i>Caprimulgus europaeus</i>	3	Е	-	-	+	-	-
<i>Cuculus canorus</i>	П	Е	+	-	+	-	-
<i>Crex crex</i>	3	Е	-	-	-	-	+
<i>Accipiter gentilis</i>	К	Х	+	-	-	-	-
<i>Accipiter nisus</i>	К	Х	+	-	+	-	-
<i>Buteo buteo</i>	К	Х	+	+	+	-	-
<i>Circus pygargus</i>	3	Х	-	-	-	-	+
<i>Milvus migrans</i>	К	Х	+	-	+	-	-
<i>Otus scops</i>	Д	Е	+	-	+	-	-
<i>Asio flammeus</i>	3	Х	-	-	-	-	+
<i>Asio otus</i>	К	Х	+	+	+	-	-
<i>Upupa epops</i>	Д	Е	+	-	-	-	-
<i>Junx torquilla</i>	Д	Е	+	-	+	-	-
<i>Picus canus</i>	Д	Е	+	-	-	-	-
<i>Dendrocopos major</i>	Д	Е	+	-	+	-	-
<i>Dryobates minor</i>	Д	Е	+	-	+	-	-
<i>Dendrocopos syriacus</i>	Д	Е	+	-	+	-	-
<i>Falco subbuteo</i>	К	Х	-	-	+	-	-
<i>Falco tinnunculus</i>	К	Х	-	-	+	-	-
<i>Falco vespertinus</i>	К	Е	-	-	?	-	-
<i>Alauda arvensis</i>	3	Е	-	-	-	-	+
<i>Anthus trivialis</i>	3	Е	+	+	+	-	-
<i>Lanius collurio</i>	П	Е	+	+	+	+	+
<i>Lanius minor</i>	К	Е	+	-	+	-	-
<i>Erithacus rubecula</i>	3	Е	+	-	+	-	-

Продовження таблиці 40

1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Luscinia luscinia</i>	3	E	+	+	+	+	-
<i>Muscicapa striata</i>	Д	E	+	-	-	-	-
<i>Saxicola rubetra</i>	3	E	-	-	-	-	+
<i>Turdus merula</i>	К	E	+	+	+	-	-
<i>Turdus philomelos</i>	К	E	+	+	+	-	-
<i>Oriolus oriolus</i>	К	E	+	+	+	-	-
<i>Cyanistes caeruleus</i>	Д	E	+	-	-	-	-
<i>Parus major</i>	Д	E	+	+	+	-	-
<i>Remiz pendulinus</i>	К	E	+	-	-	-	-
<i>Corvus corax</i>	К	EB	+	-	-	-	-
<i>Corvus cornix</i>	К	EB	+	+	+	-	-
<i>Garrulus glandarius</i>	К	E	+	+	+	-	-
<i>Pica pica</i>	К	EB	-	+	+	+	-
<i>Sturnus vulgaris</i>	Д	E	+	-	-	-	-
<i>Sylvia atricapilla</i>	П	E	+	+	-	-	-
<i>Sylvia borin</i>	П	E	+	+	+	+	-
<i>Sylvia nisoria</i>	П	E	-	+	-	+	-
<i>Sylvia communis</i>	П	E	+	+	+	+	+
<i>Sylvia curruca</i>	П	E	+	+	-	+	-
<i>Hippolais icterina</i>	К	E	+	-	-	-	-
<i>Phylloscopus collybita</i>	3	E	+	+	+	-	-
<i>Acanthis cannabina</i>	П	Ф	-	-	-	+	-
<i>Carduelis carduelis</i>	К	Ф	+	+	+	-	-
<i>Carpodacus erythrinus</i>	П	Ф	+	-	-	+	-
<i>Chloris chloris</i>	К	Ф	+	-	+	-	-
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	К	Ф	+	+	+	-	-
<i>Fringilla coelebs</i>	К	Ф-E	+	+	+	-	-
<i>Passer montanus</i>	Д	Ф	+	-	+	-	-
<i>Emberiza calandra</i>	3	Ф-E	-	-	-	-	+
<i>Emberiza citrinella</i>	3	Ф-E	+	+	+	-	-
<i>Emberiza hortulana</i>	3	Ф-E	-	+	+	+	+
<i>Emberiza melanocephala</i>	П	Ф-E	-	-	+	-	-
Загалом			45	25	40	15	11

Умовні позначки: К – птахи, що гніздяться в кронах дерев; Д – птахи, що гніздяться в дуплах; П – птахи, що гніздяться в ярусі підросту та підліску; 3 – птахи, що гніздяться на землі; Х – хижакі; Е – ентомофаги; Ф-Е – фіто-ентомофаги; Ф – фітофаги; EB – еврифаги; ? – гніздування можливе

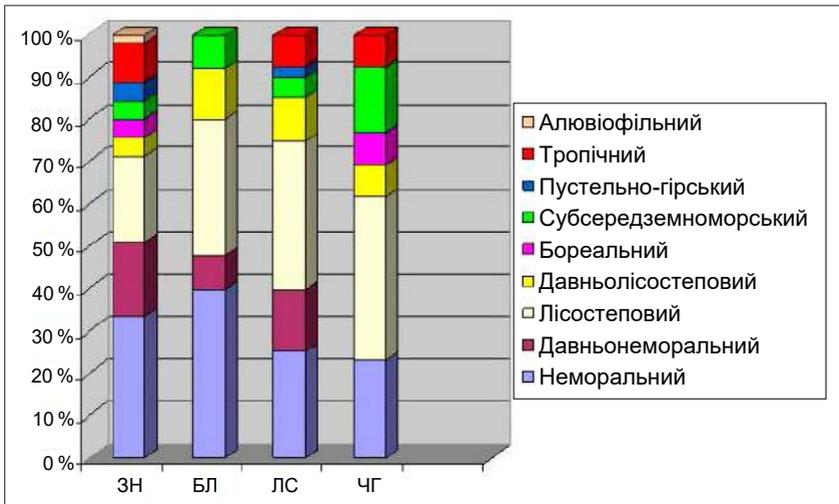

Рис. 30. Географо-генетична структура орнітокомплексів деревно-чагарникових біотопів Стрільцівського степу: *ЗН – заплавні ліси; БЛ – високі чагарники; ЛС – лісосмуги; ЧГ – ксеро-мезофільні чагарники*

Орнітокомплекс заплавних лісів

Серед комплексів деревно-чагарникових біотопів орнітокомплекс заплавних лісів за видовим складом є найбільш чисельним і різноманітним. Загалом у заплавних лісах на гніздуванні виявлено 45 видів птахів із 8 рядів (табл. 40). Серед них переважають представники ряду Горобцеподібних (29 видів). Інші ряди представлені 1–5 видами, зокрема, найбільш чисельними є Яструбоподібні (4 види) та Дятлоподібні (5 видів).

У заплавних лісах уздовж р. Черпаха постійно гніздяться горлиця звичайна, шуліка чорний, яструб великий, совка, одуд, жовна сива, дятел малий, ремез тощо. Порівняно зі старими заплавними лісами долини Сіверського Дінця та байрачними лісами Донецького кряжа, у заплавних лісах Стрільцівського степу відсутні на гніздуванні деякі лісові види, зокрема слуква, орел-карлик, дятел середній, мухоловка мала та білошия, гаїчка болотяна, повзик тощо.

Серед гніздових птахів 4 види (8,9%) зареєстровані на гніздуванні виключно в заплавних насадженнях: яструб великий, жовна сива, синиця блакитна, берестянка звичайна.

За географо-генетичним походженням до комплексу птахів заплавних угруповань входять переважно представники неморального, давньонеморального та лісостепоного фауністичних комплексів із домінуванням дендрофільних видів (усього 32 види). Інші види належать до давньолісостепоного, бореального, пустельно-гірського, субсередземноморського, тропічного та алювіофільного комплексів, представлених лише 1–4 видами; загалом це 13 видів птахів (рис. 30).

У заплаві зафіксовано 41 вид дендрофільних птахів (91,1%). У заплавних лісах гніздяться також 3 види склерофілів (5,7%), тісно пов'язаних із лісовими біотопами: одуд, шпак звичайний, горобець польовий. Деякі з них (зокрема шпак звичайний) належать до фонових видів. Крім того, тут знайдено одного представника лімнофільного комплексу – ремеза (1,9%), пов'язаного з навколоводними насадженнями.

У населенні птахів заплавних лісів виявлено 4 фонові види, щільність гніздування яких перевищувала 100 пар/км²: шпак звичайний, вівчарик-ковалик, щиглик, зяблик (табл. 41). До чисельних фонових видів горобцеподібних птахів (із щільністю гніздування понад 10 пар/км²) належать 15 видів, зокрема соловейко, дрізд чорний і співочий, вивільга, синиця велика, кропив'янки чорноголова та садова, зеленяк, костогриз, вівсянка звичайна тощо.

Серед негоробиних птахів досить чисельними на гніздуванні були горлиця звичайна, одуд, дятел великий; звичайними на гніздуванні є канюк, совка, крутиголовка, жовна сива (табл. 41).

За типом гніздування у заплавних вербово-тополевих насадженнях р. Черпаха домінують птахи, що гніздяться в кронах дерев (20 видів) і в дуплах (12 видів); переважно це неморальні та давньонеморальні види (табл. 41). За типом живлення у заплавних лісах абсолютно переважають птахи-ентомофаги – загалом 28 видів. Більшість із них є представниками неморального, давньонеморального та лісостепоного фауністичних комплексів, звичайними та чисельними на гніздуванні. За кормовою стратегією ці види пов'язані переважно з лісовими біотопами.

**Екологічні особливості та кількісна характеристика населення
птахів у заплавах лісах стаціонару Стрільцівський степ
у 2012–2013 рр.**

Вид	Місця гніздування	Трофічні групи	Щільність (пар/км ²)	
			2012	2013
<i>Streptopelia turtur</i>	К	Ф	13,3	16,7
<i>Cuculus canorus</i>	П	Е	–	5,0
<i>Upupa epops</i>	Д	Е	–	21,7
<i>Junx torquilla</i>	Д	Е	6,7	16,7
<i>Picus canus</i>	Д	Е	13,3	8,3
<i>Dendrocopos major</i>	Д	Е	13,3	16,7
<i>Dryobates minor</i>	Д	Е	6,7	–
<i>Dendrocopos syriacus</i>	Д	Е	6,7	–
<i>Lanius collurio</i>	П	Е	6,7	8,3
<i>Luscinia luscinia</i>	З	Е	13,3	41,7
<i>Muscicapa striata</i>	Д	Е	40,0	8,3
<i>Turdus merula</i>	К	Е	13,3	58,3
<i>Turdus philomelos</i>	К	Е	42,0	41,7
<i>Oriolus oriolus</i>	К	Е	53,3	16,7
<i>Cyanistes caeruleus</i>	Д	Е	20,0	8,3
<i>Parus major</i>	Д	Е	66,7	83,3
<i>Remiz pendulinus</i>	К	Е	20,0	8,3
<i>Sturnus vulgaris</i>	Д	Е	220,0	200,0
<i>Sylvia atricapilla</i>	П	Е	20,0	83,3
<i>Sylvia borin</i>	П	Е	66,7	58,3
<i>Sylvia communis</i>	П	Е	2,0	8,3
<i>Sylvia curruca</i>	П	Е	13,3	–
<i>Hippolais icterina</i>	К	Е	13,3	–
<i>Phylloscopus collybita</i>	З	Е	66,7	133,3
<i>Carduelis carduelis</i>	К	Ф	128,7	158,3
<i>Carpodacus erythrinus</i>	П	Ф	6,7	–
<i>Chloris chloris</i>	К	Ф	55,3	8,3
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	К	Ф	46,7	8,3
<i>Fringilla coelebs</i>	К	ФЕ	140,0	183,3
<i>Emberiza citrinella</i>	З	Ф-Е	28,7	52,5

Умовні позначки: К – птахи що гніздяться в кронах дерев; Д – птахи що гніздяться в дуплах; П – птахи що гніздяться в ярусі підросту та підліску; З – птахи що гніздяться на землі; Х – хижакки; Е – ентомофаги; Ф-Е – фіто-ентомофаги; Ф – фітофаги; Е – еврифаги.

Орнітокомплекс високих чагарників (зарості клену татарського)

На відміну від інших угруповань, орнітокомплекс високих чагарників виявився менш чисельним і різноманітним, що, вочевидь, обумовлено невеликою площею цих біотопів. Загалом на гніздуванні зареєстровано 25 видів птахів із 4 рядів. Найбільша кількість видів належить до ряду Горобцеподібних (21 вид). Інші ряди представлені 1–2 видами (табл. 40).

За видовим складом та географо-генетичними характеристиками комплекс птахів високих чагарників тяжіє до неморального та лісостепового фауністичних комплексів (усього 18 видів). Інші види належать до давньолісостепового, давньонеморального та субсередземноморського комплексів (загалом 7 видів). Усі види птахів високих чагарників є дендрофілами; тут відсутні характерні для лісових біотопів дендрофіли, що гніздяться в дуплах (дятли, мухоловки, деякі синиці), а також склерофіли (одуд, шпак звичайний, горобець польовий).

У травні 2011 р. у високих чагарниках Великих Тернів (Стрільцівський степ) найбільш чисельними виявилися терновий сорокопуд, кропив'янка сіра та вівсянка звичайна. Субдомінантами були кропив'янка рябогруда, соловейко східний і дрізд співочий (табл. 42).

Таблиця 42

Кількісні характеристики населення птахів на ділянці високих чагарників в урочищі Великі Терни в гніздовий період 2011 р.

Дата обліку	Довжина маршруту, км	Вид	Кількість токуючих самців	Загальна кількість особин	Щільність ос./км маршруту
17.05	0,7	<i>Lanius collurio</i>	5	5	7,1
		<i>Oriolus oriolus</i>	1	1	1,4
		<i>Sylvia borin</i>	1	1	1,4
		<i>Sylvia communis</i>	5	5	7,1
		<i>Sylvia nisoria</i>	2	2	2,9
		<i>Luscinia luscinia</i>	2	2	2,9
		<i>Turdus merula</i>	1	1	1,4
		<i>Turdus philomelos</i>	1	2	2,9
		<i>Emberiza hortulana</i>	1	1	1,4
		<i>Emberiza citrinella</i>	4	5	7,1

За кількістю видів і щільністю гніздування у високих чагарниках Стрільцівського степу домінують птахи, що гніздяться в кронах дерев (13 видів), переважно неморальні. Значно менше видів гніздяться в підліску (5 видів), на землі (6 видів) та в дуплах (1 вид) (табл. 42).

За типом живлення в орнітокомплексі високих чагарників домінують птахи-ентомофаги – 14 видів, переважно представники неморального та лісостепового фауністичних комплексів.

Орнітокомплекс лісосмуг

Орнітофауна лісосмуг Стрільцівського степу виявилася досить різноманітною. Загалом у лісосмугах виявлено 40 видів птахів, що належать до 8 рядів. До ряду Горобцеподібних належить більшість видів – 23 (57,5%). Також досить репрезентативно представлені хижі птахи (по 3 види яструбоподібних і соколоподібних) та дятлоподібні (4 види). Інші ряди представлені лише 1–2 видами (табл. 40).

Переважає більшість виявлених у лісосмугах видів в екологічному відношенні є дендрофілами (38 видів). Крім того, тут гніздяться 2 види склерофілів (боривітер звичайний, горобець польовий), які використовують гнізда інших птахів (хижих та воронових).

За географо-генетичним походженням комплекс птахів лісосмуг є досить різноманітним. Більшість видів за походженням належать до неморального та лісостепового фауністичних комплексів – загалом 24 види (60%). Досить чисельними є також представники давньонеморального (6 видів) та давньолісостепового (4 види) комплексів. Інші види належать до пустельно-гірського, субсередземноморського та тропічного комплексів – по 1–3 види з кожного – загалом 6 видів птахів (рис. 30).

У гніздовому населенні птахів лісосмуг Стрільцівського степу переважають горобцеподібні: щеврик лісовий, сорокопуд терновий, дрізд чорний і дрізд співочий, синиця велика, ворона сіра, сойка, кропив'янка сіра, зяблик, костогриз, вівсянки садова та звичайна. Серед негоробиних птахів звичайними на гніздуванні є припутьень, горлиця звичайна, канюк, сова вухата, дятел великий.

Лісосмути Стрільцівського степу є місцем гніздування регіонально рідкісних видів птахів: шуліки чорного, підсоколика

великого, совки, вівсянки чорноголової. У минулому тут також гніздився кібчик.

У 2012 р. в порослевих лісосмугах відділення Стрільцівський степ, що зазнали пірогенного впливу, спостерігали переважно лісостепові види птахів. Найбільш чисельним серед них виявився сорокопуд терновий. Субдомінантами були дрізд чорний, а також вівсянки – звичайна та садова (табл. 43).

Таблиця 43

Кількісні показники населення птахів у порослевих лісосмугах відділення Стрільцівський степ в 2012 р.

Дата обліку	Довжина маршруту, км	Вид	Кількість самців	Кількість пар/км маршруту	Кількість ос./км маршруту
27.06	1,5	<i>Dendrocopos syriacus</i>	1	0,7	0,7
		<i>Lanius collurio</i>	4	2,9	4,3
		<i>Sylvia communis</i>	1	0,7	0,7
		<i>Turdus merula</i>	2	1,4	1,4
		<i>Chloris chloris</i>	1	0,7	0,7
		<i>Emberiza hortulana</i>	2	1,4	1,4
		<i>Emberiza citrinella</i>	2	1,4	1,4

Орнітокомплекс ксеро-мезофільних чагарників (зарості терну і жостеру)

Для орнітокомплексу ксеро-мезофільних чагарників характерні 13 дендрофільних видів птахів, що належать до 3 рядів: куро-подібних (2 види), голубоподібних (1 вид) та горобцеподібних (10 видів, або 76,9 %).

У географо-генетичному відношенні представлені види лісостепового та неморального комплексів – загалом 8 видів (61,5 %).

За типом гніздування в чагарникових заростях переважають види, що гніздяться на рівні підросту й підліску (7 видів), а також на землі (4 види). Звичайними на гніздуванні є куріпка сіра, фазан, сорокопуд терновий, сорока, кропив'янки – сіра, садова та рябогруда, вівсянка садова. Також у ксеро-мезофільних чагарниках гніздяться соловейко східний, чечевиця, коноплянка; іноді – припутень і кропив'янка прудка.

Орнітокомплекс степових чагарників (заростей карагани, мигдалю і рокитнику)

На ділянках біотопів степових чагарників виявлено 11 видів птахів, що належать до 5 рядів: горобцеподібних – 6 видів (54,5%), яструбоподібних – 1 вид, куроподібних – 2 види, журавлеподібних – 1 вид, совоподібних – 1 вид. Домінують птахи кампофільного угруповання (7 видів), значною є також частка дендрофілів (4 види).

За показниками щільності у складі населення таких угруповань переважають кропив'янка сіра та трав'янка лучна (табл. 44). Чисельними на гніздуванні є сорокопуд терновий і просянка. Звичайними, але нечисельними на гніздуванні є перепілка, куріпка сіра, фазан, вівсянка садова. Рідкісним видом є жайворонок польовий.

Зарості степових чагарників мають важливе значення для гніздування окремих рідкісних видів птахів, зокрема луня лучного та сови болотяної. Крім того, у вологі роки тут відмічається гніздування регіонально рідкісного виду – деркача.

Таблиця 44

Щільність населення птахів на ділянках заростей степових чагарників 2012–2013 рр.

Види птахів	Довжина маршруту, км		2012	2013
	2012	2013	Пар/км ²	Пар/км ²
<i>Circus pygargus</i>	2,0	1,8	2,0	1,1
<i>Perdix perdix</i>			–	0,6
<i>Phasianus colchicus</i>			1,5	1,1
<i>Crex crex</i>			2,5	–
<i>Asio flammeus</i>			2,5	–
<i>Lanius collurio</i>			67,0	10,0
<i>Alauda arvensis</i>			–	0,6
<i>Sylvia communis</i>			192,0	148,9
<i>Saxicola rubetra</i>			72,5	36,7
<i>Emberiza hortulana</i>			3,0	–
<i>Emberiza calandra</i>			25,0	31,7

Видові нариси птахів деревно-чагарникових біотопів

Фазан (*Phasianus colchicus*). Пойофіл, фітофаг. Звичайний вид деревно-чагарникових біотопів стаціонару. Гніздиться у заплавних насадженнях, де тримається узлісь і чагарників, переважно на ділянках поблизу водойм. Навесні 2011 р. за голосами враховано 3 самці фазана, що токували (за даними Є. М. Боровика). У червні 2013 р. на ділянках степових чагарників заповідника щільність становила 1,1 ос./км². Чисельність фазана в заповіднику та на прилеглих територіях поступово зростає. У 2015–2017 рр. навесні та на початку літа під час обліків за голосами та візуально було враховано не менше 15–16 самців. Відносна чисельність виду на ділянках степів із чагарниками (стара територія) перебувала на рівні 7,8–9,5 ос./км².

Куріпка сіра (*Perdix perdix*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний осілий птах. Дотримується заплавних чагарників, узбіч лісосмуг і лісопосадок.

Припутьень (*Columba palumbus*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний вид заплавних лісів і лісосмуг, іноді гніздиться в чагарникових заростях. У заплавних лісах р. Черпаха в межах заповідної ділянки (3,5 км русла) у квітні – червні 2009 р. виявлено 3 пари припутня. У 2009 р. в заростях високих чагарників Тернового яру на площі близько 130 га гніздилися 8–10 пар. У лісосмугах стаціонару реєстрували 0,6–1,25 пари на 1 км. У 2015–2017 рр. у заплавних насадженнях стаціонару середня гніздова щільність виду становила 3,7–10,3 пар/км².

Горлиця звичайна (*Streptopelia turtur*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний вид заплавних лісів і лісосмуг стаціонару. У червні 2012–2013 рр. у заплавних насадженнях стаціонару гніздова щільність горлиці становила 13,3–16,7 пар/км². У заростях високих чагарників Тернового яру в 2009 р. спостерігали 1–2 пари. У лісосмугах стаціонару реєстрували 1,1–3,3 пари на 1 км насаджень. У 2016–2017 рр. – 7,4–15,6 пар/км².

Горлиця садова (*Streptopelia decaocto*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний осілий птах селищ в околицях Стрільцівського степу.

Зозуля звичайна (*Cuculus canorus*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид лісосмуг і заплавних лісів уздовж водойм. У заплавних лісах заповідника та його охоронної зони (р. Черпаха) у травні – червні 2013 р. щільність зозулі становила 5,0 пар/км².

Під час обліків уздовж лісосмуг біля ставка у верхів'ях р. Черпаха в травні – червні 2009 р. спостерігали 1 самця на 1,8 км облікового маршруту.

Дрімлюга (*Caprimulgus europaeus*). Дендрофіл, ентомофаг. Нечисленний вид лісосмуг і штучних лісонасаджень на схилах.

Деркач (*Crex crex*). Пойофіл, ентомофаг. В останні роки деркач майже щорічно виявляється навесні на лучно-степових ділянках заповідника (Мороз, Русін, 2011). Досить високу щільність виду зафіксовано під час обліків у заростях степових чагарників Старої території заповідника. У травні 2011, 2015–2016 рр. на ділянці довжиною близько 1,7 км за голосами реєстрували не менше 10–12 самців щорічно.

Яструб великий (*Astur gentilis*). Дендрофіл, орніто-міофаг. Нечисленний осілий вид старих тополевих і вербових насаджень уздовж р. Черпаха. Вперше на гніздуванні у Стрільцівському степу яструб великий зареєстрований у 1994 р., хоча птахів у гніздовий період реєстрували й раніше – у 1984 та 1986 рр. (Літопис природи, 1969–2021). У 1994–2008 рр. у заповіднику та його охоронній зоні регулярно гніздилися 1–2 пари (у заплаві р. Черпаха та в лісосмугах біля кварталу 8 заповідника). Виявлено одне житлове гніздо (в охоронній зоні заповідної ділянки) та одну територіальну пару; обидві гніздові ділянки розташовувалися у заплавах насаджень русла р. Черпаха.

У Стрільцівському степу в гніздовий період яструб великий мешкає на ділянках заплавної лісів уздовж р. Черпаха (100% виявлених гніздових ділянок); також можливе гніздування у старих лісосмугах. Вид гніздиться переважно в середньовікових і стиглих лісах із деревами заввишки від 15 м і більше. Поза гніздовим періодом часто спостерігається також у лісосмугах, штучних лісах, на полях і степових ділянках. Узимку та під час кочівель яструб великий є досить звичайним поблизу селищ і ферм, які приваблюють його доступними об'єктами живлення – вороновими, голубами, свійською птицею тощо.

Оглянуто у 2009 р. гніздо (охоронна зона) було розташоване на високій тополі на висоті близько 14 м, у верхівковому розгалуженні стовбура. Основні фази гніздування яструба великого в охоронній зоні Стрільцівського степу у 2009 р. (заплава р. Черпаха) були такими: початок відкладання яєць – 2–4.04; поява пташенят – 6–8.05; виліт пташенят – 20–23.06. У 2011 р.

відповідно: початок кладки – 20–22.04; поява пташенят – 24–25.05; виліт пташенят – 7–10.06.

Старі гнізда яструба великого інколи використовують інші хижі птахи; зокрема, у Стрільцівському степу зафіксовано один випадок використання такого гнізда канюком.

У живленні яструба великого виявлено не менше 35 видів птахів, що становить 96,1 % від загальної кількості жертв. Водночас, у Стрільцівському степу спостерігали декілька пелеток, які склалися з шерсті та кісток зайця-русака. Значну частку раціону виду формують воронові птахи; також яструб полює на дрібних денних і нічних хижих птахів. Серед жертв яструба великого у Стрільцівському степу виявлені: лунь очеретяний (7,7%), куріпка сіра (3,9%), свійська курка (3,9%), слуква (7,7%), голуб сизий (7,7%), дрібні сови – вухата (7,7%) і болотяна (3,9%), сорока (3,9%), сойка (7,7%), грак (3,9%), ворона сіра (3,9%), дрізд співочий (7,7%), а також галка, яка становила найбільшу частку в раціоні (19,2%).

Яструб малий (*Accipiter nisus*). Дендрофіл, класичний орнітофаг. Нечисленний на гніздуванні вид. У Стрільцівському степу гніздиться у лісосмугах різного типу та віку, а також у заплавних насадженнях біля річок і ставків. Восени та взимку птахи трапляються поблизу селищ і ферм, біля полів, у лісосмугах, де полюють на горобців, жайворонків чубатих, щиглів та інших зимуючих птахів.

На території заповідної ділянки Стрільцівський степ житлових гнізд яструба малого не виявлено, хоча нерегулярне гніздування однієї пари тут цілком можливе. Випадки нерегулярного гніздування 1–2 пар у заповіднику зареєстровані у 1994–2008 рр. (Літопис природи, 1969–2021).

У живленні яструба малого виявлені не менше 25 видів птахів, переважно горобцеподібних: плиска жовта, кропив'янки, вівчарики, дрізд співочий (по 10%). Домінував щиглик (30%). У пелетках і поїдях також виявлені бджолоїдка та дятел великий (по 10%).

Канюк звичайний (*Buteo buteo*). Дендрофіл, поліфаг. Є найбільш чисельним видом серед хижих птахів Стрільцівського степу (Мороз, 2011б). Основними гніздовими біотопами канюка в Стрільцівському степу є лісосмуги. Крім того птахи гніздяться на ділянках високих чагарників з клену татарського в балках, а також у заплавних лісах уздовж русел річок і ставків. Іноді канюки

гніздяться на поодиноких деревах або в невеликих групах дерев у балках, що збереглися на місці зниклих байрачних лісів. У запо-віднику та в його охоронній зоні постійно гніздяться 1–3 пари канюка.

Канюки з'являються на гніздових ділянках наприкінці березня – на початку квітня. Терміни прильоту окремих пар до гнізд є досить розтягнутими і відрізняються в різні роки: деякі пари з'являлися біля гнізд лише в середині або навіть наприкінці квітня. Після прильоту птахи інтенсивно токують, здійснюють демонстраційні польоти та подають уривчасті крики. Одразу після прильоту канюки починають будувати або ремонтувати гнізда; ремонтні роботи можуть тривати і в період насиджування кладки. На гніздових ділянках канюки мають кілька старих і запасних гнізд (1–2, інколи 3), розташованих на відстані від кількох десятків до 200–300 м одне від одного. Зазвичай птахи використовують одне гніздо протягом 2–3 років (інколи 4–5 років), після чого залишають його та будують інше – на відстані від кількох десятків до кількох сотень метрів від раніше використовуваного.

Мінімальна відстань між двома житловими гніздами різних пар канюка у Стрільцівському степу становила близько 300 м; більшість житлових гнізд розташовані на відстані 1–2 км одне від одного.

Гнізда виявлені на восьми видах дерев. Із 26 знайдених житлових і запасних гнізд канюка 10 (38,5%) були розташовані на робінії, по 4 гнізда – на ясені (15,4%) і кленах (15,4%), 3 – на яблунях (11,5%), по 2 – на в'язі (7,7%) і вербі (7,7%), 1 гніздо – на дубі (3,8%).

Найчастіше птахи будують власні гнізда, іноді використовують старі гнізда інших хижих птахів або воронових. У Стрільцівському степу в семи випадках канюки використовували для гніздування старі гнізда граків; одна пара зайняла старе гніздо яструба великого.

Висота розташування гнізд у Стрільцівському степу коливалася від 3,2 до 11,5 м, у середньому – $6,6 \pm 2,0$ м ($n = 25$). У байрачних лісах гнізда знаходилися на висоті 3,5–6,5 м, у середньому – $4,4 \pm 1,5$ м ($n = 4$). У лісосмугах гнізда розташовувалися на висоті 3,9–11,5 м, у середньому – $7,2 \pm 1,9$ м ($n = 20$).

Відкладання яєць у регіоні розпочинається у другій половині квітня і триває до кінця травня. У Стрільцівському степу

повні кладки виявлені 2 травня 2009 р. (4 яйця), 16 травня 2006 р. (2 яйця), 21 та 26 травня 2009 р. (по 3 яйця), 6 червня 2009 р. (3 яйця) і 7 червня 2005 р. (2 яйця). Самки на гніздах відмічалися 2, 3, 20, 21, 26 травня та 6 червня. Повна кладка канюка у Стрільцівському степу складалася з 2–4 яєць, у середньому – 2,86 яйця ($n = 7$). Переважали кладки з трьох яєць (57%); кладка з чотирьох яєць зафіксована лише один раз (Мороз, 2011б).

Найбільш ранній термін появи пташенят у Стрільцівському степу – 25–27 травня 2004 р. Гнізда з маленькими пташенятами в пуховому вбранні виявлені 2 червня 2004 р., 6 червня 2005 р., 6 і 14 червня 2009 р. У гніздах із пізніми кладками пташенята з'являлися до третьої декади червня. Пташенят віком 7–10 днів знаходили в гніздах 27 червня 2006 р., 30 червня 2009 р., 5 липня 2010 р. Гніздо з двома пташенятами віком 2,5–3 тижні (ймовірна дата вилуплення – 23–25 червня) знайдене 13 липня 2009 р. в одній з лісосмуг на північ від с. Криничне.

2009 року у Стрільцівському степу спостерігали низьку успішність розмноження – 38,4% (для 4 пар), що було зумовлено значними втратами яєць і загибеллю пташенят. В одному контрольному гнізді кладка загинула на стадії насиджування.

Пташенята перебувають у гніздах протягом 40–45 діб. Виліт молодих птахів розпочинається наприкінці червня і триває до початку серпня (табл. 45). Найпізніший термін залишення гнізда зафіксований 2 серпня 2010 р.

Таблиця 45

Основні терміни розмноження канюка у Стрільцівському степу

	2009	2010	2011
Поява біля гнізд	10.04	15–17.04	20.04
Початок відкладання яєць	25–27.04	25–28.04	1–3.05
Поява пташенят	30–31.05	28–30.05	1–3.06
Виліт пташенят (початок)	5–7.07	1–6.07	12.07
Виліт пташенят (закінчення)	29.07	1–3.08	17.07

Живлення канюка у Стрільцівському степу є різноманітним. Серед ссавців поряд із норицями (26,19%) у спектрі жертв переважав сліпак звичайний (19,05%). Також виявлені мишівки *Sicista* sp. (4,38%), група *Mus musculus* + *Mus spicilegus* (2,38%) та їжак *Erinaceus concolor* (2,38%). Частка птахів, не визначених до виду,

становила 11,9%. Значну роль у живленні відігравали плазуни: *Lacerta agilis* – 26,19%, *Vipera renardi* – 4,76%; загалом плазуни склали 33,3% раціону.

Лунь лучний (*Circus pygargus*). Кампофіл, герпето-орнітофаг. Один із найчастіше представлених видів на степових відкритих ділянках. Чисельність виду схильна до значних коливань. Слід зазначити, що лунь лучний гніздиться не по всій території заповідника, а досить компактно – на зарослих чагарниками ділянках серед степу. Загальна площа таких ділянок становить близько 300 га. Таке напівколоніальне мешкання в найбільш сприятливих для гніздування місцях, імовірно, є характерним для цього виду.

Основними гніздовими біотопами лучного луня у Стрільцівському степу є масиви степових чагарників на плакорах і пологих схилах за участю карагани та мигдалю низького, а також поодиноких дерев яблуні, груші й жостеру. Інколи птахи гніздяться по узліссях тернових заростей, серед рудеральної та лучної рослинності, на полях багаторічних трав і зернових культур, а також на околицях очеретяних і осокових заростей біля берегів річок і ставків. Загалом на території старої ділянки заповідника майже щорічно гніздяться 1–7 пар лучного луня, у зв'язку з чим заповідник є надзвичайно важливим для гніздування цього виду в регіоні (Мороз, 2019; Мороз, Русін, 2011).

Шуліка чорний (*Milvus migrans*). Дендрофіл, міо-некрофаг, значною мірою – поліфаг. Рідкісний на гніздуванні та звичайний мігруючий вид. В околицях Стрільцівського степу шуліка мешкає переважно на ділянках старих тополевих та вербових лісів уздовж р. Черепахи та великих ставків, інколи – у старих лісосмугах (Мороз, Русін, 2011). Одна пара шулік досить регулярно гніздиться за межами заповідника – в насадженнях біля великого ставка у верхів'ях Черепахи. Вдалі гніздування реєстрували у 2004, 2006 та 2011 рр. Гніздова щільність – у середньому 1,3–2,5 пар/100 км².

Загалом на території стаціонару передбачається гніздування 1–2 пар. На території заповідника достовірних випадків гніздування за період досліджень не зафіксовано.

Знайдені у 2006 та 2011 рр. гнізда були розташовані на ділянках штучних тополевих насаджень по берегах досить великого ставка у верхів'ях р. Черепахи. Усі гнізда, ймовірно, належали одній гніздовій парі. Гнізда були розміщені на тополях (n = 3) на висоті 7,5–11,5 м, у середньому – 9,2 м (n = 3). Діаметр одного з дерев

становив 20,4 см. Гнізда розміщувалися між стовбуром і бічними гілками (2 гнізда) та у розвилці головного стовбура (1 гніздо). Усі гнізда знаходилися в середній частині крони; два з них були досить слабо помітні.

Успішне гніздування шуліки спостерігали у 2004–2006 та 2011 рр. 7 серпня 2004 р. на ділянці заплави р. Черепахи напроти Тернового яру спостерігали пару дорослих шулік і молодого птаха (ймовірно, пара гніздилася у заплаві Черепахи). Ще одного молодого шуліку спостерігали 28 липня 2005 р. біля ставка у верхів'ях Черепахи. 27 червня 2006 р. на березі ставка у верхів'ях р. Черепахи (околиця заповідника) нами було знайдене жиле гніздо. Воно було виявлено на лівому березі ставка, у розрідженій тополевій лісосмузі, на тополі на висоті 8,5 м від землі. У гнізді знаходилися двоє добре оперених пташенят віком 4,5–5 тижнів. Під гніздом виявлено рештки риб (сазанів, карасів), амфібій (жаби), плазунів (вужі), птахів та ссавців (бабаки, сліпак).

У 2010 р. шуліки (ймовірно, та ж сама пара) побудували нове гніздо в тополевих насадженнях правого берега ставка, за 300 м від попереднього гнізда. Воно було розміщене на тополі на висоті близько 7,5 м. 13 травня 2010 р. біля гнізда спостерігали пару шулік, яка активно нападала на сірих ворон та інших птахів, що пролітали поблизу. Проте під час огляду гнізда 6 червня воно виявилось покинутим, тому гніздування цієї пари у 2010 р. слід вважати невдалим. У 2011 р. ця ж пара побудувала нове гніздо за 50 м від попереднього. Гніздо було розміщене на високій тополі на висоті 11,5 м. 22 червня поблизу гнізда спостерігали одного дорослого птаха, а 5 серпня – одного молодого та пару дорослих птахів.

Совка (*Otus scops*). Дендрофіл, ентомофаг. У Стрільцівському степу є досить звичайним гніздовим видом. Гніздиться головним чином у старих вербово-тополевих лісах у заплаві р. Черепахи (Мороз, 2011а). У 2003–2011 рр. на ділянці заплави в межах заповідника та його охоронної зони обліковували від 2 до 5 самців совки. У травні – червні 2009 р. на ділянці заплави завдовжки близько 7,5 км нами враховано до 7 самців цього виду, що токували.

Декілька особин совки у гніздовий період спостерігали також у лісосмугах біля старих колоній грака, розташованих по периферії заповідної ділянки. Так, у липні 2010 р. не менше двох особин совки перебували біля покинутих колоній грака на схилах Березового та Тернового ярів. Тут же були знайдені старі гнізда

грака, у яких совки, ймовірно, гніздилися. У 2011 р. одна пара невдало гніздилася в лісосмузі біля Тернового яру.

У заплаві р. Черпахи перших самців совки, що співали, ми відмічали 4 травня 2005 р. та 1 травня 2009 р. У 2007 р. перший шлюбний крик зафіксований 18 квітня (за даними Є. М. Боровіка). Шлюбні крики самців чутні до кінця липня; самця, що токував, спостерігали біля контори заповідника 30 липня 2010 р. В останні роки чисельність виду дещо знизилася: у 2017 р. на заповідній ділянці заплави знайдено лише одного самця совки, що токував.

Відкладання яєць відбувається у травні–червні. Повна кладка містить 3–6 яєць. Кладки у відкритих гніздах (воронових) є досить уразливими та можуть потерпати від хижаків. У Стрільцівському степу знищена кладка совки з трьох білих яєць була знайдена 21 червня 2011 р. у лісосмузі на схилі Тернового яру (птахи гніздилися у старому гнізді грака). Розміри двох яєць: 31,5–31,7 × 26,9–27,2 мм.

Сова вухата (*Asio otus*). Дендрофіл, міофаг. Звичайний на гніздуванні та зимівлі вид. На території стаціонару Стрільцівський степ гнізда та гніздові ділянки вухатої сови розташовані у лісо-смугах різного типу (40%), у вербово-тополевих лісах по берегах річок і ставків (30%), на поодиноких деревах у балках і улоговинах (20%), у невеликих масивах заростей високих чагарників у балках (10%). Загалом, головною умовою поширення цього виду є наявність достатньої кількості гнізд сірої ворони та сороки, у яких вухата сова переважно гніздиться. Узимку та під час кочівель птахи концентруються у лісо-смугах, поблизу селищ, берегів річок і ставків.

Для гніздування використовує гнізда воронових і хижих птахів. У Стрільцівському степу вухата сова використовувала гнізда сірої ворони (5 випадків; 62,5%), сороки (1 випадок; 14,3%); одна пара у 2011 р. загніздилася у запасному гнізді шуліки чорного (1 випадок; 14,3%). За даними Літопису природи ЛПЗ (1969–2021), у заповіднику вухата сова гніздилася переважно у старих гніздах сороки (n = 3). У Стрільцівському степу гнізда, які використовувала вухата сова (n = 10), були розташовані на вербі (30%), яблуні (30%), тополі (20%), робінії (10%) та в'язі (10%). Гнізда розміщувалися в середині крони (6 гнізд) або на вершині стовбура (1 гніздо). Висота гнізд над землею коливалася від 0,3 до 13,5 м, у середньому – 6,4 м (n = 7). Неповні кладки знаходили 24 березня

1974 р. (5 яєць) та 6 квітня 1986 р. (3 яйця). Неповна кладка з трьох яєць була знайдена нами 6 квітня 2009 р. (Мороз, 2011а).

У відділенні ЛПЗ Стрільцівський степ нерегулярно гніздяться 1–2 пари. Остання достовірна знахідка житлового гнізда виявлена у 2007 р. (Крейдяний яр), проте, ймовірно пара гніздилася тут і у 2009 р. (лісосмуга навпроти Крейдяного яру).

Відкладання яєць може тривати до середини травня, а за умови повторних кладок – до другої половини червня. Так, у Стрільцівському степу 12 липня 2011 р. знайдено гніздо вухатої сови, в якому самка щільно насиджувала (була кладка або дуже молоді пташенята).

У повній кладці знайдено 4–7 яєць, у середньому – $5,7 \pm 1,2$ яйця ($n = 6$) на кладку. Насиджування починається з першого яйця, тому пташенята у виводках різновікові (Мороз, 2011а).

У Стрільцівському степу повні кладки знайдені 22 квітня 2009 р. та 5 травня 2005 р. Найбільш ранню появу пташенят у відділенні Стрільцівський степ зафіксовано у 1974 р.: у байрачному лісі 9 кварталу заповідної ділянки 18 квітня 1974 р. знайдено гніздо з трьома яйцями та чотирма пташенятами віком 1–5 днів. У Крейдяному яру 30 травня 1986 р. виявлено гніздо з шістьма різновіковими пташенятами, вкритими білим пухом. У гнізді, оглянутому 7 червня 2005 р., знайдено чотирьох різновікових пташенят віком від 5 до 12 днів (у всіх пташенят були вже розплющені очі). 27 червня 2006 р. у частково затоплених вербняках біля ставка у верхів'ях Черепахи нами знайдено гніздо, в якому перебувала самка вухатої сови та не менше 2–3 пуховиків віком 10–12 днів.

У відділенні Стрільцівський степ виводки поблизу гнізд зафіксовані 12 травня 1974 р. (9 кв.), 30 травня 1977 р., 3 червня 1983 р., 28 червня 1986 р. У верхів'ях р. Черепахи пташенят вухатої сови біля гнізд спостерігали 3 червня 2004 р., 30 червня 2005 р., 23 червня 2011 р. За умови пізніх кладок виліт пташенят затримується до середини липня. У 2005 р. у контрольному гнізді з чотирьох яєць вилупилися чотири пташеняти, проте, гніздо залишили лише три молодих птаха (молодший загинув).

Низька успішність розмноження спостерігалась також у 2009 р.: у двох досліджуваних гніздах кладки загинули з невідомих причин (ймовірно, були розорені сірою вороною).

У Стрільцівському степу навесні та влітку 2009 р. вухата сова складала близько 89% від загальної кількості жертв у живленні

пари яструба великого (всього здобуто дві особини вухатої сови). Значної шкоди виду також завдають сірі ворони.

Спектр живлення вухатої сови складають переважно мишоподібні гризуни. Виявлено 7 видів ссавців; домінували нориці (*Microtus*) – 68,0% від загальної кількості жертв. За даними О. В. Кондратенка, який вивчав живлення вухатої сови у Стрільцівському степу у 1998–1999 рр., у пелетках цього виду переважала східноєвропейська нориця (*Microtus rossiaemeridionalis*) – 72,1%. Субдомінантами в живленні були мишівки (*Sicista* sp.) – 13,2%, сирій хом'ячок (*Cricetus migratorius*) – 5,9% та миші групи *Mus musculus* – 4,4% (Кондратенко та ін., 2001).

Підсоколик великий (*Falco subbuteo*). Дендрофіл, орнітофаг. Звичайний, але нечисельний на гніздуванні вид. У Стрільцівському степу підсоколик гніздиться в гніздах вороних (крука, сірої ворони) на залізних опорах високовольтних ЛЕП, а також у лісосмугах різного типу. Загальна чисельність на стаціонарі – 1–2 пари.

7 червня 2006 р. у розрідженій тополевій лісосмузі на лівому схилі ставка у верхів'ях р. Черепахи нами було знайдено гніздо підсоколика великого. Гніздо – торішня споруда сірої ворони – було розташоване в розвилці стовбура тополі (висота дерева – 12,5 м, діаметр стовбура – 19,4 см). Розміри гнізда: діаметр 32 × 37 см; діаметр лотка 20 × 22 см; глибина лотка 10,5 см; висота гнізда 25 см. Гніздо складалося з гілочок тополі та робінії, розташовувалося на висоті 7,5 м над землею. У гнізді спостерігалася самка, що насиджувала.

30 червня в гнізді знайдено два сильно насиджених яйця вохристого забарвлення. Розміри яєць: 41,5–41,7 × 34,0–34,6 мм, у середньому 41,6 × 34,3 мм.

Кібчик (*Falco vespertinus*). Дендрофіл, ентомофаг. Дуже рідкісний вид. Ймовірно, зник на гніздуванні в Стрільцівському степу, проте нерегулярне гніздування окремих пар цілком можливе. До середини 1980-х рр кібчик був звичайним на гніздуванні в Стрільцівському степу. У гніздовий період тут регулярно реєстрували до 10 пар. Птахи гніздилися в лісосмугах, у колоніях грака, а також у гніздах сороки й ворони.

Із середини 1980-х рр. чисельність кібчика значно скоротилася, а з початку 1990-х років вид зник на гніздуванні (Літопис природи, 1969–2021).

Нині основна частина популяції кібчика гніздиться в південних областях України, а на території Луганської області зафіксовані лише поодинокі випадки гніздування (Милобог, Ветров, 2012). У Стрільцівському степу окремі пари кібчика в гніздовий період відмічалися нами у 2004 та 2009 рр.

Одуд (*Urupa eops*). Склерофіл, ентомофаг. Досить звичайний вид заплавлених лісів стаціонару. У 2013 р. в заплавлених лісах стаціонару середня гніздова щільність одуда була досить високою і дорівнювала 21,7 парам/км².

Крутиголовка (*Jynx torquilla*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний птах заплавлених лісів, наявна також у лісосмугах. У 2012–2013 рр. у заплавлених лісах стаціонару середня гніздова щільність крутиголовки становила 6,7–16,7 пар/км².

Жовна сива (*Picus canus*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний осілий вид заплавлених вербняків і тополівників уздовж р. Черпаха, де її чисельність становить від 5 до 7 пар. У заповідній частині заплави р. Черпаха гніздяться 3–5 пар жовни сивої. Щільність виду в заплавлених насадженнях стаціонару у 2012–2013 рр. дорівнювала 8,3–13,3 парам/км².

Дятел великий (*Dendrocopos major*). Дендрофіл, фіто-ентомофаг. Звичайний осілий вид заплавлених лісів і лісосмуг. У 2012–2013 рр. щільність виду в заплавлених лісах досягала 13,3–16,7 пар/км². Досить звичайний цей вид і в старих лісосмугах – 0,7–1,25 пар/км лісосмуги.

Дятел малий (*Dryobates minor*). Дендрофіл, ентомофаг. Нечисленний осілий птах заплавлених лісів та лісосмуг. Зустрічається спорадично. У заплавлених лісах стаціонару середня щільність малого дятла у 2012 р. дорівнювала 6,7 пар/км².

Дятел сирійський (*Dendrocopos syriacus*). Дендрофіл, фіто-ентомофаг. Звичайний вид ділянок заплавлених лісів (6,7 пар/км² у 2012 р.), старих лісосмуг та деревних насаджень у селищах. У 2012 р. загальна відносна щільність виду в заплавлених лісах стаціонару дорівнювала 6,7 парам/км². У лісосмугах стаціонару в 2009 р. виявлено 0,7–1,0 пар/км.

Щеврик лісовий (*Anthus trivialis*). Дендрофіл, ентомофаг. Досить звичайний на гніздуванні в лісосмугах стаціонару, де його відносна щільність у 2012–2013 рр. дорівнювала 2–4 пари/км обліку. Також досить звичайний у заростях високих чагарників і по узліссях заплавлених насаджень.

Сорокопуд терновий (*Lanius collurio*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид чагарникових біотопів, лісосмуг та узлісь заростей високих чагарників Стрільцівського степу. По чагарниках проникає на степові ділянки. На ділянках заплави р. Черпахи відносна щільність тернового сорокопуда у 2012–2013 рр. дорівнювала 6,7–8,3 пар/км². У заповіднику на ділянці заростей високих чагарників в урочищі Великі Терни у 2012 р. спостерігали 7,1 ос./км. На ділянці вигорілої лісосмуги вздовж Крейдяного яру (заповідник) середня чисельність виду становила 2,9 пар/км.

Сорокопуд чорнолобий (*Lanius minor*). Дендрофіл, ентомофаг. Нечисленний вид узлісь заплавлених лісів та лісосмуг стаціонару. Трапляється дуже спорадично. У 2013 р. 1–2 пари цього виду виявлено біля вигорілої лісосмуги на лівому березі Крейдяного яру. Ще по 1 парі чорнолобого сорокопуда знайдено в околицях заповідника – у насадженнях біля ставка у верхів'ях р. Черпаха та в Березовому яру.

Вільшанка (*Erithacus rubecula*). Дендрофіл, ентомофаг. Нечисленний птах старих вологих ділянок заплавлених лісів. Спорадично зустрічається в старих лісосмугах.

Соловейко східний (*Luscinia luscinia*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний птах заплавлених лісів, лісосмуг та чагарників. Гніздиться в селищах стаціонару. У травні 2012–2013 рр. щільність виду в заплавлених масивах становила 13,3–41,7 пар/км². У заростях високих чагарників у Великих Тернах у 2011 р. зафіксовано 2,9 ос./км маршруту. У 2009 р. в лісосмугах стаціонару на 1 км смуги реєстрували 1–2 самців, що токували.

Мухоловка сіра (*Muscicapa striata*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний птах заплавлених лісів та насаджень у селищах. У 2012–2013 рр. щільність виду в заплавлених лісових масивах стаціонару варіювала від 8,3 до 40,0 пар/км².

Дрізд чорний (*Turdus merula*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид заплавлених лісів (середня щільність 13,3–58,3 пар/км² у 2012–2013 рр.), лісосмуг (від 1,5 до 5 пар на 1 км облікового маршруту), байрачних лісів.

Дрізд співочий (*Turdus philomelos*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний на гніздуванні в заплавлених лісах (41,7–42,0 пар/км² у 2012–2013 рр.), гніздиться також у лісосмугах. У заростях високих чагарників урочища Великі Терни у 2011 р. щільність виду становила 2,9 ос./км².

Синиця блакитна (*Cyanistes caeruleus*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисельний осілий вид старих заплавних лісів із щільністю 8,3–20,0 пар/км² у 2012–2013 рр.

Синиця велика (*Parus major*). Дендрофіл, ентомофаг. Чисельний осілий вид заплавних лісів, заростей високих чагарників, лісопосадок і насаджень у селищах. У травні – червні 2012–2013 рр. відносна щільність виду в заплавних масивах дорівнювала 66,7–83,3 пар/км².

Ремез (*Remiz pendulinus*). Дендрофіл-лімнофіл, ентомофаг. Регіонально рідкісний вид, чисельність якого коливається. Якщо у 2012 р. на ділянці заплави р. Черепаха вздовж заповідної території завдовжки 4 км гніздилися 3–4 пари ремеза, то у 2013 р. спостерігалася лише 1 пара. Відносна щільність виду в цьому біотопі була на рівні 8,3–20,0 пар/км².

Вивільга (*Oriolus oriolus*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид заплавних лісів, заростей високих чагарників і лісосмуг. У червні 2012–2013 рр. у заплавних лісах стаціонару гніздова щільність вивільги дорівнювала 16,7–53,3 пар/км². У лісосмугах стаціонару в 2009 р. виявили 1–3 пари/км.

Крук (*Corvus corax*). Дендрофіл, еврифаг. Звичайний осілий птах. Основними гніздовими біотопами крука є високовольтні ЛЕП; окремі пари іноді гніздяться в заплавних лісах уздовж річок і ставків. У 2014 р. знайдено одну таку пару: птахи гніздилися в заплавних лісах біля ставка у верхів'ях р. Черепаха (пара використовувала для гніздування гніздо шуліки чорного).

Сіра ворона (*Corvus cornix*). Дендрофіл, еврифаг. Звичайний, але нечисельний осілий вид заплавних лісів, заростей високих чагарників, лісосмуг і насаджень у селищах. В останні роки чисельність сірої ворони в природних біотопах значно скоротилася, хоча в населених пунктах та поблизу них цей вид залишається досить звичайним.

У Стрільцівському степу птахи дотримуються заплавних ділянок р. Черепахи, гніздяться в різноманітних штучних лісонасадженнях, в лісосмугах. Часто селяться неподалік від помешкань людини. Восени значна частина птахів переміщується до населених пунктів, концентруючись біля зерносховищ, ферм і забійних підприємств.

У 2009 р. гніздова щільність сірої ворони на території стаціонару Стрільцівський степ варіювала від 1,5 до 1,8 пар на 10 км².

Наразі спостерігається певне зменшення чисельності на всіх ділянках. Основними чинниками зниження є хижацтво яструба великого та переслідування з боку людини.

Ворони щороку будують нові гнізда; випадків гніздування в минулорічних гніздах не зафіксовано. У Стрільцівському степу гнізда ($n = 28$) були знайдені на робінії (21,2%), вербі (21,2%), тополі (21,4%), в'язі (10,7%), ясеню (10,7%), яблуні лісовій (7,1%), груші звичайній (3,6%) та дубі (3,6%). Висота розташування гнізд становила 3–11,5 м, у середньому – 6,17 м.

Терміни відкладання яєць варіюють за роками, але зазвичай припадають на початок травня. Так, нами були знайдені сильно насиджені кладки з п'яти яєць – 6.05.2004 р. та 17.05.2006 р. У повних кладках налічується 4–7 яєць, у середньому – 5,3 яйця на кладку ($n = 7$). Розміри яєць : 45,6–52,4 × 31,8–35,4 мм, у середньому – 49,8 × 34,0 мм ($n = 26$). Перші пташенята з'являються в третій декаді квітня.

У пар з пізнішими термінами розмноження вилуплення пташенят може тривати до середини травня. У Стрільцівському степу гніздо з п'ятьма пташенятами віком 1–2 дні було знайдено 17 травня 2005 р.

Восени виводки та дорослі птахи переміщуються до селищ, ферм і смітників.

У живленні сірої ворони виявлені хребетні (пташенята, польові миші), безхребетні тварини (черви, жуки, прямокрилі), рослинні корми (насіння культурних і диких злаків, кукурудзяний силос), а також падло. У Стрільцівському степу зафіксовані випадки розорення сірою вороною гнізд лиски, курочки водяної та сови вухатої. Природними ворогами сірої ворони на досліджуваних ділянках є яструб великий, шуліка та сови.

Зафіксовані випадки гніздування сови вухатої в старих гніздах ворони. Також у гніздах сірої ворони траплялося гніздування підсокола великого (7.06.2005 р. знайдено гніздо на тополі) та боривітра звичайного.

Сойка (*Garrulus glandarius*). Дендрофіл, еврифлаг. Звичайний осілий птах заплавних лісів, штучних лісосмуг і заростей високих чагарників. Птахи охоче заселяють ділянки з терену та кушової верби в заплавах річок і струмків (звичайні вздовж р. Черепаха). У Стрільцівському степу сойки гніздяться в лісосмугах з робінії, ясена, дуба, гледичії, клена татарського та клена ясенелистого,

а також у штучних в'язово-робінієво-лохових рідколіссях. Вид трапляється в заростях високих чагарників з клена татарського, груші, яблуні, в'яза, терену.

Серед знайдених гнізд ($n = 31$) 45,8% були розташовані на клені татарському, 22,6% – на робінії, 16,1% – на ясені, 12,9% – на в'язі, 3,2% – на гледичії. Висота розташування гнізд коливалася від 1,2 до 7,8 м, у середньому – 3,4 м.

У Стрільцівському степу сойка є звичайною на гніздуванні в лісосмугах – 0,8–22,1 пар/км² (у тому числі в заповіднику – 17,6–22,3 пар/км²), у невеликих лісових масивах у балках – 9,2–13,1 пар/км², у штучних рідколіссях – 5,3–10,7 пар/км². У 2004–2005 рр. в урочищі Великі Терни на площі 7,5 га гніздилися 1–2 пари сойки.

28 червня 2005 р. у лісопосадці біля нового офісу заповідника (с. Криничне) було знайдено цьогорічне гніздо. Воно розмішувалося на невеликому в'язі та знаходилося всередині каркаса старого гнізда сороки. Розміри гнізда: діаметр 26,5–28,5 см, висота 13 см. Розміри лотка: діаметр 10–11 см, глибина 5,5 см. За непрямими ознаками (відсутність слідів життєдіяльності) птахи цього року тут не гніздилися.

Розміри гнізд ($n = 16$): діаметр $30,3 \pm 3,7$ – $34,2 \pm 3,1$ см; висота $20,5 \pm 3,5$ см; діаметр лотка $13,0 \pm 2,0$ – $14,5 \pm 2,4$ см; глибина лотка $6,8 \pm 1,2$ см; товщина стінок лотка 2,0–3,5 см.

Повні кладки з 6–7 слабонасиджених яєць спостерігалися 17–18 травня 2006 р. У Провальському степу кладки з 6–8 слабонасиджених яєць знайдені 14 травня 2006 р. (6 яєць) та 20 травня 2005 р. (8 яєць). У Стрільцівському степу середній розмір кладки становив 6,6 яйця. Розміри яєць зі Стрільцівського степу ($n = 20$): $29,3$ – $31,1 \times 22,2$ – $24,9$ мм, у середньому $30,2 \times 23,7$ мм (Мороз, 2010б).

Основним природним ворогом сойки є яструб великий. На дорослих птахів і пташенят також можуть нападати шуліка та сови. У старих гніздах сойки іноді поселяється вовчок лісовий. У Стрільцівському степу в гніздах сойки зафіксовано гніздування припутня (гніздо з двома слабонасидженими яйцями знайдено 17 травня 2006 р.).

Сорока (*Pica pica*). Дендрофіл, еврифлаг. У Стрільцівському степу сороки тримаються заростей терну, бузини, жостеру, а також високих чагарників у балках. Гніздяться в лісосмугах з робінії, ясена, лоха

сріблястого, клена татарського. У Стрільцівському степу середня щільність гніздування за три роки становила 0,48–0,52 пар/км². При перерахунку на площу придатних біотопів – 3,9–7,2 пар/км². У зимовий період показники щільності становили 4,5–6,5 ос./км. Середня гніздова щільність сороки на заповідній території – 3,9–6,7 пар/км² (у 2004–2006 рр. тут гніздилися 4–7 пар). На території заповідної ділянки у 2012–2013 рр. гніздилися 3–5 пар сороки.

Птахів, що займалися будівництвом гнізда, зафіксовано 29 березня 2006 р. (балка Волковська). Сороки завжди будують нове гніздо; гніздування у старих гніздах не виявлено. Характерною рисою розміщення гнізд є тісний зв'язок із чагарниковими заростями. У Стрільцівському степу (n = 38) 36,8 % знайдених гнізд були розташовані на терені, 13,1 % – на жостері, 13,1 % – на кущах верби, 7,9 % – на лоху сріблястому, 5,3 % – на робінії, 5,3 % – на клені татарському, 5,3 % – на глоді, 5,3 % – на груші, 2,6 % – на бузині чорній. Висота розташування гнізд варіювала від 1,75 до 5,6 м, у середньому – 2,54 м.

Розміри гнізд сороки (n = 12): середній діаметр гніздової кулі – 63,2 ± 10,1 см; висота гнізда – 30,9 ± 5,4 см; діаметр гнізда – 32,4 ± 4,7–37,2 ± 6,8 см; глибина лотка – 11,3 ± 1,9 см; діаметр лотка – 17,7 ± 2,2–19,7 ± 2,1 см; товщина стінок лотка – 2,4–4,5 см.

Терміни відкладання яєць залежать від погодних умов. Повні кладки з 6 сильно насидженими яйцями знайдені 7 і 8 травня 2004 р. 7 травня 2004 р. також оглянуто гніздо з двома щойно вилупленими пташенятами та трьома яйцями.

У кладці (n = 7) від 4 до 6 яєць, у середньому – 5,37 яйця. Розміри яєць (n = 34): 30,6–36,2 × 23,2–25,3 мм, у середньому – 32,9 × 23,8 мм. Восени птахи концентруються біля надійних джерел корму – силосних ям, смітників, забійних підприємств; великих скупчень на стаціонарних ділянках не утворюють.

Досить регулярно реєструються випадки полювання сорок на пташенят домашньої птиці. Іноді у старих гніздах сороки гніздиться сойка. У Стрільцівському степу в старих сорочиних гніздах оселяється також вовчок лісовий, який використовує їх як виводкові гнізда.

Шпак звичайний (*Sturnus vulgaris*). Склерофіл, ентомофаг. Багаточисельний фоновий вид заплавних лісів, де його гніздова щільність у 2012–2013 рр. досягала 200,0–220,0 пар/км². Є звичайним видом у насадженнях селищ.

Кропив'янка сіра (*Sylvia communis*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид чагарників, узлісь заплавлних лісів і лісосмуг. Гніздиться в насадженнях селищ стаціонару. У травні – червні 2012–2013 рр. чисельність кропив'янки в заплавлних лісах стаціонару становила 2,0–8,3 пар/км². У заростях високих чагарників урочища Великі Терни у 2011 р. реєстрували 7,1 ос./км². Є фоновим, багаточисельним видом ділянок степових чагарників – 148,9–192,0 пар/км² у 2012–2013 рр.

Кропив'янка садова (*Sylvia borin*). Дендрофіл, ентомофаг. Досить звичайний птах заплавлних лісів; трапляється також у лісосмугах і чагарникових заростях. У червні 2012–2013 р. відносна щільність виду в заплавлних лісах уздовж р. Черепаха була високою – 58,3–66,7 пар/км².

Кропив'янка чорноголова (*Sylvia atricapilla*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний птах заплавлних лісів, заростей високих чагарників і лісосмуг Стрільцівського степу. У 2012–2013 рр. щільність виду в заплавлних лісах коливалася в межах 18,3–20,0 пар/км².

Кропив'янка прудка (*Sylvia curruca*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисельний вид заростей високих чагарників, заплавлних лісів і чагарників по узліссях лісових масивів. Досить звичайна в деревно-чагарникових насадженнях селищ.

Кропив'янка рябогруда (*Sylvia nisoria*). Дендрофіл, ентомофаг. Нечисленний птах чагарників і лісосмуг.

Берестянка звичайна (*Hippolais icterina*). Дендрофіл, ентомофаг. Нечисленний вид заплавлних лісів стаціонару; у 2012 р. щільність становила 13,3 пар/км².

Вівчарик-ковалик (*Phylloscopus collybita*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний птах. Постійно гніздиться в заплавлних масивах, заростях високих чагарників і лісосмугах. У травні – червні 2012–2013 рр. у заплавлних лісах стаціонару був досить чисельним – 66,7–133,3 пар/км².

Коноплянка (*Acanthis cannabina*). Дендрофіл, переважно фітофаг. Звичайний, але нечисельний вид чагарників уздовж заплавлних лісів, заростей високих чагарників і лісосмуг. Досить часто трапляється в насадженнях місцевих селищ.

Щиглик (*Carduelis carduelis*). Дендрофіл, переважно фітофаг. Фоновий багаточисельний вид заплавлних лісів зі щільністю 128,7–158,3 пар/км². Звичайний на гніздуванні в заростях високих чагарників, лісосмугах і селищах.

Чечевиця (*Carpodacus erythrinus*). Регіонально рідкісний вид. У травні – червні 2012 р. на ділянках заплави р. Черепаха вздовж заповідника виявлено одного територіального самця; відносна щільність виду становила 6,7 пар/км².

Зеленяк (*Chloris chloris*). Дендрофіл, переважно фітофаг. Звичайний птах узлісь заплавних лісів, лісосмуг і насаджень у селищах. У травні – червні 2012–2013 рр. у заплавних ділянках стаціонару відмічали 8,3–55,3 пар/км².

Костогриз (*Coccothraustes coccothraustes*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний вид заплавних лісів і лісосмуг. У травні – червні 2012–2013 рр. відносна щільність костогриза в лісах заплави р. Черепаха становила 8,3–46,7 пар/км².

Зяблик (*Fringilla coelebs*). Дендрофіл, фіто-ентомофаг. Фоновий, багаточисельний вид заплавних ділянок Стрільцівського степу, з високими кількісними показниками в усіх обліках. У травні – червні 2012–2013 рр. щільність виду в заплавних лісах стаціонару дорівнювала 140,0–183,3 пар/км². Звичайний вид лісосмуг, чагарників і насаджень селищ.

Горобець польовий (*Passer montanus*). Склерофіл, переважно фітофаг. Звичайний, але нечисельний вид заплавних лісів і лісосмуг, де гніздиться переважно в дуплах дерев і гніздах хижих птахів. Є звичайним видом селищ.

Вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний осілий і кочовий вид узлісь заплавних лісів, заростей високих чагарників і лісосмуг. У 2012–2013 рр. відносна щільність виду в заплавних масивах стаціонару становила 28,7–52,5 пар/км².

Вівсянка садова (*Emberiza hortulana*). Дендрофіл, фіто-ентомофаг. Звичайний вид лісосмуг і чагарників. У заростях високих чагарників у 2012–2013 рр. щільність садової вівсянки дорівнювала 15,9–18,1 пар/км². У порослевих лісосмугах Крейдяного яру середня щільність виду становила 1,4 пар/км².

Вівсянка чорноголова (*Emberiza melanocephala*). Дендрофіл, фіто- та ентомофаг. Рідкісний птах степових ділянок і лісосмуг. Для виду характерні значні флуктуації чисельності по роках. У 2009–2010 рр. у верхів'ях Глиняного яру спостерігали 2 самців вівсянки, що токували.

Орнітокомплекси відкритих біотопів

Комплекси птахів відкритих біотопів Стрільцівського степу є досить різноманітними – зареєстровано 14 видів із 4 рядів. Переважають Горобцеподібні (10 видів); Куроподібні представлені 2 видами, Сивкоподібні та Совоподібні – по 1 виду.

За географо-генетичним походженням птахи відкритих ландшафтів належать до 7 фауністичних комплексів (рис. 31).

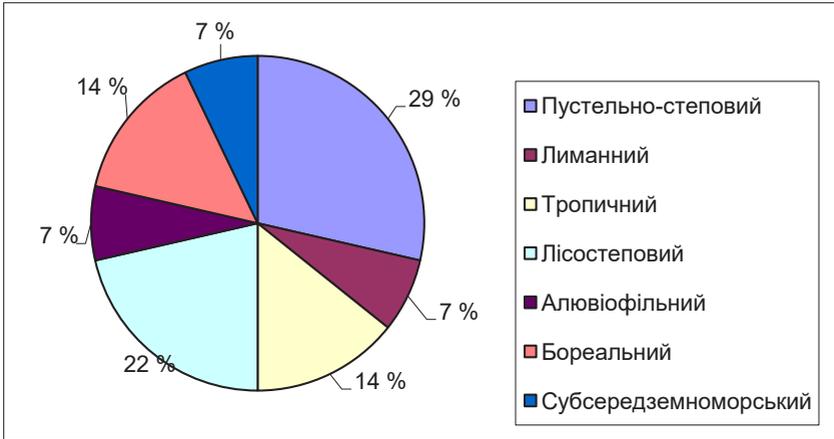

Рис. 31. Географо-генетична структура орнітокомплексів відкритих біотопів Стрільцівського степу

Пустельно-степовий комплекс (4 види) включає характерних представників відкритих ландшафтів – жайворонка польового, щеврика польового, кам'янку попелясту, просянку. На ділянках степу з чагарниками до цього комплексу проникають представники лісостепового (куріпка сіра, вівсянки садова та чорноголова) і субсередземноморського (кропив'янка сіра) комплексів, а на більш мезофільних степових ділянках та в агроценозах – представники тропічного (перепілка, трав'янка чорноголова), алювіофільного (трав'янка лучна) та бореального (сова болотяна, плиска жовта) комплексів. На полях просапних культур гніздиться представник лиманного комплексу – чайка.

Загалом групу птахів відкритих біотопів Стрільцівського степу можна поділити на такі типи орнітокомплексів: комплекс степу

(включно з пасовищами) та комплекс агроценозів (полів). Кожен із цих комплексів містить від 5 до 11 видів птахів (табл. 46).

Таблиця 46

**Видовий склад орнітокомплексів відкритих біотопів
Стрільцівського степу**

Види птахів	Степ	Пасовища	Агроценози (поля)
<i>Coturnix coturnix</i>	+	–	+
<i>Perdix perdix</i>	+	–	–
<i>Vanellus vanellus</i>	–	–	+
<i>Asio flammeus</i>	+	–	–
<i>Alauda arvensis</i>	+	+	+
<i>Anthus campestris</i>	–	+	+
<i>Motacilla flava</i>	–	–	+
<i>Sylvia communis</i>	+	–	–
<i>Saxicola rubetra</i>	+	+	–
<i>Saxicola torquata</i>	+	–	–
<i>Oenanthe isabellina</i>	+	+	–
<i>Emberiza hortulana</i>	+	+	–
<i>Emberiza melanocephala</i>	+	–	–
<i>Emberiza calandra</i>	+	+	–
Загалом	11	6	5

Орнітокомплекс степів

Загалом на степових ділянках зареєстровано 11 видів птахів із 3 рядів. Переважають Горобцеподібні – 7 видів (63,6%). Екологічні групи представлені кампофілами (7 видів) і дендрофілами (4 види). У степових масивах постійно гніздяться перепілка, жайворонок польовий, трав'янка лучна, кропив'янка сіра, просянка. Подекуди на степових ділянках спостерігається гніздування куріпки сірої, сови болотяної, трав'янки чорноголової, вівсянки садової. Дуже рідко в степах стаціонару гніздяться кам'янка попеляста (на засолених ділянках, у норах бабака) та вівсянка чорноголова.

На степових ділянках у 2012–2013 рр. у складі населення птахів переважали кампофіли – жайворонок польовий і трав'янка лучна, а також дендрофіл – кропив'янка сіра (табл. 47).

Досить чисельною (14,6 пар/км²) виявилася кропив'янка сіра. Звичайною, але нечисельною на гніздуванні була просянка. Чисельність перепілки в останні роки скоротилася: у 2012 р. вона була на низькому рівні, а у 2013 р. на гніздуванні взагалі не відмічалася.

Таблиця 47

Щільність населення деяких видів птахів на степових ділянках у 2012–2013 рр.

Види птахів	Довжина маршруту, км		2012	2013
	2012	2013	пар/км ²	пар/км ²
<i>Coturnix coturnix</i>	2,4	5,75	0,4*	–
<i>Alauda arvensis</i>	–	–	77,5	45,0
<i>Sylvia communis</i>	–	–	14,6	43,3
<i>Saxicola rubetra</i>	–	–	55,0	34,8
<i>Oenanthe isabellina</i>	–	–	–	1,7
<i>Emberiza calandra</i>	–	–	4,2	2,1

Умовні позначки: * – для перепілки – кількість самців/км².

Комплекс птахів пасовищ. Під пасовища у Стрільцівському степу використовують ділянки цілих степів і перелогів. Пасовищні ділянки на території стаціонару розташовані переважно на новій території заповідника (пологі схили між старою територією та р. Черпаха, частково Крейдяний яр), а також подекуди в прилеглих ярах і балках. Більшість пасовищ розташовані поблизу сіл Криничне та Великоцьк. Степовий травостій на пасовищах є нижчим і більш зріденим, ніж на ділянках, що не використовуються. В останні роки внаслідок зменшення поголів'я худоби на окремих пасовищних ділянках спостерігається підвищення висоти травостою та формування чагарникових заростей.

Видовий склад птахів пасовищ стаціонару є найбільш збідненим серед населення птахів відкритих комплексів. На пасовищних ділянках на гніздуванні виявлено 6 видів кампофілів із ряду Горобцеподібних. За даними обліків, чисельними на пасовищах були жайворонок польовий і трав'янка лучна (табл. 48). Звичайними на гніздуванні – кам'янка попеляста та просянка; рідкісними – щеврик польовий і вівсянка садова.

**Кількісна характеристика населення птахів на пасовищах
Стрільцівського степу в 2012–2013 рр.**

Види птахів	Довжина маршруту, км		2012	2013
	2012	2013	пар/км ²	пар/км ²
<i>Alauda arvensis</i>	–	–	69,7	47,9
<i>Saxicola rubetra</i>	–	–	27,9	30,2
<i>Oenanthe isabellina</i>	–	–	2,7	21,3
<i>Emberiza calandra</i>	–	–	5,9	3,2
<i>Emberiza hortulana</i>	–	–	–	4,7

Комплекс птахів агроценозів

Агроценози на території стаціонару Стрільцівській степ пред- ставлені переважно полями з просапними культурами (соняшник, кукурудза), а також озимими й ярими зерновими культурами (пше- ниця, ячмінь). Загалом орнітокомплекс агроценозів стаціонару включає 4 види кампофілів та 1 вид лімнофілів – чайку, яка гніз- диться на полях просапних культур.

У населенні птахів агроценозів переважає жайворонок польов- вий, що гніздиться на посівах зернових, еспарцету та просапних культур. До звичайних на гніздуванні видів в агроценозах нале- жать перепілка та плиска жовта. На полях просапних культур гніз- диться чайка, а на парах спостерігали гніздування пустельного виду-кампофіла – щеврика польового.

Видові нариси птахів орнітокомплексів відкритих ландшафтів

Перепілка (*Coturnix coturnix*). Пойофіл, фітофаг. У минулому звичайний вид відкритих ділянок із густою трав'янистою рослин- ністю та агроценозів, чисельність якого в останні роки різко ско- ротилася. Гніздиться у справжніх і порослих чагарниками, а також у різнотравно-типчаково-ковиливих степах. На цілинних ділянках різнотравного степу в травні – червні відносна щільність виду ста- новила лише 0,4 ос./км², а у 2013 р. цей вид на території стаціо- нару в гніздовий період зовсім не зафіксовано.

У 2015 та 2017 рр. відносна щільність перепілки на ділянках справжнього степу та старих перелогів заповідника становила

0,8–2,8 ос./км², а на ділянках степових чагарників – 1,2–1,3 ос./км². У 2017 р. на прилеглих до заповідника агроценозах за результатами обліків визначено щільність 2,4 ос./км². Скорочення чисельності перепілки пов'язано з дією отрутохімікатів, які застосовуються у сільському господарстві (Полуда, 2022).

Куріпка сіра (*Perdix perdix*). Пойофіл, фітофаг. Звичайний осілий птах степів із чагарниковими заростями та справжніх степів, луків і чагарників. За результатами обліків у червні 2013 р. на степових ділянках заповідника відносна щільність куріпки становила 0,5 –8,3 ос./км². Загалом у заповіднику – не менш ніж 3–7 пар. У 2015–2016 рр. на ділянках степу з чагарниками та заростей степових чагарників старої території заповідника зафіксовано 0,4–5,7 ос./км².

Чайка (*Vanellus vanellus*). Лімнофіл, ентомофаг. Нечисленний на гніздуванні вид. Поодинокі пари гніздяться на полях просапних культур (соняшнику).

Болотяна сова (*Asio flammeus*). Пойофіл, міофаг. Рідкісний на гніздуванні вид Луганської області (10 знахідок у гніздовий період у 1988–2012 рр) (Загороднюк та ін., 2012). Є нечисленим гніздовим видом Стрільцівського степу.

У Стрільцівському степу болотяна сова гніздиться переважно на степових ділянках та в заростях степових чагарників старої території заповідника і Крейдяного яру (Скоков та ін., 1992; Мороз, 2011б). Також трапляється під час міграцій і зимівлі.

У 1970–2000 рр. у відділенні Стрільцівський степ і в його охоронній зоні постійно гніздилися 1–3 пари, а в роки з підвищеною чисельністю мишоподібних гризунів – до 10 –20 пар (спостерігали співробітники заповідника у 1974 р.; дані, ймовірно, дещо завищені) (Севастьянов, 1977; Мороз, 2011б). У 2009 р. болотяна сова у відділенні не гніздилася, що, скоріш за все, було пов'язано з наслідками сильної пожежі серпня 2008 р., яка суттєво трансформувала степові та чагарникові ділянки заповідника. У цей рік спостерігалися лише поодинокі кочові птахи. Уже влітку 2011 р. в районі урочища Солонці (квартали 21, 25) спостерігали одну пару, яка, ймовірно, гніздилася. Очевидно, нині триває відновлення місцевої популяції болотної сови.

У 2012 р. в заповіднику виявлено 2 пари болотної сови. Крім того, відбувалися спорадичні зальоти птахів з Тернового та Березового ярів, де цей рідкісний вид також, ймовірно, гніздиться. У відділенні Стрільцівський степ і в його охоронній зоні станом на 2013 р. постійно гніздилися 1–3 пари.

За даними Літопису природи (1969–2021), більшість гнізд болотяної сови знаходили серед ділянок степів і степових чагарників в охоронній зоні старої території заповідника (квартали 14, 17–19), у Великих і Малих Тернах (квартали 7–9), в урочищах Солонці (квартали 22, 24, 25) і Хомутець (квартали 56–57), а також на лучно-степових ділянках Крейдяного яру.

Болотяна сова починає розмноження у березні – квітні. Після прильоту птахи займають гніздові ділянки, на яких постійно тримаються. Перед відкладанням яєць птахи активно токують. У роки з ранньою весною птахи починають токувати в середині або навіть на початку березня. Так, у Стрільцівському степу, за даними Літопису природи (1969–2021), токування сови спостерігалось 4 березня 2000 р., 15 березня 1991 р., 17 березня 1974 р. самця болотяної сови, що токував, спостерігали над старою територією Стрільцівського степу (квартали 22–25) 2 квітня 2004 р. Період найбільш активного токування припадає на першу – другу декади квітня, проте, іноді шлюбні токування тривають до третьої декади травня (зафіксовано 26 травня 1986 р.).

Відкладання яєць починається у третій декаді березня і триває до початку травня. Гнізда з неповними кладками відмічали 24 березня 1974 р. (1 яйце), 1 квітня 1974 р. (2 яйця), 19 квітня 1978 р. (2 яйця), 7 травня 1986 р. (1 яйце). Повна кладка містить 3–9 яєць (у Стрільцівському степу знаходили кладки з 3, 4, 7, 8 і 9 яєць) (Літопис природи..., 1969–2021). Кількість яєць у кладці непостійна і залежить від стану кормової бази. У роки з підвищеною чисельністю мишоподібних гризунів кількість яєць значно більша. Так, у 1974 р. в заповіднику Стрільцівський степ траплялися кладки з 7–9 яєць. Повні кладки співробітники відділення знаходили 24 квітня 1974 р. (2 кладки по 8 яєць), 29 квітня 1977 р. (4 яйця), 4 травня 1993 р. (3 яйця). Період насиджування триває 25–28 днів. Самки сидять на гніздах дуже щільно і підпускають людину на відстань до одного метра.

Пташенята вилуплюються з початку травня до початку червня. У Стрільцівському степу дрібних пташенят знаходили в гніздах 12 травня 1974 р., 5 і 13 червня 1986 р., 12 червня 1974 р. Г. С. Коломійченко виявив гніздо з шістьма різновіковими пташенятами. Пташенята перебувають у гнізді 15–17 днів, після чого відходять від нього на відстань від 3 до 10 м, де їх догодовують батьки. Молоді птахи починають ставати на крило наприкінці травня.

Виліт пташенят триває до початку липня. У Стрільцівському степу льотних пташенят спостерігали 28 травня 1977 р., 3 червня 1983 р., 9 червня 1993 р., 29 червня 1977 р., 3 липня 1986 р. У виводках відмічали від 2 до 5 пташенят. Молоді сови тримаються поблизу гнізд до середини серпня, після чого виводки розпадаються і птахи починають кочувати.

До природних ворогів болотяної сови на території стаціонару належить яструб великий. У Стрільцівському степу рештки дорослих сов, імовірно здобутих цим хижаком, знаходили на заповідній території 3 липня 1995 р. та 20 травня 2002 р. За нашими даними, навесні 2009 р. болотяна сова становила у живленні цього хижака до 47% від загальної кількості жертв (Мороз, 2011б). Цілком імовірно, що хижацтво зростаючого місцевого угруповання яструба великого негативно вплинуло на загальну чисельність популяції болотяної сови в Луганській області. У гніздовий період болотяна сова також потерпає від хижацтва лисиці, степового тхора (в минулому) і, ймовірно, перегузні.

У Стрільцівському степу, за спостереженнями співробітників заповідника, у 1974 р. кілька гнізд з пташенятами та кладками було розорено лисицею і степовими тхорами. Дорослих птахів і льотних пташенят може здобувати також пугач.

Жайворонок польовий (*Alauda arvensis*). Кампофіл, фіто- та ентомофаг. Фоновий вид різнотравно-типчаково-ковилових степів, пасовищ та агроценозів. У травні – червні 2012–2013 рр. середня щільність польового жайворонка у різнотравно-злакових степах становила 45,0–77,5 пар/км², а на пасовищах – 47,9–69,7 пар/км². У степах із чагарниковими заростями польовий жайворонок є нечисленним.

Щеврик польовий (*Anthus campestris*). Кампофіл, ентомофаг. Рідкісний вид степових пасовищ та агроценозів. Поширений нерівномірно. У невеликій кількості гніздиться на пасовищах поблизу сіл, на пустирях, крейдяних відслоненнях. Виявлений на гніздуванні на полях (парах).

Плиска жовта (*Motacilla flava*). Кампофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисленний вид. У невеликій кількості гніздиться на полях багаторічних трав і кукурудзи.

Кропив'янка сіра (*Sylvia communis*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид різнотравного степу, численний у степах з куртинами чагарників. У травні – червні 2012–2013 рр.

щільність кропив'янки у різнотравно-злакових степах становила 14,6–43,3 пар/км², а в чагарникових заростях серед степу сягала 148,9–192,0 пар/км².

Трав'янка лучна (*Saxicola rubetra*). Кампофіл, ентомофаг. Звичайний, місцями багаточисельний птах. Гніздиться на ділянках різнотравного степу, де її гніздова щільність у 2012–2013 рр. становила 34,8–55,0 пар/км². Є фоновим видом степів з куртинами чагарників – 36,7–72,5 пар/км² у 2012–2013 рр. Трапляється на пасовищних ділянках зі слабким та помірним випасом, де її щільність була на рівні 27,9–30,2 пар/км².

Трав'янка чорноголова (*Saxicola torquata*). Кампофіл, ентомофаг. Звичайний на гніздуванні вид лучних ділянок; на більш вологих місцях гніздиться також у різнотравно-злакових степах. На пасовищах не спостерігали.

Кам'янка попеляста (*Oenanthe isabellina*). Кампофіл, ентомофаг. Регіонально рідкісний вид, чисельність якого нині є невисокою. У регіоні зберігся переважно на степових ділянках з колоніями бабака степового, в норах якого влаштовує гнізда. До останнього десятиріччя найбільш чисельною кам'янка попеляста була на пасовищах нової території заповідника. У травні – червні 2013 р. на пасовищах на схилах р. Черепахи відносна гніздова щільність кам'янки попелястої становила 21,3 пар/км², а на степових ділянках старої території заповідника – 1,7 пар/км².

Вівсянка садова (*Emberiza hortulana*). Кампофіл, фіто- та ентомофаг. Звичайний, але нечисленний вид пасовищ, степів і степових чагарників. Тримається ділянок з чагарниками, галявин у лісо-смугах та байраках. У червні 2013 р. щільність садової вівсянки на пасовищах становила 4,7 пар/км², а в чагарникових заростях у степу в 2012 р. – 3,0 пар/км².

Вівсянка чорноголова (*Emberiza melanocephala*). Кампофіл, фіто- та ентомофаг. Рідкісний птах, для якого характерні значні коливання чисельності (Мороз, Русін, 2011). У Стрільцівському степу чорноголова вівсянка дотримується ділянок степової, лучної та рудеральної рослинності з чагарниками, а також галявин і лісо-сму-г.

Просянка (*Emberiza calandra*). Кампофіл, фіто- та ентомофаг. Звичайний вид. Гніздиться на степових ділянках різного типу з поодинокими деревами та кущами. У 2012–2013 рр. на ділянках різнотравно-ковилового степу гніздова щільність просянки

була невисокою і становила 2,1–4,2 пар/км², тоді як у чагарникових куртинах серед степу цей вид був досить чисельним – 25,0–31,7 пар/км². Просянка також гніздиться на пасовищних ділянках зі слабким і помірним випасом та поодинокими деревами; на таких ділянках її середня щільність становила 3,2–5,9 пар/км².

Орнітокомплекс крейджаних, глинистих і піщаних обривів

Для цього орнітокомплексу характерні 5 видів птахів. Основу населення становлять склерофільні види (4 види, 80 %). Більшість із них за походженням належать до пустельно-гірського фауністичного комплексу (3 види, 60 %). Для крейджаних відслонень та обривів у гніздовий період характерні пугач, дрімлюга, бджолоїдка, одуд і кам'янка звичайна. З глинистими обривами тісно пов'язана бджолоїдка; у глинистих ярах також ймовірно гніздування одуда. У старих піщаних кар'єрах гніздяться бджолоїдка, одуд і кам'янка звичайна. Для окремих видів, зокрема пугача та бджолоїдки, цей тип біотопів є основним місцем гніздування.

Орнітокомплекси водно-болотних біотопів

Орнітокомплекс птахів водно-болотних біотопів Стрільцівського степу є досить чисельним і різноманітним та налічує 31 вид птахів. З них 23 види гніздяться по берегах штучних ставків, 21 вид – по берегах річок. Для ділянок вологих лук та заболочених ділянок уздовж річок характерні 11 видів (табл. 49).

Птахи водно-болотних біотопів належать до 9 рядів. Найбільш представленими є ряди Горобцеподібних (15 видів), а також Гусеподібних і Журавлеподібних (по 4 види).

Загалом орнітофауна водно-болотних ділянок вирізняється високою специфічністю. Серед птахів, характерних для орнітокомплексів водойм, 24 види (77,4%) пов'язані виключно з цим типом біотопів. За екологічним складом у комплексі водно-болотних біотопів значно переважають лімнофільні види – 24 види (77,4%). Крім того, тут гніздяться 4 види кампофілів (12,9%), мешканців лучно-болотних ділянок – деркач, плиска жовта, трав'янки лучна та чорноголова; 2 дендрофільні види – зозуля та терновий сорокопуд (6,5%), а також 1 представник лімнофільного комплексу – ремез (3,2%), пов'язаний з деревно-чагарниковими насадженнями вздовж річок і ставків.

**Видовий склад орнітокомплексів водно-болотяних біотопів
Стрільцівського степу**

Види птахів	Річки	Штучні ставки	Вологі луки та заболочені ділянки
<i>Anas platyrhynchos</i>	+	+	+
<i>Anas querquedula</i>	+	+	+
<i>Aythya ferina</i>	–	+	–
<i>Tadorna ferruginea</i>	–	+	–
<i>Podiceps cristatus</i>	–	+	–
<i>Cuculus canorus</i>	+	+	–
<i>Crex crex</i>	–	–	+
<i>Fulica atra</i>	–	+	–
<i>Gallinula chloropus</i>	+	+	–
<i>Rallus aquaticus</i>	+	–	+
<i>Botaurus stellaris</i>	+	–	–
<i>Botaurus minutus</i>	+	+	–
<i>Charadrius dubius</i>	+	+	–
<i>Vanellus vanellus</i>	–	–	+
<i>Circus aeruginosus</i>	+	+	–
<i>Alcedo atthis</i>	+	+	–
<i>Motacilla alba</i>	+	+	–
<i>Motacilla flava</i>	–	–	+
<i>Motacilla citreola</i>	+	+	+
<i>Lanius collurio</i>	–	+	–
<i>Luscinia svecica</i>	+	+	–
<i>Saxicola rubetra</i>	+	–	+
<i>Saxicola torquata</i>	+	–	+
<i>Remiz pendulinus</i>	+	+	–
<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	+	+	–
<i>Acrocephalus palustris</i>	+	+	+
<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	+	+	–
<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	+	–	–
<i>Locustella fluviatilis</i>	+	–	+
<i>Locustella luscinioides</i>	+	+	–
<i>Emberiza schoeniclus</i>	+	–	–
Загалом	23	21	11

За географо-генетичним походженням серед птахів водно-болотних біотопів переважають види алювіофільного (9 видів), лиманного (9 видів) і тропічного (8 видів) фауністичних комплексів. Також відзначено значну частку бореальних видів (4 види). Один вид належить до лісостепового комплексу (рис. 32).

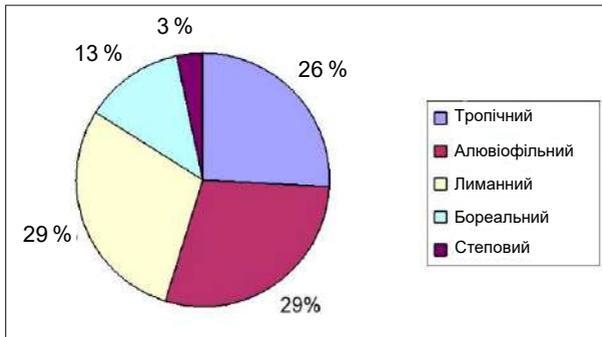

Рис. 32. Географо-генетична структура орнітокомплексів водно-болотяних біотопів Стрільцівського степу

Звичайними видами очеретяно-рогозових заростей штучних ставків Стрільцівського степу є пірнікоза велика, бугайчик, лиска, курочка водяна, лунь очеретяний, очеретянки велика та ставкова. По берегах ставків у невеликій кількості гніздяться крижень, огар, пісочник малий, рибалочка блакитний, плиска біла. У деревно-чагарникових насадженнях тримаються зозуля і регіонально рідкісний вид – ремез.

В очеретяно-рогозових заростях берегів річок Стрільцівського степу мешкають бугай, бугайчик, погонич, курочка водяна, лунь очеретяний, кобилочки та очеретянки. По берегах річок гніздяться крижень, чирянка велика, зозуля, пісочник малий, рибалочка блакитний, плиска біла, ремез.

На невеликих ділянках сухих, вологих та перезволожених луків гніздяться крижень, деркач, пастушок, чайка, пліски жовта та жовтоголова, трав'янки лучна й чорноголова, кобилочка річкова.

Видові нариси птахів орнітокомплексів водно-болотних угідь

Крижень (*Anas platyrhynchos*). Лімнофіл, переважно фітофаг. Нечисленний на гніздуванні вид. У Стрільцівському степу гніздиться на лучних і заболочених ділянках, поблизу ставків та вздовж берегів річок (загальна чисельність на стаціонарі – 5–6 пар). Окремі пари можуть гніздитися в степу на значній відстані від водойм.

У 2009 р. в заповіднику та його охоронній зоні спостерігали 6–7 пар (2 виводки). У гніздовий період 2012–2017 рр. у заповіднику та в охоронній зоні (заплава р. Черепаха) фіксували 2–5 пар крижня. Крім того, в заповіднику та на прилеглих територіях постійно утримуються скупчення крижнів (переважно самців) загальною чисельністю до 20 особин.

Чирянка велика (*Spatula querquedula*). Лімнофіл, фіто- та ентомофаг. Рідкісний на гніздуванні вид лучних і болотних ділянок, поблизу ставків та вздовж берегів річок. У заповіднику та в охоронній зоні (заплава р. Черепахи) гніздяться 1–2 пари, загалом на території стаціонару – 3–4 пари.

Чернь червоноголова (*Aythya ferina*). Лімнофіл, фіто- та ентомофаг. Рідкісний вид, що, ймовірно, нерегулярно гніздиться на водоймах Стрільцівського степу. У 2010 р. пару черні спостерігали на ставку у верхів'ях р. Черепахи (рис. 98). Птахи утримувалися тут протягом гніздового періоду, однак наявність виводка у цієї пари встановити не вдалося.

Огар (*Tadorna ferruginea*). Лімнофіл, фіто- та ентомофаг. Малочисельний вид. Уперше гніздування в Луганській області зареєстрували у 1985 р. (околицях заповідника Стрільцівський степ, ставок біля с. Криничне) (Ветров, Литвиненко, 1996). Гніздиться поблизу степових ставків і річок, переважно в норах бабака та лисиці. Внаслідок обміління ставків чисельність огара в регіоні дещо скоротилася. Загалом на території стаціонару в гніздовий період спостерігали 3–6 пар огара. На заповідних ділянках у 2012 р. на гніздуванні виявили 4 пари, а у 2013–2017 рр. – лише 1–2 пари. Окрім обміління водойм, де утримуються виводки, на чисельність негативно впливає значне скорочення чисельності бабака, в норах якого птахи переважно гніздяться.

Пірникоза велика (*Podiceps cristatus*). Лімнофіл, переважно іхтіофаг. Звичайний, але нечисельний на гніздуванні птах.

В останні роки нерегулярно гніздиться на штучних водоймах у заростях очерету та рогозу в кількості 1–2 пар. На території заповідника нами на гніздуванні не спостерігалася. За даними Є. М. Боровика (особисте повідомлення), 1 пара пірникози великої гніздилася у 2009 р. в охоронній зоні заповідника.

Зозуля звичайна (*Cuculus canorus*). Дендрофіл-лімнофіл, ентомофаг. Звичайний вид деревно-чагарникових біотопів уздовж берегів водойм. У 2013 р. відносна щільність виду становила 5,0 пар/км².

Деркач (*Crex crex*). Пойофіл, фіто- та ентомофаг. Звичайний, але нечисельний вид. У невеликій кількості гніздиться на ділянках мезофільних луків уздовж заплави р. Черепахи. На лучних ділянках заповідника та його охоронної зони у 2009 р. виявили 6 самців деркача, а у 2011, 2015, 2016 рр. – лише 1–2 самці.

Лиска (*Fulica atra*). Лімнофіл, фітофаг. Звичайний, але нечисельний птах очеретяно-рогозових заростей ставків. У зв'язку з їхнім обмілінням чисельність лиски в регіоні зменшується. У 2009 р. на ставках уздовж р. Черепахи в межах заповідника та його охоронної зони зареєстровано 2 пари лиски, а у 2011 р. – 1 пару.

Курочка водяна (*Gallinula chloropus*). Лімнофіл, фітофаг. Звичайний вид очеретяно-рогозових заростей річкових долин і ставків, чисельність якого дещо скорочується внаслідок висихання водойм. На невеликих ставках гніздиться в кількості 1–2 пар. У 2012–2013 рр. на ставках стаціонару гніздилися 2–3 пари, а вздовж р. Черепахи – 2 пари. Загальна чисельність курочки водяної на території заповідника з охоронною зоною оцінюється у 3–7 пар.

Пастушок (*Rallus aquaticus*). Лімнофіл, фіто- та ентомофаг. Звичайний вид заболочених осоково-рогозових заростей водойм. Чисельність має тенденцію до значних коливань і в останні роки істотно зменшилася. У травні – липні 2009 р. на ділянці заплави р. Черепахи довжиною 3,5 км у межах відділення Стрільцівський степ нами зареєстровані до 10 токуючих самців; у 2011 р. на тій самій ділянці – 3 самці, а в сезонах 2016–2017 рр. – лише 1 самець.

Бугай (*Botaurus stellaris*). Лімнофіл, іхтіо- та батрахофаг. Рідкісний вид очеретяних заростей уздовж річок. В останні роки чисельність різко скоротилася, і нині в регіоні нерегулярно гніздиться не більше 1–2 пар. За даними Є. М. Боровика, у 2009 р.

1 пара бугая гніздилася в очеретяних заростях уздовж р. Черепахи в межах заповідної ділянки та її охоронної зони (Літопис природи, 1969–2021).

Бугайчик (*Botaurus minutus*). Лімнофіл, іхтіо- та батрахофаг. У Стрільцівському степу гніздиться в очеретяних заростях уздовж річок і в заростях очерету на штучних водоймах. Загальна чисельність виду на території стаціонару може бути оцінена у 4–5 пар. У заповіднику гніздиться 1–2 пари. Прихований спосіб життя істотно ускладнює оцінку чисельності бугайчика.

Пісочник малий (*Charadrius dubius*). Лімнофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисельний на гніздуванні вид. У кількості 1–2 пар гніздиться на глинистих берегах річок і ставків, проте в останні роки на гніздуванні не спостерігався. Потерпає від обміління ставків і річок, а також від заростання берегів коловодною рослинністю внаслідок припинення пасовищного навантаження.

Чайка (*Vanellus vanellus*). Лімнофіл, ентомофаг. Нечисельний на гніздуванні вид. Гніздиться на ділянках сирих лук і заболочених територіях у заплаві. Поодинокі пари також гніздяться на полях просапних культур. Унаслідок зменшення пасовищного навантаження, збільшення висоти травостою та поширення деревної рослинності на заболочених ділянках уздовж берегів річок чисельність чайки в регіоні істотно скоротилася.

У 2009 р. на заболочених ділянках з осоковими угрупованнями уздовж р. Черепаха нами виявлено на гніздуванні 4 пари чайки, ще одну пару – на полях просапних культур. У 2010–2012 та 2015 рр. на стаціонарі зафіксовано лише одну гніздову пару.

Лунь очеретяний (*Circus aeruginosus*). Лімнофіл, поліфаг. Звичайний на гніздуванні вид; на інших стаціонарах – звичайний мігруючий. У 2009–2011 рр. на ділянці заплави р. Черепаха від її верхів'їв до с. Великоцьк (завдовжки близько 8 км) нами виявлено 3–4 пари очеретяного луня (гніздування однієї пари лише припускалося). Гніздові ділянки були розташовані вздовж заплави р. Черепаха на відстані 1,5–3,0 км одна від одної. У відділенні Стрільцівський степ та його охоронній зоні гніздилися 2 пари.

Гніздові ділянки очеретяного луня у Стрільцівському степу досить великі, що пов'язано насамперед із наявністю сприятливих умов – очеретяно-рогозових заростей серед глибоких відкритих водних плес. Тут вони розташовані вздовж заплави р. Черепаха на відстані 1,5–2,5 км одна від одної.

У 2009 р. перші луні з'явилися на гніздових ділянках 3–4 квітня. Парування супроводжувалося характерною повітряною «грою» та криками птахів. За літературними даними й нашими спостереженнями, шлюбний політ повторюється протягом місяця. Шлюбні ігри лунів у Стрільцівському степу спостерігалися 5 травня 2009 р., 16 травня 2006 р. та 13 травня 2010 р. У 2009 р. гніздовий період тривав близько чотирьох місяців – від початку квітня до кінця липня.

Гнізда очеретяні луні найчастіше будують серед заломів очерету та рогозу, рідше – серед чагарників поблизу берегів водойм. До будівництва гнізд птахи приступають майже відразу після прильоту; участь у ньому беруть обидва партнери. У Стрільцівському степу пари, що будували гнізда, нами спостерігалися 14–16 та 28–30 квітня 2009 р. Будівельним матеріалом слугували стебла очерету, рудеральних рослин і тонкі гілочки верби.

У 2009 р. відкладання яєць розпочалося приблизно 20–22 квітня, а у гніздах із пізніми кладками – на початку травня. Насиджування починається з першого яйця, тому у виводках завжди наявні різновікові пташенята. Вилуплення пташенят у 2009 р. спостерігалось 21–23 травня.

22 травня 2009 р. знайдено гніздо очеретяного луна в на лівому березі р. Черпаха, у гирлі Крейдяного яру (урочище Середній Круг). Гніздо виявлено за 25 м від берега, на заломі очерету, між стеблами, на висоті 35 см над рівнем води. Воно було збудоване зі стебел очерету та рудеральних рослин завтовшки 0,3–10 мм; підстилка лотка складалася з суцвіть очерету.

Розміри гнізда: зовнішній діаметр – 65 × 73 см; діаметр лотка – 22 × 23 см; глибина лотка – 4 см; висота гнізда – 14 см; висота над водою – 35 см, занурення у воду – 32 см. У гнізді знаходилася кладка з чотирьох сильно насиджених яєць і одне пташеня у білому пуху віком 1–2 дні.

Розміри яєць (n = 4): 48,2–50,7 × 35,6–38,7 мм, у середньому – 49,9 × 37,7 мм. Маса яєць – 28,2–35,8 г, у середньому 32,9 г. Забарвлення яєць матово-біле, з незначними охристими плямами. Маса пташеняти – 39,3 г.

Молоді птахи залишають гнізда в липні – на початку серпня. Молодих лунів, що вже покинули гнізда, спостерігали поблизу гніздових ділянок 15 і 29 липня 2009 р., 30 липня 2010 р. та 6 серпня 2011 р. У виводках зазвичай буває 3–4 пташеняти.

Виводки розпадаються в середині серпня. Місцеві птахи відлітають на зимівлю наприкінці серпня – у вересні.

До природних ворогів очеретяного луня належить яструб великий, який може нападати на молодих та ослаблених птахів; у Стрільцівському степу зафіксовано два такі випадки.

Очеретяний лунь є переважно поліфагом. За даними Літопису природи (1969–2021), у Стрільцівському степу спостерігали випадки здобування ондатри (два випадки). За нашими спостереженнями, птахи полюють як над водою й очеретяними заростями, так і над степовими ділянками та полями. Лунів, що полювали, неодноразово реєстрували у травні – липні на відстані 1–4 км від річки.

У 2009 р. у живленні очеретяного луня знайдено щонайменше 7–8 видів хребетних. Переважали ссавці – нориці (*Microtus* sp.), ондатра (*Ondatra zibethica*) та інші дрібні ссавці (разом 36,4% від загальної кількості жертв), а також птахи – курочка водяна, плиска жовта тощо.

Рибалочка блакитний (*Alcedo atthis*). Лімнофіл, іхтіофаг. Звичайний вид берегів ставків і річок. У 2013 р. по берегах р. Черепаха в межах заповідної ділянки та її охоронної зони траплялися 2 пари рибалочки.

Плиска біла (*Motacilla alba*). Лімнофіл, ентомофаг. Звичайний вид берегів річок і ставків, а також населених пунктів регіону.

Плиска жовтоголова (*Motacilla citreola*). Пойофіл, ентомофаг. Звичайний на гніздуванні вид сухих і заболочених луків із заростями осоки. У червні 2012 р. на ділянках заплави р. Черепаха в межах заповідника відносна щільність виду становила 3,2 пар/км².

Плиска жовта (*Motacilla flava*). Пойофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисленний вид сирих лук і заболочених ділянок уздовж річок.

Сорокопуд терновий (*Lanius collurio*). Дендрофіл, ентомофаг. Зазвичай гніздиться в чагарникових біотопах та лісосмугах. У Стрільцівському степу також виявлений на гніздуванні в очеретяно-рогозових заростях біля невеликого ставка в охоронній зоні заповідника (став № 21). 25.06.2009 р. на куртинах рогозу вздовж цього ставка знайдено гніздо сорокопуда з повною кладкою з чотирьох яєць. 12.07.2009 р. у гнізді перебували троє пташенят віком 5–7 днів і одне незапліднене яйце.

Синьошийка (*Luscinia svecica*). Лімнофіл, ентомофаг. Звичайний, місцями чисельний птах коловодної рослинності з чагарниками та бур'янами по берегах річок і ставків. В останні роки чисельність дещо скоротилася. У червні – липні 2012 р. вздовж р. Черепаха виявлені 3,6 пар/км маршруту.

Трав'янка лучна (*Saxicola rubetra*). Кампофіл, ентомофаг. Звичайний, місцями багаточисельний птах відкритих біотопів. Також гніздиться на ділянках лук.

Трав'янка чорноголова (*Saxicola torquata*). Кампофіл, ентомофаг. Звичайний на гніздуванні вид лучних ділянок, де його гніздова щільність у 2012 р. становила 1,6 пар/км маршруту.

Ремез (*Remiz pendulinus*). Дендрофіл-лімнофіл, ентомофаг. Досить звичайний вид. Дотримується ділянок насаджень поблизу водойм. У червні – липні 2012–2013 рр. відносна щільність виду вздовж р. Черепаха становила 8,3–20,0 пар/км².

Очеретянка велика (*Acrocephalus arundinaceus*). Лімнофіл, ентомофаг. Звичайний вид очеретяно-рогозових заростей по берегах ставків і річок. У 2012 р. на гніздових ділянках відносна щільність очеретянки великої становила 3,6–7,7 пар/км.

Очеретянка чагарникова (*Acrocephalus palustris*). Лімнофіл, ентомофаг. Звичайний, але нечисленний вид. Гніздиться на ділянках навколоводної рослинності по берегах річок і ставків. У червні 2013 р. вздовж р. Черепаха (охоронна зона заповідника) спостерігали 1 самця на 1,5 км маршруту.

Очеретянка ставкова (*Acrocephalus scirpaceus*). Лімнофіл, ентомофаг. Звичайний вид очеретяних заростей уздовж річок і ставків. У червні – липні 2012 р. відносна щільність очеретянки ставкової на маршруті вздовж р. Черепаха становила 1,6 пар/км.

Очеретянка лучна (*Acrocephalus schoenobaenus*). Лімнофіл, ентомофаг. Рідкісний вид лучно-очеретяних заростей уздовж річок. Відмічається не щороку.

Кобилочка солов'їна (*Locustella luscinioides*). Лімнофіл, ентомофаг. Досить звичайний вид очеретяно-рогозових заростей по берегах ставків і річок. У червні – липні 2012 р. відносна щільність кобилочки солов'їної на маршруті вздовж р. Черепаха (заповідник) була на рівні 3,2 пар/км.

Кобилочка річкова (*Locustella fluviatilis*). Лімнофіл, ентомофаг. Нечисленний на гніздуванні вид заболочених луків та заростей осоки вздовж річок стаціонару.

Вівсянка очеретяна (*Emberiza schoeniclus*). Лімнофіл, фіто-ентомофаг. Нечисленний на гніздуванні вид лучної та очеретяно-рогозової рослинності вздовж річок. Так, у червні 2009 р. на ділянці заплави р. Черпаха (охоронна зона) завдовжки близько 0,5 км спостерігали 1 пару очеретяної вівсянки.

Орнітокомплекси антропогенних ландшафтів

Групу птахів, пов'язаних з антропогенними (техногенними та селітебними) ландшафтами, можна розділити на чотири підгрупи: птахи деревно-чагарникових насаджень у селах; птахи, що гніздяться у будівлях та інших спорудах; птахи пустирів на околицях сіл; птахи, що гніздяться на опорах високовольтних ЛЕП (табл. 50).

Загалом в антропогенних ландшафтах зареєстровані 32 види птахів з 8 рядів. Переважають види-дендрофіли (15 видів, 46,9%) та склерофіли (14 видів, 43,8%). Також тут гніздяться 2 види кампофілів (6,2%) та 1 лімнофіл (3,1%).

Група птахів деревно-чагарникових насаджень у селах охоплює 15 видів (табл. 50). Переважають дендрофіли – 13 видів. Також виявлені 2 види склерофілів, що гніздяться в дуплах та штучних дуплянках (шпак звичайний, горобець польовий). За географо-генетичним походженням це неморальні (7 видів), лісостепові (4 види), пустельно-гірські (2 види), тропічні (1 вид) та субсередземноморські (1 вид) види.

Звичайними на гніздуванні в насадженнях сіл є дятел сирійський, мухоловка сіра, дрізд чорний, синиця велика, вивільга, ворона сіра, шпак звичайний, зяблик, зеленяк, щиглик. У чагарниках гніздяться соловейко східний, кропив'янка прудка, коноплянка, зеленяк. Для тропічного за походженням виду – горлиці садової насадження в селах є основним місцем гніздування (гніздиться виключно в насадженнях на селітебних територіях).

На пустирях по околицях сіл гніздяться 3 види птахів пустельно-степового та пустельно-гірського комплексів: жайворонок чубатий, щеврик польовий, кам'янка звичайна.

У будівлях та різноманітних господарських спорудах гніздяться 13 видів птахів; переважають специфічні види-склерофіли – представники пустельно-гірського фауністичного комплексу (11 видів). Більшість із цих видів мешкає виключно поблизу людини.

**Видовий склад орнітокомплексів антропогенних біотопів
Стрільцівського степу**

Види птахів	Насадження в селищах	Пустирі	Будівлі та інші споруди	Опори високовольтних ЛЕП
<i>Columba livia</i>	–	–	+	–
<i>Streptopelia decaocto</i>	+	–	–	–
<i>Apus apus</i>	–	–	+	–
<i>Athene noctua</i>	–	–	+	–
<i>Upupa epops</i>	–	–	+	–
<i>Coracias garrulus</i>	–	–	–	+
<i>Dendrocopos syriacus</i>	+	–	–	–
<i>Falco subbuteo</i>	–	–	–	+
<i>Falco tinnunculus</i>	–	–	–	+
<i>Galerida cristata</i>	–	+	–	–
<i>Anthus campestris</i>		+		
<i>Motacilla alba</i>	–	–	+	–
<i>Hirundo rustica</i>	–	–	+	–
<i>Delichon urbica</i>	–	–	+	–
<i>Luscinia luscinia</i>	+	–	–	–
<i>Muscicapa striata</i>	+	–	+	–
<i>Oenanthe oenanthe</i>	–	+	+	–
<i>Phoenicurus ochruros</i>	–	–	+	–
<i>Turdus merula</i>	+	–	–	–
<i>Oriolus oriolus</i>	+	–	–	–
<i>Parus major</i>	+	–	–	–
<i>Corvus corax</i>	–	–	–	+
<i>Corvus cornix</i>	+	–	–	–
<i>Corvus monedula</i>	–	–	–	+
<i>Sturnus vulgaris</i>	+	–	+	+
<i>Sylvia curruca</i>	+	–	–	–
<i>Acanthis cannabina</i>	+	–	–	–
<i>Carduelis carduelis</i>	+	–	–	–
<i>Chloris chloris</i>	+	–	–	–
<i>Fringilla coelebs</i>	+	–	–	–
<i>Passer domesticus</i>	–	–	+	–
<i>Passer montanus</i>	+	–	+	+
Загалом	15	3	13	7

У селах стаціонару звичайними на гніздуванні є голуб сизий, серпокрилець чорний, сич хатній, одуд, ластівки сільська та міська, кам'янка звичайна, горихвістка чорна, горобці польовий і хатній. Крім того, споруди використовують для гніздування 1 вид дендрофілів – мухоловка сіра, а також 1 лімнофіл – плиска біла.

Для високовольтних ЛЕП, що проходять через територію стаціонару, характерні 7 видів птахів. У порожнинах бетонних опор гніздяться види-склерофіли: галка, шпак звичайний, горобець польовий. На залізних опорах стовпів гніздиться крук. У гніздах крука та галки гніздяться підсоколик великий, боривітер звичайний, сиворакша.

Видові нариси деяких видів птахів антропогенних ландшафтів

Підсоколик великий (*Falco subbuteo*). Дендрофіл, орнітофаг. Нечисельний гніздовий вид. В останні роки підсоколик досить регулярно гніздиться в околицях заповідної ділянки – на залізних опорах високовольтної ЛЕП (у гніздах крука), а також у листяних насадженнях (у гніздах сірої ворони). Загалом на території стаціонару Стрільцівський степ щорічно гніздяться 1–3 пари підсоколика великого (Мороз, 2019; Мороз, Русін, 2011).

Жиле гніздо підсоколика зафіксовано 2 липня 2010 р. в околицях відділення Стрільцівський степ. Гніздо було розташоване на залізній опорі високовольтної ЛЕП, що проходить днищем і схилами балки Волковської. Гніздо – цьогорічна споруда крука знаходилося на другій горизонтальній траверсі, у куті опори. Гніздування крука на цій ділянці було невдалим.

Розміри гнізда: діаметр 60 × 70 см; діаметр лотка 23 × 21 см; діаметр лотка, сформованого підсоколиком 14 × 17 см; глибина лотка 10 см; висота гнізда 29–31 см. У гнізді виявлено 4 слабко насиджені яйця підсоколика іржаво-червоного забарвлення з бурими цятками та плямами. Розміри яєць: 40,9–42,2 × 33,5–35,0 мм, у середньому – 41,55 × 34,10 мм. Маса яєць 23,9–25,8 г, у середньому – 24,85 г.

Боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*). Склерофіл, герпетоміофаг. Звичайний вид. Регулярно гніздиться на стовпах високовольтних ЛЕП, де використовує гнізда галки та крука. Високовольтні ЛЕП нині є основними гніздовими стаціями боривітра у Стрільцівському степу. У 2013 р. вид був досить звичайним

на гніздуванні. Одна пара борівітра гніздилася на стовпах ЛЕП на території заповідної ділянки (рис. 105). Щонайменше три пари зафіксовано також на прилеглих територіях – на лінії ЛЕП від балки Волковської до села Великоцьк (загальна довжина ділянки близько 7 км).

Сич хатній (*Athene noctua*). Склерофіл, міо-ентомофаг. Звичайний осілий птах селищ в околицях Стрільцівського степу. Оселяється у старих житлових і нежитлових будівлях, на територіях тваринницьких ферм і кошар. На території старої садиби відділення Стрільцівський степ у 1970–1999 рр. постійно гніздилася одна пара сича. Ще 1–2 пари регулярно спостерігалися в охоронній зоні заповідника. Хатній сич є звичайним на гніздуванні в селі Криничне, де у квітні – травні 2009 р. зафіксовано двох територіальних самців.

У Стрільцівському степу в 2009 р. на гніздових ділянках сичі з'являлися з перших чисел квітня. У селі Криничне вокалізуючих самців сича реєстрували з першої декади квітня до першої декади липня. За даними «Літопису природи», на території старої садиби заповідника та в селі Криничне самців сича, що токували, спостерігали 25 березня 1986 р., 13 березня 1989 р., 4 березня 1998 р. У Стрільцівському степу льотних пташенят бачили біля старої садиби заповідника та в охоронній зоні в липні 1983 р., а також 28 липня 1982 р. (4 пташеняти). У селі Криничне, біля напівзруйнованої будівлі поряд з новою садибою заповідника, 30 червня 2009 р. спостерігали двох льотних пташенят хатнього сича.

Сиворакша (*Coracias garrulus*). Склерофіл, ентомофаг. Рідкісний вид. Останнім часом у Луганській області сиворакша почала заселяти лінії високовольтних ЛЕП, де використовує для гніздування гнізда галки (Ветров, 2010; Мороз, 2011в). У липні 2013 р. пара сиворакш спостерігалася на ділянці ЛЕП в охоронній зоні заповідника та поблизу заповідної ділянки (між дорогою на село Шахтар і ставком у верхів'ях р. Черепаха).

Крук (*Corvus corax*). Дендрофіл, евриффаг. Звичайний осілий, нечисленний вид. Основними гніздовими біотопами крука є високовольтні ЛЕП; окремі пари іноді гніздяться в заплавах насаджень уздовж річок і ставків.

Чисельність у 2004–2006 рр. становила 3–5 гніздових пар. Щільність гніздування 0,3–0,5 пар/10 км². У заповіднику постійно гніздиться одна пара крука.

У 2014 р. зафіксовано пару птахів, які гніздилися в заплавних насадженнях біля ставка у верхів'ях р. Черпаха (пара використувала гніздо шуліки чорного). Решта гнізд, виявлених у відділенні Стрільцівський степ, були розміщені на стовпах ЛЕП – на горизонтальних майданчиках металевих опор на висоті 6,5–14,5 м, у середньому 7,7 м. Середні розміри гнізд ($n = 8$): діаметр 61,5–65,3 см; висота 37 см. Розміри лотка ($n = 8$): діаметр 28,9–30,4 см; глибина 8,9 см. Товщина стінок чаші лотка 4,5–9,7 см.

Будівництво та ремонт гнізд крук розпочинає в першій декаді лютого. Гнізда з повними кладками знаходили 29 березня 2006 р. (5 і 6 яєць), 3 квітня 2004 р. (6 сильно насиджених яєць). Гнізда з насидженою кладкою (7 яєць) і з тижневими пташенятами знаходили 2 квітня 2004 р. У кладці 5–6 яєць. Розміри яєць ($n = 17$): $43,5\text{--}47,9 \times 31,8\text{--}35,5$ мм, у середньому $46,6 \times 33,4$ мм.

Пташенята вилуплюються, починаючи з третьої декади березня (3 квітня 2004 р. знайдено гніздо з трьома пташенятами віком 7–10 діб). Успішність розмноження ($n = 3$) 64,7%. Виліт пташенят відбувається з кінця квітня до кінця травня, інколи – на початку червня.

Оцінка схожості авіфауністичних комплексів Стрільцівського степу

Основу гніздової авіфауни Стрільцівського степу становлять представники неморального, лісостепоного, давньонеморального та давньолісостепоного фауністичних комплексів, які об'єднуються в Європейський та Євро-Китайський типи фауни. Загалом – 42 види (переважно дендрофіли).

Чисельними та різноманітними є угруповання інтразональних тропічних видів (усього 32 види, переважно лімнофіли та кампофіли), що тісно пов'язані з гніздуванням на різноманітних водоймах, болотно-лучних ділянках і в рогозово-очеретяних заростях. Досить чисельним є угруповання пустельно-гірського фауністичного комплексу (14 видів), яке складається з характерних представників гірської фауни (переважно склерофілів) і входить до так званого Номадійського типу фауни. Пустельно-степовий комплекс порівняно невеликий і складається з п'яти специфічних видів кампофілів – мешканців степових і лучних ділянок, а також агроценозів на місці степів.

У видовому та чисельному відношенні найбагатшим є угруповання орнітокомплексів деревно-чагарникових біотопів – загалом 62 види птахів (переважно дендрофіли та склерофіли).

Найбільша видова різноманітність серед деревно-чагарникових комплексів спостерігалася в орнітокомплексах заплавних лісів (45 видів) та лісосмуг (40 видів). На відміну від інших орнітологічних угруповань, орнітокомплекс високих чагарників виявився менш чисельним та різноманітним (загалом 25 видів птахів).

У порівнянні зі старими заплавними лісами долини Сіверського Дінця та байрачними лісами Донецького кряжа лісові орнітокомплекси Стрільцівського степу є дещо збідненими за видовим складом і чисельністю. У природних лісах і штучних насадженнях Стрільцівського степу відсутні на гніздуванні деякі лісові види: орел-карлик, слуква, дятел середній, мухоловки мала та білошия, горихвістка звичайна, гаїчка болотяна, повзик, підкоришник тощо.

Комплекс птахів водно-болотних біотопів Стрільцівського степу є досить чисельним і різноманітним та складається з 31 виду птахів, з яких 24 види є лімнофілами. Різноманітною є фауна синантропних орнітокомплексів (загалом 32 види, переважно дендрофіли та склерофіли).

В орнітокомплексах відкритих біотопів зафіксовано помітно нижчу видову різноманітність. Усього тут виявлено 14 видів птахів різного походження. Видове різноманіття цих комплексів (різлотравні степи, пасовища, агроценози) зазвичай складається лише з 5–6 видів.

Схожість фаун гніздових видів птахів стаціонару оцінювали за індексом Жаккара (табл. 51).

Найбільша схожість фаун спостерігається між комплексами деревно-чагарникових біотопів (коефіцієнти спільності K на рівні 13–60%), відкритих степових біотопів ($K = 14 - 57\%$) та коловодних біотопів ($K = 14 - 57\%$).

Значно відокремленими один від одного виявилися лісові та відкриті комплекси, лісові та водно-болотні комплекси, а також комплекси лісів і селітебних ландшафтів.

У третині випадків значення коефіцієнта спільності орнітокомплексів не перевищують 20% для всіх виділених типів ландшафтів, а майже в половині випадків комплекси взагалі не мають спільних видів. Це свідчить про досить високу специфічність досліджених орнітокомплексів.

Таблиця 51

Оцінка схожості авіфауністичних комплексів Стрільцівського степу (за коефіцієнтом Жакара)

	Заплавні ліси	Високі чагарники	Лісоосути та штучні насадження	Ксеро-мезофільні чагарники	Степи	Степові чагарники	Пасовища	Агроценози	Луки та заболочені ділянки	Річки	Ставки	Насадження в селищах	Будівлі та інші споруди
Заплавні ліси		42,9/21*	60,4/32	13,7/7	1,9/1	5,7/3	0	0	0	3,1/2	4,8/3	27,7/13	7,4/4
Високі чагарники	42,9/21*		51,2/22	31,0/9	5,9/2	9,1/3	3,3/1	0	0	0	2,2/1	25,0/8	0
Лісоосути та штучні насадження	60,4/32	51,2/22		17,8/8	8,5/4	8,5/4	2,2/1	0	0	1,6/1	3,4/2	22,2/10	1,9/1
Ксеро-мезофільні чагарники	13,7/7	31,0/9	17,8/8		14,3/3	26,3/5	5,5/1	0	0	0	3,0/1	12,0/3	0
Степи	1,9/1	5,9/2	8,5/4	14,3/3		57,1/8	41,7/5	14,3/2	10,0/2	6,3/2	0	0	0
Степові чагарники	5,7/3	9,1/3	8,5/4	26,3/5	57,1/8		30,8/4	14,3/2	10,0/2	3,0/1	3,2/1	0	0
Пасовища	0	3,3/1	2,2/1	5,5/1	41,7/5	30,8/4		22,2/2	0	0	0	0	0
Агроценози	0	0	0	0	14,3/2	14,3/2	22,2/2		14,3/2	0	0	0	0
Луки та заболочені ділянки	0	0	0	0	10,0/2	10,0/2	0	14,3/2		30,8/8	14,3/4	0	0
Річки	3,1/2	0	1,6/1	0	6,3/2	3,0/1	0	0	30,8/8		57,1/16	0	2,9/1
Ставки	4,8/3	2,2/1	3,4/2	3,0/1	0	3,2/1	0	0	14,3/4	57,1/16	0	0	3,0/1
Насадження в селищах	27,7/13	25,0/8	22,2/10	12,0/3	0	0	0	0	0	0	0		12,0/3
Будівлі та інші споруди	7,4/4	0	1,9/1	0	0	0	0	0	0	2,9/1	3,0/1	12,0/3	

Умовні позначки: * – в знаменнику види птахів, що виявилися спільними для досліджених комплексів.

Про своєрідність орнітокомплексів також свідчить наявність у їх складі специфічних стенотопних видів. Загалом у гніздовому угрупованні відділення 25 видів (24%) виявилися стенотопними (табл. 51, 52). Найбільше стенотопних видів зафіксовано в окремих інтразональних комплексах птахів (переважно лімнофіли та склерофіли): у будівлях (7 видів, 53,8%) і на ставках (4 види, 19%), а також у комплексі заплавної насаджень (4 види, 8,9%). У більшості орнітокомплексів стенотопних видів дуже мало (1–2 на комплекс), а приблизно в третині комплексів стенотопні види не зафіксовані зовсім.

Таблиця 52

**Розподіл стенотопних та евритопних видів птахів
в орнітокомплексах стаціонару Стрільцівський степ
станом на 2014 р.**

Типи комплексів	Всього видів	Стенотопні види	Евритопні види, що займають		
			2 біотопи	3 біотопи	4 біотопи чи більше
Заплавні ліси	45	4	10	16	15
Високі чагарники	25	–	2	10	13
Лісосмуги	40	1	12	12	15
Ксеро-мезофільні чагарники	13	–	3	2	8
Степи	11	–	3	3	5
Степові чагарники	11	1	3	1	6
Пасовища	6	–	1	2	3
Агроценози	5	–	2	2	1
Крейдяні та глинисті обриви	5	2	1	2	–
Луки та заболочені ділянки	11	–	5	5	1
Річки	23	2	11	8	2
Ставки	21	4	9	6	2
Насадження в селищах	15	1	1	4	9
Пустирі	3	1	–	2	–
Будівлі та споруди	13	7	–	4	2
Лінії ЛЕП	7	2	3	–	2

Відділення Трьохізбенський степ

Еколого-географічна структура орнітофауни Трьохізбенського степу в гніздовий період

Птахи відділення ЛПЗ «Трьохізбенський степ» у географо-генетичному відношенні належать до п'яти типів фаун, виділених Б. К. Штегманом (1938). Ядро фауни гніздових видів становлять птахи Транспалеарктичного та Європейського типів фаун (по 38 видів кожного типу, загалом 76 видів). Помітно поступаються їм за чисельністю представники Середземноморського (3 види), Монгольського (2 види) та Китайського (2 види) типів фауни. На території стаціонару відсутні птахи Сибірського типу фауни.

Гніздова авіфауна Трьохізбенського стаціонару є складною та різноманітною. Її основу становлять представники неморального (18 видів, 21%) і лісостепоного (16 видів, 19%) фауністичних комплексів, що разом об'єднуються в Європейський тип фауни, а також близькі за походженням представники давньонеморального (11 видів, 13%) і давньолісостепоного (3 види, 4%) комплексів, які входять до Європейсько-Китайського типу фауни. Загалом це 48 видів, зафіксованих на гніздуванні, що разом утворюють потужне ядро типових мешканців широколистяних лісів.

Досить чисельним є угруповання пустельно-гірського фауністичного комплексу (13 видів, 16%), яке складається з характерних представників гірської фауни (переважно склерофілів, птахів-норників, мешканців піщаних кар'єрів та урвищ, а також різноманітних антропогенних споруд). Пустельно-степовий комплекс відділення є незначним і включає лише три специфічні види кампофілів (5%) – мешканців піщаних степових масивів надзаплавних терас, лучних ділянок і пустирів.

Угруповання інтразональних тропічних (8 видів, 10%), алювіальних (2 види, 2%) та лиманних видів (2 види, 2%), переважно лімнофілів і кампофілів, пов'язані з ярами, антропогенними спорудами, різними типами насаджень, а також з нечисленними водоймами та заростями вздовж них. Нечисельна північна бореальна група птахів складається лише з чотирьох різних за походженням видів (5%). Субсередземноморське угруповання також незначне й представлене трьома дендрофільними видами, пов'язаними з деревно-чагарниковою рослинністю (4%).

За результатами досліджень 2010–2012 рр. сучасна орнітофауна відділення «Трьохізбенський степ» та прилеглих територій (далі – Трьохізбенський степ) налічує 83 види птахів, зафіксованих на гніздуванні або таких, що ймовірно гніздилися (табл. 53).

Таблиця 53

**Видовий склад та екологічна структура орнітофауни
Трьохізбенського степу у 2010–2012 рр.**

№ з/п	Види птахів	Оцінка чисельності	Екологічні угруповання	Фауністичні комплекси	Основні гніздові стації
1	2	3	4	5	6
1	<i>Coturnix coturnix</i> (L., 1758) – перепілка*	С	К	ТР	6, 7
2	<i>Perdix perdix</i> (L., 1758) – куріпка сіра*	С	Д	ЛС	3, 5
3	<i>Phasianus colchicus</i> L., 1758 – фазан*	С	Д	ТР	3, 5
4	<i>Anas platyrhynchos</i> (L., 1758) – крижень*	Р	Л	БР	8
5	<i>Tadorna ferruginea</i> (Pall., 1764) – огар*	Р	Л	ЛМ	8
6	<i>Columba livia</i> (Gmelin, JF, 1789) – голуб сизий	СС	С	ПГ	12
7	<i>Columba palumbus</i> L., 1758 – припугень*	С	Д	ЛС	1, 2, 3, 4
8	<i>Streptopelia turtur</i> (L., 1758) – горлиця звичайна*	С	Д	ЛС	1, 2, 3
9	<i>Streptopelia decaocto</i> (Frisvald, 1838) – горлиця садова	С	Д	ТР	10
10	<i>Caprimulgus europaeus</i> L., 1758 – дрімлюга	С	Д	ЛС	1, 2, 3, 4
11	<i>Arus arus</i> (L., 1758) – серпокрилець чорний	С	С	ПГ	12
12	<i>Cuculus canorus</i> L., 1758 – зозуля*	С	Д/Л	ТР	1, 2, 4
13	<i>Crex crex</i> (L., 1758) – деркач*	С	К	АЛ	7
14	<i>Ciconia ciconia</i> (L., 1758) – лелека білий	Р	Д	ЛС	12
15	<i>Scolorax rusticola</i> L., 1758 – слуква	РР	Д	ДНМ	1?

Продовження таблиці 53

1	2	3	4	5	6
16	<i>Astur gentilis</i> (L., 1758) – яструб великий*	С	Д	ДНМ	1, 4
17	<i>Buteo buteo</i> (L., 1758) – канюк звичайний*	СС	Д	ДЛС	1, 2, 3, 4
18	<i>Hieraaetus pennatus</i> – орел-карлик*	Р	Д	ЛС	1
19	<i>Milvus migrans</i> (Bodd., 1783) – шуліка чорний	Р	Д	ТР	1?
20	<i>Athene noctua</i> (Scop., 1769) – сич хатній*	С	С	ПГ	ПГ
21	<i>Otus scops</i> (L., 1758) – совка*	РР	Д	НМ	2, 3
22	<i>Asio otus</i> (L., 1758) – сова вухата*	РР	Д	ДЛС	2, 3
23	<i>Strix aluco</i> L., 1758 – сова сіра	РР	Д	ДНМ	1, 2
24	<i>Uroa eops</i> L., 1758 – одуд*	С	С	ТР	1, 2, 3, 12
25	<i>Merops apiaster</i> L., 1758 – бджолоїдка*	С	С	ПГ	8
26	<i>Junco torquilla</i> L., 1758 – крутиголовка*	С	Д	ДНМ	2, 3
27	<i>Picus canus</i> Gmelin, 1788 – жовна сива*	Р	Д	ДНМ	1, 2
28	<i>Dendrocopos major</i> (L., 1758) – дятел великий*	С	Д	ДНМ	1, 2, 3, 4
29	<i>Dryobates minor</i> (L., 1758) – дятел малий*	С	Д	ДНМ	2
30	<i>Dendrocopos syriacus</i> (Nempr. et Ehrenberg, 1833) – дятел сирійський*	С	Д	СР	3, 10
31	<i>Falco tinnunculus</i> (L., 1758) – боривітер звичайний*	РР	С	ТР	2,3,13,?
32	<i>Alauda arvensis</i> L., 1758 – жайворонек польовий*	ССС	К	ПС	6, 7
33	<i>Galerida cristata</i> (L., 1758) – жайворонек чубатий, посмітюха	С	К	ПС	6, 11
34	<i>Lullia arborea</i> (L., 1758) – жайворонек лісовий	СС	Д	ЛС	2, 4, 5, 6

1	2	3	4	5	6
35	<i>Anthus campestris</i> (L., 1758) – щеврик польовий	С	К	ПС	6
36	<i>Anthus trivialis</i> (L., 1758) – щеврик лісовий*	С	Д	ЛС	1, 2, 3, 4
37	<i>Motacilla alba</i> L., 1758 – плиска біла*	С	Л	БР	9, 12
38	<i>Motacilla flava</i> L., 1758 – плиска жовта*	С	К	БР	7
39	<i>Riparia riparia</i> (L., 1758) – ластівка берегова	С	С	ПГ	8
40	<i>Delichon urbica</i> (L., 1758) – ластівка міська	С	С	ПГ	12
41	<i>Hirundo rustica</i> L., 1758 – ластівка сільська	СС	С	ПГ	12
42	<i>Lanius collurio</i> L., 1758 – сорокопуд терновий*	СС	Д	ЛС	1, 2, 5
43	<i>Lanius minor</i> Gmelin, 1788 – сорокопуд чорнолобий*	Р	Д	ЛС	2, 3, 10
44	<i>Erithacus rubecula</i> (L., 1758) – вільшанка*	СС	Д	НМ	1
45	<i>Ficedula albicollis</i> (Temm., 1815) – мухоловка білошия	СС	Д	НМ	1
46	<i>Luscinia luscinia</i> (L., 1758) – соловейко східний*	С	Д	НМ	1, 2, 3, 5, 10
47	<i>Muscicapa striata</i> (Pall., 1764) – мухоловка сіра*	СС	Д	НМ	1, 2, 3, 4, 10, 12
48	<i>Oenanthe oenanthe</i> (L., 1758) – кам'янка звичайна	С	С	ПГ	12
49	<i>Phoenicurus ochruros</i> (Gmelin, 1774) – горихвістка чорна	С	С	ПГ	12
50	<i>Phoenicurus phoenicurus</i> (L., 1758) – горихвістка звичайна	Р	Д	НМ	4
51	<i>Saxicola rubetra</i> (L., 1758) – трав'янка лучна*	СС	К	АЛ	6, 7
52	<i>Saxicola torquata</i> (L., 1766) – трав'янка чорноголова*	СС	К	ТР	6, 7, 11
53	<i>Turdus merula</i> L., 1758 – дрізд чорний*	СС	Д	НМ	1, 2, 3, 5, 10
54	<i>Turdus philomelos</i> Brehm., 1831 – дрізд співочий*	СС	Д	НМ	1, 2, 3, 4, 5

Продовження таблиці 53

1	2	3	4	5	6
55	<i>Oriolus oriolus</i> (L., 1758) – вивільга*	С	Д	НМ	1, 2, 3, 4, 10
56	<i>Cyanistes caeruleus</i> L., 1758 – синиця блакитна*	СС	Д	НМ	1, 2, 10
57	<i>Parus major</i> L., 1758 – синиця велика*	ССС	Д	НМ	1, 2, 3, 4, 10
58	<i>Poecile palustris</i> L., 1758 – гаїчка болотяна	С	Д	ДНМ	1, 3
59	<i>Certhia familiaris</i> L., 1758 – підкоришник звичайний	Р	Д	ДНМ	1
60	<i>Sitta europaea</i> L., 1758 – повзик	С	Д	ДНМ	1
61	<i>Corvus corax</i> L., 1758 – крук*	Р	Д	БР	4, 13
62	<i>Corvus cornix</i> L., 1758 – ворона сіра*	С	Д	ЛС	1, 2, 3, 10
63	<i>Corvus monedula</i> L., 1758 – галка*	С	С	ПГ	13
64	<i>Garrulus glandarius</i> (L., 1758) – сойка*	С	Д	ДНМ	1, 2, 3, 4, 10
65	<i>Pica pica</i> (L., 1758) – сорока*	С	Д	ДЛС	3, 5, 10
66	<i>Sturnus vulgaris</i> L., 1758 – шпак звичайний*	СС	С	ПГ	1, 2, 3, 10, 12, 13
67	<i>Sylvia atricapilla</i> (L., 1758) – кропив'янка чорноголова*	СС	Д	НМ	1, 3, 4
68	<i>Sylvia borin</i> (Bodd., 1783) – кропив'янка садова*	С	Д	НМ	1, 3
69	<i>Sylvia nisoria</i> (Bechst., 1795) – кропив'янка рябгрудка*	С	Д	СР	2, 5, 10
70	<i>Sylvia communis</i> (Litham, 1787) – кропив'янка сіра*	СС	Д	СР	2, 3, 4, 5, 10
71	<i>Sylvia curruca</i> (L., 1758) – кропив'янка прудка*	С	Д	НМ	2, 5, 10
72	<i>Hippolais icterina</i> (Vieillot, 1817) – берестянка звичайна*	С	Д	НМ	1, 2
73	<i>Phylloscopus collybita</i> (Vieillot, 1817) – вівчарик-ковалик*	С	Д	НМ	1, 2, 3, 4, 10
74	<i>Phylloscopus sibilatrix</i> (Bechst., 1793) – вівчарик жовтобровий	Р	Д	НМ	4

1	2	3	4	5	6
75	<i>Acanthis cannabina</i> (L., 1758) – коноплянка*	С	Д	ЛС	2, 5, 10
76	<i>Carduelis carduelis</i> (L., 1758) – щиглик*	С	Д	ЛС	1, 2, 3, 10
77	<i>Chloris chloris</i> (L., 1758) – зеленяк*	С	Д	ЛС	1, 2, 3, 4, 5, 10
78	<i>Coccothraustes coccothraustes</i> (L., 1758) – костогриз*	С	Д	ДНМ	1, 2, 3
79	<i>Fringilla coelebs</i> L., 1758 – зяблик*	ССС	Д	НМ	1, 2, 3, 4, 10
80	<i>Passer domesticus</i> (L., 1758) – горобець хатній	С	С	ПГ	10, 12, 13
81	<i>Passer montanus</i> (L., 1758) – горобець польовий*	ССС	С	ПГ	2, 10, 12, 13
82	<i>Emberiza citrinella</i> L., 1758 – вівсянка звичайна*	С	Д	ЛС	1, 2, 3, 4, 5
83	<i>Emberiza hortulana</i> L., 1758 – вівсянка садова*	С	Д	ЛС	4, 5, 6

Умовні позначки: РР – рідкісний вид; Р – нечисельний; С – звичайний; СС – багаточисельний; ССС – дуже багаточисельний; К – дендрофіли; К – кампофіли; С – склерофіти; Л – лімнофіли; НМ – європейський неморальний комплекс; ЛС – європейський лісостеповий комплекс; ДНМ – давньонеморальний комплекс; ДЛС – давньолісостеповий комплекс; ПГ – пустельно-гірський комплекс; ПС – пустельно-степовий комплекс; ТР – тропічний комплекс; АЛ – алювіальний комплекс; ЛМ – лиманний комплекс; БР – бореальний комплекс; СР – середземноморський комплекс. * – види птахів, що зареєстровані на гніздуванні на території заповідної ділянки; 1 – вологі вільхово-березові-осикові кілки; 2 – тополеві кілки в еріках; 3 – лісосмуги та штучні насадження; 4 – соснові насадження; 5 – чагарникові угруповання; 6 – псамофітні злакові степи; 7 – луки мезофільні (засолені та ін.); 8 – штучні та природні озера та прибережна коловодна рослинність; 9 – яри, піщані обриви та кар'єри; 10 – насадження в селищах; 11 – пустирі та зарості рудеральної рослинності біля селищ; 12 – стіни та ніші будівель; 13 – опори високовольних ЛЕП; ? – гніздування можливе.

Найбільш чисельними серед птахів, зафіксованих у гніздовий період, традиційно є представники ряду Горобцеподібні – 52 види (62,7% від загальної кількості гніздових видів). Досить чисельними є також представники рядів Голубоподібні (4 види, 4,8%), Яструбоподібні (4 види, 4,8%), Совоподібні (4 види, 4,8%), Дятлоподібні (5 видів, 6,0%). Ряди Куроподібні та Гусеподібні зафіксовано відповідно 3 (3,7%) і 2 (2,4%) види. Інші ряди (Дрімлюгоподібні, Серпокрильцеподібні, Зозулеподібні, Лелекоподібні, Журавлеподібні, Сивкоподібні, Сиворакшоподібні, Гомраєподібні (підряд Одувові), Соколоподібні) представлені одним видом кожен (загалом 9 видів, 10,8%).

На території дослідженого стаціонару представлені птахи різних екологічних угруповань. Значно переважають представники дендрофільного комплексу (57 видів), також досить чисельними є склерофіли (15 видів) (рис. 33).

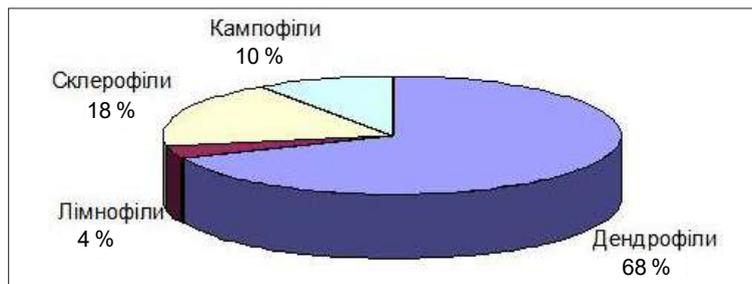

Рис. 33. Екологічна структура гніздового населення птахів стаціонару Трьохізбенський степ

У видовому різноманітті переважають птахи деревно-чагарникових біотопів, головним чином дендрофіли. Загалом зафіксовано 59 видів цієї групи, що становить 71,1 % гніздової авіфауни. Досить чисельним є угруповання склерофілів (15 видів, 18,1 %), які знаходять на території стаціонару значну кількість місць для гніздування – як природного, так і антропогенного походження (дупла, глинисті обриви та кар’єри, будівлі, опори ЛЕП).

Кількість видів комплексів відкритих ділянок є відносно невеликою. Загалом тут зафіксовано 10 видів (12 % гніздової авіфауни), переважно кампофілів – специфічних мешканців піщаних масивів надзаплавних терас і лучних ділянок. Водно-прибережне (лімнофільне) угруповання птахів є дуже нечисленним і складається лише з трьох видів (3,6 %), що зумовлено насамперед малою кількістю водойм на території стаціонару та їх незначною площею.

Основу гніздової авіфауни Трьохізбенського стаціонару формують представники неморального (18 видів, 21%) і лісостепового (16 видів, 19%) фауністичних комплексів, що разом утворюють Європейський тип фауни, а також близькі за походженням представники давньонеморального (11 видів, 13%) і давньолісостепового (3 види, 4%) комплексів, які входять до Європейсько-Китайського типу фауни (рис. 35). Загалом ці 48 видів, зафіксованих на гніздуванні, формують ядро типових мешканців широколистяних лісів.

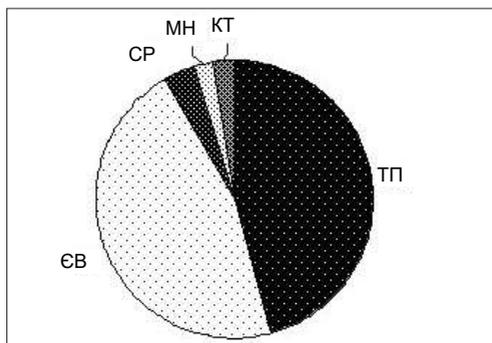

Рис. 34. Географо-генетична структура гніздової авіфауни стаціонару Трьохізбенський степ (за Б. К. Штегманом, 1938):

ТП – Транспалеарктичний тип фауни; ЄВ – Європейський тип; СР – Середземноморський тип; МН – Монгольський тип; КТ – Китайський тип

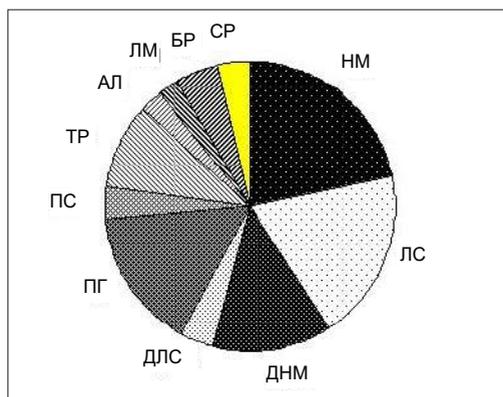

Рис. 35. Географо-генетична структура гніздової авіфауни стаціонару Трьохізбенський степ

(фауністичні комплекси за шкалою В. П. Беліка (2000)):

НМ – неморальний комплекс; ЛС – лісостеповий комплекс; ДНМ – давньонеморальний комплекс; ДЛС – давньолісостеповий комплекс; ПГ – пустельно-гірський комплекс; ПС – пустельно-степовий комплекс; ТР – тропічний комплекс; АЛ – алювіофільний комплекс; ЛМ – лиманний комплекс; БР – бореальний комплекс; СР – субсередземноморський комплекс

Досить чисельним є угруповання пустельно-гірського фауністичного комплексу (13 видів, 16%), представлене переважно склерофілами – мешканцями дупел, піщаних кар'єрів, урвищ та різноманітних антропогенних споруд. Пустельно-степовий комплекс дослідженого регіону є незначним і включає лише три специфічні види кампофілів (5%) – мешканців піщаних степових масивів надзаплавних терас, лучних ділянок і пустирів.

Угруповання інтразональних тропічних (8 видів, 10%), алювіальних (2 види, 2%) та лиманних видів (2 види, 2%), переважно лімнофілів і кампофілів, пов'язані з ярами, антропогенними спорудами, різними типами насаджень, а також з нечисленними водоймами та заростями вздовж них.

Нечисельна північна бореальна група птахів представлена чотирма різними за походженням видами (5%). Субсередземноморське угруповання також є незначним і включає три дендрофільні види, пов'язані з деревно-чагарниковою рослинністю (4%).

Орнітокомплекси деревно-чагарникових біотопів

Біотопи, характерні для Трьохізбенського степу, можна об'єднати у п'ять груп: 1 – деревно-чагарникові; 2 – відкриті; 3 – водні та коловодні; 4 – яри, піщані обриви та кар'єри; 5 – антропогенні.

Деревно-чагарникова рослинність стаціонару включає вологі вільхово-березово-осикові кілки, тополеві насадження в еріках, лісосмуги та чагарники.

Деревно-чагарникові біотопи стаціонару «Трьохізбенський степ» загалом заселяють 59 видів птахів (табл. 54). Із них на території відділення ЛПЗ «Трьохізбенський степ» зафіксовано 48 видів, що гніздяться або ймовірно гніздяться. Переважну більшість становлять птахи-дендрофіли (55 видів, 93,2%).

За типом гніздування в деревно-чагарникових біотопах переважають птахи, що гніздяться в кронах дерев (21 вид) і в дуплах (18 видів). Переважно це представники неморального, давньонеморального та лісостепового фауністичних комплексів (табл. 54). Значна кількість видів гніздиться також у підрослі та підліску (9 видів), а також на землі (11 видів).

За типом живлення в деревно-чагарникових біотопах істотно домінують птахи-ентомофаги – загалом 35 видів. Більшість із них є представниками неморального, давньонеморального та

лісостепового комплексів і характеризуються як звичайні або чисельні на гніздуванні (табл. 54). Крім того, тут представлені фітофаги (8 видів) і хижі птахи (7 видів).

Таблиця 54

Видовий склад орнітокомплексів деревно-чагарникових біотопів стаціонару Трьохізбенський степ у 2010–2012 рр.

Види птахів	Тип гніздування	Тип живлення	Вологі вільно-березово-осикові кілки	Тополеві кілки в еріках	Штучні листяні насадження	Соснові посадки	Чагарникові угруповання
1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Perdix perdix</i>	З	Ф-Е	-	-	+	-	+
<i>Phasianus colchicus</i>	З	Ф-Е	-	-	+	-	+
<i>Columba palumbus</i>	К	Ф	+	+	+	+	-
<i>Streptopelia turtur</i>	К	Ф	+	+	+	-	-
<i>Caprimulgus europaeus</i>	З	Е	+	+	+	+	-
<i>Scolopax rusticola</i>	З	Е	+	-	-	-	-
<i>Cuculus canorus</i>	П	Е	+	+	-	+	-
<i>Astur gentilis</i>	К	Х	+	-	-	+	-
<i>Buteo buteo</i>	К	Х	+	+	+	+	-
<i>Hieraaetus pennatus</i>	К	Х	+	-	-	-	-
<i>Milvus migrans</i>	К	Х	+?*	-	-	-	-
<i>Otus scops</i>	Д	Е	-	+?	+?	-	-
<i>Asio otus</i>	К	Х	-	+?	+	-	-
<i>Strix aluco</i>	Д	Х	+	+?	-	-	-
<i>Upupa epops</i>	Д	Е	+	+	+	-	-
<i>Junx torquilla</i>	Д	Е	-	+	+	-	-
<i>Picus canus</i>	Д	Е	+	+	-	-	-
<i>Dendrocopos major</i>	Д	Е	+	+	+	+	-
<i>Dryobates minor</i>	Д	Е	-	+	-	-	-
<i>Dendrocopos syriacus</i>	Д	Е	-	-	+	-	-
<i>Falco tinnunculus</i>	К	Х	-	+?	+?	-	-
<i>Lullula arborea</i>	З	Ф-Е	-	+	-	+	+
<i>Anthus trivialis</i>	З	Е	+	+	+	+	-
<i>Lanius collurio</i>	П	Е	+	+	-	-	+
<i>Lanius minor</i>	П	Е	-	+	+	-	-
<i>Erithacus rubecula</i>	К	Е	+	-	-	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Ficedula albicollis</i>	Д	Е	+	-	-	-	-
<i>Luscinia luscinia</i>	З	Е	+	+	+	-	+
<i>Muscicapa striata</i>	Д	Е	+	+	+	+	-
<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	Д	Е	-	-	-	+	-
<i>Turdus merula</i>	К	Е	+	+	+	-	+
<i>Turdus philomelos</i>	К	Е	+	+	+	+	+
<i>Oriolus oriolus</i>	К	Е	+	+	+	+	-
<i>Cyanistes caeruleus</i>	Д	Е	+	+	-	-	-
<i>Parus major</i>	Д	Е	+	+	+	+	-
<i>Poecile palustris</i>	Д	Е	+	-	+	-	-
<i>Certhia familiaris</i>	Д	Е	+	-	-	-	-
<i>Sitta europaea</i>	Д	Е	+	-	-	-	-
<i>Corvus corax</i>	К	ЕВ	-	-	-	+	-
<i>Corvus cornix</i>	К	ЕВ	+	+	+	-	-
<i>Garrulus glandarius</i>	К	Ф-Е	+	+	+	+	-
<i>Pica pica</i>	К	ЕВ	-	-	+	-	+
<i>Sturnus vulgaris</i>	Д	Е	+	+	+	-	-
<i>Sylvia atricapilla</i>	П	Е	+	-	+	+	-
<i>Sylvia borin</i>	П	Е	+	-	+	-	-
<i>Sylvia nisoria</i>	П	Е	-	+	-	-	+
<i>Sylvia communis</i>	П	Е	-	+	+	+	+
<i>Sylvia curruca</i>	П	Е	-	+	-	-	+
<i>Hippolais icterina</i>	К	Е	+	+	-	-	-
<i>Phylloscopus collybita</i>	З	Е	+	+	+	+	-
<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	З	Е	-	-	-	+	-
<i>Acanthis cannabina</i>	П	Ф	-	+	-	-	+
<i>Carduelis carduelis</i>	К	Ф	+	+	+	-	-
<i>Chloris chloris</i>	К	Ф	+	+	+	+	+
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	К	Ф	+	+	+	-	-
<i>Fringilla coelebs</i>	К	Ф-Е	+	+	+	+	-
<i>Passer montanus</i>	Д	Ф	-	+	-	-	-
<i>Emberiza citrinella</i>	З	Ф-Е	+	+	+	+	+
<i>Emberiza hortulana</i>	З		-	-	-	+	+
Загалом	-	-	39	40	35	23	15

Умовні позначки: К – птахи що гніздяться в кронах дерев; Д – птахи що гніздяться в дуплах; П – птахи що гніздяться в ярусі підросту та підліску; З – птахи що гніздяться на землі; Х – хижакі; Е – ентомофаги; Ф-Е – фіто-ентомофаги; Ф – фітофаги; Е – еврифаги; ?* – гніздування тільки передбачається.

Орнітокомплекс вологих вільхово-березово-осикових кілків

Загалом у цьому біотопі на гніздуванні зафіксовано 39 видів птахів, що належать до 8 рядів (табл. 54). Переважають представники ряду Горобцеподібних (усього 26 видів). У цілому орнітокомплекс вологих вільхово-березово-осикових кілків є збідненим варіантом орнітокомплексу заплавних дібров долини Сіверського Дінця. У кілках Трьохізбенського степу не зафіксовано на гніздуванні деякі види, характерні для заплавних лісів, зокрема осоїда, яструба малого, орлана-білохвоста, совку, дятла середнього, мухоловку малу тощо.

Орнітофауна вологих кілків виявилася досить специфічною. Серед птахів, зафіксованих у цьому біотопі, 7 видів (8,9%) виявлені на гніздуванні виключно у вологих кілках. Загалом у кілках зафіксовано 37 видів птахів дендрофільного комплексу (94,9%), а також 2 види склерофілів (5,1%), що гніздяться в дуплах (одуд, шпак звичайний). За географо-генетичним походженням дендрофільні птахи кілків належать переважно до неморального, давньо-неморального, лісостепового та давньолісостепового фауністичних комплексів (усього 35 видів) (рис. 36).

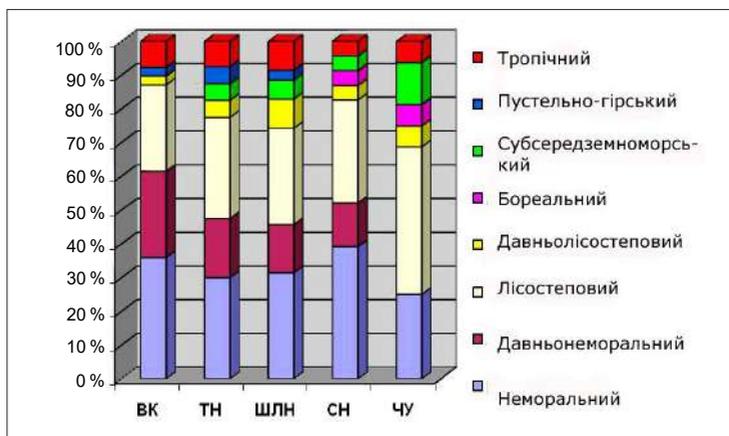

Рис. 36. Географо-генетична структура орнітокомплексів деревно-чагарникових біотопів Трьохізбенського степу:

БК – вологі вільхово-березово-осикові кілки; *ТН* – тополеві насадження в ериках; *ШЛН* – штучні листяні насадження; *СН* – соснові насадження; *ЧУ* – чагарникові угруповання

У вологих кілках Трьохізбенського степу постійно гніздяться птахи, характерні для заплавних лісів долини Сіверського Дінця: орел-карлик, яструб великий, канюк звичайний, горлиця звичайна, жовна сива, дятел великий, вивільга, кропив'янка садова та чорноголова, вівчарик-ковалик, мухоловки білошия та сіра, вільшанка, дрозди чорний і співочий, соловейко східний, синиці велика та блакитна, гаїчка болотяна, повзик, підкоришник звичайний, зяблик, зеленьяк, щиглик, костогриз, вівсянка звичайна тощо.

Пустельно-гірські та тропічні за походженням птахи становлять дуже незначну частку орнітокомплексу – лише 4 види, переважно склерофіли.

Орнітокомплекс осокорників у еріках

На відміну від інших орнітологічних угруповань, населення гніздових птахів тополевих кілків є одним із найбільш різноманітних. Загалом у тополевих лісах зафіксовано на гніздуванні 40 видів птахів, що належать до 8 рядів (домінують горобцеподібні – 26 видів). У осокових лісах заповідника зафіксовано 39–40 видів птахів (табл. 54).

Практично всі птахи, виявлені в цьому біотопі, належать до дендрофільного комплексу (37 видів, 92,5%); крім того, тут гніздяться 3 види склерофілів. За географо-генетичним походженням птахи осокових кілків, як і представники вільхово-березово-осикових кілків, належать переважно до неморального, давньонеморального, лісостепового та давньолісостепового фауністичних комплексів (усього 33 види). Інші 7 видів птахів належать до пустельно-гірського, субсередземноморського та тропічного комплексів (рис. 36).

За даними обліків птахів у 2011–2012 рр. у осокових кілках переважали представники лісостепового комплексу: горлиця звичайна, сорокопуд терновий, соловейко східний, кропив'янка рябогруда, щиглик, зеленьяк, костогриз, що може свідчити про оптимальність цього типу біотопу для зазначених видів у регіоні. Також численними були окремі види, що гніздяться в дуплах, зокрема одуд, крутиголовка, дятел великий, шпак звичайний (табл. 55).

**Щільність населення птахів в осокорниках стаціонару
Трьохізбенський степ (пар/км²) в 2011–2012 рр.**

Вид	2011	2012
<i>Columba palumbus</i>	1,0	–
<i>Streptopelia turtur</i>	5,0	15,0
<i>Cuculus canorus</i>	1,7	–
<i>Upupa epops</i>	5,0	20,0
<i>Jynx torquilla</i>	5,0	35,0
<i>Picus canus</i>	–	10,0
<i>Dendrocopos major</i>	–	25,0
<i>Dryobates minor</i>	–	5,0
<i>Lullula arborea</i>	–	10,0
<i>Lanius collurio</i>	33,3	96,5
<i>Luscinia luscinia</i>	10,0	45,0
<i>Muscicapa striata</i>	16,7	95,0
<i>Turdus merula</i>	10,0	60,0
<i>Turdus philomelos</i>	6,7	50,0
<i>Parus major</i>	16,7	80,0
<i>Oriolus oriolus</i>	10,0	35,0
<i>Sturnus vulgaris</i>	23,3	80,0
<i>Sylvia nisoria</i>	26,7	20,0
<i>Hippolais icterina</i>	–	40,0
<i>Carduelis carduelis</i>	3,3	160,0
<i>Chloris chloris</i>	53,3	178,0
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	6,7	45,0
<i>Fringilla coelebs</i>	20,0	145,0
<i>Passer montanus</i>	23,3	30,0
<i>Emberiza citrinella</i>	6,7	40,0

Орнітокомплекс штучних листяних насаджень

У лісосмугах Трьохізбенського степу загалом зафіксовано 35 видів птахів, що належать до 8 рядів. До ряду Горобцеподібних належить більшість видів – усього 23 (65,7%). Інші ряди представлені лише 1–3 видами (табл. 54).

В екологічному відношенні більшість птахів, виявлених у лісосмугах, є дендрофілами (32 види). Крім того, тут зафіксовано 3 види склерофілів (боривітер звичайний, шпак звичайний, одуд),

які гніздяться в дуплах або використовують для гніздування гнізда інших птахів (хижих і воронових).

Більшість птахів лісосмуг за географо-генетичним походженням належать до неморального та лісостепоного фауністичних комплексів – загалом 21 вид (60%). Також досить чисельними є представники давньонеморального комплексу (5 видів). Інші фауністичні комплекси представлені лише 1–3 видами (рис. 36).

Орнітокомплекс соснових насаджень

У соснових насадженнях Трьохізбенського степу гніздяться 23 види птахів, що належать до 6 рядів. Переважають представники ряду Горобцеподібних – 17 видів (73,9%) (табл. 54).

В екологічному відношенні практично всі птахи, зафіксовані в соснових насадженнях, є дендрофілами. За географо-генетичним походженням більшість дендрофільних птахів соснових насаджень належать до неморального, давньонеморального, лісостепоного та давньолісостепоного фауністичних комплексів – загалом 20 видів (86,9%) (рис. 36).

У соснових насадженнях стаціонару на гніздуванні домінували жайворонок лісовий, щеврик лісовий, синиця велика, зяблик. У 2012 р. в молодих соснових насадженнях відділення Трьохізбенський степ були зафіксовані переважно лісостепові види, деякі з яких не є типовими для соснових біотопів. Серед птахів найбільш чисельними виявилися щеврик лісовий, вівчарик-ковалик, зяблик, вівсянки садова та звичайна. Субдомінантами були дрізд співочий і кропив'янка сіра (табл. 56).

Таблиця 56

Кількісна характеристика населення птахів у молодих соснових насадженнях відділення ЛПЗ Трьохізбенський степ 20.06.2012 р., довжина маршруту, 1,17 км

Вид	Кількість пар/км ²	Кількість ос./км ²
1	2	3
<i>Columba palumbus</i>	11,1	11,1
<i>Cuculus canorus</i>	5,1	5,1
<i>Anthus trivialis</i>	85,5	85,5
<i>Turdus philomelos</i>	28,2	28,2

1	2	3
Oriolus oriolus	8,5	8,5
Parus major	4,7	4,7
Corvus cornix	0,9	0,9
Garrulus glandarius	8,5	17,1
Sylvia communis	25,6	25,6
Sylvia atricapilla	8,5	8,5
Phylloscopus collybita	76,9	76,9
Phylloscopus sibilatrix	8,5	8,5
Chloris chloris	8,5	17,1
Coccothraustes coccothraustes	2,7	2,7
Fringilla coelebs	85,5	153,8
Emberiza citrinella	68,4	76,9
Emberiza hortulana	76,9	76,9

Орнітокомплекс заростей чагарників

Для орнітокомплексу чагарникових угруповань характерні 15 видів птахів (усі – дендрофіли), що належать до 2 рядів: Куроподібних (2 види) та Горобцеподібних (13 видів).

У географо-генетичному відношенні серед птахів переважають представники лісостепового та неморального фауністичних комплексів – загалом 10 видів (66,7%).

За типом гніздування в чагарникових заростях домінують види, що гніздяться на землі (6 видів), а також на рівні підросту і підліску (5 видів).

У чагарникових заростях звичайними на гніздуванні є куріпка сіра, фазан, сорокопуд терновий, сорока, кропив'янки сіра, прудка та рябогруда, коноплянка, вівсянка садова. Для заростей чагарникових верб (шелюги) характерні жайворонок лісовий, сорокопуд терновий, кропив'янки сіра та рябогруда, соловейко східний, дрізд співочий, дрізд чорний, вівсянка звичайна. Для чагарників у селах характерні сорока, кропив'янки прудка та рябогруда, коноплянка.

Видові нариси деяких птахів деревно-чагарникових біотопів

Куріпка сіра (*Perdix perdix*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний, але нечисленний осілий птах лісостепових ділянок заповідника,

заростей чагарників, узлісь лісосмуг та кілкових лісів. 28.04.2010 р. у південній частині заповідника зафіксовано 1 пару куріпки на 2,5 км маршруту.

Фазан (*Phasianus colchicus*). Пойофід, фітофаг. Звичайний осілий птах. Тримається заростей чагарників, днищ ериків і лісосмуг. Більшість спостережень зафіксовано в південній та східній частинах заповідника, а також у прилеглих селах.

Дрімлюга (*Caprimulgus europaeus*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид ділянок піщаних кучугур із шелюгою, узлісь кілків та лісосмуг. У травні – червні 2010 р. чисельність дрімлюги становила 1,4–10,0 ос./км (відносна щільність – 3,7–25,0 пар/км²). У червні 2012 р. щільність виду в лісостепових ділянках заповідника була на рівні 10,3–20,0 пар/км² (Мороз, 2024г).

Припутень (*Columba palumbus*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний вид кілкових лісів, лісосмуг і чагарників. Відносна щільність у 2010 р. досягала 14,5 пар/км², у 2011 р. – 1,0 пар/км² у тополевих кілках. У червні 2012 р. відносна чисельність припутня в лісостепових біотопах заповідника дорівнювала 2,0 пар/км².

Горлиця звичайна (*Streptopelia turtur*). Дендрофіл, фітофаг. Звичайний вид кілкових лісів і розріджених насаджень. У травні–червні 2010 р. відносна щільність горлиці в заповіднику становила 3,0–20,0 пар/км²; у 2011–2012 рр. – 5,0–15,0 пар/км².

Зозуля звичайна (*Cuculus canorus*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид деревно-чагарникових насаджень. 09.06.2010 р. у заповіднику зафіксовано 2 самців зозулі на 1,6 км облікового маршруту; 11.06.2010 р. – 1 самця на 1,35 км маршруту. Вздовж тополевих кілків у червні 2011 р. зафіксовано 1 самця зозулі на 1,5 км облікового маршруту. У лісостепових біотопах заповідника в червні 2012 р. чисельність виду становила 2,3 ос./км².

Слуква (*Scolopax rusticola*). Дендрофіл, ентомофаг. Перелітний вид; можливе гніздування. Поодиноких птахів зафіксовано у 2010 р. в старих вологих кілках біля північно-західного кордону заповідника у березні (31.03, 1 птах) та в червні (11.06, 1 птах) (Мороз, 2024 р.).

Яструб великий (*Accipiter gentilis*). Дендрофіл, орніто-міофаг. На території стаціонару Трьохізбенський степ, порівняно з іншими дослідженими ділянками, кількісні показники яструба великого виявилися найвищими. У 2010 р. тут передбачалося гніздування

5 пар (знайдено 3 житлові гнізда). Середня гніздова щільність становила 7,1 пари/100 км².

У Трьохізбенському степу вид гніздиться переважно в соснових насадженнях піщаних терас Сіверського Дінця (80% виявлених гніздових ділянок), а також у старих кілках з вільхи, осики та берези (20%). Для гніздування яструб використовував ($n = 7$) сосну (4 гнізда, 57%), вільху (2 гнізда, 29%) і тополлю (1 гніздо, 14%). Гнізда розміщувалися на деревах заввишки 17–20 м, у середньому ($n = 4$) – 18 м. Діаметр стовбурів використаних дерев становив 32–60 см, у середньому ($n = 4$) – 42,7 см. Висота розташування гнізд варіювала від 8 до 15,5 м, у середньому ($n = 4$) – 10,8 м.

Канюк звичайний (*Buteo buteo*). Дендрофіл, поліфаг. Звичайний гніздовий вид. На території стаціонару Трьохізбенський степ у 2010 р. чисельність гніздового угруповання канюка становила 7–8 пар. Середня гніздова щільність виду для стаціонару – 10,7 пар/100 км², що помітно нижче порівняно із середніми показниками щільності канюка на інших стаціонарах.

На території відділення Трьохізбенський степ постійно гніздяться щонайменше 2–3 пари канюка (у кілках). У Трьохізбенському степу канюк заселяє різноманітні деревні біотопи. Гніздиться в осиково-березово-вільхових кілках (42% гнізд і гніздових ділянок), у соснових насадженнях (29%), а також у широких і вузьких лісосмугах (29%).

Із 8 виявлених жилих і нежилих гнізд канюка 3 (37%) були розташовані на сосні, по 2 гнізда – на робінії (25%) і тополі (25%), 1 гніздо – на в'язі (13%). Гнізда розміщувалися на висоті 4–10 м, у середньому ($n = 5$) – 8,1 м. Самку, що насиджувала, зафіксовано 27 травня 2010 р. у розрідженому кілку на захід від території відділення Трьохізбенський степ. У гнізді знаходилося одне середньонасиджене яйце (відкладене орієнтовно 8–10 травня). Розміри яйця 51,5 × 42,5 мм.

Орел-карлик (*Hieraetus pennatus*). Дендрофіл, орніто-міофаг. У 2010 р. на території стаціонару Трьохізбенський степ гніздилися 1–2 пари орла-карлика. Виявлено одне житлове гніздо: пара гніздилася у старому вільховому кілку, в розвилці стовбура старої вільхи (висота дерева – 15 м, діаметр 38 см) на висоті 10 м від землі, неподалік від північно-західної межі заповідної ділянки. На території заповідної ділянки гнізд орла-карлика не зафіксовано, хоча гніздування 1–2 пар є можливим.

Совка (*Otus scops*). Дендрофіл, ентомофаг. Рідкісний вид. Можливе гніздування. 26 травня 2010 р. зафіксовано токування одного самця у робінієвій лісосмузі біля с. Кряківка. Ще одного самця чули у серпні 2010 р. у тополевих кілках біля с. Трьохізбенка (дані В. Тімошенкова).

Сова вухата (*Asio otus*). Дендрофіл, міофаг. Нечисленний кочовий і пролітний птах. Можливе нерегулярне гніздування. Вухату сову зафіксовано увечері 31 березня 2010 р.: одного птаха спостерігали в чагарниках шелюги (особисте повідомлення В. Тімошенкова). Низька чисельність виду, ймовірно, пов'язана зі зростанням гніздового угруповання яструба великого та скороченням чисельності воронових (сірої ворони, сороки).

Сова сіра (*Strix aluco*). Дендрофіл, міофаг. Цілком ймовірно, що сова сіра гніздиться в старих вільхових і тополевих кілках північної частини Трьохізбенського стаціонару, зокрема в кілках урочища Мілованове, де в червні 2010 р. було знайдено рештки однієї особини (ймовірно, здобутої яструбом великим). Чисельність сови сірої може бути лімітована хижацтвом яструба великого, а також, можливо, орла-карлика. Крім того, на початку грудня 2012 р. в заповіднику зафіксовано голос одного птаха (особисте повідомлення В. Тімошенкова).

Одуд (*Uropsa eops*). Склерофіл, ентомофаг. Звичайний вид тополевих лісів та осиково-березових кілків заповідника. Відносна щільність становила: 7,1–12,5 пар/км² у 2010 р., 5,0 пар/км² у 2011 р., до 20,0 пар/км² у 2012 р.

Крутиголовка (*Jynx torquilla*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний, місцями численний птах тополевих лісів; гніздиться також у лісосмугах та штучних насадженнях поблизу селищ. У 2011–2012 рр. у тополевих кілках Трьохізбенського степу середня гніздова щільність крутиголовки становила 5,0–35,0 пар/км².

Жовна сива (*Picus canus*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний осілий птах старих тополевих і березових кілків. 29 квітня 2010 р. у заповіднику зафіксовано одного самця на 1,6 км маршруту (0,6 ос./км). У 2012 р. загальна відносна щільність виду в старих тополевих кілках становила 10,0 пар/км².

Дятел великий (*Dendrocopos major*). Дендрофіл, фіто-ентомофаг. Звичайний осілий вид старих листяних кілків і соснових насаджень (до 14,5 пар/км² у 2010 р.). У 2012 р. щільність виду в старих осокірниках становила 25,0 пар/км².

Дятел малий (*Dryobates minor*). Дендрофіл, ентомофаг. Нечисленний вид. 10 жовтня 2010 р. у заповіднику зафіксовано одного птаха на 3 км маршруту (0,28 ос./км). У 2012 р. загальна відносна щільність виду в старих тополевих кілках становила 5,0 пар/км².

Дятел сирійський (*Dendrocopos syriacus*). Дендрофіл, ентомофаг. Звичайний вид. У 2010 р. в широких лісосмугах біля південного кордону заповідника відносна щільність виду становила 7,7 пар/км².

Орнітокомплекси відкритих біотопів

Відкриті ділянки на території дослідженого стаціонару займають не менш ніж 50% його площі. Населення птахів відкритих біотопів Трьохізбенського степу можна поділити на два угруповання: угруповання псамофітних злакових степів надзаплавних терас та угруповання луків (засолених та інших). Кожне з цих угруповань включає 6–8 видів птахів (табл. 57).

Таблиця 57

Видовий склад орнітоугруповань відкритих біотопів Трьохізбенського степу

Вид	Псамофітні злакові степи	Луки мезофільні (засолені та інші)
<i>Coturnix coturnix</i>	+	+
<i>Crex crex</i>	–	+
<i>Alauda arvensis</i>	+	+
<i>Galerida cristata</i>	+	–
<i>Lullula arborea</i>	+	–
<i>Anthus campestris</i>	+	–
<i>Motacilla flava</i>	–	+
<i>Saxicola rubetra</i>	+	+
<i>Saxicola torquata</i>	+	+
<i>Emberiza hortulana</i>	+	–
Загалом	8	6

У складі орнітофауни відкритих біотопів виявлено 10 видів птахів, що належать до трьох рядів. Значно переважають горобцеподібні (10 видів); куроподібні та сивкоподібні представлені одним видом кожен. За географо-генетичним походженням птахи відкритих ландшафтів належать до п'яти фауністичних комплексів (рис. 37).

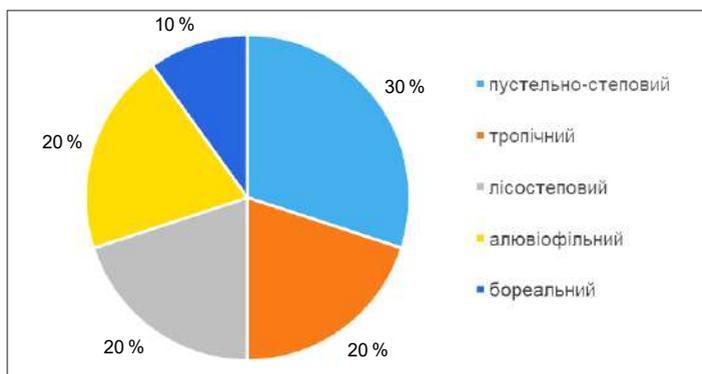

Рис. 37. Географо-генетична структура орнітокомплексів відкритих біотопів Трьохізбенського степу

Пустельно-степовий комплекс (3 види) включає характерних представників відкритих ландшафтів – жайворонка польового, жайворонка чубатого та щеврика польового. На більш мезофільних степових ділянках і луках гніздяться представники тропічного (перепілка, трав'янка чорноголова), алювіального (деркач, трав'янка лучна) та бореального (плиска жовта) комплексів. Для ділянок піщаного степу також характерні окремі представники лісостепового комплексу – жайворонок лісовий та вівсянка садова.

За типом живлення птахи відкритих біотопів представлені ентомофагами (4 види) та фіто-ентомофагами (6 видів).

Комплекс птахів псамофітних злакових степів

Псамофітні степові ділянки Трьохізбенського стаціонару мають найвищу природоохоронну цінність, оскільки на боровій терасі Сіверського Дінця в межах України це останній більш-менш великий фрагмент піщаного степу, що зберігся у близькому до природного стані. Основна частина піщаного степу зосереджена у відділенні Луганського природного заповідника Трьохізбенський степ і займає не менше двох третин його території.

Загалом на ділянках псамофітного злакового степу зафіксовано 8 видів птахів, що належать до двох рядів. Екологічна структура представлена кампофілами (6 видів) і дендрофілами (2 види). У населенні псамофітного степу домінують лучно-степові

види – жайворонок польовий і трав'янка лучна, а також представник південного пустельно-степового комплексу – щеврик польовий. Подекуди на більш мезофільних ділянках степу відбувається гніздування перепілки та трав'янки чорноголової, а на ділянках з чагарниками й поблизу насаджень – жайворонка лісового та вівсянки садової. На відкритих, збитих ділянках степу вздовж доріг і біля сіл гніздиться жайворонок чубатий (табл. 58).

Чисельність перепілки, а також трав'янок лучної й чорноголової характеризується значними міжрічними коливаннями; в окремі роки ці види у псамофітних степах не реєструвалися.

Таблиця 58

**Щільність населення птахів (пар/км²)
на ділянках псамофітного злакового степу відділення
ЛПЗ Трьохізбенський степ в 2010–2012 рр.**

Вид	2010	2011	2012
<i>Coturnix coturnix</i>	1,5*	–	0,2*
<i>Lullula arborea</i>	4,0–6,3	11,5–17,6	8,2–15,4
<i>Alauda arvensis</i>	5,0–28,7	32,1–58,3	63,0
<i>Galerida cristata</i>	–	–	31,7
<i>Anthus campestris</i>	5–11,5	14,3–25,0	26,4
<i>Saxicola rubetra</i>	5,7	3,6	–
<i>Saxicola torquata</i>	–	12,5	–
<i>Emberiza hortulana</i>	5–23,2	3,6	3,9

Умовні позначки: * – для перепілки – кількість самців/км².

Комплекс птахів лучних ділянок

Лучні ділянки займають незначну площу та приурочені переважно до понижень серед піщаного степу й березових кілків; окремі їх фрагменти трапляються також уздовж берегів і по периферії невеликих водойм (озер і ставків).

Лучні біотопи включають 8 видів птахів, що належать до 3 рядів. За екологічною приуроченістю переважають кампофіли (6 видів); також представлені лімнофіли (2 види). У межах лучних ділянок Трьохізбенського степу на гніздуванні трапляються перепілка, деркач, жайворонок польовий, плиска жовта, а також трав'янки – лучна та чорноголова.

Орнітокомплекс ярів, піщаних обривів та кар'єрів

До цієї групи біотопів належать піщані обриви та яри вздовж берегів озер і ставків, на піщаних терасах, а також піщані кар'єри, які за своїми екологічними характеристиками є близькими до природних ярів і обривів. Для цього орнітокомплексу характерні 3 досить специфічні види птахів-склерофілів, що за географо-генетичним походженням належать до пустельно-гірського фауністичного комплексу.

У ярах, піщаних обривах і кар'єрах постійно гніздяться бджолоїдка, ластівка берегова та кам'янка звичайна. Для бджолоїдки й ластівки берегової цей тип біотопу є основним місцем гніздування.

Орнітокомплекси водно-болотних біоценозів

Гідрологічна мережа стаціонару Трьохізбенський степ є недостатньо розвиненою. Водні об'єкти представлені переважно тимчасовими весняними струмками в балках і ярах. Подекуди в старих листяних кілках, невеликих балках та улоговинах наявні джерела. Частину з них було розчищено, внаслідок чого утворилися невеликі штучні ставки (Кожем'якіне, Копанки тощо). Крім того, місцями трапляються невеликі природні озера (Кобозєве тощо).

Угруповання навколводних птахів Трьохізбенського степу є малочисельним. Загалом тут зареєстровано 3 види птахів, з яких два за географо-генетичним походженням належать до лімнофільного фауністичного комплексу, а один – до бореального. Біля природних і штучних водойм у незначній кількості гніздиться рідкісний вид – огар. На невеликих ділянках луків та в осокових заростях уздовж озер і ставків гніздиться крижень. По берегах ставків іноді трапляється плиска біла.

Орнітокомплекси антропогенних ландшафтів

Населення птахів антропогенних ландшафтів у досліджуваному регіоні доцільно поділити на чотири орнітогруповання: деревно-чагарникових насаджень у селищах; будівель та інших споруд; пустирів поблизу селищ; опор високовольтних ліній електропередачі. Загалом в антропогенних (техногенних і селітебних) ландшафтах зареєстровано 38 видів птахів різного географо-генетичного походження. Домінують дендрофіли (22 види)

та склерофіли (13 видів). Крім того, тут гніздяться два види кампофілів і один лімnofільний вид (табл. 59).

Таблиця 59

**Видовий склад орнітокомплексів антропогенних біотопів
Трьохізбенського степу**

Вид	Насадження в селищах	Пустирі	Будівлі та інші споруди	Опори високовольтних ЛЕП
1	2	3	4	5
<i>Columba livia</i>	–	–	+	–
<i>Streptopelia decaocto</i>	+	–	–	–
<i>Apus apus</i>	–	–	+	–
<i>Ciconia ciconia</i>	–	–	+	–
<i>Athene noctua</i>	–	–	+	–
<i>Upupa epops</i>	–	–	+	–
<i>Dendrocopos syriacus</i>	+	–	–	–
<i>Falco tinnunculus</i>	–	–	–	+
<i>Galerida cristata</i>	–	+	–	–
<i>Motacilla alba</i>	–	–	+	–
<i>Hirundo rustica</i>	–	–	+	–
<i>Delichon urbica</i>	–	–	+	–
<i>Lanius minor</i>	+	+	–	–
<i>Luscinia luscinia</i>	+	–	–	–
<i>Muscicapa striata</i>	+	–	+	–
<i>Oenanthe oenanthe</i>	–	–	+	–
<i>Phoenicurus ochruros</i>	–	–	+	–
<i>Saxicola torquata</i>	–	+	–	–
<i>Turdus merula</i>	+	–	–	–
<i>Oriolus oriolus</i>	+	–	–	–
<i>Cyanistes caeruleus</i>	+	–	–	–
<i>Parus major</i>	+	–	–	–
<i>Corvus corax</i>	–	–	–	+
<i>Corvus cornix</i>	+	–	–	–
<i>Corvus monedula</i>	–	–	–	+
<i>Garrulus glandarius</i>	+	–	–	–
<i>Pica pica</i>	+	–	–	–
<i>Sturnus vulgaris</i>	+	–	+	+
<i>Sylvia communis</i>	+			
<i>Sylvia curruca</i>	+			

1	2	3	4	5
<i>Sylvia nisoria</i>	+	–	–	–
<i>Phylloscopus collybita</i>	+	–	–	–
<i>Acanthis cannabina</i>	+	–	–	–
<i>Carduelis carduelis</i>	+	–	–	–
<i>Chloris chloris</i>	+	–	–	–
<i>Fringilla coelebs</i>	+	–	–	–
<i>Passer domesticus</i>	+	–	+	+
<i>Passer montanus</i>	+	–	+	+
Загалом	22	2	14	6

Деревно-чагарникові угруповання в селищах представлені штучними насадженнями, заростями чагарників, а також фрагментами природних лісів. Орнітокомплекс цих біотопів налічує 23 види птахів, серед яких переважають дендрофіли (20 видів). Також тут трапляються три види склерофілів – шпак звичайний, горобці домашній і польовий. За географо-генетичним походженням птахи цього комплексу належать до неморального (9 видів), лісостепового (5 видів), давньонеморального (1 вид), давньо-лісостепового (1 вид), пустельно-гірського (3 види), тропічного (1 вид) та субсередземноморського (3 види) фауністичних комплексів.

Звичайними на гніздуванні в насадженнях селищ є дятел сирійський, мухоловка сіра, дрізд чорний, синиця велика, вивільга, ворона сіра, сорока, сойка, шпак звичайний, щиглик, зеленяк, зяблик. У чагарникових заростях гніздяться соловейко східний, кропив'янки прудка, сіра та рябогруда, коноплянка, зеленяк. Для горлиці садової насадження в селищах є основним місцем гніздування – вид гніздиться виключно в межах цих біотопів.

На пустирях по околицях селищ гніздяться два види кампофілів – жайворонок чубатий і трав'янка чорноголова. У будівлях та різноманітних господарчих спорудах мешкають 14 видів птахів, серед яких переважають склерофіли – представники пустельно-гірського фауністичного комплексу (11 видів), що здебільшого пов'язані саме з антропогенними ландшафтами.

У селищах стаціонару звичайними на гніздуванні є голуб сизий, серпокрилець чорний, сич хатній, одуд, ластівки сільська

та міська, кам'янка звичайна, горихвістка чорна, горобці польовий і хатній. Крім того, будівлі використовують для гніздування два дендрофільні види – лелека білий і мухоловка сіра, а також один лімнофільний вид – плиска біла.

Для високовольтних ліній електропередачі, що проходять через територію стаціонару, характерні шість видів птахів. У порожнинах бетонних опор гніздяться деякі склерофіли – галка, шпак звичайний, горобці польовий і хатній. На металевих опорах гніздиться крук. У старих гніздах крука та галки гніздиться боривітер звичайний.

Оцінка схожості авіфауністичних комплексів Трьохізбенського степу

Схожість фаун гніздових видів птахів стаціонару Трьохізбенський степ була оцінена за індексом Жаккара. Найбільша схожість авіфаун спостерігалася між комплексами деревно-чагарникових біотопів (коефіцієнти спільності K на рівні 12,5–59,6%), а також між лісовими комплексами та насадженнями в селах ($K = 27\text{--}47\%$) і комплексами відкритих біотопів ($K = 40\%$). Водночас, лісові комплекси та комплекси відкритих ландшафтів, лісові комплекси та водно-болотні комплекси, а також лісові комплекси й комплекси антропогенних ландшафтів виявилися значно відокремленими один від одного (табл. 60).

У третині випадків значення коефіцієнта спільності населення птахів не перевищують 15% для всіх виділених типів ландшафтів, а приблизно в половині випадків угруповання зовсім не мають спільних видів, що свідчить про досить високу специфічність досліджених угруповань.

Загалом у гніздовому населенні дослідженого стаціонару 28 видів (33,7%) виявилися стенотопними (табл. 60, 61). Найбільшу кількість стенотопних видів зафіксовано у вологих вільхово-березово-осикових кілках, які певною мірою є аналогами заплавних лісів долини Сіверського Дінця (усього 7 видів дендрофілів), а також у деяких інтразональних орнітокомплексах (переважно склерофіли): у ярах і піщаних кар'єрах (100%), будівлях та інших спорудах (57%). У більшості досліджених орнітокомплексів кількість стенотопних видів була незначною (по 1–3 види).

Таблиця 60

Оцінка схожості авіфауністичних комплексів Трьохізбенського степу (за коефіцієнтом Жаккара)

	Вологі вільхово-березово-осикові кілки	Тополеві кілки в еріках і тополеві рідколісся	Штучні лістяні насадження	Соснові насадження	Чагарники	Псамофітні степи	Луки	Яри та піщані кар'єри	Озера, ставки та прибережні	Насадження в селищах	Будівлі та інші споруди
Вологі вільхово-березово-осикові кілки		54,9/28*	51,0/25	37,8/17	12,5/6	0	0	0	0	27,1/13	6,0/3
Тополеві кілки в еріках і тополеві рідколісся	54,9/28		59,6/28	36,9/17	25,0/11	2,1/1	0	0	0	47,6/20	8,0/4
Штучні лістяні насадження	51,0/25	59,6/28		34,0/16	21,9/9	0	0	0	0	39,0/16	6,5/3
Соснові насадження	37,8/17	36,9/17	34,0/16		18,8/6	6,9/2	0	0	0	21,6/8	2,8/1
Чагарники	12,5/6	25,0/11	21,9/9	18,8/6		9,5/2	0	0	0	27,6/8	0
Псамофітні степи	0	2,1/1	0	6,9/2	9,5/2		40,0/4	0	0	0	0
Луки	0	0	0	0	0	40,0/4		0	0	0	0
Яри, піщані кар'єри	0	0	0	0	0	0	0		0	0	6,3/1
Озера, ставки та прибережні	0	0	0	0	0	0	0	0		0	6,3/1
Насадження в селищах	27,1/13	47,6/20	39,0/16	21,6/8	27,6/8	0	0	0	0		12,5/4
Будівлі та інші споруди	6,0/3	8,0/4	6,5/3	2,8/1	0	0	0	6,3/1	6,3/1	12,5/4	

Умовні позначки: * – в знаменнику види птахів, що виявилися спільними для досліджених угруповань.

**Розподіл стенотопних та евритопних видів птахів
в орнітокомплексах Трьохізбенського степу**

Типи комплексів	Всього видів	Стено-топні види	Евритопні види, що займають		
			2 біотопи	3 біотопи	4 біотопи чи більше
Вологі вільхово-березово-осикові кілки	39	7	6	6	20
Тополеві кілки в еріках і тополеві рідколісся	40	1	6	10	23
Штучні листяні насадження	35	-	8	6	21
Соснові насадження	23	2	2	3	16
Чагарники	15	-	2	6	7
Псамофітні степи	8	1	4	2	1
Луки	6	2	3	1	-
Яри, піщані кар'єри	3	3	-	-	-
Озера, ставки та прибережні угруповання	3	2	1	-	-
Насадження в селищах	22	1	1	6	14
Пустирі	2	-	1	1	-
Будівлі та інші споруди	14	8	1	1	4
Опори ЛЕП	6	1	1	2	2

РАРИТЕТНІ ВИДИ ПТАХІВ ЛУГАНСЬКОГО ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА

Видовий склад птахів заповідника відзначається різноманітністю, чому сприяє гетерогенність ландшафтів, притаманна цій території. Серед виявлених гніздових видів птахів багато є рідкісними для фауни України в цілому, або регіонально рідкісними.

Фауна птахів заповідника налічує 262 види. На території відділень заповідника (з охоронними зонами) виявлено 18 видів із Червоного списку МСОП та 30 видів, занесених до Європейського Червоного списку з такими категоріями: NT – близький до вразливого, VU – вразливий, EN – під загрозою зникнення, CR – на межі зникнення (European Red List of Birds, 2021; The IUCN Red List of Threatened Species, 2025, табл. 62).

За всі роки існування у відділеннях заповідника та на прилеглих територіях виявлено 53 види птахів, занесених до Червоної книги України (2009, 2021, табл. 62). Близько третини видів з Червоної книги (16 видів, 28,6%) є дуже рідкісними мігрантами та зальотними видами (крех довгоносий, лебідь малий, лелека чорний, сип білоголовий, лунь польовий, великий підорлик, малий підорлик, кулик-довгоніг, кулик-сорока, крячок малий, скопа, зміїд, сипуха, жовна зелена, дятел білоспинний, скеляр строкатий) або видами, що гніздилися чи ймовірно гніздилися тут у минулому (нерозень, чернь білоока, хохітва, дерихвіст степовий, сиворакша, балабан, шпак рожевий). Ці види птахів протягом останніх 30–40 років у заповіднику жодного разу не спостерігалися.

До звичайних мігрантів серед видів, занесених до Червоної книги України, можна віднести луня польового, луня лучного, журавля сірого, сорокопуда сірого. Норець сірощокий трапляється зрідка як мігрант у всіх відділеннях заповідника, за винятком Трьохізбенського степу. У базі даних наявні дві знахідки виду з Провальського степу (2003 та 2006 рр.) (Moroz et al., 2024b).

Статус гніздових видів, занесених до Червоної книги України мають 30,4% представників авіфауни (17 видів), які гніздилися

або ймовірно гніздилися в заповіднику та на прилеглих територіях протягом останніх 20 років. Найбільшу кількість знахідок зафіксовано для 10 видів, що досить регулярно гніздяться в заповіднику або поблизу його меж: огар, голуб-синяк, орел-карлик, лунь лучний, орлан-білохвіст, шуліка чорний, пугач, сова болотна, совка, вівсянка чорноголова.

До Регіонального червоного списку Луганщини (2010) входять 39 видів птахів, з них 18 видів є гніздовими або ймовірно гніздовими (Загороднюк та ін., 2013, табл. 62).

Майже половина сучасної раритетної фауни птахів (23 види, 41,0%) є рідкісними або звичайними мігрантами. Більшість із них є нечисленними або рідкісними мігрантами (від 1 до 9 знахідок): пірникоза сірощока, чорний лелека, казарка червоноголова, гуска білолоба мала, лебідь малий, гоголь, скопа, беркут, могильник, лунь степовий, канюк степовий, сапсан, дрофа, кулик-сорока, кульон великий тощо (табл. 62).

Загалом серед птахів, виявлених у гніздовий період у відділеннях заповідника та на досліджених стаціонарах, близько 45 видів можна віднести до категорії нечисленних і рідкісних. Більшість зареєстрованих раритетних видів птахів входять до складу орніто-комплексів деревно-чагарникових біотопів – 26 видів.

Найбільшу кількість раритетних видів виявлено в заплавах дібрових стаціонару долини Сіверського Дінця (16 видів, з них 14 – на заповідній ділянці). У лісах заплави Сіверського Дінця в межах дослідженого стаціонару гніздяться «червонокнижні» шуліка чорний, орел-карлик, совка. Серед регіонально рідкісних видів, що постійно мешкають тут, є яструб малий, сова сіра, жовна сива, дятел середній, дятел малий. Нерегулярно гніздяться мухоловка мала та синиця довгохвоста. У гніздовий період тут періодично спостерігаються осоїд і слуква, які, ймовірно, також можуть тут гніздитися.

Раритетні види птахів Луганського природного заповідника

№	Вид	Чорона книга України (2021), категорія	Регіональний «червоний» список, 2010	Червоний список МСОП	2021 European Red List Category	Боннська конвенція, додаткові угоди	Бернська конвенція, додаток	Конвенція СІТЕС
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	<i>Coturnix coturnix</i>	–	–	–	NT	2	3	–
2	<i>Phasianus colchicus</i>	–	–	–	LC	–	3	–
3	<i>Perdix perdix</i>	–	–	–	LC	–	3	–
4	<i>Anas acuta</i>	–	–	–	VU	1,2, AEWA	3	–
5	<i>Spatula clypeata</i>	–	–	–	LC	1,2, AEWA	3	–
6	<i>Anas crecca</i>	–	–	–	LC	1, 2 AEWA	3	–
7	<i>Mareca penelope</i>	–	–	–	LC	1,2, AEWA	3	–
8	<i>Anas platyrhynchos</i>	–	–	–	LC	1,2, AEWA	3	–
9	<i>Spatula querquedula</i>	–	–	–	LC	1,2 AEWA	3	–
10	<i>Anas strepera</i>	РД	–	–	LC	1,2 AEWA	3	–
11	<i>Anser albifrons</i>	–	–	–	LC	1,2, AEWA	3	–
12	<i>Anser anser</i>	–	+	–	LC	1,2, AEWA	3	–
13	<i>Anser erythropus</i>	ВР	–	VU	VU	1,2 AEWA	2	–
14	<i>Anser fabalis</i>	–	–	–	LC	1,2 AEWA	3	–
15	<i>Aythya ferina</i>	–	–	VU	VU	1,2 AEWA	3	–
16	<i>Aythya fuligula</i>	–	–	–	NT	1,2, AEWA	3	–
17	<i>Aythya marila</i>	–	–	–	LC	1,2 AEWA	3	–
18	<i>Aythya nyroca</i>	ВР	–	NT	LC	1,2 AEWA	3	–
19	<i>Bucephala clangula</i>	РД	–	–	LC	1,2, AEWA	3	–
20	<i>Cygnus bewickii</i>	РД	–	–	VU	1,2	2	–
21	<i>Cygnus cygnus</i>	–	–	–	LC	1,2, AEWA	2	–
22	<i>Cygnus olor</i>	–	+	–	LC	1,2, AEWA	3	–
23	<i>Mergus albellus</i>	–	+	–	LC	1,2, AEWA	2	–
24	<i>Mergus merganser</i>	–	–	–	LC	1,2, AEWA	3	–
25	<i>Mergus serrator</i>	ВР	–	–	NT	1,2 AEWA	3	–
26	<i>Rufibrenta ruficollis</i>	ВР	–	VU	VU	1,2 AEWA	2	2
27	<i>Tadorna ferruginea</i>	ВР	–	–	LC	1, 2 AEWA	2	–
28	<i>Tadorna tadorna</i>	–	–	–	LC	1, 2 AEWA	2	–
29	<i>Gavia arctica</i>	–	–	–	LC	2	2	–
30	<i>Gavia stellata</i>	–	–	–	LC	2	2	–

Продовження таблиці 62

1	2	3	4	5	6	7	8	9
31	<i>Podiceps cristatus</i>	–	–	–	LC	–	3	–
32	<i>Podiceps grisegena</i>	BP	+	–	VU	2, AEWA	2	–
33	<i>Podiceps nigricollis</i>	–	+	–	VU	–	2	–
34	<i>Tachybaptus ruficollis</i>	–	+	–	LC	–	2	–
35	<i>Columba livia</i>	–	–	–	LC	–	3	–
36	<i>Columba oenas</i>	BP	–	–	LC	–	3	–
37	<i>Columba palumbus</i>	–	–	–	LC	–	–	–
38	<i>Streptopelia decaocto</i>	–	–	–	LC	–	3	–
39	<i>Streptopelia turtur</i>	–	–	VU	VU	–	3	–
40	<i>Caprimulgus europaeus</i>	–	–	–	LC	–	2	–
41	<i>Apus apus</i>	–	–	–	NT	–	3	–
42	<i>Pterocles orientalis</i>	–	–	–	LC	–	2	–
43	<i>Syrhaptes paradoxus</i>	–	–	–	LC	–	2	–
44	<i>Otis tarda</i>	3	–	EN	LC	1, 2	2	2
45	<i>Tetrax tetrax</i>	3	–	NT	VU	–	2	2
46	<i>Cuculus canorus</i>	–	–	–	LC	–	3	–
47	<i>Grus grus</i>	РД	–	–	LC	1, 2 AEWA	2	2
48	<i>Grus virgo</i>	3	–	–	EN	2	2	2
49	<i>Crex crex</i>	–	+	–	LC	–	2	–
50	<i>Fulica atra</i>	–	–	–	NT	2, AEWA	3	–
51	<i>Gallinula chloropus</i>	–	–	–	LC	–	3	–
52	<i>Porzana porzana</i>	–	+	–	LC	2, AEWA	2	–
53	<i>Porzana parva</i>	–	+	–	LC	2, AEWA	2	–
54	<i>Rallus aquaticus</i>	–	–	–	LC	–	3	–
55	<i>Ciconia ciconia</i>	–	–	–	LC	2, AEWA	2	–
56	<i>Ciconia nigra</i>	РД	–	–	LC	2 AEWA	2	2
57	<i>Ardea alba</i>	–	+	–	LC	2, AEWA	2	–
58	<i>Ardea cinerea</i>	–	–	–	LC	3	–	–
59	<i>Ardea purpurea</i>	–	–	–	LC	2, AEWA	2	–
60	<i>Botaurus stellaris</i>	–	+	–	LC	2, AEWA	2	–
61	<i>Egretta garzetta</i>	–	+	–	LC	2 AEWA	–	–
62	<i>Botaurus minutus</i>	–	–	–	LC	2, AEWA	2	–
63	<i>Nycticorax nycticorax</i>	–	+	–	LC	2 AEWA	–	–
64	<i>Phalacrocorax carbo</i>	–	–	–	LC	–	3	–
65	<i>Glareola nordmanni</i>	3	–	NT	LC	2	2	–
66	<i>Burhinus oediconemus</i>	H	–	–	LC	2	2	–
67	<i>Haematopus ostralegus</i>	BP	–	–	VU	2 AEWA	2	–
68	<i>Himantopus himantopus</i>	BP	–	–	LC	2 AEWA	2	–
69	<i>Charadrius alexandrinus</i>	BP	–	–	LC	2 AEWA	2	–
70	<i>Charadrius dubius</i>	–	+	–	LC	2, AEWA	2	–

Продовження таблиці 62

1	2	3	4	5	6	7	8	9
71	<i>Charadrius hiaticula</i>	РД	–	–	LC	2 AEWA	2	–
72	<i>Eudromias morinellus</i>	–	–	–	LC	2	2	–
73	<i>Pluvialis squatarola</i>	–	–	–	LC	2	3	–
74	<i>Vanellus vanellus</i>	–	–	NT	VU	2, AEWA	3	–
75	<i>Actitis hypoleucos</i>	–	+	–	LC	1, 2 AEWA	2	–
76	<i>Calidris alpina</i>	–	–	–	LC	1, 2, AEWA	2	–
77	<i>Calidris ferruginea</i>	–	–	VU	VU	1, 2, AEWA	2	–
78	<i>Calidris minuta</i>	–	+	–	LC	1, 2, AEWA	2	–
79	<i>Calidris temminckii</i>	–	–	–	LC	1, 2 AEWA	2	–
80	<i>Gallinago gallinago</i>	–	–	–	VU	1, 2, AEWA	3	–
81	<i>Limosa limosa</i>	–	+	NT	NT	1, 2, AEWA	3	–
82	<i>Lymnocyptes minimus</i>	–	–	–	LC	1, 2 AEWA	3	–
83	<i>Numenius arquata</i>	P	–	NT	NT	1, 2 AEWA	3	–
84	<i>Numenius phaeopus</i>	P	–	–	LC	1, 2 AEWA	3	–
85	<i>Phalaropus lobatus</i>	–	+	–	LC	1, 2, AEWA	2	–
86	<i>Philomachus pugnax</i>	–	–	–	NT	1, 2, AEWA	3	–
87	<i>Scolopax rusticola</i>	–	–	–	LC	1, 2, AEWA	3	–
88	<i>Tringa erythropus</i>	–	–	–	LC	1, 2 AEWA	3	–
89	<i>Tringa glareola</i>	–	–	–	LC	1, 2, AEWA	2	–
90	<i>Tringa nebularia</i>	–	–	–	LC	1, 2, AEWA	3	–
91	<i>Tringa ochropus</i>	–	–	–	LC	1, 2, AEWA	2	–
92	<i>Tringa stagnatilis</i>	3	–	–	LC	1, 2 AEWA	2	–
93	<i>Tringa totanus</i>	–	–	–	VU	2, AEWA	3	–
94	<i>Xenus cinereus</i>	–	–	–	LC	1, 2 AEWA	2	–
95	<i>Larus argentatus</i>	–	–	–	LC	–	–	–
96	<i>Larus cachinnans</i>	–	–	–	LC	–	–	–
97	<i>Larus canus</i>	–	–	–	LC	–	3	–
98	<i>Larus fuscus</i>	–	–	–	LC	–	–	–
99	<i>Larus genei</i>	–	–	–	VU	2	2	–
100	<i>Larus hyperboreus</i>	–	–	–	LC	–	3	–
101	<i>Larus minutus</i>	–	–	–	LC	–	2	–
102	<i>Choriocephalus ridibundus</i>	–	–	–	LC	–	3	–
103	<i>Chlidonias leucopterus</i>	–	+	–	LC	2, AEWA	2	–
104	<i>Chlidonias niger</i>	–	–	–	LC	2, AEWA	2	–
105	<i>Sterna albifrons</i>	РД	+	–	LC	2 AEWA	2	–
106	<i>Sterna hirundo</i>	–	+	–	LC	2, AEWA	2	–
107	<i>Stercorarius pomarinus</i>	–	–	–	LC	–	3	–
108	<i>Pandion haliaetus</i>	3	–	–	LC	2	2	2
109	<i>Accipiter brevipes</i>	3	–	–	LC	1, 2	2	2
110	<i>Astur gentilis</i>	–	–	–	LC	1, 2	2	2

Продовження таблиці 62

1	2	3	4	5	6	7	8	9
111	<i>Accipiter nisus</i>	–	–	–	LC	1, 2	2	2
112	<i>Aquila chrysaetos</i>	BP	–	–	LC	1, 2	2	2
113	<i>Aquila clanga</i>	РД	–	VU	VU	1, 2	2	2
114	<i>Aquila heliaca</i>	РД	–	VU	LC	1, 2	2	1
115	<i>Aquila pomarina</i>	РД	–	–	LC	1, 2	2	2
116	<i>Aquila rapax (nipalensis)</i>	3	–	EN	CR	1, 2	2	2
117	<i>Buteo buteo</i>	–	–	–	LC	1, 2	2	2
118	<i>Buteo lagopus</i>	–	–	–	LC	1, 2	2	2
119	<i>Buteo rufinus</i>	РД	–	–	LC	1,2	2	2
120	<i>Circaetus gallicus</i>	РД	–	–	LC	1,2	2	2
121	<i>Circus aeruginosus</i>	–	–	–	LC	1, 2	2	2
122	<i>Circus cyaneus</i>	РД	–	–	LC	1, 2	2	2
123	<i>Circus macrourus</i>	3	–	NT	LC	1,2	2	2
124	<i>Circus pygargus</i>	BP	+	–	LC	1,2	2	2
125	<i>Gyps fulvus</i>	BP	–	–	LC	1, 2	2	2
126	<i>Haliaeetus albicilla</i>	РД	–	–	LC	1, 2	2	1
127	<i>Hieraaetus pennatus</i>	РД	–	–	LC	1, 2	2	2
128	<i>Milvus migrans</i>	BP	+	–	LC	1, 2	2	2
129	<i>Pernis apivorus</i>	–	+	–	LC	1, 2	2	2
130	<i>Tyto alba</i>	3	–	–	LC	–	2	2
131	<i>Athene noctua</i>	–	–	–	LC	–	2	2
132	<i>Otus scops</i>	РД	–	–	LC	–	2	2
133	<i>Asio flammeus</i>	РД	–	–	LC	–	2	2
134	<i>Asio otus</i>	–	–	–	LC	–	2	2
135	<i>Strix aluco</i>	–	+	–	LC	–	2	2
136	<i>Bubo bubo</i>	РД	–	–	LC	–	2	2
137	<i>Bubo scandiaca</i>	–	–	–	LC	–	2	2
138	<i>Upupa epops</i>	–	–	–	LC	–	2	–
139	<i>Coracias garrulus</i>	3	–	–	LC	2	2	–
140	<i>Alcedo atthis</i>	–	–	–	LC	–	2	–
141	<i>Merops apiaster</i>	–	–	–	LC	2	2	–
142	<i>Jynx torquilla</i>	–	–	–	LC	–	2	–
143	<i>Picus canus</i>	–	+	–	LC	–	2	–
144	<i>Picus viridis</i>	BP	–	–	LC	–	2	–
145	<i>Dryocopus martius</i>	–	–	–	LC	–	2	–
146	<i>Dendrocopos leucotos</i>	РД	–	–	LC	–	2	–
147	<i>Dendrocopos major</i>	–	–	–	LC	–	2	–
148	<i>Dendrocoptes medius</i>	–	–	–	LC	–	2	–
149	<i>Dryobates minor</i>	–	+	–	LC	–	2	–
150	<i>Dendrocopos syriacus</i>	–	–	–	LC	–	2	–

Продовження таблиці 62

1	2	3	4	5	6	7	8	9
151	<i>Falco cherrug</i>	BP	–	EN	EN	2	2	2
152	<i>Falco columbarius</i>	–	+	–	VU	2	2	2
153	<i>Falco naumanni</i>	3	–	–	LC	2	2	2
154	<i>Falco peregrinus</i>	РД	–	–	LC	2	2	1
155	<i>Falco subbuteo</i>	–	+	–	LC	2	2	2
156	<i>Falco tinnunculus</i>	–	–	–	LC	2	2	2
157	<i>Falco vespertinus</i>	–	+	VU	VU	2	2	2
158	<i>Alauda arvensis</i>	–	–	–	LC	–	3	–
159	<i>Calandrella cinerea</i>	–	+	–	LC	–	3	–
160	<i>Eremophila alpestris</i>	–	–	–	LC	–	2	–
161	<i>Galerida cristata</i>	–	–	–	LC	–	3	–
162	<i>Lullula arborea</i>	–	–	–	LC	–	3	–
163	<i>Melanocorypha calandra</i>	–	+	–	LC	–	2	–
164	<i>Melanocorypha yeltoniensis</i>	–	–	–	EN	–	2	–
165	<i>Anthus campestris</i>	–	–	–	LC	–	2	–
166	<i>Anthus cervinus</i>	–	–	–	LC	–	2	–
167	<i>Anthus pratensis</i>	–	–	–	LC	–	2	–
168	<i>Anthus trivialis</i>	–	–	–	LC	–	2	–
169	<i>Motacilla alba</i>	–	–	–	LC	–	2	–
170	<i>Motacilla citreola</i>	–	–	–	LC	–	2	–
171	<i>Motacilla flava</i>	–	–	–	LC	–	2	–
172	<i>Riparia riparia</i>	–	–	–	LC	–	2	–
173	<i>Delichon urbica</i>	–	–	–	LC	–	2	–
174	<i>Hirundo rustica</i>	–	–	–	LC	–	2	–
175	<i>Lanius collurio</i>	–	–	–	LC	–	2	–
176	<i>Lanius excubitor</i>	РД	–	–	LC	–	2	–
177	<i>Lanius minor</i>	–	–	–	LC	–	2	–
178	<i>Bombycilla garrulus</i>	–	–	–	LC	–	2	–
179	<i>Erithacus rubecula</i>	–	–	–	LC	2	2	–
180	<i>Ficedula albicollis</i>	–	–	–	LC	2	2	–
181	<i>Ficedula hypoleuca</i>	–	–	–	LC	2	2	–
182	<i>Ficedula parva</i>	–	+	–	LC	2	2	–
183	<i>Luscinia luscinia</i>	–	–	–	LC	2	2	–
184	<i>Luscinia svecica</i>	–	–	–	LC	2	2	–
185	<i>Monticola saxatilis</i>	–	–	–	LC	2	2	–
186	<i>Muscicapa striata</i>	–	–	–	LC	2	2	–
187	<i>Oenanthe isabellina</i>	–	–	–	LC	2	2	–
188	<i>Oenanthe oenanthe</i>	–	–	–	LC	2	2	–
189	<i>Oenanthe pleschanka</i>	–	+	–	LC	2	2	–
190	<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	–	–	–	LC	2	2	–

Продовження таблиці 62

1	2	3	4	5	6	7	8	9
191	<i>Phoenicurus ochrurus</i>	-	-	-	LC	2	2	-
192	<i>Saxicola rubetra</i>	-	-	-	LC	2	2	-
193	<i>Saxicola torquata</i>	-	-	-	LC	2	2	-
194	<i>Turdus iliacus</i>	-	+	-	LC	2	3	-
195	<i>Turdus merula</i>	-	-	-	LC	2	3	-
196	<i>Turdus. philomelos</i>	-	-	-	LC	2	3	-
197	<i>Turdus pilaris</i>	-	-	-	LC	2	3	-
198	<i>Turdus viscivorus</i>	-	-	-	LC	2	3	-
199	<i>Oriolus oriolus</i>	-	-	-	LC	-	2	-
200	<i>Prunella modularis</i>	-	-	-	LC	-	2	-
201	<i>Panurus biarmicus</i>	-	+	-	LC	-	2	-
202	<i>Aegithalos caudatus</i>	-	+	-	LC	-	3	-
203	<i>Periparus ater</i>	-	+	-	LC	-	2	-
204	<i>Cyanistes caeruleus</i>	-	-	-	LC	-	2	-
205	<i>Lophophanes cristatus</i>	-	-	-	LC	-	2	-
206	<i>Parus major</i>	-	-	-	LC	-	2	-
207	<i>Poecile montanus</i>	-	-	-	LC	-	2	-
208	<i>Poecile palustris</i>	-	-	-	LC	-	2	-
209	<i>Remiz pendulinus</i>	-	-	-	LC	-	2	-
210	<i>Certhia familiaris</i>	-	-	-	LC	-	2	-
211	<i>Sitta europaea</i>	-	-	-	LC	-	2	-
212	<i>Regulus regulus</i>	-	-	-	LC	-	2	-
213	<i>Corvus corax</i>	-	-	-	LC	-	3	-
214	<i>Corvus cornix</i>	-	-	-	LC	-	-	-
215	<i>Corvus frugilegus</i>	-	-	-	LC	-	-	-
216	<i>Corvus monedula</i>	-	-	-	LC	-	-	-
217	<i>Garrulus glandarius</i>	-	-	-	LC	-	-	-
218	<i>Nucifraga caryocatactes</i>	-	-	-	LC	-	2	-
219	<i>Pica pica</i>	-	-	-	LC	-	-	-
220	<i>Sturnus roseus</i>	РД	-	-	LC	-	2	-
221	<i>Sturnus vulgaris</i>	-	-	-	LC	-	-	-
222	<i>Sylvia atricapilla</i>	-	-	-	LC	-	2	-
223	<i>Sylvia borin</i>	-	-	-	LC	-	2	-
224	<i>Sylvia communis</i>	-	-	-	LC	-	2	-
225	<i>Sylvia curruca</i>	-	-	-	LC	-	2	-
226	<i>Sylvia nisoria</i>	-	-	-	LC	-	2	-
227	<i>Acrocephalus agricola</i>	-	+	-	LC	-	2	-
228	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	-	-	-	LC	-	2	-
229	<i>Acrocephalus dumetorum</i>	-	-	-	LC	-	2	-
230	<i>Acrocephalus palustris</i>	-	-	-	LC	-	2	-

Продовження таблиці 62

1	2	3	4	5	6	7	8	9
231	<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	–	–	–	LC	–	2	–
232	<i>Acrocephalus shoenobaenus</i>	–	–	–	LC	–	2	–
233	<i>Hippolais icterina</i>	–	+	–	LC	–	2	–
234	<i>Luscinola melanopogon</i>	–	–	–	LC	–	2	–
235	<i>Locustella fluviatilis</i>	–	+	–	LC	–	2	–
236	<i>Locustella luscinioides</i>	–	–	–	LC	–	2	–
237	<i>Locustella naevia</i>	–	–	–	LC	–	2	–
238	<i>Phylloscopus collybita</i>	–	–	–	LC	–	2	–
239	<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	–	+	–	LC	–	2	–
240	<i>Phylloscopus trochiloides</i>	–	–	–	LC	–	2	–
241	<i>Phylloscopus trochilus</i>	–	–	–	LC	–	2	–
242	<i>Troglodytes troglodytes</i>	–	–	–	LC	–	2	–
243	<i>Acanthis cannabina</i>	–	–	–	LC	–	2	–
244	<i>Acanthis flammea</i>	–	–	–	LC	–	2	–
245	<i>Carduelis carduelis</i>	–	–	–	LC	–	2	–
246	<i>Carpodacus erythrinus</i>	–	+	–	LC	–	2	–
247	<i>Chloris chloris</i>	–	–	–	LC	–	2	–
248	<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	–	–	–	LC	–	2	–
249	<i>Fringilla coelebs</i>	–	–	–	LC	–	3	–
250	<i>Fringilla montifringilla</i>	–	–	–	LC	–	3	–
251	<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	–	–	–	LC	–	3	–
252	<i>Serinus serinus</i>	–	–	–	LC	–	2	–
253	<i>Spinus spinus</i>	–	–	–	LC	–	2	–
254	<i>Passer domesticus</i>	–	–	–	LC	–	–	–
255	<i>Passer montanus</i>	–	–	–	LC	–	3	–
256	<i>Emberiza calandra</i>	–	–	–	LC	–	3	–
257	<i>Emberiza citrinella</i>	–	–	–	LC	–	2	–
258	<i>Emberiza hortulana</i>	–	–	–	LC	–	3	–
259	<i>Emberiza melanocephala</i>	P	–	–	LC	–	2	–
260	<i>Emberiza schoeniclus</i>	–	–	–	LC	–	2	–
261	<i>Plectrophenax nivalis</i>	–	–	–	LC	–	2	–

Умовні позначки:

Червона книга України: категорія: З – зникаючі; види, які перебувають під загрозою зникнення у природних умовах і збереження яких є малоймовірним, якщо триватиме дія чинників, що негативно впливають на стан їх популяцій;

Категорія ВР – вразливі; види, які в найближчому майбутньому можуть бути віднесені до категорії зникаючих, якщо триватиме дія чинників, що негативно впливають на стан їх популяцій;

Категорія РД – рідкісні; види, популяції яких невеликі і на даний час не належать до категорії зникаючих чи вразливих, хоча їм і загрожує небезпека;

Категорія Н – неопінені; види, про які відомо, що вони можуть належати до категорії зникаючих, вразливих чи рідкісних, але ще не віднесені до неї;

Бернська конвенція: додаток 2 – перелік видів фауни, що підлягають особливій охороні; додаток 3 – види фауни, що підлягають охороні;

Боннська конвенція, додаток, додаткова угода: додаток 1 – включає види, що знаходяться під загрозою зникнення; додаток 2 – включає види, стан яких є несприятливим, збереження та регулювання використання яких потребує міжнародних угод, а також ті види, стан яких міг би істотно покращитись в результаті міжнародного співробітництва, яке може бути здійснено на основі міжнародних угод; АЕWA – види, що включені до Угоди про збереження афро-евразійських мігруючих водно-болотних птахів;

СИТЕС, додаток: 1 – види, що знаходяться під загрозою зникнення, торгівля якими спричиняє чи може спричинити негативний вплив на їхнє існування. Торгівля зразками +++таких видів має бути особливо суворо регульована з тією метою, щоб не ставити надалі під загрозу їхнє виживання, й має бути дозволена лише у виняткових випадках; 2 а) види, які на даний час не обов'язково перебувають під загрозою зникнення, але можуть опинитися під загрозою, якщо торгівля зразками таких видів не буде суворо регулюватися для того використання, що несумісне з їхнім виживанням; та б) види, які мають підлягати регулюванню для того, щоб за торгівлею зразками деяких видів, згаданих в підпункті (а) даного пункту, міг бути встановлений ефективний контроль;

Європейський Червоний список та Червоний список МСОП:

Категорія CR (Critically Endangered) – на межі зникнення; надзвичайно високий ризик зникнення в дикій природі;

Категорія: EN (Endangered) – зникаючі види, що перебувають під загрозою; дуже високий ризик зникнення в дикій природі, відновлення неможливе без вживання спеціальних заходів;

Категорія VU (Vulnerable) – вразливі види, які в найближчому майбутньому можуть бути віднесені до категорії «зникаючих», якщо дія чинників, що впливають на їх стан, не припиниться;

Категорія NT – майже під загрозою; види, що близькі до того, щоб бути віднесені до вразливих;

Категорія LC (Least Concern) – найменший ризик; види із відносно сприятливим статусом; широко поширені та численні види.

У тополево-вербових лісах виявлено 12 рідкісних видів. У тополівниках заплави Сіверського Дінця мешкають шуліка чорний, орел-карлик, орлан-білохвіст, совка, жовна сива, дятел середній, мухоловка мала, берестянка звичайна, ремез. Можливе гніздування підсоколика великого.

У заплавлених лісах р. Черпаха (Стрільцівський степ) постійно гніздяться «червонокнижні» шуліка чорний і совка; серед регіонально рідкісних видів тут гніздяться яструб малий, жовна сива, дятел малий, сорокопуд чорнолобий, берестянка звичайна, ремез.

У природних кілкових лісах (вільхово-березово-осикових та тополевих заростях у еріках) загалом зареєстровано 8 рідкісних видів. У кілкових лісах Трьохізбенського степу постійно гніздяться «червонокнижні» орел-карлик і совка; можливе гніздування шуліки чорного. Серед регіонально рідкісних видів, що постійно мешкають тут, є слуква, сова сіра, жовна сива, дятел малий, берестянка звичайна, підкоришник звичайний.

У байрачних лісах Провальського степу зареєстровано 16 раритетних видів: орел-карлик (Червона книга України), регіонально рідкісні сова сіра, жовна сива та малий дятел; у гніздовий період тут постійно трапляються сорокопуд чорнолобий, сиворакша, совка, берестянка звичайна, ремез. Можливе нерегулярне гніздування окремих пар шуліки чорного, осоїда та зміїда. У штучних лісонасадженнях стаціонарів гніздяться 10 видів рідкісних птахів: шуліка чорний, яструб малий, підсоколик великий, сова сіра, сова вухата, совка, дятел малий, сорокопуд чорнолобий, вівсянка чорноголова. Ймовірне гніздування кібчика. Слід зауважити, що лісо-смуги мають надзвичайно важливе значення для гніздування раритетних видів хижих птахів і сов (загалом 7 таких видів).

У соснових насадженнях зафіксовано присутність чотирьох рідкісних видів. Лише тут відзначено перебування надзвичайно рідкісного виду – дрозда-омелюха, характерного представника фауни соснових борів.

Частка рідкісних птахів у степових орнітокомплексах є значно меншою, що насамперед пов'язано з інтенсивним господарським використанням степових територій. Загалом у степах та на пасовищах зареєстровано 7 раритетних видів. У різнотравно-злакових і кам'янистих степах гніздяться «червонокнижні» сова болотна та вівсянка чорноголова; нерегулярно гніздяться поодинокі пари регіонально рідкісних видів – деркача та кам'янки попелястої.

У степових чагарниках і на відкритих степових ділянках гніздяться лунь лучний, деркач, сова болотна та вівсянка чорноголова. Із степами, що використовуються як пасовища, тісно пов'язана регіонально рідкісна кам'янка попеляста. В агроценозах зафіксовано гніздування луня лучного та чайки. В агроценозах Провальського степу спостерігалось гніздування поодиноких пар надзвичайно рідкісного журавля степового (Червона книга України).

Досить чисельною є група раритетних видів гідрофільних орнітокомплексів (загалом 13 видів). Уздовж берегів річок гніздяться чирянка велика та ремез. В очеретяно-рогозових заростях прибережної зони мешкають бугай, кобилочка річкова, очеретянка лучна, вівсянка очеретяна, а на мулистих берегах трапляється пісочник малий.

Вздовж заплавних озер гніздяться чирянка велика, пісочник малий, кобилочка річкова, очеретянка лучна та ремез. Штучних

ставків дотримуються бугайчик, огар, чирянка велика, чернь червоноголова, пісочник малий і ремез.

На ділянках вологих лук і низинних осокових боліт гніздяться чирянка велика, деркач, чайка, кобилочка річкова та очеретянка лучна. Останніми роками в гніздовий період на території Станично-Луганського відділення Луганського природного заповідника зареєстровано пару дуже рідкісного для Луганської області «червонокнижного» журавля сірого.

Із скелястими ділянками та крейдяними ярами пов'язані два рідкісні склерофільні види – пугач (Червона книга України) і кам'янка лиса (регіональний «червоний» список). На опорах високовольтних ЛЕП в останні роки регулярно гніздяться рідкісні в регіоні підсоколик великий, голуб-синяк і сиворакша.

Із селищами пов'язаний один регіонально рідкісний вид – лелека білий (постійно гніздяться дві пари в околицях відділень Станично-Луганське та Трьохізбенський степ).

ОЦІНКА ЗБЕРЕЖЕННЯ І ОПТИМІЗАЦІЯ УМОВ ПРОЖИВАННЯ ПТАХІВ ОРНІТОКОМПЛЕКСІВ ЗАПОВІДНИКА

Оцінка збереженості орнітокомплексів заповідника

Оцінку збереженості орнітокомплексів заповідника проведено станом на період до початку збройної агресії Російської Федерації. За відділеннями заповідника оцінка здійснювалася за такі часові межі: у Провальському степу – станом на 2013 рік, у Стрільцівському степу – на 2021 рік, у Станично-Луганському відділенні – переважно на 2013 рік (в околицях відділення дослідження тривали до 2022 року), у Трьохізбенському степу – переважно на 2013 рік.

Станично-Луганське відділення

Серед птахів, зафіксованих у гніздовий період, 30 видів можна віднести до категорії рідкісних. На території заповідника разом з охоронною зоною виявлено 18 рідкісних видів, що гніздяться або ймовірно гніздяться. Окрему групу становлять види, занесені до Червоної книги України (5 видів), з яких 4 зафіксовані безпосередньо в заповіднику. Чотири види птахів (горлиця звичайна, лиска, серпокрилець чорний, чайка) охороняються Європейським Червоним списком (2021) (табл. 63).

Більшість раритетних видів пов'язані із заплавними лісами. Загалом у природних заплавних лісах (дібровах і тополево-вербових лісах) мешкають 16 рідкісних видів, з них 14 – у межах заповідника (табл. 63). У лісах заплави Сіверського Дінця в межах дослідженого стаціонару гніздяться «червонокнижні» шуліка чорний, орел-карлик і совка. Серед регіонально рідкісних видів, що тут постійно мешкають – яструб малий, сова сіра, жовна сива, дятел середній і дятел малий. Нерегулярно гніздяться мухоловка мала та синиця довгохвоста. У гніздовий період періодично спостерігаються осоїд і слуква, які, ймовірно, також можуть тут гніздитися.

**Розподіл раритетних гніздових видів птахів
Станично-Луганського відділення та стаціонару
Долини Сіверського Дінця за типами біотопів**

Типи біотопів	Загальна кількість раритетних видів	Червона книга України	Регіональний «червоний» список	Європейський Червоний список
Заплавні діброви	16 (14)	4	8	1
Заплавні тополево-вербові ліси	12 (9)	2	5	1
Штучні листяні насадження	3	–	1	1
Соснові посадки	3	–	1	–
Луки	2	–	1	1
Псамофітні степи та вирубки	1 (1)	–	–	–
Річки	3 (3)	–	1	1
Заплавні озера	5 (4)	–	2	1
Болотяні ділянки	3 (2)	1	–	1
Опори ЛЕП	1	–	1	–
Селітебні ландшафти	2	–	–	1

Умовні позначки: () в дужках – кількість видів, що зареєстровані на території заповідної ділянки.

У тополево-вербових лісах зареєстровано 12 рідкісних видів. У таких біотопах заплави Сіверського Дінця мешкають шуліка чорний, орел-карлик, орлан-білохвіст, совка, жовна сива, дятел середній, мухоловка мала, берестянка звичайна та ремез. Ймовірне гніздування підсоколика великого.

У штучних лісових насадженнях зафіксовано лише 3 рідкісні види: горлиця звичайна, яструб малий і сова сіра. Для яструба малого лісонасадження є одним з основних гніздових біотопів регіону.

У соснових насадженнях кількість рідкісних видів також незначна. Водночас лише тут відзначено перебування дуже рідкісного для регіону виду – дрозда-омелюха, характерного представника фауни соснових борів.

У навколородних орнітокомплексах зафіксовано 7 рідкісних видів птахів; більшість із них у гніздовий період приурочені до заплавних озер і болотних ділянок (табл. 63). У 2013 р., уперше за 35–40 років, у гніздовий період на території Станично-Луганського відділення ЛПЗ зареєстровано пару дуже рідкісного для Луганської області «червонокнижного» журавля сірого.

Частка рідкісних птахів у відкритих орнітокомплексах є незначною. На лучних ділянках гніздяться деркач і чайка. Із піщаними відкритими ділянками пов'язаний регіонально рідкісний щеврик польовий.

Із селищами пов'язаний один регіонально рідкісний вид – лелека білий (ода пара).

На території дослідженого стаціонару наявні кілька об'єктів ПЗФ різного рівня: відділення Луганського природного заповідника «Станично-Луганське» загальною площею 498,0 га, а також загальнозоологічний заказник місцевого значення «Кондрашевський» (площа 2205 га) (Арапов та ін., 2013). Водночас слід зазначити, що значна частина рідкісних видів птахів не гніздиться безпосередньо на заповідній ділянці або представлена тут у незначній кількості, що насамперед зумовлено невеликою площею заповідника та обмеженою кількістю придатних для гніздування біотопів.

Відділення Стрільцівський степ

До категорії рідкісних на території дослідженого стаціонару Стрільцівський степ належать 29 видів птахів, зафіксованих у гніздовий період. На території заповідної ділянки Стрільцівський степ разом з охоронною зоною зареєстровано 23 рідкісні види, що гніздяться або ймовірно гніздяться.

Загалом Червоною книгою України охороняються 9 гніздових видів, з яких 7 видів спостерігалися безпосередньо в межах заповідника. Сім раритетних видів птахів (перепілка, попелюх, горлиця звичайна, серпокрилець чорний, лиска, чайка, кібчик) охороняються Європейським Червоним списком (2021). До Регіонального червоного списку Луганщини належать 10 рідкісних гніздових видів птахів (табл. 64).

Більшість раритетних видів пов'язані із заплавними лісами та штучними лісосмугами – загалом 10 видів, з яких 8 трапляються в межах заповідника (табл. 64). У заплавах лісах на р. Черпаха в межах дослідженого стаціонару постійно гніздяться «червонокнижні» шуліка чорний і совка; з регіонально рідкісних видів тут гніздяться яструб малий, сорокопуд чорнолобий, ремез, берестянка звичайна та чечевиця.

У штучних лісових насадженнях також гніздяться 8 рідкісних видів птахів: горлиця звичайна, яструб малий, шуліка чорний,

совка, підсоколик великий, сорокопуд чернолобий, вівсянка чорноголова; ймовірне гніздування кібчика. Слід зазначити, що лісо-смуги мають важливе значення для гніздування раритетних видів хижих птахів і сов (загалом 5 таких видів).

Таблиця 64

**Розподіл раритетних гніздових видів птахів
Стрільцівського степу за типами біотопів**

Типи біотопів	Загальна кількість раритетних видів	Червона книга України	Регіональний «червоний» список	Європейський Червоний список
Заплавні ліси	8 (6)	2 (1)	4 (3)	1
Високі чагарники	1	–	–	1
Лісосмуги та штучні насадження	8 (3)	3 (1)	2	2
Чагарники	1	–	1 (1)	–
Різнотравно-типчакково-ковилловий степ	3 (3)	2 (2)	–	1
Степові чагарники	4 (4)	2 (2)	1 (1)	1
Пасовища	1 (1)	–	–	–
Агроценози	1	–	–	1
Крейдяні та глинисті обриви	1	1	–	–
Луки та трав'яні болота	3 (3)	–	2 (2)	1 (1)
Річки	9 (9)	–	3 (3)	1
Ставки	6 (5)	1 (1)	1	2 (1)
Опори ЛЕП	3 (2)	2 (2)	1	–
Селітебні ландшафти	1	–	–	1

Умовні позначки: () в дужках – кількість видів, що зареєстровані на території заповідної ділянки та охоронної зони.

На ділянках високих чагарників з клену татарського зафіксовано один вид з Європейського Червоного списку – горлицю звичайну. У чагарникових заростях на степових ділянках гніздяться перепілка, деркач, лунь лучний і сова болотна.

Значна частка раритетних видів представлена в навколотовних орнітокомплексах – усього 11 видів. На вологих луках і на заболочених ділянках гніздяться деркач, чайка, кобилочка річкова та очеретянка лучна. В очеретяно-рогозових заростях уздовж річок

мешкають бугай і кобилочка річкова, а на мулистих берегах – пісочник малий. Штучні ставки використовують чирянка велика, попелюх (чернь червоноголова), огар, лиска, пісочник малий і ремез.

Частка рідкісних птахів у степових орнітокомплексах є меншою. Загалом у степах зареєстровано 5 раритетних видів. У різнотравних степах гніздяться перепілка, а також «червонокнижні» сова болотяна і вівсянка чорноголова. Із пасовищами тісно пов'язана регіонально рідкісна кам'янка попеляста, яка в останні роки зникла з гніздування в заповіднику. На полях зафіксовано гніздування чайки.

Із крейдяними ярами пов'язаний рідкісний склерофільний вид – пугач (Червона книга України). На опорах високовольтних ЛЕП в останні роки постійно гніздяться рідкісний для регіону підсоколик великий та занесені до Червоної книги України голуб-синяк та сиворакша.

На території стаціонару Стрільцівський степ функціонують кілька об'єктів ПЗФ різного рівня: відділення Луганського природного заповідника «Стрільцівський степ» загальною площею 1036,5 га, а також загальнозоологічний заказник місцевого значення «Балка Березова» площею 797,3 га. Водночас слід зазначити, що значна частина рідкісних видів птахів не гніздиться безпосередньо на заповідній ділянці або представлена тут у невеликій кількості.

Відділення Провальський степ

Фауна птахів Провальського степу відзначається підвищеним різноманіттям, чому сприяє гетерогенність ландшафтів, властива цій території. Серед гніздових птахів значна кількість видів є рідкісними для фауни України або регіонально рідкісними.

Із видів птахів, зареєстрованих у гніздовий період, 34 види належать до категорії рідкісних, зокрема 25 видів трапляються на території заповідника разом з охоронною зоною. До Червоної книги України занесено 11 видів, з них 6 – на заповідних ділянках. П'ять видів птахів (перепілка, горлиця звичайна, серпокрилець чорний, лиска, чайка) охороняються Європейським Червоним списком (2021). До Регіонального червоного списку Луганщини належать 10 гніздових видів (табл. 62).

Більшість раритетних видів, зафіксованих у Провальському степу, є мешканцями байрачних лісів – загалом 16 видів (табл. 65). У байрачних лісах Провалля мешкає «червонокнижний» орел-карлик, а також регіонально рідкісні сова сіра, жовна сива, дятел середній та дятел малий строкатий. У гніздовий період тут спостерігаються совка, сиворакша, сорокопуд чорнолобий. На гніздуванні зафіксовані берестянка звичайна та ремез. Можливе нерегулярне гніздування окремих пар шуліки чорного, осоїда та зміїда.

Таблиця 65

**Розподіл раритетних гніздових видів птахів
Провальського степу за типами біотопів**

Типи біотопів	Загальна кількість раритетних видів	Червона книга України	Регіональний Червоний список	Європейський Червоний список
Байрачні ліси	16 (14)	5	6	1
Лісосмуги	3 (3)	1	–	1
Різотравний степ	4 (4)	2	1	1
Кам'янистий степ	2 (2)	1	1	–
Пасовища	1 (1)	–	–	–
Агроценози	4	2	–	2
Скелі	2 (1)	1	1	–
Болотяно-лучні ділянки	2 (1)	–	1	1
Річки	3 (3)	–	–	–
Штучні ставки	6 (6)	1	1	1
Пустирі біля селищ	1	1	–	–
Опори ЛЕП	1	–	1	–
Селітебні ландшафти	2	–	–	1

Умовні позначки: () в дужках – кількість видів, що зареєстровані на території заповідних ділянок.

У лісосмугах Провальського степу зареєстровано лише три види рідкісних птахів – горлицю звичайну, яструба малого та вівсянку чорноголового. Для яструба малого лісосмуги є одним з основних гніздових біотопів у регіоні.

У навколводних орнітокомплексах зареєстровано 7 рідкісних видів птахів; більшість з них у гніздовий період тяжіють до штучних ставків (огар, пісочник малий, бугайчик, ремез) та лучно-болотних ділянок (деркач, чайка).

У степових орнітокомплексах та на пасовищах зареєстровано 7 раритетних видів. У різнотравних і кам'янистих степах періодично гніздяться «червонокнижні» сова болотна та вівсянка чорноголова. З пасовищами тісно пов'язана регіонально рідкісна кам'янка попеляста. На полях зафіксовано гніздування перепілки, луня лучного та чайки. В агроценозах Провальського степу спостерігалось гніздування поодиноких пар дуже рідкісного журавля степового (Червона книга України).

Із скелястими ділянками пов'язані два рідкісні склерофільні види – пугач і кам'янка лиса. На опорах ЛЕП в останні роки постійно гніздиться досить рідкісний у регіоні підсоколик великий.

Відділення Трьохізбенський степ

Серед птахів, зареєстрованих у гніздовий період, не менш як 13 видів можна віднести до категорії рідкісних. До Червоної книги України включені 4 види, що гніздяться, з них у межах заповідника – 3. До Європейського Червоного списку (2021) у категоріях NT і VU включені перепілка, горлиця звичайна та серпокрилець чорний. До Регіонального червоного списку Луганщини входять 6 рідкісних гніздових видів птахів (табл. 62).

Більшість раритетних видів пов'язана з природними кілками. Загалом у кілкових лісах (вільхово-березово-осикових і топольних лісах у еріках) трапляються 10 рідкісних видів, з яких у межах заповідника – 7–8 видів (табл. 66). У кілкових лісах Трьохізбенського степу постійно гніздяться «червонокнижні» орел-карлик і совка; можливе гніздування шуліки чорного. Серед регіонально рідкісних видів, що постійно мешкають тут, відзначені слуква, сова сіра, жовна сива, дятел малий, берестянка звичайна, підкоришник звичайний.

Частка рідкісних птахів у відкритих і навколородних орнітокомплексах є незначною. На лучних ділянках у невеликій кількості гніздиться деркач. На малих природних і штучних водоймах зафіксовано гніздування «червонокнижного» огара. Із селищами пов'язаний лелека білий (постійно гніздиться одна пара).

Відділення Луганського природного заповідника є важливими місцями гніздування та перебування багатьох раритетних видів птахів, зокрема огара, луня лучного, орла-карлика, орлана-білохвоста, деркача, совки, сови болотної, вівсянки чорноголової та

інших. Водночас значна частина рідкісних видів (шуліка чорний, осоїд, зміїд, журавель степовий, пугач, сиворакша, кам'янка лиса тощо) не гніздиться безпосередньо на заповідних ділянках, що зумовлено їхньою відносно невеликою площею та обмеженою кількістю придатних для гніздування біотопів.

Таблиця 66

**Розподіл раритетних гніздуючи видів птахів
Трьохізбенського степу за типами біотопів**

Типи біотопів	Загальна кількість раритетних видів	Червона книга України	Регіональний Червоний список	Європейський Червоний список
Вологі вільхово-березові-осикові кілки	8	2	4	2
Тополеві насадження в сріках	6	1	4	1
Штучні листяні насадження	3	1	–	1
Псамофітні степи	1	–	–	1
Луки	1	–	1	–
Штучні та природні озера	1	1	–	1
Насадження в селищах	1	–	–	–
Селітебні ландшафти	2	–	1	1

**Оптимізація умов проживання птахів
орнітокомплексів досліджених стаціонарів**

Для підвищення ефективності охорони раритетної авіфауни необхідним є розширення територій заповідних ділянок, а також створення підпорядкованих заповіднику заказників, які охоплювали б увесь спектр характерних природних біотопів. Станом на 2021 рік були розроблені наступні рекомендації.

У **Провальському степу** необхідно взяти під охорону ділянки старих байрачних лісів і масиви степових пасовищ загальною площею не менше 1500–2000 га.

Серед рідкісних видів птахів найбільш уразливими є великі за розмірами види – огар, лунь лучний, орел-карлик, пугач, які найбільше потерпають від антропогенних чинників, зокрема

турбування, браконьєрства та дефіциту придатних гніздових стацій.

До цінних ділянок, які доцільно взяти під охорону, належать:

– ділянка площею 1500–1800 га між селом Провалля та Грушевською ділянкою відділення. Доцільним є створення заказника, що охоплюватиме масиви цілинного степу й перелогів, а також байрачні ліси в балках Верхнє Провалля та Грушева. На цій території мешкають орел-карлик, совка, сова сіра, жовна сива, підсоколик великий, кам'янка лиса, вівсянка чорноголова; ймовірне гніздування пугача. Ділянка може виконувати функцію екологічного коридору між Грушевською та Калинівською ділянками відділення;

– ділянка старого байрачного лісу в балці Верхнє Провалля поблизу села Королівка (ліс Катарал);

– ділянка площею близько 2000–2500 га, розташована на північний захід від села Провалля, яка охоплює великий масив цілинного степу та перелогів між балками Деревечка й Ольхова, а також байрачні ліси в межах цих балок. На скелях біля балки Деревечка постійно гніздиться пугач; поблизу степових ставків гніздиться огар, на заболочених луках – чайка. На степових ділянках зафіксовані кам'янка попеляста та вівсянка чорноголова.

Для оптимізації площі **Станично-Луганського відділення** доцільно розширити його територію за рахунок масиву заплавного лісу, що примикає з півдня до заповідної ділянки, а також добре збереженої ділянки заплавного лісу на протилежному березі річки Сіверський Донець (загальною площею до 1500 га). На цих територіях гніздяться шуліка чорний, яструб малий, орел-карлик; ймовірним є гніздування журавля сірого, слукви, орлана-білохвоста та осоїда.

Окремої уваги потребує оптимізація режиму охорони заказника «Кондрашевський», що межує із заповідником. Незважаючи на значну площу, рівень його охорони впродовж усього періоду досліджень залишався незадовільним: регулярно фіксувалися випадки браконьєрства, зокрема знищення рідкісних видів птахів, а також незаконні вирубки старовікових дерев.

Біля північно-східної межі **відділення «Трьохізбенський степ»** розташований комплекс старих вологих вільхово-березово-осикових кілків загальною площею близько 150–200 га (урочище Мілованове).

**Заходи для збереження окремих видів птахів
Станично-Луганського відділення**

Вид	Види загроз	Заплановані заходи	Очікувані результати
<i>Hieraaetus pennatus</i>	Обмежена чисельність виду внаслідок малої площі заповідника	Постійний моніторинг	Показники динаміки чисельності популяції
		Розширення території заповідника	Збільшення чисельності та покращення стану місцевої популяції
<i>Haliaeetus albicilla</i>	Обмежена чисельність виду внаслідок малої площі заповідника	Постійний моніторинг	Показники динаміки чисельності популяції
		Розширення території заповідника	Збільшення чисельності та покращення стану місцевої популяції
<i>Otus scops</i>	Невисока якість місць існування (мала кількість старих дуплистих дерев та гнізд воронових)	Постійний моніторинг	Показники динаміки чисельності популяції
		Встановлення штучних гніздівель	Збільшення чисельності та покращення стану місцевої популяції
<i>Strix aluco</i>	Хижацтво яструба великого	Постійний моніторинг	Показники динаміки чисельності популяції
	Невисока якість місць існування (мала кількість старих дуплистих дерев)	Розширення території заповідника	Збільшення чисельності та покращення стану місцевої популяції

Між кілками збереглися ділянки піщаного степу, частково зайняті молодими сосновими насадженнями; майже в кожному кілку наявні постійні джерела. У межах урочища гніздяться слуква, орел-карлик, сова сіра; можливе гніздування яструба коротконогого, шуліки чорного, совки та інших видів.

З метою збереження даної природної ділянки доцільно надати їй статус заповідного урочища або заказника та включити до охоронної зони Трьохізбенського відділення. Крім того, навколо відділення необхідно сформувати охоронну зону, яка охоплювала б масиви старих кілкових лісів та природні комплекси піщаного степу.

**Заходи для збереження окремих видів тварин
Стрільцівського степу**

Вид	Види загроз	Заплановані заходи	Очікувані результати
<i>Tadorna ferruginea</i>	Браконьство на прилеглих територіях	Посилення охорони	Зниження втрат популяції від незаконного вилучення
	Зникнення гніздових угідь (нор бабака і лисиці, пересихання ставків)	Постійний моніторинг	Показники динаміки чисельності популяції
	Обмежена чисельність виду внаслідок малої площі заповідника	Розширення території заповідника (приєднання заплавної ділянок р. Черпаха та степових ділянок біля 21 ставка)	Збільшення чисельності та покращення стану місцевої популяції
<i>Circus pygargus</i>	Пожежі	Посилення охорони від пожеж	Збереження чагарникових заростей у степу як біотопів існування виду
<i>Otus scops</i>	Обмежена чисельність виду внаслідок малої площі заповідника	Розширення території заповідника (приєднання заплавної ділянок р. Черпаха)	Збільшення чисельності та покращення стану місцевої популяції
<i>Asio flammeus</i>	Пожежі	Посилення охорони від пожеж	Збереження степів із чагарниками як одного з біотопів існування виду
	Хижацтво з боку яструба великого та лисиці.	Постійний моніторинг	Показники динаміки чисельності популяції
<i>Bubo bubo</i>	Обмежена чисельність виду внаслідок малої площі заповідника	Розширення території заповідника (приєднання Глиняного та Березового яру)	Збільшення чисельності та покращення стану місцевої популяції
<i>Emberiza melanocephala</i>	Обмежена чисельність виду внаслідок малої площі заповідника	Постійний моніторинг	Показники динаміки чисельності популяції
		Розширення території заповідника (приєднання Глиняного яру)	Збільшення чисельності та покращення стану місцевої популяції

Оптимізація площі **відділення «Стрільцівський степ»** можлива за рахунок приєднання земель охоронної зони – ділянок заплави річки Черепаха, унікальних степових масивів поблизу південних меж заповідника, а також територій у балковій системі Глиняного яру. Надання охоронного статусу цим ділянкам може сприяти збереженню популяцій огара, шуліки чорного, луня лучного, підсоколика великого, деркача, пугача, сови болотної та вівсянки чорноголової.

В околицях заповідника доцільно взяти під охорону такі цінні природні ділянки:

- ділянки Тернового та Березового ярів;
- великий ставок у верхів'ях річки Черепаха з прилеглими ділянками степової, лучної та болотної рослинності, а також вербово-тополевыми насадженнями вздовж берегів. На цій території на гніздуванні зафіксовано 2–3 пари огара та одну пару шуліки чорного; періодично гніздяться чайка, підсоколик великий і бори-вітер звичайний, ремез. Цілком імовірне гніздування луня лучного, совки, сови болотної та вівсянки чорноголової.

ПРОГРАМНИЙ КОМПЛЕКС «ФАУНА ХРЕБЕТНИХ ЛПЗ»

Розробка інформаційної системи Луганського природного заповідника почалася 2007 року (Гузь, 2019). На поточний час програмне забезпечення власної розробки успішно використовується у науковій діяльності заповідника, забезпечує можливість узагальнення, зберігання і аналізу інформації, накопиченої протягом багаторічних досліджень. Його функції звільняють дослідників від рутинної роботи, дозволяють значно спростити і прискорити отримання результатів аналізу даних. Використання ГІС дозволяє аналізувати просторову інформацію та створювати карти для використання у наукових звітах, публікаціях та ін.

Черговим етапом розвитку інформаційної системи стало створення програмного комплексу «Фауна хребетних ЛПЗ». Його структура і можливості на першому етапі розробки були детально охарактеризовані (Гузь та ін., 2020; Гузь, 2023), але з того часу було внесено низку суттєвих змін, які розширили функціональність, дозволили покращити якість і зручність опрацювання інформації.

Мета цієї роботи – узагальнення і систематизація даних про біорізноманіття Луганського природного заповідника. Задачі: розробка програмного забезпечення, що дозволить опрацювати дані щодо фауни хребетних заповідника, особливу увагу приділяючи рідкісним видам; збір і узагальнення всієї доступної інформації.

На поточний момент програмний комплекс об'єднує дані щодо амфібій, рептилій, птахів і ссавців. На жаль, автори були змушені відмовитися від опрацювання даних з іхтіофауни – у зв'язку з відсутністю спеціаліста-іхтіолога та достовірних даних за останні 25 років.

Для вирішення поставлених завдань в роботі використовувалися методи об'єктно-орієнтованого проектування та програмування, реляційна модель баз даних.

База даних FaunaLPZ.mdb розроблена в системі керування базами даних (СКБД) Microsoft Access 2003. Інтерфейс користувача спроектований в середовищі розробки Borland Delphi 7. Звіти виконані за допомогою генератора FastReport.

Латинські і українські видові назви земноводних, плазунів наводяться за списком, затвердженим Комісією із зоологічної

термінології Інституту зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України (http://izan.kiev.ua/term_com/herpet.htm, дата 20.11.2019) Українські видові назви птахів наводяться за списком, затвердженим Комісією із зоологічної термінології Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України (протокол № 5 від 03.05.2007 р.) (https://www.izan.kiev.ua/term_com/aves.htm, дата 20.11.2019). Латинські назви видів птахів та їх систематична приналежність наводяться за зведенням Л. С. Степаняна (1990). Таксономію ссавців наведено за проектом УкрБІН (ukrbn.com, дата 18.11.2019). Латинські і українські видові назви ссавців – за: (Русін, 2019).

При додаванні в базу даних видів тварин використані матеріали Літопису природі ЛПЗ НАНУ за всі роки існування заповідника, наявні літературні джерела та результати власних досліджень.

Опис програмного комплексу «Фауна хребетних ЛПЗ»

Реляційна база даних (далі – БД) зберігається у файлі **FaunaLPZ.mdb** і складається з 29 таблиць, пов'язаних між собою. БД відповідає правилам нормалізації і довідкової цілісності. Кожна таблиця має первинний ключ і унікальний індекс.

На поточному етапі розробки реалізована можливість зберігання наступної інформації для кожного виду тварин:

1. Назва (латинська, українська).
2. Таксономічна приналежність.
3. Синоніми.
4. Наявність у кожному з філіалів / відділень¹ заповідника.
5. Категорія охорони.
6. Статус виду у філіалі / відділенні (достовірно знайдений, сумнівний, ймовірно зниклий).
7. Рік останньої достовірної знахідки.
8. Характеристики виду – біотопічні, екологічні та ін.
9. Інформація про літературні джерела щодо виду.
10. Дата вводу / редагування інформації.
11. Примітки.

¹ У різні роки для структурних підрозділів заповідника використовувалися обидві назви. На початок розробки інтерфейсу була прийнята назва «Філіал», на поточний час – «Відділення».

Для знахідок забезпечена можливість зберігання таких даних:

1. Дата.
2. Автор.
3. Фото, дата та місце фотографування, автор.
4. Географічні координати (широта, довгота, висота н. р. м. у десяткових градусах, координатна система)
5. Філіал/відділення заповідника, квартал.
6. Текстовий опис місця знахідки.
7. Помітка «На прилеглий території».
8. Тип біотопу.
9. Детальний текстовий опис біотопу.
10. Тип знахідки (жива особина, мертва особина, гніздо, нора, сліди, і т. ін.)
11. Кількість дорослих чи ювенільних особин.
12. Для гнізда: вид дерева, висота розміщення, локалізація, кількість яєць.
13. Літературне джерело.
14. Дата вводу / редагування інформації.
15. Примітки.

Дані, які можуть зберігатися для обліків, наведені у табл. 69 та 70.

При проектуванні структури цього блоку враховувалося, що інформація повинна бути придатною для створення датасетів GBIF, тобто, відповідати стандартам Darwin Core.

Для зберігання даних обліків найбільше придатний тип датасета GBIF Sampling Event Data – дані моніторингу та обстежень на пробних площах. Цей тип публікації дозволяє мобілізувати дані, зібрані в результаті обліків або моніторингових досліджень у вигляді методологічно пов'язаних блоків інформації. Методи збору даних коротко описуються у відповідних полях таблиці з вихідними даними. Обсяг виконаних робіт можна оцінити, вказавши спосіб збору даних (samplingProtocol), площі обліку або протяжність маршрутів (sampleSizeValue та sampleSizeUnit), а також, при необхідності, обсяг або тривалість спостережень (sampling Effort).

При створенні таблиць блоку обліків нами взята за основу структура, яка використовується на сайті GBIF для зберігання даних у форматі Sampling Event Data (GBIF: Data quality requirements: Sampling-event datasets . Available from <https://www.gbif.org/uk/data-quality-requirements-sampling-events> [08 Oktober 2025]).

Структура таблиці EventMaster

№	Поле	Опис
1	IdEvent (identity)	Унікальний ідентифікатор
2	EventDateBegin (datetime)	Дата початку обліку
3	EventDateBegin (datetime)	Дата початку обліку
4	AuthorID	Ключ автора
5	FilialID	Ключ відділення
6	Near	Прилеглі території
7	PlaceText	Текстовий опис місця
8	LocationID	Ключ локації згідно сайту http://www.geonames.org/
9	decimalLatitude	Широта, десяткові градуси
10	decimalLongitude	Довгота, десяткові градуси
11	geodeticDatum	Система координат
12	SamplingProtocol	Тип обліку
13	sampleSizeValue	Площі обліку або протяжність маршрутів
14	sampleSizeUnit	Одиниця виміру
15	SamplingEffortValue	Обсяг або тривалість спостережень
16	SamplingEffortUnit	Одиниця виміру
17	countryCode	UA
18	LastDate	Дата внесення змін

Структура таблиці EventDetail

1	idDetail	
2	EventID	Ключ EventMaster
3	SpeciesID	Ключ виду
4	Habitat	Оселище
5	organismQuantity	Кількість
6	organismQuantityType	Тип Individuals

На поточний час у БД наявні наступні дані:

1. Перелік видів хребетних, що були зареєстровані на території заповідника за всі роки його діяльності, який налічує 356 актуальних видів і 10 синонімів, статус видів за філіалами/відділеннями та рік останньої достовірної знахідки. З них птахів – 262 види, що належать до 142 родів, 55 родин та 18 рядів.

2. 2748 знахідок рідкісних видів хребетних, з них птахів – 1022 знахідки.

Опис інтерфейсу користувача

Програмний комплекс «Фауна хребетних ЛПЗ» є багатовіконним додатком, запуск якого здійснюється виконуваним файлом **FaunaLPZ.exe**. Призначений для введення, редагування і перегляду інформації у БД, а також видачі звітів.

Спеціального процесу інсталяції не потребує. Файл програми **FaunaLPZ.exe**, файл бази даних **faunalpz.mdb**, підкаталог з зображеннями “**fa_Pictures**” і шаблони звітів копіюються у будь-який каталог на жорсткому диску.

При запуску програма перевіряє наявність у робочому каталозі файлу бази даних **faunalpz.mdb** і за відсутністю такого дає можливість користувачеві самостійно знайти його і підключити. Також при завантаженні програма кожного разу створює резервну копію файлу БД в підкаталозі **BACKUP**. Крім того, у користувача є можливість створювати резервну копію за бажанням.

За допомогою меню головного вікна здійснюється управління всіма іншими вікнами програми (рис. 38, табл. 71).

Вікно **Пошук видів** (рис. 39) показує список усіх видів, на даний момент наявних у БД.

Для кожного виду наводиться таксономічна інформація, а також наявність у філіалах заповідника. Радіокнопки «Тільки актуальні», «Тільки синоніми», «Усі види» дають змогу міняти умови перегляду списку. Актуальні види відображуються напівжирним шрифтом, синоніми – звичайним.

У нижньому рядку списку автоматично підрахована загальна кількість видів, що показуються у списку, при фільтрації ця цифра міняється. Верхня частина форми має рядки введення для пошуку за будь-яким з перерахованих параметрів. У процесі набору букв у будь-якому з рядків введення список фільтрується. Можливий пошук за декількома параметрами одразу. Група прапорців в правій верхній частині вікна дозволяє відображати список видів для вибраного відділення заповідника.

Рис. 38. Головне вікно програми

Таблиця 71

Пункти головного меню та їхні функції

Пункт меню та його підпункти		Дія
Пошук виду		Викликає вікно пошуку видів для подальшого відкриття картки виду
Знахідки		Викликає загальний перелік знахідок
Обліки		Викликає загальний перелік обліків
Таксони		Відкриває вікно вводу і редагування таксономічної інформації
Довідники	Характеристики видів	Викликає відповідний довідник
	Категорії охорони	
	Автори фото	
	Місцезнаходження	
Звіти	Загальний перелік та ін. (цей пункт детально розглянутий нижче)	Викликає відповідний звіт
Сервіс	Налаштування бази даних	Викликає вікно редагування шляху до файлу БД. Використовується, якщо при завантаженні цей файл не знайдений
	Стиснути базу даних	Стискає файл БД
	Створити резервну копію	Створює резервну копію файлу БД в каталозі BACKUP. Рекомендовано перед внесенням серйозних змін
Вікно		Змінює порядок відображення вікон, відкритих у програмі

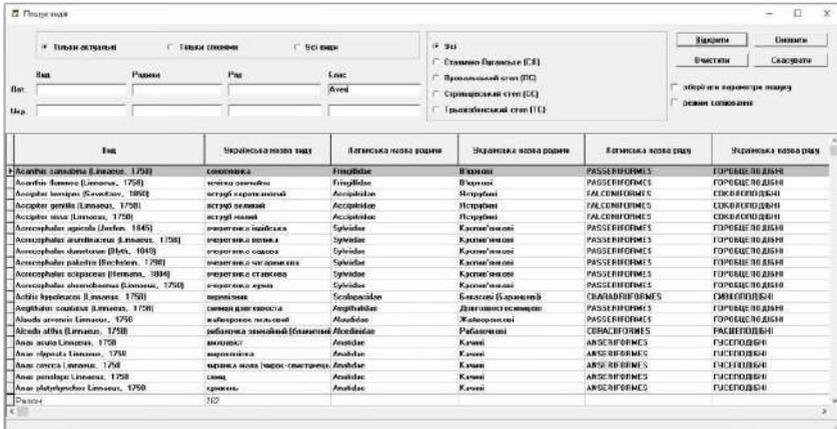

Рис. 39. Вікно пошуку видів

Кнопка «Відкрити» або подвійний клік миші на вибраному рядку відкриває картку виду для редагування. Кнопка «Очистити» очищає усі рядки пошуку. Кнопка «Скасувати» закриває вікно. Прапорець «Режим копіювання» дозволяє зробити доступним для копіювання виділений текст у будь-якому стовпчику таблиці. Копіювання робиться стандартним для Windows сполученням клавіш «Ctrl+Ins». Прапорець «Зберігати параметри пошуку» забезпечує можливість збереження параметрів пошуку при наступному відкритті вікна.

Форма **Картка виду** призначена для введення і редагування даних щодо виду. Складається з двох сторінок. Перша містить загальну інформацію про вид (рис. 40), друга – перелік знахідок виду (рис. 41).

На першій сторінці відображаються дані щодо систематичного положення виду, поширення і статусу у філіалах заповідника, категорій охорони, літературних джерел, а також екологічних, біоморфологічних, біотопічних і інших характеристик.

Видовий епітет, автор таксона і рік опису та примітки вносяться вручну, всі інші дані підтягуються з довідників.

Новий рядок у всіх таблицях створюється натисканням кнопки «Стрілка вниз» на клавіатурі. Категорії охорони, філіали (в таблицях біотопів, субстратів та джерел), і літературні джерела вибираються з випадного списку, можна вносити по декілька записів.

(тип ареалу, стратегія харчування та ін.). Другі (у таблиці справа) – у різних філіалах заповідника можуть бути різними: біотопічна приуроченість, статус поселення та ін. У випадках, коли характеристика у різні роки може бути різною, додається ще й рік.

Сторінка «Знахідки» (рис. 41) показує інформацію про всі знахідки виду. Якщо для виду наявні знахідки, програма показує їх кількість у заголовку сторінки. Додати, редагувати чи видалити знахідку можна за допомогою кнопок панелі інструментів. Кнопки та або подвійний клік миші на потрібному рядку викликають вікно **Знахідка**. При видаленні запис залишається у БД та помічається як видалений, за потреби його можна відновити. При закритті картки програма запитає, чи треба зберегти зміни.

Форма **Знахідка** призначена для введення і редагування даних знахідки. Складається з двох сторінок. Перша містить інформацію про знахідку (рис. 42), друга – зображення знахідки (рис. 43). На першій сторінці вводяться: дата знахідки – вибирається з випадного календаря або вводиться вручну; автор знахідки – вибирається з довідника, що викликається кнопкою у правій частині рядка вводу.

Рис. 42. Форма знахідок: головна сторінка

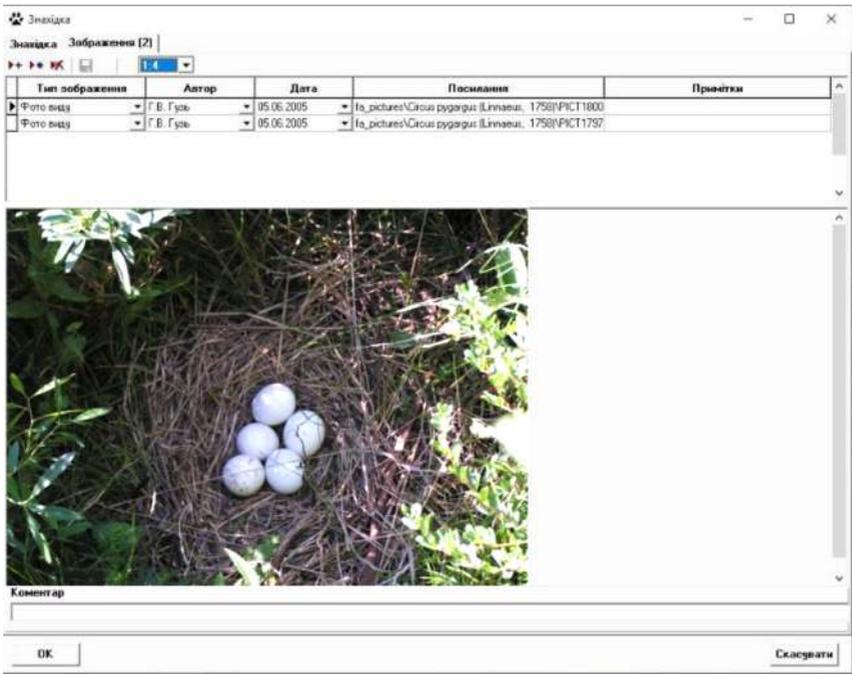

Рис. 43. Форма знахідок: сторінка «Зображення»

Вид автоматично підтягується. Філіал вибирається з випадного списку. Тип знахідки вибирається з таблиці. Редагування даних по гнізду доступно тільки тоді, коли вибраний тип знахідки «Гніздо». Тип біотопу і літературне джерело вибирається з довідників.

Друга сторінка (рис. 43) служить для внесення і перегляду фотографій знахідки. В її заголовку одразу вказана кількість зображень для знахідки (за наявності).

Додавання, зміна та вилучення графічних файлів робиться за допомогою кнопок панелі інструментів. Користувач може відкрити цифрове зображення з будь-якого каталогу жорсткого диска або іншого носія. При збереженні запису графічні файли копіюються не у файл бази даних, що призвело б до надмірного збільшення його розміру і уповільнення роботи, а в підкаталог "fa_Pictures", що знаходиться у каталозі з програмою. Для зображень кожного виду програма створює вкладений підкаталог з його назвою. У базі зберігається тільки посилання на графічний файл,

знахідки для більш детального перегляду і редагування. Кнопка «Друк» формує звіт з результатів пошуку, його можна надрукувати чи зберегти у форматах *.rtf, *.doc чи *.pdf.

Форма Систематика (рис. 45) викликається з головного меню, пункт «Таксони». Призначене для пошуку, додання і редагування класів, рядів, родин, родів та видів, а також синонімів до видів.

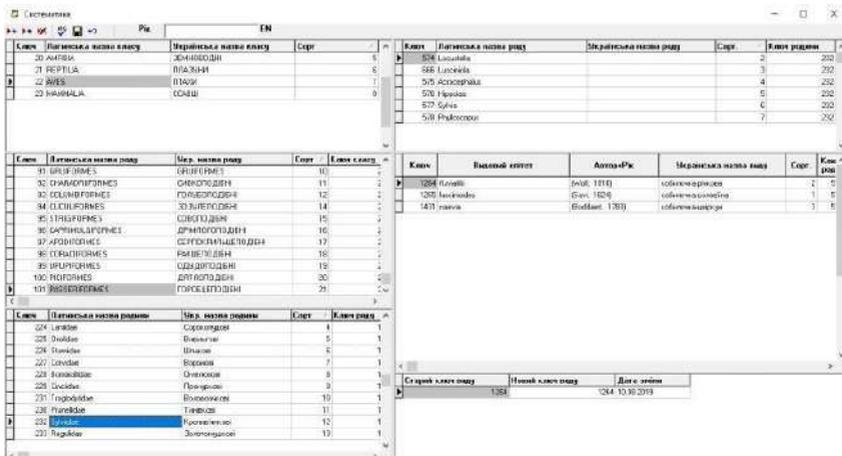

Рис. 45. Форма Систематика

За замовчуванням кожна наступна таблиця фільтрується за записом попередньої – ряди фільтруються за класами, родини за рядами, роди за родинами, види за родами. Можна показати усі записи без фільтрації, за допомогою кнопки панелі інструментів. У верхній частині вікна є рядок введення для пошуку за латинською назвою роду. В процесі набору букв список фільтрується.

Стандартні кнопки панелі інструментів призначені для додання, редагування та вилучення записів. Якщо запис має зв'язки з іншими таблицями, програма попередить, що видалити його неможливо.

Для створення нового таксону треба додати латинську назву, авторів і рік. Ключ генерується автоматично і є унікальним ідентифікатором запису. Коли у відповідну таблицю додається новий вид, в окремій таблиці автоматично створюється запис, де у двох полях прописаний ключ цього виду. Якщо це актуальний вид,

старий ключ та новий однакові. Якщо вид є синонімом, треба для його запису проставити у поле «Новий ключ» ключ відповідного актуального виду.

Картка обліку

Дата з по Автор Філіал на прилеглої території

Широта Довгота Висота н.р.м. Система координат Координати невідомі Точна дата невідома

Місце обліку Довжина маршруту, м

Тип кількісного показника Однина виміру

Тип біотопу	Вид (прийнята назва)	Вид (оригінальна назва)	Кількісвий показ	Додаткова інформація

Додаткова інформація

Літературне джерело

OK Схватувати

Рис. 46. Картка обліку

Блок обліків знаходиться у процесі розробки та ще не наповнений даними. Він має форми **Пошук обліків** та **Картка обліку** (рис. 46). За структурою і функціоналом форма **Пошук обліків** дублює аналогічну форму для знахідок. На **Картці обліку** початкова та кінцева дата вводяться за допомогою календаря. Автор вибирається з довідника, філіал/відділення – з випадного списку. Система координат, тип кількісного показника та одиниця виміру також вибираються з випадних списків. Літературне джерело вибирається з довідника. В таблиці тип біотопу та назви видів також вибираються з довідників. Уся інша інформація вводиться вручну. Коли дані з Літописів природи чи інших джерел не є повними, тобто, відсутні точне місце та дата обліку, використовуються відповідні перемикачі. Довідник **Характеристики видів** забезпечує систему динамічного додавання характеристик. Можна додавати не лише нові ознаки, але і їх групи і підгрупи. Редагування робиться стандартно (рис. 47).

Рис. 47. Довідник «Характеристики видів»

Звіти дають можливість вибору, перегляду і роздруку інформації, а також конвертації в Microsoft Word, Microsoft Excel та збереження у форматі PDF (рис. 48).

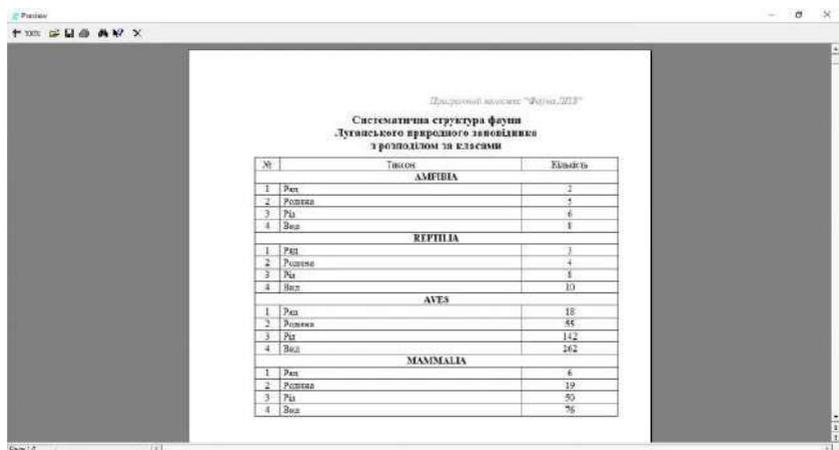

Рис. 48. Вікно звітів

Користувач має можливість вказати букву додатку/номер таблиці, задати нумерацію сторінок, вибрати, чи показувати дату друку.

На поточний момент розроблені наступні звіти:

загальний перелік видів хребетних, що були зареєстровані на території заповідника за всі роки його діяльності;

перелік видів хребетних для кожного з чотирьох філіалів / відділень;

систематична структура фауни заповідника;

види Червоної книги;
види Бернської конвенції;
загальна кількість знахідок за філіалами/відділеннями;
знахідки рептилій (загальний та за філіалами/відділеннями);
знахідки птахів (загальний та за філіалами/відділеннями);
знахідки ссавців (загальний та за філіалами/відділеннями).

Інтеграція з QGIS

SQL-запити з бази даних MS Access є дуже гнучким інструментом, вони дозволяють сформувати основу для датасетів GBIF, а також підготувати вибірки знахідок для подальшого завантаження до геоінформаційної системи QGIS. Для створення карт поширення рідкісних видів у заповіднику та на прилеглих територіях результати SQL-запитів з MS Access передаються до QGIS за допомогою драйвера ODBC (Open DataBase Connectivity). Для цього створюється джерело даних ODBC, яке пов'язано з файлом відповідної бази даних MS Access. В QGIS при додаванні нового векторного шару підключається джерело даних ODBC, після чого показується список всіх таблиць і SQL-запитів цієї бази. Наступним кроком з вибраного джерела даних створюється точковий шар за допомогою інструмента "Create points from table" з панелі «Обробка даних». На рис. 49 наведений приклад тематичної цифрової карти, створеної засобами QGIS на основі результату SQL-запитів з MS Access.

Таким чином, за допомогою програмного комплексу «Фауна хребетних ЛПЗ НАНУ» ми маємо можливість повноцінно працювати з фауністичними даними, які є результатом багаторічної праці багатьох працівників заповідника. В умовах війни, коли наукові дані потребують особливого збереження та оприлюднення, наявність такого інструменту є дуже важливою.

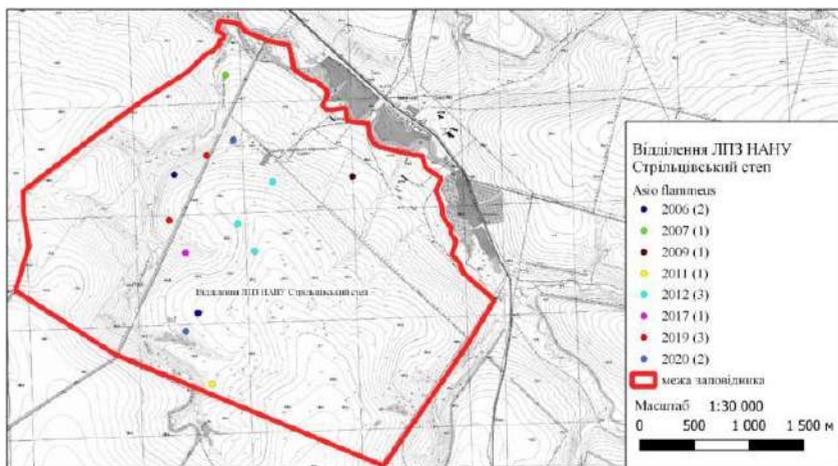

Рис. 49. Знахідки *Asio flammeus* на території Стрільцівського степу з розподілом за роками

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атамась Н., Товпинець М. Свавці в живленні хижих птахів на Луганщині: загальний огляд даних. *Теріофауна сходу України* / за ред. І. Загороднюка. Луганськ, 2006. С. 260–267. (Праці теріологічної школи; вип. 7).
2. Арапов О. А. (заг. ред.), Сова Т. В., Савенко О. А., Фєренц В. Б., Кравець Н. У., Зяцьков Л. Л., Морозова Л. О. Природно-заповідний фонд Луганської області: довідник. 3-тє вид., доп. і перероб. Луганськ : Вид-во «Луганська правда», 2013. 224 с.
3. Боровик Л. П., Глотов С. В., Геряк Ю. М. та ін. Безхребетні Луганського природного заповідника : монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 526 с. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-433-0>
4. Боровик Л. П. Біотопи Стрільцівського степу (Луганський природний заповідник). *Регіональні аспекти флористичних і фауністичних досліджень* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (12–13 жовт. 2023 р., смт Путила, Україна) / наук. ред. І. І. Черней та ін. Чернівці : Друк Арт, 2023. С. 40–41.
5. Боровик Л. П. Заповідний режим Стрільцівського степу (Луганський природний заповідник): історія і сучасний стан. *Заповідна справа у Степовій зоні України*. Київ, 2018. С. 41–56 (Conservation Biology in Ukraine).
6. Боровик Л. П. Демутаційна динаміка рослинності у Луганському природному заповіднику (відділення Стрільцівський степ) : дис. ... канд. біол. наук : 03.00.05 – ботаніка. Донецький ботанічний сад НАН України, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, Київ, 2021. 233 с.
7. Боровик Л. П., Мороз В. А., Гузь Г. В., Сова Т. В. Про необхідність розширення території Стрільцівського степу. *Заповідна справа у Степовій зоні України*. Київ, 2017. Т. 2, № 1. С. 235–240 (Conservation Biology in Ukraine).
8. Ветров В. В. Пугач. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. Київ : Глобалконсалтинг, 2009. С. 463.
9. Гузь Г. В. Інформатизація досліджень природних комплексів Луганського природного заповідника. *Біорізноманіття*

степової зони України: вивчення, збереження, відтворення : праці наук.-техн. конф. Слов'янськ, 2019. Вип. 13. С. 60–64 (Conservation Biology in Ukraine).

10. **Гузь Г. В.** Удосконалення програмного комплексу «Фауна ЛПЗ» як інструмента дослідження біорізноманіття Луганського природного заповідника. *Традиції заповідної справи, сучасні проблеми збереження та повоєнного відновлення території ПЗФ*. Чернівці : Друк Арт, 2023. С. 69–72.
11. **Гузь Г. В., Мороз В. А., Головка В. О.** Програмний комплекс «Фауна хребетних ЛПЗ» як інструмент моніторингу фауни Луганського природного заповідника. *Моніторинг та охорона біорізноманіття в Україні*. Київ – Чернівці : Друк Арт, 2020. Вип. 16, т. 3. С. 48–58.
12. **Дідух Я. П., Шеляг-Сосонко Ю. Р.** Геоботанічне районування України та суміжних територій. *Український ботанічний журнал*. 2003. Т. 60, № 1. С. 6–17.
13. **Дідух Я. П., Чусова О. О., Розенбліт Ю. В., Яроцька М. О.** Топологічна диференціація рослинного покриву східних регіонів України в степовій зоні. *Чорноморський ботанічний журнал*. 2024. Т. 20, № 4. С. 390–409.
14. **Доброчасва Д. М.** Флора і рослинність заповідника АН УРСР «Стрілецький степ». *Український ботанічний журнал*. 1956. Т. 13. – С. 44–57.
15. **Євтушенко Г. О., Литвиненко С. П.** Станично-Луганський рибгосп – територія, важлива для збереження видового різноманіття птахів Луганської області. *Птахи басейну Сіверського Дінця*. Донецьк, 2010. Вип. 11. С. 201–224.
16. **Загороднюк І., Коробченко М.** Раритетна фауна Луганщини: хребетні першочергової уваги. Луганськ : ШИКО, 2014. 220 с.
17. **Загороднюк І. В., Литвиненко С. П., Заїка С. В.** Болотна сова (*Asio flammeus*) на Луганщині й особливості її поширення. *Беркут*. 2012. Т. 21, № 1–2. С. 98–101.
18. **Зубаровський В. М.** Хижі птахи. Київ : Наукова думка, 1977. 232 с. (Фауна України; т. 5, вип. 2).
19. **Кістяківський О. Б. Курині.** Голуби. Рябки. Пастушки. Журавлі. Дрохви. Кулики. Мартини. Київ : Вид-во АН УРСР, 1957. 432 с. (Фауна України; т. 5, птахи, вип. 4).
20. **Лавренко Є., Дохман Г.** Рослинність Старобільських степів. *Журнал біо-ботанічного циклу ВУАН*. 1933. № 5–6. С. 23–133.

21. **Літопис природи** Луганського природного заповідника за 1969–2021 рр. – Луганськ : Наук. фонди Луганського природного заповідника. – Рукопис.
22. **Мороз В. А.** Сучасна гніздова орнітофауна Стрільцівського степу. Негоробині птахи (Nonpasseriformes). *Заповідна справа у Степовій зоні України*. Київ, 2018. Вип. 10. С. 316–329.
23. **Мороз В. А.** Матеріали до екології лучного луня (*Circus pygargus*) у Стрільцівському степу. *Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова»*. 2019. Вип. 21. С. 230–236.
24. **Мороз В. А.** Знахідки видів птахів з Червоної книги України у відділенні Станично-Луганське. *Поширення раритетних видів біоти України*. Чернівці : Друк Арт, 2022. Т. 27, № 1. С. 315–318.
25. **Мороз В. А.** Раритетні гніздові види птахів Луганського природного заповідника НАН України. *Природничі науки: проекти, дослідження, перспективи*. Полтава, 2023. С. 101–104.
26. **Мороз В. А.** Знахідки видів птахів з Червоної книги України у відділенні Стрільцівський степ. *Поширення раритетного біорізноманіття в Україні*. Київ – Чернівці : Друк Арт, 2024. Вип. 38. С. 294–297.
27. **Мороз В. А.** Знахідки раритетних видів птахів у відділенні Трьохізбенський степ. *Поширення раритетного біорізноманіття в Україні*. Київ – Чернівці : Друк Арт, 2024. Вип. 38. С. 298–299.
28. **Мороз В. А.** Регіонально-рідкісні на гніздуванні види птахів Стрільцівського степу. *Дністерські читання*. Одеса : Олдї+, 2024. С. 62–65.
29. **Мороз В. А.** Гніздова орнітофауна Трьохізбенського степу. *Орнітологічні дослідження в Україні: минуле, сучасність і перспективи* : Всеукраїнська орнітологічна конференція (Харків, 20-22 жовтня 2023 р.): матеріали. Харків, 2023. С. 106–110.
30. **Мороз В. А., Русін М. Ю.** Рідкісні види птахів відділення «Стрільцівський степ». *Проблеми збереження, відновлення та стабілізації степових екосистем*. Маріуполь, 2011. С. 174–180.
31. **Руденко Л. Г.** (ред.) Національний атлас України. Київ : Картографія, 2008.
32. **Онищенко В. А., Андрієнко Т. Л.** (ред.) Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч. 1. Київ : Фітосоціоцентр, 2012. 406 с.

33. **Природно-заповідний фонд Луганської області** : довідник / О. А. Арапов та ін. 3-тє вид., доповн. Луганськ : Віртуальна реальність, 2013. 224 с.
34. **Птахи України під охороною Бернської конвенції** / за ред. Г. Г. Гаврися. Київ, 2003. 394 с.
35. **Резнік О.** Спостереження хижих птахів у Луганській області. *Теріофауна сходу України*. Луганськ, 2006. С. 266–275 (Праці теріологічної школи; вип. 7).
36. **Русін М. Ю.** Контрольний список ссавців фауни України.. Ссавці на мапі України. Матеріали Першої Української конференції з картування ссавців, Київ, Київський зоопарк 28–29 березня 2019 р. / ред. М. Ю. Русіна, М. А. Гхазалі. Київ, 2019, С. 7–9.
37. **Строженко В. І., Яроцький В. Ю., Яроцька М. О.** Вільхові ліси Придонецького степу. *Науковий вісник НУБіП України*. 2013. Вип. 187, ч. 2. С. 95–103.
38. **Ткаченко В. С., Генов А. П., Парахонська Н. О.** Геоботанічна оцінка околиць деяких степових заповідників АН УРСР. *Український ботанічний журнал*. 1987. Т. 43, № 3. С. 66–72.
39. **Толстоухов А. В. (ред.)** Екологічна енциклопедія. Вип. 3. Київ : Центр екологічної освіти, 2008.
40. **Фесенко Г. В., Бокотей А. А.** Птахи фауни України : польовий визначник. Київ, 2002. 416 с.
41. **Червона книга України.** Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. Київ : Глобалконсалтинг, 2009. 464 с.
42. **Яроцька М. О.** Аналіз досліджень флористичної та фітоценотичної різноманітності лісів долини річки Сіверський Донець. *Біологічний вісник МДПУ ім. Б. Хмельницького*. 2013. Т. 3, № 1. С. 147–165.
43. **Babiichuk O. et al.** Materials to the mammal atlas of Ukraine [Electronic resource]. Version 1.7. Ukrainian Nature Conservation Group. DOI: 10.15468/z7gvmz (accessed 29.02.2024).
44. **Gill F., Donsker D., Rasmussen P.** (Eds). 2025. *IOC World Bird List* (v 15.1). Doi 10.14344/IOC.ML.15.1. <http://www.worldbirdnames.org/>
45. **European Red List of Birds. Hungary** : Pannónia Nyomda, 2015. 67 p.
46. **European Red List of Birds 2021** [Electronic resource]. Available at: <https://www.birdlife.org> (accessed: 18.11.2024).

47. **GBIF**. Data quality requirements: Sampling-event datasets [Electronic resource]. Available at: <https://www.gbif.org/uk/data-quality-requirements-sampling-events> (accessed 08.10.2025).
48. **Milakovsky B., Yatsiuk Y., Myroniuk V., Zibtsev S., Yarotskiy V., Yarotska M.** Land use history, climate change, institutional capacity and war drive forest fire damage in the Siverskyi Donets basin. *Forest Ecology and Management*. 2025. Vol. 590. Art. 122770.
49. **Moroz V., Gouz G., Vasyliuk O.** Records of rare species of birds in the Luhansk Nature Reserve [Electronic resource]. Version 1.2. Ukrainian Nature Conservation Group. DOI: 10.15468/fqqg93 (accessed 18.11.2024).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ / INFORMATION ON THE AUTHORS

Мороз Вадим Анатолійович

науковий співробітник Луганського природного заповідника НАН України.

E-mail: vadzapoved@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7039-3573>

Moroz Vadim Anatolijovich

research associate of the Luhansk Nature Reserve NAS of Ukraine

E-mail: vadzapoved@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7039-3573>

Гузь Галина Вікторівна

науковий співробітник Луганського природного заповідника НАН України.

E-mail: Galina.Gouz@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3642-8167>

Gouz Galina Viktorivna

research associate of the Luhansk Nature Reserve NAS of Ukraine

E-mail: Galina.Gouz@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3642-8167>

Боровик Лариса Павлівна

кандидат біологічних наук,

директор Луганського природного заповідника НАН України.

E-mail: larisaborovyk@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0340-2246>

Borovyk Larysa Pavlivna

PhD, Director of the Luhansk Nature Reserve NAS of Ukraine.

E-mail: larisaborovyk@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0340-2246>

Атемасова Тетяна Андріївна

кандидат біологічних наук,

доцент каф. зоології та екології тварин біологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

E-mail: t.atemasova@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7527-5143>

Atemasova Tetyana Andriivna

PhD, assistant professor, dep. Zoology&Animal ecology,

Boiological faculty, Kharkiv V. N. Karazin National University, Kharkiv

E-mail: t.atemasova@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7527-5143>

ПІСЛЯМОВА / SUMMARY

Луганський природний заповідник створений 12 листопада 1968 р., на поточний час складається з 4 відділень: Станично-Луганського (498,0 га), Стрільцівський степ (1036,5164 га), Провальський степ (587,5 га) та Трьохізбенський степ (3281,0 га). Загальна площа заповідника – 5403,0164 га. Відділення розташовані в межах Луганської області в Щастинському, Старобільському і Довжанському районах.

Відомо близько 200 спеціальних наукових публікацій, що стосуються фауни хребетних тварин Луганського природного заповідника. Авторами близько 100 робіт є співробітники Луганського природного заповідника. Монографія об'єднує та систематизує інформацію щодо орнітофауни відділень Луганського заповідника станом на 2021 рік, узагальнює відомості про види з різним природоохоронним статусом та містить аналіз збереженості біогеоценозів як місцепомешкань птахів.

У відповідності із фізико-географічним районуванням, Станично-Луганське відділення та Трьохізбенський степ розташовані у межах Сіверсько-Донецького фізико-географічного району Старобільської північностепової області. Відділення Провальський степ – у межах Лозно-Кам'янського фізико-географічного району Донецької підвищеної степової області. Відділення Стрільцівський степ знаходиться в межах Старобільської схилово-височинної області Задонецько-Донської провінції північно-степової підзони степової зони. У зоогеографічному відношенні територія заповідника належить до Палеарктичного підцарства, Європейсько-Сибірської області, Європейсько-Обської підобласті, Понтичної провінції степової зони.

Анотований перелік птахів заповідника складається з 262 видів птахів, що гніздяться або мають статус мігрантів, зимуючих, випадково зальотних.

За результатами досліджень в 2000–2016 рр., сучасна гніздова орнітофауна заповідника та прилеглих територій (стаціонарів) складається з 128 видів птахів, які тут гніздяться чи ймовірно

гніздяться. На території заповідних ділянок з охоронними зонами зареєстровано 109 видів птахів.

В гніздових орнітокомплексах заповідника виявлено представників 4 основних екологічних групи. Переважають представники *дендрофільного* угруповання (69 видів, 54%). Чисельним є угруповання коловодних птахів – *лімнофілів* (27 видів). Значно менше представників відкритих ландшафтів – *пойофілів* та *кампофілів* (14 видів) та специфічних видів – *склерофілів* (18 видів). Птахи заповідника та прилягаючих територій (стаціонарів) у географо-генетичному відношенні належать до 6 типів фаун (Штегман, 1938). Ядро фауни складають птахи, що належать до Транспалеарктичного (66 видів, 51,6%) та Європейського типів фаун (51 вид, 39,8%). Всього – 117 видів: представники Середземноморського (4 види), Монгольського (3 види) та Китайського (3 види), Сибірського (1 вид) типу фауни.

За географо-генетичної шкалою, гніздова авіфауна ділянок є більш складною і різноманітною. Основу гніздової авіфауни складають представники неморального (21 вид) та лісостепоного (19 видів) фауністичних комплексів що разом входять до Європейського типу фауни, а також схожі за походженням представники давньонеморального (14 видів) та давньолісостепоного (5 видів) комплексів, які входять до Євро-Китайського типу фауни. Загалом – це 59 зареєстрованих на гніздуванні видів птахів (в основному дендрофіли), що разом утворюють ядро мешканців широколистяних лісів.

Угруповання пустельно-гірських (16 видів) та тропічних видів (15 видів) – перші входять до складу Номадійського типу фауни і складається зі склерофілів – мешканців дупел, глинистих ярів та урвищ, а також антропогенних споруд. Розселення тропічних видів, – лімнофілів та кампофілів, проходило вздовж інтразональних біотопів (водойм).

Угруповання алювіофільних (10 видів) та лиманних (9 видів), переважно лімнофілів та кампофілів, пов'язані з ярами, антропогенними спорудами, деревними біотопами, а також з водоймами і чагарниками вздовж них.

Різноманітність пустельно-степового комплексу, що складає основу фауни птахів степових біотопів порівняно невелика. Гніздиться 7 видів – пойофілів та кампофілів.

Нечисельна північна бореальна група птахів складається з 9 різних за походженням видів. Субсередземноморське угруповання також представлено 3 дендрофільними видами.

Для водно-болотних орнітокомплексів характерні 31 специфічний вид (24 з них лімнофіли): птахи річок та прибережної рослинності, птахи заплавлених озер, штучних ставків, орнітокомплекс вологих лук та боліт. 22 види (68,8%) були пов'язані тільки з даним типом біотопів. Населення птахів штучних ставків складає 19 видів, схожим за складом є комплекс річок (14 спільних видів). На заплавлених озерах не виявлені на гніздуванні пірникоза велика, кобилочка річкова, бугай, огар, пастушок, вівсянка очеретяна.

Найбільша схожість фаун навколородних орнітокомплексів – між населенням птахів заплавлених озер і штучних ставків ($K = 70,0\%$, 14 спільних видів), річок і заплавлених озер ($K = 60,9\%$, 14 спільних видів), річок і штучних ставків ($K = 51,9\%$, 14 спільних видів). Відокремленим є комплекс вологих луків і боліт ($K = 7,1-26,9\%$, 2–7 спільних видів).

Сучасна авіфауна **Провальського степу** містить 190 видів птахів, з них, виявлених на гніздуванні і тих, що ймовірно гніздяться, – 107 видів, пролітних і залітних – 78 видів, таких, що спостерігаються в регіоні лише в зимовий період, – 5 видів

Гніздова фауна птахів Провальського степу включає: представників широколистяних (байрачних) лісів та лісосмуг; птахів, характерних для відкритих просторів – степів і полів; представників водно-болотного комплексу; скельних відслонень (скелі, глинисті обриви та яри) або їхніх антропогенних аналогів (будинки, стовпи ЛЕМ). Особливим є комплекс птахів петрофітного (кам'янистого) степу Донецького краю, який складається з 14 птахів різних екологічних груп.

Основу гніздової авіфауни Провальського степу складають представники неморального (18 видів, 19%) і лісостепоного (16 видів, 16%) фауністичних комплексів, що об'єднуються в Європейський тип фауни, а також пустельно-гірського фауністичного комплексу (15 видів, 15%), який входить до Номадійського типу фауни. Угруповання тропічних видів (13 видів, 13%) проникло у Провальський степ вздовж інтразональних біотопів. Інтразональні алювіальні (5 видів, 5%) та лиманні види (4 види, 4%) пов'язані походженням з різноманітними біотопами річкових долин та плавневих рогово-очеретяних чагарників. Бореальна

група представлена в орнітофауні Провальського степу 6 видами (6%). Субсередземноморське угруповання, що складається з 3 дендрофільних видів, пов'язаних з деревно-чагарниковою рослинністю Палеарктики, складає 3% видового списку.

У видовому та чисельному відношенні найбільш різноманітними виявилися орнітокомплекси деревно-чагарникових біотопів, які включають в себе 58 видів птахів (переважно дендрофілів та склерофілів).

Схожість фаун гніздових видів птахів відділень оцінена за індексом Жаккара. У Провальському степу найбільш багатими були байрачні ліси (52 види в гніздовий період, з них 50 в заповіднику, 90,4% дендрофіли), що обумовлено історичною та географічною близькістю цих лісів із заплавами лісами Сіверського Дінця. В байрачних лісах заповідника зафіксовано максимальну щільність населення – 1689,1 пар/км². Орнітокомплекс лісосмуг представляє собою збіднений варіант комплексу байрачних лісів (загалом 35 видів). Сумарна щільність населення птахів лісосмуг значно нижча – 229,2 пари/км².

У степових орнітокомплексах Провальського степу спостерігали нижчу видову різноманітність (18 видів) – з 12 видів (в орнітокомплексі кам'янистих степів) до 6–7 видів (на пасовищах та полях). В усіх степових біотопах потужної чисельності та щільності досягають жайворонки польовий і степовий і (відповідно 261,6 пар/км та 67,4 пар/км²). Різноманітна фауна антропогенних орнітокомплексів (30 видів, дендрофілів та склерофілів). Для водно-болотних орнітокомплексів характерні 17 специфічних видів (16 з них лімнофіли). Майже половина представників водно-болотного комплексу не є аборигенними і з'явилися тут після спорудження на річках ставків.

Найбільша схожість фаун спостерігається між комплексами байрачного лісу і лісосмуг (коефіцієнт спільності Жаккара (K) складає 0,55, виявлено 31 спільний вид птахів) та між комплексами різнотравно-злакового і кам'янистого степу (K = 0,77, 10 спільних видів), лісосмуг та насаджень в селищах (K = 0,37, 14 видів), кам'янистих степів і пасовищ (K = 0, 36%, 5 видів).

Авіфауна **Станично-Луганського** відділення та прилеглих територій включає 237 видів птахів, з них, виявлених на гніздуванні і тих що ймовірно гніздяться за весь період

досліджень – 129 видів (відповідно 123 і 6 видів), пролітних і залітних та зимуючих – 108 видів . Сучасна гніздова орнітофауна Станично-Луганського відділення та прилеглих територій складається з 104 видів, які належать до 15 рядів.

Гніздова фауна птахів включає представників заплавної широколистяних лісів, штучних листяних насаджень та соснових культур, представників водно-болотного комплексу, піщаних степів, ярів та глинистих обривів, а також антропогенних ландшафтів. Основу гніздової авіфауни складають представники неморального (21 вид, 19%), давньо-неморального (14 видів, 13%), лісо-степового (14 видів, 13%) та давньо-лісостепового (5 видів, 5%) фауністичних комплексів, що в абсолютній більшості є дендрофілами і разом утворюють потужне ядро Європейських та Європейсько-Китайських видів, типових мешканців широколистяних лісів. Угрупування пустельно-гірських (13 видів, 13%) входять до складу Номадійського типу фауни і складається із склерофілів, мешканців дупел, глинистих ярів та урвищ, а також різноманітних антропогенних споруд. Розселення тропічних видів (лімнофілів та кампофілів, 13 видів, 13%) проходило вздовж інтразональних біотопів (водойм та болотно-лучних ділянок). Також представлені інтразональні алювіальні (7 видів, 7%) та лиманні види (5 видів, 5%). Пустельно-степовий комплекс порівняно невеликий і складається з 4 специфічних видів – кампофілів (4%), мешканців лучних ділянок, пустирів та піщаних масивів надзаплавних терас.

Найбільш багатим є угруповання птахів деревно-чагарникових біотопів Станично-Луганського відділення – 65 видів (дендрофіли та склерофіли). Найбільша видова різноманітність характерна для орнітокомплексу заплавної дібров (47 видів, 90,4%). Загальна щільність населення птахів у дібровах – 865,1 пар/км². Орнітокомплекс тополевих та вербових лісів містить 41 вид (36 – дендрофіли). В заплавної тополево-вербових лісах виявлено максимальну щільність населення – 1689,1 пар/км². Орнітокомплекс штучних насаджень (листяних порід та соснових культур) значно збіднені (відповідно 22 та 21 вид). В порівнянні з природними лісами, сумарна щільність населення птахів лісопосадок складала 395,3 пар/км² в листяних посадках та 99,3– 181,6 пар/км² в культурах сосни.

Орнітокомплекс антропогенних споруд включають 36 видів, дендрофілів та склерофілів.

Для орнітокомплексів відкритих біотопів характерна нижча видова різноманітність – 12 видів птахів, мешканців лучних ділянок та піщаних степів.

Комплекс птахів водно-болотних біотопів складається з 19 специфічних видів, з них 18 видів – лімнофіли. Однак більша частина з цих видів є рідкісними, нечисельними, спостерігаються на гніздуванні не кожного року, що в першу чергу пов'язано з нестабільним станом наявних водойм.

За індексом Жаккара схожість фаун є найбільшою між орнітокомплексами у групі деревно-чагарникових біотопів (до 97%), а між лісовими комплексами та насадженнями в селищах – 16–30%, між комплексами водно-болотних біотопів – 11–22%. В третині випадків значення коефіцієнта спільності не перевищують 20%, а близько половини орнітокомплексів зовсім не мають спільних видів, що свідчить про їх високу специфічність.

За всі роки досліджень у відділенні **Стрільцівський степ** та прилеглих територіях зареєстровано 221 вид птахів, з них на гніздуванні та такі, що ймовірно гніздилися – 118 видів. Сучасна гніздова орнітофауна філіалу Стрільцівський степ та прилеглих територій складається з 104 видів, які належать до 15 рядів. Основу гніздової авіфауни складають 42 види, (в основному дендрофіли) – представники неморального, лісостепового, давньонеморального, давньолісостепового фауністичних комплексів що об'єднуються в Європейський та Євро-Китайський типи фауни. Угрупування інтразональних тропічних (32 види, лімнофіли та кампофіли), пов'язані на гніздуванні з водоймами, лучними та заболоченими ділянками. Угрупування пустельно-гірського фауністичного комплексу Номадійського типу фауни (14 видів) складається з представників гірської фауни (склерофілів). Пустельно-степовий комплекс птахів складається з 5 специфічних видів – кампофілів, мешканців степових, лучних ділянок та агроценозів на місці степів. Найбільш багатим є орнітокомплекс деревно-чагарникових біотопів – загалом 55 видів птахів (дендрофіли та склерофіли). Комплекс птахів водно-болотних біотопів Стрільцівського степу складається з 31 виду птахів, з них 24 – лімнофіли.

Досить різноманітною є фауна орнітокомплексів, пов'язаних з антропогенними спорудами (32 види, дендрофіли та склерофіли).

За індексом Жаккара схожість фаун є найбільшою між орнітокомплексами у групі деревно-чагарникових біотопів: найбільш

схожі за складом орнітофауни у Стрільцівському степу заплавні ліси та штучні насадження, біотопи високих чагарників та насадження у населених пунктах ($K = 60,4-27,3$); високу схожість мають орнітокомплекси відкритих біотопів – степи різного типу, агроценози і пасовища ($K = 22,0-14,3$). Насадження у населених пунктах мають рівні показники схожості орнітофауни з ділянками, звідки формується їхня фауна (заплавні ліси, штучні лісопосадки та лісосмуги, чагарникові зарості у степу) – $K = 12,0-27,0$.

Про своєрідність орнітокомплексів може свідчити наявність стенотопних видів. У гніздових угрупованнях Стрільцівського степу 25 видів (24%) є стенотопними, – найбільш за все в інтразональних комплексах – водойм (6 видів, 13,6%), будівель (7 видів, 53,8%), а також в комплексі заплавлених насаджень (4 види, 8,9%). В більшості комплексів птахів стенотопних видів виявилось дуже мало (1–2), а в близько третині комплексів – не виявлено зовсім.

Сучасна орнітофауна відділення **Трьохізбенський степ** та прилеглих територій складається з 83 видів птахів, зареєстрованих на гніздуванні і таких, що ймовірно тут гніздяться. Основу гніздової орнітофауни складають представники неморального (18 видів, 21%) і лісостепоного (16 видів, 19%) фауністичних комплексів що разом об'єднуються до Європейського типу фауни, а також схожі за походженням представники давньо-неморального (11 видів, 13%) та давньо-лісостепоного (3 види, 4%) комплексів, що входять до Європейсько-Китайського типу фауни. Загалом ця група включає 48 гніздових видів – типових мешканців широколистяних лісів. Угруповання пустельно-гірського фауністичного комплексу (13 видів, 16%) складається з представників гірської фауни (склерофіли, мешканці піщаних кар'єрів та урвищ, а також різноманітних антропогенних споруд). Пустельно-степовий комплекс відділення невеликий і складається з 3 специфічних видів-кампофілів (5%) – мешканців піщаних степових масивів надзаплавлених терас, лучних ділянок та пустирів. Угруповання інтразональних тропічних видів (8 видів, 10%), алювіальних (2 види, 2%) та лиманних видів (2 види, 2%) – переважно лімнофілів та кампофілів, пов'язані з ярами, антропогенними спорудами, різними типами насаджень, а також з нечисленними водоймами і заростями вздовж них. Присутня північна бореальна група птахів – 4 різних за походженням види (5%). Субсередземноморське угруповання представлене 3 дендрофільними видами, пов'язаними з деревно-чагарниковою рослинністю (4%).

Найбільша схожість авіфаун спостерігалася між комплексами деревно-чагарникових біотопів ($K = 12,5\text{--}59,6\%$), а також між лісовими комплексами та насадженнями в селищах ($K = 27\text{--}47\%$) і комплексами відкритих біотопів ($K = 40\%$). В третині випадків значення коефіцієнта спільності населення птахів не перевищують 15% для всіх виділених типів біотопів, а половина угруповань зовсім не мають спільних видів, що може свідчити про досить високу специфічність досліджених угруповань.

Загалом у гніздовому населенні Трьохізбенського степу 28 видів ($33,7\%$) виявилися стенотопними. Найбільш всього стенотопних видів зафіксовано у вологих вільхово-березово-осикових кілках, що певною мірою близькі до заплавних лісів долини Сіверського Дінця (всього 7 видів-дендрофілів), та в деяких інтразональних комплексах птахів (в основному це склерофіли): ярах, піщаних кар'єрах (100%), будівлях та інших спорудах (57%). В більшості досліджених угруповань стенотопних видів виявилося досить мало (по 1–3).

Досить відокремленим є комплекс псамофітного степу ($K = 17,4\text{--}42,9\%$, 2–6 спільних видів). Значно відокремленими є орнітокомплекси степу з чагарниками та агроценозів ($K = 13,6\%$, 3 спільних види), пасовищ і перелогів ($K = 7,7\%$, 1 вид), агроценозів, вторинних луків та інших комплексів (коефіцієнт Жаккара (K) не перевищує 40%).

Загалом фауна птахів заповідника включає 262 види. На території відділень заповідника зареєстровано 16 видів з Червоної книги МСОП, 38 видів, які занесені до Європейського Червоного списку з категоріями VU, NT, EN. Загалом за всі роки існування, у відділеннях заповідника та на прилеглих територіях знайдено 53 види птахів, занесених до Червоної книги України (2009, 2021). До Регіонального червоного списку Луганщини входять 15 рідкісних на гніздуванні видів птахів.

Біля третини загального списку птахів (16 видів, $28,6\%$) є дуже рідкісними мігрантами та зальотними видами, або видами, що гніздилися чи ймовірно гніздилися тут в минулому. Ці види в останні 30–40 років в заповіднику жодного разу не спостерігалися.

Велика частка сучасної раритетної фауни птахів (23 види, $41,0\%$) є рідкісними або звичайними мігрантами. До звичайних

мігрантів можна віднести луня польового (*Circus cyaneus*), луня лучного (*Circus pygargus*), журавля сірого (*Grus grus*), сорокопуда сірого (*Lanius excubitor*).

Серед раритетних видів птахів окрему групу складають види сучасної гніздової авіфауни: загалом 17 видів (30,4%), що гніздилися або ймовірно гніздилися в заповіднику та на прилеглих територіях за останні 20 років. Найбільша кількість знахідок зафіксована для 10 видів птахів, що досить регулярно гніздяться в заповіднику. Більшість раритетних видів входять до складу орнітокомплексів деревно-чагарникових біотопів – 26 видів. Мешканці заплавлених лісів у переліку раритетної фауни складають 15 видів (40% від загального числа раритетів), з них в заповіднику – 12 видів. Найбільш вразливими є птахи великих розмірів – шуліка чорний (*Milvus migrans*), орел-карлик (*Hieraetus pennatus*), орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla*), журавель сирійський (*Grus grus*), журавель степовий (*Grus virgo*), пугач (*Bubo bubo*), що потерпають від турбування, браконьєрства, нестачі гніздових місць.

Діяльність людини певною мірою сприяє збільшенню чисельності деяких видів: спорудження високовольтних ЛЕП позначилась на чисельності воронових (крука (*Corvus frugilegus*), галки (*Coloeus monedula*)), дрібних соколів (боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*), підсоколик великий (*Falco subbuteo*)), голуба-синяка (*Columba oenas*), сиворакші (*Coracias garrulus*).

SUMMARY

The Luhansk Nature Reserve was established on November 12, 1968. The reserve consists of four departments: Stanychno-Luhanske (498.0 hectares), Striltsivskyi Steppe (1,036.5164 hectares), Provalskyi Steppe (587.5 hectares), and Triokhizbenskyi Steppe (3,281.0 hectares). The total area of the Reserve is 5,403.0164 hectares. The

departments are located within the Luhansk region in the Shchastia, Starobilsk, and Dovzhansk districts.

There are about 200 special scientific publications on the vertebrate fauna of the Luhansk Nature Reserve. About 100 of these works were authored by employees of the Luhansk Nature Reserve. The monograph compiles and systematizes information on the ornithofauna of the Luhansk Nature Reserve as of 2021, summarizes data on species with different conservation statuses, and contains an analysis of the preservation of biogeocenoses as bird habitats.

In accordance with physical and geographical zoning, the Stanychno-Luhanske department and the Triokhizbenskyi Steppe department are located within the Siversko-Donetsk physical and geographical region of the Starobilsk northern steppe region. The Provalskyi Steppe department is located within the Lozno-Kamensk physical-geographical region of the Donetsk elevated steppe region. The Striltsivskyi Steppe department is located within the Starobilsk slope-upland region of the Zadonets-Don province of the northern steppe subzone of the steppe zone. In zoogeographical terms, the territory of the Reserve belongs to the Palearctic subkingdom, the European-Siberian region, the European-Ob subregion, and the Pontic province of the steppe zone.

The annotated list of birds in the Reserve consists of 262 species of birds that nest or have the status of migrants, wintering birds, or accidental vagrant birds.

According to research conducted between 2000 and 2016, the current nesting bird fauna of the Reserve and adjacent territories (stationary areas) consists of 128 species of birds that nest probably nest here. A total of 109 bird species e been recorded in the protected areas with protective zones.

Four main ecological groups have been identified in the Reserve's nesting ornithocomplexes. Representatives of the *dendrophilic* group predominate (69 species, 54%). The group of semiaquatic birds – *limnophiles* (27 species) – is numerous. There are significantly fewer representatives of open landscapes – *poephile* and *campophiles* (14 species) and specific species – *sclerophiles* (18 species). The birds of the Reserve and adjacent territories (stationary areas) belong to 6 types of fauna in geographical and genetic terms (Stegmann, 1938). The core of the fauna consists of birds belonging to the Trans-Palaearctic (66 species, 51.6%) and European (51 species, 39.8%) fauna types. In total, there are

117 species: representatives of the Mediterranean (4 species), Mongolian (3 species), Chinese (3 species), and Siberian (1 species) fauna types.

According to the geographical-genetic scale, the nesting avifauna of the areas is more complex and diverse. The nesting avifauna is mainly represented by species of the nemoral (21 species) and forest-steppe (19 species) faunal complexes, which together belong to the European type of fauna, as well as representatives of ancient nemoral (14 species) and ancient forest-steppe (5 species) complexes, which belong to the Euro-Chinese type of fauna. In total, there are 59 species of birds recorded nesting (mainly dendrophiles), which together form the core of the inhabitants of broad-leaved forests.

Desert-mountain (16 species) and tropical species (15 species) groups – the former are part of the Nomadic fauna type and consist of sclerophiles – inhabitants of hollows, clay ravines, and cliffs as well as anthropogenic structures. The settlement of tropical species, limnophiles and campophiles, took place along intrazonal biotopes (water bodies).

Groups of alluviophilous (10 species) and estuarine (9 species) species, mainly limnophiles and campophiles, associated with ravines, anthropogenic structures, forest biotopes as well as water bodies and shrubs along them.

The diversity of the desert-steppe complex, which forms the basis of the bird fauna of steppe biotopes, is relatively small. Seven species of *poephile* and *campophiles* nest here.

The small northern boreal group of birds consists of 9 species of different origins. The sub-Mediterranean group is also represented by 3 dendrophilous species.

Wetland ornithocomplexes are characterized by 31 specific species (24 of which are limnophiles): birds of rivers and coastal vegetation, birds of floodplain lakes, artificial ponds, ornithocomplex of wet meadows and grassy marshes. Twenty-two species (68.8 %) were associated only with this type of habitat. The bird population of artificial ponds consists of 19 species, with a similar composition to that of the river complex (14 common species). The following species were not observed nesting on floodplain lakes: great crested grebe, river warbler, great bittern, shelduck, water rail, and reed bunting.

The greatest similarity in fauna between semiaquatic ornithocomplexes is found between the bird populations of floodplain lakes and artificial ponds ($K = 70.0\%$, 14 common species), rivers and floodplain

lakes ($K = 60.9\%$, 14 common species) as well as rivers and artificial ponds ($K = 51.9\%$, 14 common species). The complex of wet meadows and marshes is isolated ($K = 7.1\text{--}26.9\%$, 2–7 common species).

The current avifauna of the **Provalskyi Steppe** includes 190 species of birds, of which 107 species are known to nest or probably nest, 78 species are migratory or vagrant, and 5 species are observed in the region only during the winter period.

The nesting fauna of the Provalskyi Steppe includes: representatives of broad-leaved (ravine) forests and forest belts; birds characteristic of open spaces – steppes and fields; representatives of the wetland complex; rock outcrops (rocks, clay cliffs, and ravines) or their anthropogenic analogues (buildings, power line poles). The complex of petrophytic (rocky) steppe birds of the Donetsk Ridge is unique, consisting of 14 birds of different ecological groups.

The basis of the nesting avifauna of the Provalskyi Steppe is made up of representatives of the nemoral (18 species, 19%) and forest-steppe (16 species, 16%) faunal complexes, which are united in the European type of fauna, as well as the desert-mountain faunal complex (15 species, 15%), which belongs to the Nomadic type of fauna. A group of tropical species (13 species, 13%) penetrated the Provalskyi Steppe along intrazonal biotopes. Intrazonal alluvial (5 species, 5%) and estuarine species (4 species, 4%) are associated with various biotopes of river valleys and floodplain reed and rush shrubs. The boreal group is represented in the ornithofauna of the Provalskyi Steppe by 6 species (6%). The sub-Mediterranean group, consisting of 3 dendrophilous species associated with the tree and shrub vegetation of the Palearctic, accounts for 3% of the species list.

In terms of species and numbers, the most diverse were the ornithocomplexes of tree and shrub biotopes, which include 58 species of birds (mainly dendrophiles and sclerophiles).

The similarity of the fauna of nesting bird species in the departments was assessed using the Jaccard index. In the Provalskyi Steppe, the richest were ravine forests (52 species during the nesting period, 50 of them in the Reserve, 90.4% dendrophiles), which is due to the historical and geographical proximity of these forests to the floodplain forests of the Siverskyi Donets River. The ravine forests of the Reserve had the highest population density – 1689.1 pairs/km². The ornithocomplex of the forest belts is an impoverished version of the ravine

forest complex (35 species in total). The total population density of birds in the forest belts is significantly lower – 229.2 pairs/km².

The steppe ornithocomplexes of the Provalskyi Steppe have lower species diversity (18 species) – from 12 species (in the ornithocomplex of rocky steppes) to 6–7 species (in pastures and fields). In all steppe biotopes, the Eurasian skylark and the calandra lark reach high numbers and densities (261.6 pairs/km and 67.4 pairs/km², respectively). The fauna of anthropogenic ornithocomplexes is diverse (30 species, dendrophiles and sclerophiles). Wetland ornithocomplexes are characterized by 17 specific species (16 of which are limnophiles). Almost half of the representatives of the wetland complex are not indigenous and appeared here after the construction of ponds on the rivers.

The greatest similarity in fauna is observed between the complexes of forest-steppe and forest belts (the Jaccard similarity coefficient (K) is 0.55, with 31 common bird species identified) and between the complexes of mixed grass-fescue-feather grass and rocky steppe (K = 0.77, 10 common species), forest belts and plantations in settlements (K = 0.37, 14 species), rocky steppes and pastures (K = 0.36, 5 species).

The avifauna of the **Stanychno-Luhanske** department and adjacent areas includes 237 species of birds, of which 129 species have been observed nesting and are likely to nest throughout the entire research period (123 and 6 species, respectively), and 108 species are migratory, vagrant, and wintering. The current nesting avifauna of the Stanychno-Luhanske department and adjacent territories consists of 104 species belonging to 15 orders.

The nesting bird fauna includes representatives of floodplain broad-leaved forests, artificial deciduous plantations and pine cultures, representatives of the wetland complex, sandy steppes, ravines and clay cliffs as well as anthropogenic landscapes. The basis of the nesting avifauna is made up of representatives of the nemoral (21 species, 19%), ancient nemoral (14 species, 13%), forest-steppe (14 species, 13%), and ancient forest-steppe (5 species, 5%) faunal complexes, the vast majority of which are dendrophiles and together form a powerful core of European and European-Chinese species, typical inhabitants of broad-leaved forests. Desert-mountain groups (13 species, 13%) are part of the Nomadic fauna type and consist of sclerophiles, inhabitants of hollows, clay ravines and cliffs as well as various anthropogenic structures. The distribution of tropical species (limnophiles and

campophiles, 13 species, 13%) occurred along intrazonal biotopes (water bodies and marsh-meadow areas). Intrazonal alluvial (7 species, 7%) and estuarine species (5 species, 5%) are also represented. The desert-steppe complex is relatively small and consists of 4 specific species – campophiles (4%), inhabitants of meadow areas, wastelands, and sandy massifs of floodplain terraces.

The richest group of birds is found in the tree and shrub biotopes of the Stanychno-Luhanske department – 65 species (dendrophiles and sclerophiles). The greatest species diversity is characteristic of the ornithocomplex of floodplain oak forests (47 species, 90.4%). The total bird population density in oak forests is 865.1 pairs/km². The ornithocomplex of poplar and willow forests contains 41 species (36 dendrophiles). The maximum population density was observed in floodplain poplar-willow forests – 1689.1 pairs/km². The ornithocomplexes of artificial plantations (deciduous species and pine cultures) are significantly impoverished (22 and 21 species, respectively). Compared to natural forests, the total bird population density of forest plantations was 395.3 pairs/km² in deciduous plantations and 99.3–181.6 pairs/km² in pine cultures.

The ornithocomplexes of anthropogenic structures include 36 species, dendrophiles, and sclerophiles.

Ornithocomplexes of open habitats are characterized by lower species diversity – 12 species of birds inhabiting meadow areas and sandy steppes.

The complex of birds of wetland habitats consists of 19 specific species, 18 of which are limnophiles. However, most of these species are rare, few in number, and are not observed nesting every year, which is primarily due to the unstable condition of existing water bodies.

According to the Jaccard index, the similarity of fauna is highest among ornithocomplexes in the group of tree and shrub biotopes (up to 97%), while between forest complexes and plantations in settlements it is 16–30%, and between wetland biotope complexes it is 11–22%. In one-third of cases, the similarity coefficient does not exceed 20%, and about half of the ornithocomplexes do not have any common species at all, which indicates the high specificity of the studied ornithocomplexes.

Over the years of research in the **Striltsivskyi Steppe** department and adjacent territories, 221 bird species have been recorded, of which 118 species are nesting or probably nesting. The current nesting

avifauna of the Striltsivskiyi Steppe department and adjacent territories consists of 104 species belonging to 15 orders. The basis of the nesting avifauna is made up of 42 species (mainly dendrophiles) – representatives of nemoral, forest-steppe, ancient nemoral, and ancient forest-steppe faunal complexes that are combined into European and Euro-Chinese fauna types. Intrazonal tropical groups (32 species, limnophiles and campophiles) are associated with nesting in water bodies, marshy meadows as well as reed and rush thickets. The group of the desert-mountain faunal complex of the Nomadic fauna type (14 species) consists of representatives of mountain fauna (sclerophiles). The desert-steppe complex of birds consists of 5 specific species – campophiles, inhabitants of steppe and meadow areas and agrocenoses in place of steppes. The richest group is the ornithocomplex of tree and shrub biotopes, with a total of 55 bird species (dendrophiles and sclerophiles). The complex of birds of the water and marsh biotopes of the Striltsivskiyi Steppe consists of 31 bird species, 24 of which are limnophiles.

The fauna of ornithocomplexes associated with anthropogenic structures is quite diverse (32 species, dendrophiles and sclerophiles).

According to the Jaccard index, the similarity of fauna is greatest among the ornithocomplexes in the group of tree and shrub biotopes: the most similar in terms of ornithofauna composition are the floodplain forests and artificial plantations in the Striltsivskiyi Steppe, biotopes of tall shrubs and plantations in populated areas ($K=60.4-27.3$); ornithocomplexes of open biotopes – steppes of various types, agrocenoses, and pastures – have a high similarity ($K=22.0-14.3$). Plantations in populated areas have similar indicators of ornithofauna similarity with the areas where their fauna is formed (floodplain forests, artificial forest plantations and forest belts, and shrub thickets in the steppe) – $K=12.0-27.0$.

The presence of stenotopic species may indicate the uniqueness of ornithocomplexes. In the nesting communities of the Striltsivskiyi Steppe, 25 species (24%) are stenotopic, most of all in intrazonal complexes – water bodies (6 species, 13.6%), buildings (7 species, 53.8%) as well as in the complex of floodplain plantations (4 species, 8.9%). In most complexes, there were very few stenotopic species (1–2), and in about a third of the complexes, none were observed at all.

The current avifauna of the **Triokhizbenskiy Steppe** department and adjacent territories consists of 83 species of birds that have

been observed nesting and are likely to nest here. The nesting ornithofauna is dominated by representatives of nemoral (18 species, 21 %) and forest-steppe (16 species, 19 %) faunal complexes, which together form the European type of fauna, as well as representatives of ancient nemoral (11 species, 13 %) and ancient forest-steppe (3 species, 4 %) complexes, which are similar in origin and belong to the European-Chinese type of fauna. In total, this group includes 48 nesting species – typical inhabitants of broad-leaved forests. The desert-mountain faunal complex (13 species, 16 %) consists of representatives of mountain fauna (sclerophiles, inhabitants of sand quarries and cliffs as well as various anthropogenic structures). The desert-steppe complex of the department is small and consists of 3 specific species of campophiles (5 %) – inhabitants of sandy steppe massifs of floodplain terraces, meadow areas, and wastelands. The groups of intrazonal tropical species (8 species, 10 %), alluvial (2 species, 2 %) and estuarine species (2 species, 2 %) – mainly limnophiles and campophiles, are associated with ravines, anthropogenic structures, various types of plantings as well as with few water bodies and thickets along them. There is a northern boreal group of birds – 4 species of different origins (5 %). The sub-Mediterranean group is represented by 3 dendrophilous species associated with tree and shrub vegetation (4 %).

The greatest similarity in avifauna was observed between complexes of tree and shrub biotopes ($K = 12.5\text{--}59.6\%$) as well as between forest complexes and plantations in settlements ($K = 27\text{--}47\%$) and complexes of open biotopes ($K = 40\%$). In one-third of cases, the bird population commonality coefficient does not exceed 15 % for all identified habitat types, and half of the groups have no common species at all, which may indicate a fairly high specificity of the studied groups.

In total, 28 species (33.7 %) of the nesting population of the Triokhizbenskyi Steppe were found to be stenotopic. The largest number of stenotopic species was observed in wet alder-birch-aspens forests, which are somewhat similar to the floodplain forests of the Siverskyi Donets valley (a total of 7 dendrophilous species), and in some intrazonal bird complexes (mainly sclerophiles): ravines, sand quarries (100 %), buildings and other structures (57 %). In most of the studied groups, there were relatively few stenotopic species (1–3 each).

The psammophytic steppe complex is quite isolated ($K = 17.4\text{--}42.9\%$, 2–6 common species). Significantly isolated are the steppe ornithocomplexes with shrubs and agrocenoses ($K = 13.6\%$, 3 common species), pastures and secondary meadows ($K = 7.7\%$, 1 species), agrocenoses, secondary meadows, and other complexes (the Jaccard coefficient (K) does not exceed 40%).

In total, the Reserve's bird fauna includes 262 species. Sixteen species listed in the International Union for Conservation of Nature and Natural Resources Red List and 38 species listed in the European Red List with categories VU, NT, and EN have been recorded in the Reserve's territories. In total, over the years of its existence, 53 species of birds listed in the Red Book of Ukraine (2009, 2021) have been found in the Reserve's departments and adjacent territories. The Regional Red List of the Luhansk region includes 15 rare nesting bird species.

About one-third of the total list of birds (16 species, 28.6%) are very rare migrants and vagrant species, or species that nested or probably nested here in the past. These species have not been observed in the Reserve in the last 30–40 years.

A large proportion of the current rare bird fauna (23 species, 41.0%) are rare or common migrants. Common migrants include the hen harrier (*Circus cyaneus*), the Montagu's harrier (*Circus pygargus*), the common crane (*Grus grus*), and the great grey shrike (*Lanius excubitor*).

Among rare bird species, a separate group consists of species of current nesting avifauna: a total of 17 species (30.4%) that have nested or probably have nested in the reserve and adjacent territories over the past 20 years. The largest number of findings was recorded for 10 species of birds that nest quite regularly in the Reserve. Most rare species are part of the ornithocomplexes of tree and shrub biotopes – 26 species. The inhabitants of floodplain forests in the list of rare fauna comprise 15 species (40% of the total number of rarities), of which 12 species are found in the Reserve. The most vulnerable are large birds – the black kite (*Milvus migrans*), the booted eagle (*Hieraetus pennatus*), the white-tailed eagle (*Haliaeetus albicilla*), the common crane (*Grus grus*), the demoiselle crane (*Grus virgo*), and the Eurasian eagle-owl (*Bubo bubo*), which suffer from disturbance, illegal hunting, and a lack of nesting sites.

Human activity contributes to some extent to the increase in the population of certain species: the construction of high-voltage power lines has affected the population of Corvidae (the raven (*Corvus frugilegus*), the jackdaw (*Cololeus monedula*)), small falcons (the common kestrel (*Falco tinnunculus*), the Eurasian hobby (*Falco subbuteo*)), the stock dove (*Columba oenas*), and the European roller (*Coracias garrulus*).

Наукове видання

**ПТАХИ
ЛУГАНСЬКОГО ПРИРОДНОГО
ЗАПОВІДНИКА**

Монографія

Дизайн обкладинки – В. Савельєва

Технічний редактор – О. Гринюк

Верстка – Ю. Семенченко

Підписано до друку 14.10.2025. Формат 60×84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times. Цифровий друк.

Ум. друк. арк. 25,34. Наклад 300. Замовлення № 1225-122.

Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво “Liha-Pres”

79000, м. Львів, вул. Технічна, 1

87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44

Телефон: +38 (050) 658 08 23

E-mail: editor@liha-pres.eu

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6423 від 04.10.2018 р.